MATERIALS
OF THE XXI INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

TRENDS OF MODERN SCIENCE - 2024

May 30 - June 7, 2024

Volume 1

SHEFFIELD
SCIENCE AND EDUCATION LTD
2024

SCIENCE AND EDUCATION LTD
Registered in ENGLAND & WALES Registered Number: 08878342
OFFICE 1, VELOCITY TOWER, 10 ST. MARY'S GATE,
SHEFFIELD, S YORKSHIRE, ENGLAND, S1 4LR

Редактор: Милко Тодоров Петков
Мениджър: Надя Атанасова Александрова
Технически работник: Татяна Стефанова Тодорова

Materials of the XXI International scientific and practical Conference
Trends of modern science - 2024 , May 30 - June 7, 2024: Sheffield. Science and education LTD -420 p.

Date signed for printing ,

For students, research workers.

Price 3 euro

ISSN 2312-2773

© Authors , 2024
© SCIENCE AND EDUCATION LTD, 2024

BIOLOGICAL SCIENCES

Genetics and Cytology

Богодяж Г.В., Козловский И.С., Зинченко А.И.
Институт микробиологии НАН Беларуси, Минск, Беларусь

СОЗДАНИЕ ГЕНЕТИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ, СОДЕРЖАЩЕЙ ГЕН, КОДИРУЮЩИЙ БЕТА-ЧАСТИЦУ ХОРИОНИЧЕСКОГО ГОНАДОТРОПИНА ЧЕЛОВЕКА

Введение. Человеческий хорионический гонадотропин (ХГ) является одним из первых гормональных сигналов, вырабатываемых плацентой по отношению к матери, обнаруживается в крови беременной женщине в первые 2 дня после имплантации [1].

ХГ, синтезируемый клетками трофобласта развивающегося эмбриона, обеспечивает адекватный синтез прогестерона для имплантации эмбриона за счет поддержания желтого тела после овуляции. ХГ подготавливает матку к приему имплантируемого эмбриона, способствуя секреторной функции эпителия эндометрия и выживанию стромы, а также продлевая окно имплантации. Аутокринные функции ХГ стимулируют инвазию эмбриона и развитие плаценты для установления взаимодействия матери и плода. ХГ представляет собой важный клинический маркер физиологической и патологической беременности. Наконец, ХГ имеет терапевтическое применение при ведении бесплодных пациенток, дальнейшие направления которого находятся в стадии изучения [2, 3].

ХГ представляет собой гликопротеид с молекулярной массой около 36,0 кДа. Он состоит из 237 аминокислотных остатков и включает две нековалентно связанные субъединицы. Альфа-субъединица ХГ гомологична альфа-субъединицам гормонов передней доли гипофиза, таких как лютеинизирующий гормон (ЛГ), фолликулостимулирующий гормон и тиреотропный гормон. Она состоит из 92 аминокислот и имеет два N-гликозилированных участка [4].

Бета-субъединица ХГ уникальна для этого гормона и является специфичной для его рецептора. Именно на анализе содержания бета-субъединицы в моче основан механизм работы аптечных тестов на беременность. Бета-субъединица состоит из 145 аминокислот и на 85% гомологична бета-субъединице ЛГ. Она отличается наличием дополнительного участка из 24 аминокислотных остатков и имеет два N-гликозилированных и четыре О-гликозилированных участка [2]. На рисунке 1 представлена структура бета-частицы ХГ.

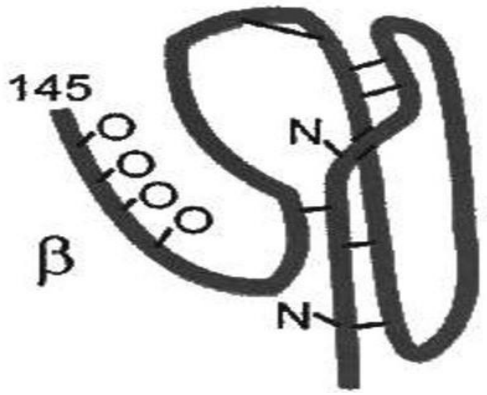

Рисунок 1. Бета-частица ХГ. Черточками отмечены дисульфидные мостики. Буквами N и O – N- и O-связанные олигосахариды

Целью было выбрано создание генетической конструкции, содержащей ген, кодирующий бета-частицу ХГ. Создание белковой частицы гормона позволяет использовать её в качестве положительного контроля для тест-полосок при проверке на беременность.

Создана генетическая конструкция, основанная на коммерческом векторе pET42a(+) (Invitrogen, США), включающая в себя нуклеотидную последовательность гена β-частицы ХГ с предварительно оптимизированными кодонами для трансляции в прокариотической системе экспрессии. Полученная конструкция проверена секвенированием на отсутствие мутаций в целевом гене и смещений в основных рамках считывания. В дальнейшем, предполагается

использовать плазмиду для получения рекомбинантного штамма *Escherichia coli*, продуцирующего β-частицу ХГ.

Материалы и методы исследования. Плазмидную ДНК *E. coli* выделяли из клеточной биомассы с помощью коммерческого набора QIAamp DNA Mini Kit (Qiagen, Германия). Здесь и далее при использовании коммерческих наборов манипуляции проводили согласно рекомендациям фирмы-изготовителя.

Целевые фрагменты ДНК амплифицировали с помощью полимеразной цепной реакции (ПЦР) с использованием в качестве матрицы геномную ДНК *E. coli*, плазмиды и синтетические праймеры. Амплификацию проводили в растворе объемом 50 мкл, содержащем 1 ед. Pfu-ДНК-полимеразы (производство Института микробиологии НАН Беларуси), смесь четырех канонических дезоксинуклеозидтрифосфатов (дНТФ, каждого в концентрации 0,2 мМ), по 10 пмоль прямого и обратного праймеров, 0,1 мкг ДНК.

Электрофорез ДНК проводили в агарозном геле с концентрацией 1 % в ТАЕ-буфере при напряжении 3–4 В/см. В агарозный гель перед застыванием добавляли 2 мкл бромистого этидия. Для нанесения ДНК использовали буфер, содержащий 50 % глицерин, 50 мМ ЭДТА (pH 8,0) и 0,125 % бромфеноловый синий. Для внесения пробы ДНК использовали буфер, содержащий 0,5 % бромфенолового синего, 0,5 % ксиленцианола, 50 % глицерина и 0,1 М ЭДТА (pH 8,0). Фотографирование гелей проводили в проходящем ультрафиолетовом свете.

Для определения концентрации ДНК к 198 мкл 1-кратного раствора интеркалирующего красителя ZUBR Green-1 (Праймтех, Беларусь) в ТЕ-буфере добавляли 2 мкл раствора ДНК, интенсивно перемешивали и инкубировали при комнатной температуре в течение 2 мин. Измерение проводили с помощью флуориметра Qubit (Invitrogen, США) согласно инструкции фирмы-изготовителя.

Объединение гена, кодирующего аминокислотную последовательность бета-частицы ХГ и линеаризованного вектора pET42a(+) осуществляли методом продолжительной перекрывающейся ПЦР [5, 6].

Результаты и их обсуждение. С помощью генно-инженерных манипуляций, описанных в разделе «Материалы и методы исследования», получена генетическая конструкция pET42a-βHCG.

На рисунке 2 представлено строение полученной плазмиды, сконструированное с помощью компьютерной программы SnapGen.

Рисунок 2. Полученная плазмида, содержащая ген β-частицы ХГ

На электрофорезе в агарозном геле видна полученная генетическая конструкция. Идентифицировать это удалось с помощью размера данного участка, соответствие теоретическому размеру показано на рисунке 3.

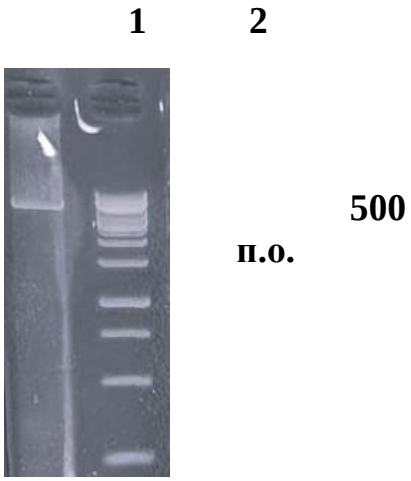

Рисунок 3. Электрофореограмма генетической конструкции (1); 2 – маркер молекулярных масс фрагментов ДНК

В дальнейшем данная генетическая конструкция, названная pET42a-βHCG, будет использована для получения рекомбинантного штамма-продуцента бета-субъединицы ХГ.

Литература

1. Acevedo, H.F. Human chorionic gonadotropin (hCG), the hormone of life and death: a review / H.F. Acevedo // Journal of Experimental Therapeutics and Oncology. – 2002. – P. 133–145.

2. Cole, L.A. HCG, the wonder of today's science / L. A. Cole // Reproductive Biology and Endocrinology. – 2012. – Vol. 10. – P. 24.

3. Cole, L. A. Biological functions of hCG and hCG related molecules / L. A. Cole // Reproductive Biology and Endocrinology. – 2010. – Vol. 8. – Art. 102.

4. Human chorionic gonadotropin attracts regulatory T cells into the fetalmaternal interface during early human pregnancy / A. Schumacher [et al.] // Journal of Immunology. – 2009. – Vol. 9. – P. 5488–5497.

5. Quan, J. Circular polymerase extension cloning of complex gene libraries and pathways / J. Quan, J. Tian // PloS ONE. – 2009. – Vol. 4, № 7. – P. 6441–6442.

6. You, C. Simple cloning via direct transformation of PCR product (DNA multimer) to *Escherichia coli* and *Bacillus subtilis* / C. You [et al.] // Appl. Environ. Microbiol. – 2012. – Vol. 78, № 5. – P. 1593–1595.

ECONOMIC SCIENCE

Жуманова Айдын Джумакановна,
учитель
Коммунальная государственная казенное предприятие
№ 7 Беткайнарский колледж
Жамбылская область, Кордайский район, село Беткайнар

ПЕРСПЕКТИВЫ ПО АКТИВИЗАЦИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАЗРЕЗЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯВ СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Формирование экономики страны происходит за счет участия экономической системы каждого его субъекта: области, района, города. Ключевую роль здесь занимают города. Потому что именно на их территории сформированы финансовые и товарные рынки, а так же принимаются решения, устанавливающие ход экономической жизни всей страны. Город является центром сосредоточения экономического потенциала, участвует в развитии национальной экономики, на их территории проживает основное количество городского населения всей страны. Экономическая сторона города – мост между органами государственного регулирования, потребителями и производителями.

При формировании экологичной бизнес среды результаты деятельности МСБ будут самыми удачными. Бизнес среда - это сложившаяся в стране благоприятная социально-экономическая, политическая, гражданско-правовая ситуация, обеспечивающая экономическую свободу дееспособным гражданам для занятия предпринимательской деятельностью, направленной на удовлетворение потребностей всех субъектов рыночной экономики [1].

На ход развития всех государств мира в целом, в частности МСБ городов, огромное влияние оказала пандемия. Вспышка короновирусной инфекции нанесла серьезный урон мировой экономике, экономике каждой страны, региона, области и города. Пандемия COVID-19 началась 11 марта 2023 года и продолжается до сих пор. Поэтому данный факт оказал значительное влияние на факторы развития и активизации МСБ.

Поддержка МСБ – залог его непрерывного, поступательного и качественного развития в современных условиях. Наиболее остро данный вопрос стоит в странах с развивающейся экономикой, где субъекты данного вида наиболее уязвимы и нуждаются в поддержке.

По данным, представленным Всемирным Банком на 2023 год, в рейтинге легкого ведения бизнеса в первую десятку вошли: Новая Зеландия, Сингапур, Гонконг, Дания, Корея, США, Грузия, Великобритания, Норвегия, Швеция. Казахстан занял 25 место, обогнав Россию, она расположилась на 28 строке [2].

Зарубежный опыт поддержки и активизации МСБ рассмотрен на примере столиц таких стран, как Сингапур, США и Россия.

Сингапур – «восточноазиатский тигр», страна с высокоразвитой рыночной экономикой и одним из самих высоких в мире ВВП на душу населения, а так же победившая коррупцию. Сингапур занял 2 место в рейтинге по легкости ведения бизнеса.

Повышенное внимание правительство уделяет отрасли МСБ, потому что он напрямую влияет на социально-экономическое состояние города. Одной из причин является поддержание самовыражения и саморазвития населения через бизнес. Наравне с этим МСБ способствует нарастанию темпов роста, повышает общее благосостояние населения города, помогает ускоренными темпами адаптироваться уволенным гражданам из крупных корпораций, гос. органов и предоставляет им альтернативные рабочие места, снижая уровень безработицы, стимулирует долю инновационных внедрений, тем самым повышая конкурентоспособность, наиболее статично подстраивается под быстро меняющийся потребительский спрос [3].

Бизнес включает в себя 3 различных вида: крупный, средний и малый. Стоит отметить, что малый бизнес включает в себя микробизнес. Данная классификация более подробно описана в статье 24 Предпринимательского Кодекса Республики Казахстан. Разделение происходит по двум основным критериям – среднегодовой численности работников, которая выражается в количестве человек, и среднегодовым доходом, выраженным в МРП. Месячный расчетный показатель (МРП) с 1 января 2021 года составляет 2 917 тенге [4]. Основная классификация субъектов бизнеса представлена в таблице 1.

Таблица 1. Классификация субъектов бизнеса в Республики Казахстан

№	Субъект бизнеса	Среднегодовая численность работников (человек)	Среднегодовой доход (МРП)	Сумма (млн. тг.) с учетом ставки 1 МРП
1	Малое Микробизнес	100 15	300 000 30 000	875,1 87,5
2	Среднее	101-250	300 000- 3 000 000	857,1-8 751
3	Крупное	Более 250	3 000 000 - выше	8 751 - выше
П р и м е ч а н и е - составлено автором на основании источника Предпринимательского Кодекса РК				

Субъектам бизнеса разрешается заниматься различными видами деятельности во всех направлениях, которые не находятся в списке запрещенных Конституцией, ПК Республики Казахстан или другими нормативно-правовыми документами. Например: деятельность, связанная со сферами игорного бизнеса или распространение наркотических средств на территории Республики Казахстан запрещена законом [5].

Основные показатели, отражающие состояние развития МСБ бизнеса города Астанав современных условиях, рассмотрены по состоянию за 2021-2023 года.

Самыми первыми рассматриваемыми показателями и одними из наиболее весомых являются – количество зарегистрированных и действующих субъектов МСБ, которые показаны в таблице 2.

Таблица 2. Количество действующих и зарегистрированных, имеющих инновации субъектов МСБ, за период 2021-2023 годы, г. Астана

№	азатели	2021	2022	2023	Отклонение	
					Относ.	Абс.
					+/-	%
1	Количество действующих СМСБ, тыс. ед	124,7	134,5	144,8	20,1	16,1
2	Количество зарегистрированных СМСБ, тыс. ед	162,1	167,1	173,8	11,7	7,2
3	Действующие малочисленные предприятия, выпускающие промышленную продукцию, тыс. ед	2,3	2,7	2,9	0,6	26,1

4	Количество предприятий МСБ, имеющие инновации, тыс. ед	0,583	0,567	0,570	-0,013	-2,2
5	Разница м/д действующими и зарегистрированными субъектами МСБ, тыс. ед.	37,4	32,6	29		
6	Доля действующих субъектов МСБ в количестве зарегистрированных,%	76,9	80,5	83,3		
*П р и м е ч а н и е - составлено автором на основании источника [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 24]*.						

Количество действующих малочисленных предприятий, которые выпускают промышленную продукцию в г. Астана увеличилось к 2023 году на 26% и составило 2,9 тысяч субъектов. Напротив количество предприятий МСБ, имеющие инновации уменьшилось в 2023 по отношению к 2021 году на 2%, а по сравнению с 2023 годом увеличилось на 3 субъекта и составило 570 единиц.

Благоприятным является увеличение доли действующих СМСБ в числе зарегистрированных с 76,9% до 83,3%. Из этих двух наиболее важным является показатель количества действующих субъектов, он вырос с 2021 года на 16% по отношению к 2023 и составил 144,8 тыс. единиц. Это оказывает положительное влияние на экономику города в целом [6].

Инфраструктуру поддержки МСБ Астана составляют: государство через программы - Дорожная карта бизнеса 2025, Программа развития агропромышленного комплекса РК на 2020-2021 годы, Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2020-2021 годы "Еңбек", надежными проводниками выступают Национальная палата предпринимателей «Атамекен», Фонд развития предпринимательства «Даму», Сектор ГЧП; Программы, меры поддержки во время пандемии; площадки для развития бизнеса: Nazarbayev University – передовой образовательный кластер; Astana Business Campus – площадка для взаимодействия науки и бизнеса, специальные экономические зоны, МФЦА – развитие финансового центра, Байтерек, Технопарк, Венчурные предприятия МОСТ, Бизнес-инкубаторы ЕНУ, КАЗГЮА [7].

Важнейшей программой государственной поддержки СМСБ выступает Дорожная карта бизнеса 2025, разработанная Министерством национальной экономики РК. Основной целью является сохранение имеющихся показателей

развития МСБ и их непрерывный рост, а так же создание постоянных рабочий мест для населения.

Данная программа функционирует уже с 2010 года, она подтвердила свою эффективность, и было принято решение о ее продлении до 2025 года. У данной программы есть 2 вида поддержки: финансовая и нефинансовая.

Проводником нефинансовой поддержки в Казахстане, г. Астаназдесь не исключение, является Национальная палата предпринимателей (НПП) и Фонд развития предпринимательства «Даму». На НПП базе организован Центр поддержки предпринимательства – обучение знаниям, навыкам и развитию предпринимательских способностей у инициативного населения. Здесь насчитывается несколько безвозмездных компонентов:

- «Школа молодого предпринимателя» - выявление и развитие инновационно-предпринимательских начал у молодежи.

- «Бизнес-школа» - обучение основам ведения, развития бизнеса, список необходимых документов и нюансы их подготовки, консультирование от самого истока до самого конца. Сюда входят 2 проекта: «Бизнес-Советник» и «Бизнес рост».

- Деловые связи – первый этап – повышение квалификации работников в приоритетных отраслях экономики РК, второй – стажировка за рубежом в аналогичных иностранных предприятиях.

- «Старшие сеньоры» - привлечение специалистов высокой квалификации из-за рубежа.

- Сервисная поддержка для действующих бизнесменов в течение 12 месяцев, включающая бухгалтерскую, налоговую, статистическую отчетности, таможенные процедуры, юридические, маркетинговые услуги, обслуживание ИКТ, консультирование в сфере гос. закупок и ГЧП [28].

Фонд развития «Даму» предоставляет безвозмездное обучение по двум программа:

- Обучение топ-менеджмента малого и среднего бизнеса.

Основная цель проекта – обучение новым подходам и моделям в ведении бизнеса, совершенствование навыков работы, тем самым повышение конкурентоспособности и выживаемости на рынке. Условия участия – приоритетные сектора экономики, расходы на проживание и проезд до места

обучения ложатся на плечи обучающихся. Данный проект был запущен в августе 2023 года.

- Онлайн обучение основам ведения бизнеса в течение 7 дней.

Банки-участники программы второго уровня в городе Астана : «КазКоммерцбанк», «Народный банк Казахстана», «Банк ЦентрКредит», «АТФ Банк», «Евразийский Банк», «Нурбанк», «Цесна Банк» и другие [8-13].

К финансовым мерам поддержки «Дорожной карты бизнеса» относятся: Поддержка новых бизнес-инициатив предпринимателей моногородов, малых городов и сельских населенных пунктов; Отраслевая поддержка предпринимателей, осуществляющих деятельность в приоритетных секторах экономики; Снижение валютных рисков бизнесменов.

В работе был проведен анализ основных показателей МСБ, влияющих на экономику столицы, Благоприятным является увеличение доли действующих СМСБ в числе зарегистрированных с 76,9% до 83,3%. Из этих двух наиболее важным является показатель количества действующих субъектов, он вырос с 2021 года на 16% по отношению к 2023 и составил 144,8 тыс. единиц. Численность работающих в СМСБ за период 2021-2023 годов выросла на 1% или 5,3 тыс. человек, составив в 2023 году 379,9 тыс. человек. Однако в период с 2022 на 2023 годы рост совершенно небольшой 0,02%. Максимальное снижение численности занятых отмечается во 2 квартале 2023 года (358 524 чел.), это связано с жесткими ограничениями работы – полным переходом на удаленную работу. Но на той стадии развития, не имея аналогичного опыта, было сложно сориентироваться и перевести бизнес в онлайн, а для некоторых оказалось не возможно, вплоть до закрытия своих субъектов или сокращения числа работников. В конце года наступили снова более благоприятные условия, и показатель значительно вырос, составив в четвертом квартале 379 911 человек, за счет открытия новых СМСБ и восстановления числа работников.

Список использованной литературы:

1. Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2023 – 2025 годы. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050

2. Бизнес и финансы. История бизнеса. 25 мая 2021. URL: https://answr.pro/articles/622-istoriya-biznesa/
3. Козырская И.Е. Учебный словарь терминов по экономике и менеджменту. – Иркутск: БГУ, 2020.- 210 С.. URL: https://docplayer.ru/55660534-Uchebnyy-slovar-terminov-po-ekonomike-i-menedzhmentu.html
4. Лекция 3. Сущность, критерии и функции малого предпринимательства. URL: https://helpiks.org
5. Лапуста М. Г. Предпринимательство: учебник. М.: ИНФРА-М, 2012.
6. Хайруллина Д.Р. Факторы, определяющие развитие малого бизнеса. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-opredelyayuschie-razvitie-malogo-biznesa/viewer
7. Энциклопедия по экономике. Факторы среды косвенного воздействия. URL: https://economy-ru.info/info/178423/
8. Официальный сайт проекта «Doing Business». Рейтинг стран. URL: https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings
9. Официальный сайт РСБС. Программы государственной поддержки Сингапура. URL: https://www.rsbu.org/biznes-v-singapure/38-gos-podderzhka-biznesa.html
10. Йео М. 4 пути поддержки малого бизнеса в Сингапурском бюджете на 2021 год. 12 марта 2021. URL: https://osome.com/sg/blog/singapore-budget-2021-supporting-small-business/
11. Официальный сайт правительства Соединенных Штатов. URL: https://www.usa.gov/federal-agencies/small-business-administration
12. Моррисон Б. Что такое сертифицированная Девелоперская компания? 27.07.2020. URL: https://www.tmcfinancing.com/what-is-a-certified-development-company/
13. Левинтов Ю. США: программы государственной поддержки бизнеса. URL: https://abroadz.com/ssha-programmy-gosudarstvennoj-podderzhki-biznesa/

Сатбаева Құралай
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
Қазақстан. Қарағанды қаласы. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰҚЫҒЫ

Аңдатпа. Жаһандық және өңірлік деңгейлерде болып жатқан интеграциялық процестердің ықпалынсыз мемлекеттің, экономика мен құқықтың қазіргі заманғы дамуы мүмкін емес. Осыған байланысты еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестердің құқықтық негіздері туралы білім алу және оларды мемлекеттік институттардың, бизнес институттары мен жеке сектордың қызметінде одан әрі пайдалану заң бағытындағы мамандардың құзыреттерін қалыптастыруда аса маңызды мәнге ие.

Түйінді сөздер: ЕАЭО, интеграциялық құрылым, ұлттық заңнама, бірыңғай экономикалық кеңістік, экономикалық одақ.

ЕАЭО шеңберінде саясат бағыттарын іске асыру аталмыш интеграциялық құрылымға мүше мемлекеттердің ұлттық заңнамасын біріздендіруді және үйлестіруді ұйғарады. Осыған байланысты бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыратын елдердің интеграциясын жедел ілгерілету жағдайларында Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына имплементацияның қазіргі деңгейін айқындау мақсатында ЕАЭО қызметінің қалыптастырылған халықаралық-құқықтық базасын зерттеу, сондай-ақ осы саладағы проблемалар мен олқылықтарды айқындау ерекше өзекті болып отыр.

Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде интеграциялық процестерді инвестицияларсыз дамыту мүмкін емес, бұл мемлекеттердің инвестициялар саласындағы бүгінгі күні бірлігі жоқ заңнамаларын жетілдіру және үйлестіру проблемасын өзектендіреді.

Халықаралық қоғамдастықта біздің мемлекет басқа елдермен тығыз байланысты дамытуда, мұны Республика Президентінің интеграциялық

бастамаларының іске асырылуы, сондай-ақ қазіргі заманның жаһандық проблемаларын шешудегі Қазақстанның белсенді ұстанымы дәлелдейді. Еліміздің сыртқы саясаты Қазақстанның халықаралық аренадағы беделін мойындауға негіз болады. Біздің мемлекетіміз үшін Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық құрылымдар аса маңызды мәнге ие, бүгінде олардың саны өте көп. Әрбір осындай бірлестіктің өз құқығы бар, ал жиынтығында осы барлық құқықтық және институционалдық бірлестіктер Еуразиялық құқық жүйесін құрайды.

ЕАЭО туралы шарт Одақ құқығын құрайтын қайнар көздерді айқындады, оған ЕАЭО шеңберінде жасалған, сондай-ақ Одақ үшінші тараппен жасасқан халықаралық шарттар енгізілді. Шарттардан басқа, одақ құқығына Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің, Еуразиялық үкіметаралық кеңестің және Еуразиялық экономикалық комиссияның өз өкілеттіктері шеңберінде қабылданған шешімдері мен өкімдері кіреді (6-баптың 1-бөлігі) [1].

Еуразиялық құқық халықаралық құқықтың бір бөлігі болып табылатындығына сүйене отырып, Еуразия құқығының нормалары әрқашан қандай да бір нысанда болатынын, белгілі бір құқықтық қайнар көз түрінде бекітілгенін атап өтуге болады. Еуразиялық құқықтың қайнар көздері – бұл халықаралық құқық субъектілерінің өздерімен келісілген және олармен мойындалған мінез-құлық ережелері көрсетілетін халықаралық-құқықтық нормалардың әрекет ету нысандары. Халықаралық құқық ілімінде қайнар көздер жүйесі туралы келісім (консенсус) жоқ.

Автор халықаралық жария құқық қайнар көздеріне келесі қайнар көздерді жатқызған көзқарастарды ұстанады:

1) халықаралық шарт;

2) халықаралық-құқықтық әдет-ғұрып;

3) халықаралық конференциялар актілері;

4) халықаралық ұйымдардың қарарлары.

Халықаралық құқықта халықаралық соттардың шешімдері, көрнекті ғалымдардың ілімдері (доктриналары) және халықаралық жария құқықтың қайнар көзі болып табылмайтын, бірақ халықаралық құқықтық қатынастарға ықпал ететін мемлекеттердің заңнамасы ерекше орын алады. Сонымен қатар, халықаралық және мемлекетішілік құқықтың екі жүйесі өзара әрекеттеседі.

Аймақтық құқық қайнар көздері, демек, еуразиялық құқық қайнар көздері екі топқа бөлінеді:

1. Аймақтық интеграциялық бірлестіктің бастапқы құқығының қайнар көздері.

2. Аймақтық бірлестіктің уәкілетті органдары қабылдаған қосалқы құқық қайнар көздері [2].

Мұндай бөлу еуразиялық құқық қайнар көздерінің иерархиясын анықтауда маңызды. Аймақтық интеграциялық құрылымдар институттары өз өкілеттіктерін іске асыру арқылы бастапқы құқықтан туындайтын қосалқы құқық актілерін шығарады, өйткені уәкілетті аймақтық органдардың қызметі олардың құзыреттілік шегімен шектеледі. Осыған байланысты бастапқы құқық актілері қосалқы актілерге қарағанда басымдыққа ие және сәйкесінше халықаралық аймақтық құқық нормалары жүйесінде соңғысына қарағанда жоғары заңды күшке ие [3].

Еуразиялық құқық қайнар көздерінің бірінші тобына: құрылтай құжаттары (шарттар, жарғылар, актілер, декларациялар, ережелер, келісімдер және т.б.); құрылтай құжаттарына өзгерістер енгізетін тексеру (ревизиялық) шарттары; жаңа мемлекеттердің қосылуы (кіруі) туралы шарттар кіреді.

Екінші топ аймақтық интеграциялық бірлестіктің актілерін қамтиды, оларды қабылдау, сондай-ақ олардың заңдық күші бастапқы құқық қайнар көздерімен (жарғылық құжаттармен) реттеледі.

Қосалқы құқық актілері үшін мүше мемлекеттер тарапынан кейіннен бекітілместен немесе қабылданбай олардың күшіне енуі тән. Сондықтан мұндай актілер шарттықтан гөрі, заңнамалық сипатқа ие деп айтуға болады. Бастапқы құқықпен салыстырғанда еуразиялық аймақтық ұйымдардың қосалқы құқығының әлдеқайда көп материалдық қайнар көздері бар, бұл олардың қойылған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған қызметінің сипатына байланысты [3].

Көп жағдайларда интеграциялық аймақтық құрылымдар шешімдер (құқықтық құжаттар) қабылдаған кезде консенсус (яғни барлық мүшелердің келісімі) қолданылады. Алайда, дауыс берудің басқа тәсілдері де қарастырылуы мүмкін, кейде жарғылық құжаттар бір мемлекет – бір дауыс қағидатын жоққа шығарып, мемлекет иелік ететін дауыс санын анықтайды.

Бастапқы құқықтың қосалқы құқық нормаларынан басымдығына қарамастан, соңғысы халықаралық аймақтық құқықтың құқықтық жүйесінде ең серпінді болып табылады, өйткені, аймақтық интеграциялық ұйымдар қосалқы құқық актілерін қабылдау арқылы өз органдарының құзыретіне жатқызылған барлық мәселелер бойынша қатынастарды реттеуді жүзеге асырады [2].

Қорытындылай келе, аймақтық құқықтың қайнар көздерін жүйелеу «субаймақ» өлшемдеріне негізделгенін атап өткен жөн, яғни аймақтық институттар ескеріледі. Осылайша, еуразиялық құқық институттарының құрылымына Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД); Беларусь пен Ресейдің Одақтық мемлекеті (ОМ); Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО); Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы (ҰҚШҰ); Шанхай ЫнтымақтастықҰйымы (ШЫҰ) және т. б. сияқты ұйымдардың құқығы кіруі мүмкін.

Жоғарыда аталған аймақтық институционалдық құрылымдардың әрқайсысында басқа аймақтық интеграциялық құрылымның қайнар көздері жүйесімен үйлесетін құқық қайнар көздерінің өзіндік оқшауланған жүйесі қалыптасты. Сонымен қатар әмбебап халықаралық шарттар, екі жақты келісімдер қолданылады Еуразиялық кеңістікте әрекет ететін интеграциялық аймақтық құрылымдардың халықаралық құқықтық актілерінің бүкіл жүйесі жиынтығында еуразиялық құқық қайнар көздерін құрайды.

Еуразиялық құқық қайнар көздері жүйесінде «үлгілік нормалар» ерекше орын алады, онда қатынастардың қандай да бір түрін реттейтін құқықтық норма үлгісі бар, мемлекеттер мемлекетішілік нормаларды қабылдау кезінде аталмыш үлгілік нормаларға негізделуге міндеттенеді (ТМД-да, мысалы, үлгілік заңдарды қабылдау тәжірибесі бар).

Қосалқы құқықтың тағы бір бөлігі – бұл интеграциялық бірлестікке қатысушы мемлекеттер үшін міндетті де, ұсынымдық та сипатқа ие болуы мүмкін халықаралық шарттар. Қосалқы құқықтың қайнар көздерінің тағы бір тобы – аймақтық бірлестіктер институттарыгның арасында жасалған институтаралық келісімдер.

Еуразиялық құқық субъектілері арасындағы қатынастарды реттеуде аймақтық соттардың шешімдері маңызды болып табылады, олар мемлекеттер арасындағы дауларды қарауға бағытталуы, сондай-ақ халықаралық-құқықтық нормаларды түсіндіруді қамтуы мүмкін. Еуразиялық кеңістікте ТМД соты мен

ЕАЭО Соты жұмыс істейтінін ескерсек, сот шешімдері – бұл аймақтың қосалқы құқығының маңызды бөлігі.

ЕАЭО туралы Шартқа сәйкес Одақ құқығы:

1. ЕАЭО туралы шартты;
2. Одақ шеңберіндегі халықаралық шарттарды;
3. Одақтың үшінші тараппен халықаралық шарттарын;
4. Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің, Еуразиялық үкіметаралық кеңестің және Еуразиялық экономикалық комиссияның ЕАЭО туралы шартта және Одақ шеңберіндегі халықаралық шарттарда көзделген өздерінің өкілеттіктері шеңберінде қабылданған шешімдері мен өкімдерін құрайды [4].

Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің және Еуразиялық үкіметаралық кеңестің шешімдерін мүше мемлекеттер өздерінің ұлттық заңнамасында көзделген тәртіппен орындауға тиіс.

ЕАЭО құқықтық нормаларының заңдық күшін сипаттай отырып, Одақтың үшінші тараппен халықаралық шарттары Одақтың негізгі мақсаттарына, қағидаттарына және жұмыс істеу қағидаларына қайшы келмеуге тиіс екенін атап өткен жөн.

Одақ және ЕАЭО туралы Шарт шеңберіндегі халықаралық шарттар арасында қайшылықтар туындаған жағдайда Шарттың басымдығы болады.

Одақ органдарының шешімдері мен өкімдері аталған ЕАЭО туралы Шартқа және Одақ шеңберіндегі халықаралық шарттарға қайшы келмеуге тиіс.

Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің, Еуразиялық үкіметаралық кеңестің және Еуразиялық экономикалық комиссияның шешімдері арасында қайшылықтар туындаған жағдайда:

- Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің шешімдері Еуразиялық үкіметаралық кеңестің және Еуразиялық экономикалық комиссияның шешімдерінен басым болады;
- Еуразиялық үкіметаралық кеңестің шешімдері Еуразиялық экономикалық комиссияның шешімдерінен басым болады [1].

ЕАЭО шеңберінде саясат бағыттарын іске асыру аталмыш интеграциялық білім беруге мүше мемлекеттердің ұлттық заңнамасын біріздендіруді және үйлестіруді ұйғарады. Осыған байланысты бірыңғай экономикалық кеңістікті

қалыптастыратын елдердің интеграциясын жедел ілгерілету жағдайларында Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына имплементацияның қазіргі деңгейін айқындау мақсатында ЕАЭО қызметінің қалыптастырылған халықаралық-құқықтық базасын зерттеу, сондай-ақ осы саладағы проблемалар мен олқылықтарды айқындау ерекше өзекті болып отыр.

ЕАЭО-ға қатысушы елдердің заңнамасын үйлестіру және біріздендіру мемлекетішілік құқықтық нормаларды шарттық тұғырнамаға сәйкес келтіруге ғана емес, жаңа нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға да бағытталған. Бұл саладағы басым бағыттар тек тауарлар, қызметтер, капитал және жұмыс күші нарығы ғана емес, сонымен қатар сақтандыру, лицензиялау, білім беру және қылмысты трансұлттандыруға қарсы іс-қимыл саласы болып табылады. Белгіленген салаларды құқықтық реттеуге ЕАЭО шеңберіндегі мемлекеттің интеграциялық саясаты үлкен ықпал етеді.

2020 жылғы 1 қыркүйектегі «**Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі**» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қ-Ж.К. Тоқаев: «Еліміздің халықаралық аренадағы экономикалық мүддесін белсенді түрде ілгерілетіп, ұлттық мүддені қорғауда сындарлы ұстаным және кәсіби біліктілік таныту керек. Қазақстанның игілігі үшін Еуразия экономикалық одағының және «Бір белдеу – бір жол» жобасының зор мүмкіндіктерін барынша пайдаланған жөн» деп атап өтті [5]. Еуразиялық экономикалық одақтың құқығына және Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне сәйкес келетін құқықтық актілердің нақты құрылған архитектурасынсыз ұлттық экономикалық мүдделерді іске асыру мүмкін емес.

Еуразиялық экономикалық одақтың құқығына сәйкес қатысушы елдердің заңнамасын жетілдірудің негізгі бағыттары оларды жақындастырудың негізгі тетіктерін пайдалануды көздейді. Негізгі вектор қатысушы мемлекеттердің құқықтық актілерінде пайдаланылатын терминдерді біріздендіруге бағытталған, мысалы, «макроэкономикалық көрсеткіштер», «макроэкономикалық саясаттың негізгі бағыттары», «сыртқы сауда саясаты», «тауарлардың жекелеген түрлерін автоматты түрде лицензиялау», «тарифтік жеңілдіктер», «тарифтік преференциялар» және басқалар. Терминология мен ұғымдық аппараттың бірлігі интеграцияланған макроэкономикалық және валюталық-қаржылық саясатты қалыптастырудың, көмірсутектер, энергетикалық ресурстар, дәрілік препараттар нарықтарын біріктірудің және т. б. негізгі шарты болып табылады. Осыған

байланысты ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің заңнамасында, модельдік қағидатын ескере отырып, интеграциялық білім беру құқығында пайдаланылатын барлық ұғымдарды көрсету мақсатқа сәйкес болып табылатыны айқын.

Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде интеграциялық процестерді инвестицияларсыз дамыту мүмкін емес, бұл мемлекеттердің инвестициялар саласындағы бүгінгі күні бірлігі жоқ заңнамаларын жетілдіру және үйлестіру проблемасын өзектендіреді.

Құқықтық реттеудегі айырмашылықтар, біріншіден, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің барлығы бірдей «инвестициялар» және «шетелдік инвестициялар» ұғымдарын, сондай-ақ олардың құқықтық реттелуін ажырата алмайтындығында. Айталық, шетелдік инвестициялар мен инвестициялар туралы дербес заңнамалық актілер тек Ресей мен Арменияда ғана бар, басқа елдерде, оның ішінде Қазақстан Республикасында, инвестициялардың барлық түрлері бір заңмен реттеледі. ЕАЭО құқықтық актілерінің мазмұнын негізге ала отырып, Одаққа қатысушы мемлекеттердің инвестициялық қызметі шетелдік инвестордың қызметі ретінде қаралмайды, демек, инвестициялар мәселелері бойынша үшінші мемлекеттермен (ЕАЭО-ға мүше емес) қатынастардың ерекшеліктері жеке заңнамалық актімен реттелуге тиіс. Осыған ұқсас проблемалар «инвестор» және «шетелдік инвестор», «шетелдік инвесторлар үшін инвестициялық преференциялар» және т. б. ұғымдарды заңнамалық анықтаумен байланысты. Бұл ЕАЭО-ға мүше мемлекеттерде кейіннен дербес заңдар қабылдай отырып, шетелдік инвестициялар туралы модельдік заңдар әзірлеу қажеттілігін негіздейді.

Мемлекеттің ЕАЭО мүшелігі жағдайындағы сауда қызметінің де мемлекетішілік реттеу ерекшеліктері бар. Қазақстанның аталмыш саладағы қолданыстағы заңнамасы ЕАЭО құқығына толық көлемде сәйкес келмейтінін атап өткен жөн. Айталық, Одақтың мемлекетішілік деңгейге құқығы ретінде тарифтік жеңілдіктер мен преференциялар, тарифтік преференцияларды беру шарттары мен жағдайлары және т. б. сияқты мәселелерді реттеу кейінге қалдырылды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының ішкі мемлекеттік құқығында сауда қызметін реттеуді жинақтауда уәкілетті органның тарифтік жеңілдіктер беру тәртібі мен шарттарын бекіту, оларға қатысты тарифтік жеңілдік берілетін тауарлардың тізбесін бекіту, кедендік-тарифтік және

тарифтік емес реттеу шараларын қолдануға өтінімдер нысандарын бекіту жөніндегі құзыретін бекіту қажет [31]. Бұдан басқа, тарифтік емес реттеу шараларын рұқсат беру тәртібімен толықтыру, яғни лицензиялауды, нотификациялау шараларын, мемлекеттік бақылауды және т. б. енгізу ұсынылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 «Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 14 қазандағы № 240-V ҚРЗ. – Электрондық ресурс. Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000240

2 Курбанов Р.А. Евразийское право: вопросы концептуального развития. //Право и политика. – 2014. – № 12. – С. 1877 – 1887.

3 Курбанов Р.А. Евразийское право в системе права Российской Федерации. // Международное право. – 2017. – № 2. – С. 45 – 65.

4 Шумский Н. Институциональные механизмы интеграции в Содружестве Независимых Государств. // Журнал международного права и международных отношений. – 2014. – № 1. – С. 21–30.

5 Тоқаев Қ-Ж.К. «**Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі**». 1 қыркүйек 2020 ж. – Электрондық ресурс. Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020

6 Кульжабаева Ж.О. Новые зоны свободной торговли ЕАЭС как факторы обеспечения экономической безопасности интеграционного сотрудничества евразийских государств в Азиатско-Тихоокеанском регионе. // Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право. – 2015. – № 2. – С. 23 – 29.

Амангелді Ә.Н.
Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – э.ғ.к., профессор Байнеева П.Т.

ҚҰРЫЛЫС КӘСІПОРЫННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖОЛДАРЫ

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі сыртқы ортаның ықпалына негізделген. Сыртқы орта нарықтық экономикада ұдайы өзгеріп отырады, ешқашан тұрақты, орнықты немесе өзгеріссіз болмайды. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі категориясы дәл осы сыртқы ортаның ықпалы, кәсіпорындарды оның кері ықпалдарынан қорғау тұрғысынан қарастырылды.

«Экономикалық қауіпсіздік» ұғымын анықтау кезінде оның мазмұны сыртқы ортаның қолайсыз ықпалдарына қарсы тұру қабілетін қамтамасыз ете алатын ахуалы деген пікір басым бола бастады. Осыған байланысты, кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі әлдеқайда кеңінен–оның тұрақтылығын сан түрлі жағдайларда, соның ішінде кәсіпорынның іс-әрекетіне, ішкі өзгерістерінің ауқымы мен тұрпатына ықпал ету сипатына қарамастан, сыртқы ортада қалыптасатын қолайсыз жағдайларда қамтамасыз ету мүмкіндігі ретіне қарастырыла бастады. Сонымен, кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі «оның іс-әрекетінің сыртқы ортаның кері ықпалдарынан қорғалуы, сонымен қатар әртүрлі нұсқадағы қатерлерді жылдам жою қабілеті немесе оның іс-әрекетіне кері әсерін тигізбейтін жағдайларға икемделу қабілеті» ретінде түсіндірілді. Осы көзқараспен В. Забродский де ортақтасады, оның ойынша экономикалық қауіпсіздік «фирманың сыртқы және ішкі экономикалық қатердің пайда болуы жағдайында «өмір сүріп кету» және даму қабілетін көрсететін қасиеттерінің сандық және сапалылық қасиеттері». В. Забродскийдің осы көзқарасына сәйкес, фирманың экономикалық қауіпсіздігі тәуелсіздігін, тұрақтылығын өсуді, экономикалық мүдделерін қамтамасыз етуді көрсететін факторлардың жиынтығымен анықталады [1].

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуді қаржылық-шаруашылық іс-әрекеттің әртүрлі аспектілері бойынша олардың экономикалық

қауіпсіздігіне кері әсерлерден келетін жан-жақты зияндарды болжау және алдын-алу процесі деп қарастырғна жөн. Өнеркәсіптік кәс іплорындардың бизнестің табыстылығы мен тұрақтылығын қамтамасыз ету жөніндегі жұмыстарының тиімді нәтижесіне қол жеткізу үшін экономикалық қауіпсіздікке айқын төніп тұрған қатерлерді, және әлеуетті мүмкні болатын қатерлерді болжай біліп, уақытылы алдын-алу керек [2].

Экономикалық қауіпсіздіктің құрылымын келесі критерийлер тұрғысынан қарастыруға болады:

– кеңістіктік;

– әлеуметтік бағытталған;

–ақпараттық;

– инновациялық;

– экологиялық;

– ресурстармен қамтамасыз етілу критерийі.

Кеңістіктік критерий масштабтық әсер етудің төрт деңгейін қамтиды:

1) әсер етудің әлемдік деңгейі халықаралық экономикалық қауіпсіздіктен тұрады.

Халықаралық экономикалық қауіпсіздік – келісімдер мен институттық құрылымдардың бірлесе өмір сүру халықаралық шарттарының жиынтығы, ол кезде әлемдік қауымдастықтық әрбір мүшесі болып саналатын мемлекетке сыртқы және саяси қысымдарға ұшырамастан, өзге мемлекеттер тарапынан олардың араласпауына, түсіністігіне, өзара тиімді және өзара пайдалы әріптестікке сене отырып, әлеуметтік және экономикалық дамудың стратегиясын емін-еркін таңдау және жүзеге асыру қамтамасыз етіледі [3].

Халықаралық экономикалық қауіпсіздікті жүзеге асырудың жолы дамудың модельдерін мойынға ілуден, экономикалық және саяси мәжбүрлеуден бас тартудан, кез-келген халықтың өз жолын таңдау құқығын мойындау арқылы, меншік пен мүдделердің әртүрлі формаларының өмір сүруінің заңды екендігін сыйлау арқылы салынады.

2) мемлекеттік деңгей елдің экономикалық қауіпсіздігін көздейді.

Елдің экономикалық қауіпсіздігі – экономика мен билік институттарының бұл жағдайы кезінде ұлттық мүдделердің кепілді қорғалуы, тұтас елдің үйлесімді, әлеуметтік бағытталған дамуы, тіпті ішкі және сыртқы

процестердің даму нұсқасы қолайсыз болған кезде де экономикалық және қорғаныстық әлеуеті жеткілікті болуы қамтамасыз етіледі [4].

Елдің экономикалық қауіпсіздігі мыналарды қамтиды:

– ішкі материалдық-заттық негізі – өндірістік күштердің даму деңгейінің жеткілікті жоғары деңгейі ұлттық өнімді кеңейте ұдайы өндірудің натуралдық және құндық элементтерінің айтарлықтай үлесін қамтамасыз ете алады;

– ішкі әлеуметітк-саяси негізі – ұзақмерзімдік ұлттық мақсаттарға қатысты қоғамдық келісімдердің деңгейі жеткілікті жоғары болуы халықтың басым бөлігі тұрақты ұстанатын мемлекеттік саясат арқылы бойына жан бітетін әлеуметтік және экономикалық дамудың стратегияларын әзірлеу мен қабылдауды мүмкін етеді [5].

3) аймақтың экономикалық қауіпсіздігін аймақтық деңгей қарастырады.

Барлық аймақтар дағдарыстық құбылыстардың азды-көпті ықпалымен пайда болған экономикалық, әлеуметтік, этносаяси және экологиялық көптеген өткір де күрделі мәселелерге ұшырасады. Олардың ішіндегі маңыздыларына аймақтардың экономикалық реинтеграциясын, көлік кешенінің ахуалын, аймақтық монополизмді, аймақтық экономикалық дағдарысты жатқызуға болады [6].

Сонымен, аймақтың экономикалық қауіпсіздігі деген ұғымнан жергілікті билік органдарының сыртқы және ішкі факторлардың ғылыми-өндірістік және ресурстық әлеуетке және олардың құрылымына; қарым-қатынас саласы мен институттық инфрақұрылымға, әлеуметтік салаға, адамдар өмірінің деңгейі мен сапасына әсер етуінен туындайтын дағдарыстық жағдайларға қарсы тұру қабілетін түсінеміз.

4) локальдық деңгейі кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қарастырады.

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі – қызмет етудің тұрақтылығы, қаржылық-коммерциялық жетістік, прогрессивті ғылыми-техникалық даму қамтамасыз етілетін заңгерлік, өндірістік қатынастардың және ұйымдық байланыстардың, материалдық және зияткерлік ресурстардың ахуалы.

Кәсіпорынның қауіпсіздігін қамтамасыз ету тактикасы оның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатындағы нақты процедураларды қолға алу мен әрекеттерді орындауды көздейді [7]. Бұл жерде

әңгіме кәсіпорынның заңгерлік қызметінің аясын кеңейту; коммерциялық құпиялардың сақталуы жөніндегі қосымша шараларды қолға алу; бұзушы-контрагентке қарсылық білдіру; сот органдарына қарсы шағым жасау; құқық қорғау органдарына жүгіну сияқты процедуралар мен әрекеттер жайында болып отыр.

Әлеуметтік бағытталған критерий тұрғысынан алғанда экономикалық қауіпсіздіктің екі түрін бөліп қарастыруға болады:

– тұлғаның экономикалық қауіпсіздігі – адамға жеке мүдделері мен қажеттіліктерінің деңгейінде зиян келтіру факторларынан адамның қорғалу жағдайын көрсетеді. Азаматтардың жеке қауіпсіздігі тұлғаның өміріне, денсаулығына, бостандығына, абыройы мен ар-ожданына қылмыстық қол сұғудан қорғалуын қамтамасыз етуден тұрады.

– қоғамның экономикалық– экономиканың қоғамның әрбір субъектісі сыртқы және ішкі қатерлерден қамтамасыз етілген жағдайы.

Ақпараттық критерий үлкен көлемдегі ақпаратты меңгеру экономикалық және әскери-саяси салаларда көшбасшылықтың кепілі болып табылатындығын көздейді. Ақпараттық критерий экономикалық қауіпсіздіктің құраушыларының бірі болып табылады.

Әдебиет

1. Гапоненко В.Ф., Беспалько АЛ., Власков А.С. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы. - М.: Издательство «Ось-89», 2018.

2. Сенчагов, В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В. К. Сенчагов ; Ин-т экономики РАН. – М. : Финстатинформ, 2019. – С. 6–12.

3. Экономическая и национальная безопасность : учебник / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2019. – С. 13–78.

4. Экономическая безопасность: учеб. Пособие для студентов, обучающихся по специальностям экономики и управления / В.А. Богомолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2019. – С. 7–48.

5. Кормишкин, Е.Д. Экономическая безопасность региона: теория, методология, практика. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2018. – 144с.

6. Кормишкин, Е.Д. Региональные аспекты продовольственной безопасности / Е.Д. Кормишкин, О.С. Карасева. − Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2017.

7. Концепция национальной безопасности РК // Казахстанская правда. – 2022. – 26 декабря. – С . 4–5. (в ред. Указа Президента Казахстанской Федерации от 10 января 2015г. № 24)

Амангелді Ә.Н.
Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – э.ғ.к., профессор Байнеева П.Т.

КӘСІПОРЫННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН АРТТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕРІ

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін қарастыру процесінде мақала авторлары келесі болжамдарға сүйенеді. Біріншіден, кәсіпорынның басты мақсаты өнімді өндіру мен іске асыру, қызметтерді көрсету процесінде мейілінше табыс алу болып табылады, екіншіден, кәсіпорын табыс әкелуге мүміндік беретін немесе болашақта мүмкін болатын шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін шығындарды ғана алуға талпынады. Мысалы, нарықты зерттеудің шығындары, жарнаманың шығындары, жаңа құрал-жабдықтарды сатып алуға жұмсалатын шығындар дәстүрлі түрде өнімді, яғни пайда әкелуге қабілетті деп саналады; ал айыппұлдар төлеудің, апарттар мен зауалдарды жоюдың шығындары - өнімсіз шығындар деп саналады, оларды болдырмауға тырысу керек [1].

Сонда, егер кәсіпорынның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жұмсалатын шығындар өнімді болып табылады деп шамалайтын болсақ, яғни, олар осы шақта немесе болашақта қосымша табыс әкеледі десек, онда өнеркәсіптік кәсіпорындардың әкімшілігі қауіпсіздік деңгейін арттыруға талпынады.

Кәсіпорын қауіпсіздігінің деңгейін арттырудың экономикалық тәсілдерін қарастырғанда келесі міндеттерді қоюға болады:

Заманауи әдебиеттерде жарияланған қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері туралы бірқатар зерттеушілердің түсініктеріне сараптамалық шолу жасау;

Қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы шешімдерді қабылдаудың кейбір модельдерінің тиімділігін бағалау;

Қауіпсіздік деңгейін арттырудың экономикалық ынталарын анықтау.

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігінің деңгейін арттыру мәселелерін шешу кезінде мыналарды қарастыру керек:

Қазіргі таңда кәсіпорындар қауіпсіздің деңгейін арттыру үшін ресурстарды қалай пайдаланады.

Шығындардың минимумы кезінде қауіпсіздіктің жеткілікті деңгейіне жету үшін ресурстарды қалай пайдалану керек, яғни, ресурстарды оңтайлы пайдаланудың моделін табу.

Төменде кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кейбір экономикалық тәсілдері келтіріледі.

Превентивті іс-шараларды әзірлеу мен әске асыру кері оқиғалардың орын алу жиілігін және салдарының ауырлығын төменетуге әне қауіпсіздікті қамтамасыз етуді жалпы шығындарын азайтуға мүмкіндік береді [2].

Превентивті шаралар қауіпсіздік деңгейін арттыруды көздейді. Практика көрсетіп отырғандай, кері ахуалдардың орын алуы мен кәсіпорынның әртүрлі сипаттағы шығындарының кезіндегі шығындар мен қауіптің салдарын жоюдың және мүліктер мен ресурстарды қалпына келтіру шығындарының ара-қатынасы 1/15-ке тең. Превентивті іс-шараларды жүргізудің қажеттілігі айдан-анық, алайда бұл іс-шаралардың сыйымдылығы материалдық, еңбектік, қыржылық тұрғыдан қандай болуы керектігін бағалау қиын. Мәселе келесіге негізделеді: превентивті іс-шаралар ағымдық кезеңге жатады және бағалауға оңай беріледі; жою шығындары – бұл ықтималдық сипатына ие және кері оқиғалардың пайда болуы мен іске асуы жиілігіне, сонымен қатар келтрілген шығындардың ауқымына байланысты болатын болашақ кезеңдердің шығындары. Сонымен, шығындардың бұл екі түрін салыстыру қиын. Жағымсыз оқиғалар сирек және болжамға келмейді, сондықтан да практикада кәсіпорынның жою шығындарының қисығын түзу аса қиын. Жағымсыз оқиғаларды «0»-ге дейін төмендету мүмкін емес деп сенімді түрде айтуға болады [3].

Бұдан бөлек, қауіпсіздікті қамтамасыз етудың оңтайлы жалпы шығындарының қағидасының бірқатар кемшіліктері бар. Біріншіден, кейбір шығындарды превентивті немесе жойылатын деп түбегейлі жіктеу қиын. Мысалы, кері оқиғалардың салдарын тергеу мен талдаудың шығындары. Бір жағынан, шығындарды өндіру кезеңі кері оқиға іске асқан соң бірден орын алады және тергеу мен оны қаржыландыру процесі салдарды жоюдың бағдарламасына

қосылған [30]. Екінші жағынан алғанда, тергеудің мақсаты кері оқиғалардың пайда болусебептері мен шарттары туарлы мәліметтерді жинаудан; тәжрибе жи наудан және болашақта мұндай жағдайлардың пайда болуына жол бермеуден тұрады. Сонымен, кері ахуалдарды зерттеудің шығынарын первентивтіге де жою шығындарына да атқызуға болады.

Екіншіден, бұл қағида кәсіпорынның қауіпсіздігін арттырудың кәсіпорындағы өнімділікті арттыру, ресурстарды үнемдеу, өндірістің қалдықтығын азайту, өнімнің сапасын арттыру секілді факторларының, яғни, кәсіпорынның қауіпсіздігін қамтамасыз етудің моделін әзірлеу кезінде ескерілуі керек факторлардың ықпалын назарға алмайды.

Кері оқиғалардың құнын бағалауға негізделген тәсілдерді қарастырамыз. Бұл топқа кейінгі шығындар бағаланатын әртүрлі тәсілдер қосылады.

Аталмыш тәсілдердің теориялық базасы нарықтық тепе-теңдіктің классикалық моделі болып табылады. Бұл модель кәсіпорындардың елде қызмет етуінің тепе-теңдігін және өнімді өндіру мен іске асыру процесінде ресурстарды жүз пайыз пайдалануды көздейді. Аталмыш модель мкроэкономика және кәсіпорын экономикасы жөнінегі барлық оқулықтарды қарастырылады [4].

«Кейінгі шығындар» кәсіпорынның уақыт бірлігінде тоқтап тұруы қоғам үшін осы уақыт бірлігінде өндірілуі мүмкін ішкі ұлттық өнімнің (ІҰӨ) бір бөлігінің жоғалуы болып саналатындығын қарастырады.

Аталған тәсілдің жақтаушылары кейінгі шығындарды тікелей және жанама деп бөледі. Тікелей кейінгі шығындарға кері оқиғаның салдарын жоюдың қаржылық және материалдық шығындары жатады. Жанама шығындар кері оқиғаның салдарын жоюға жұмсалған уақыт шығындарын қамтиды: құрал-жабдықтардың тоқтап тұруына байланысты өнімнің құны, кәсіпорындағы кері оқиғалардың салдарын жоюмен айналысатын жұмысшыларының жалақысы. Алынған шама боалшақта шығындарды үнемдеуді көрнекі түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Кері жағдайлардың құнын бағалауға негізделген тәсілдерді қолдану мәселесі жанама шығындарды анықтаудың еңбек сыйымдылығына, соған сәйкес, болашақта шешім қабылдауға қажетті тікелей және жанама шығындардың ара қатынасына негізделеді [5].

Бухгалтерлік тәсіл өнеркәсіптік кәсіпорынның бухгалтерлік есептілігіндегі ақпаратты пайдалануға негізделген.

Аталған тәсілдің аясында кәсіпорынның жағымсыз оқиға болғанға дейінгі және кейінгі пайдалары мен шығындарын салыстыру көзделеді.

Айталық, П –кәсіпорынның қайсыбір уақыь кезеңінде алынған пайдасының шамасы (мысалы, бір күндегі), Т – сол уақыт кезеңіндегі сатылымның түсімі, С – жұмысшылардың жалақысынсыз кәсіпорынның шығындары, Ж – кәсіпорын жұмысшыларының жалақысы. Кәсіпорынның қызмет етуінің қалыпты жағдайларында:

П = Т - С - Ж (1.1)

Айталық, жағымсыз оқиғалар болып шикізаттың уақытылы жеткізілмеуі саналады, соның нәтижесінде кәсіпорынның бірнеше учаскелерінде өндіріс процесі тоқтады. Т1, С1 Ж Ж1 – қайсыбір уақыт кезеңінде кері оқиғаларлың орын алу нәтижесіндегі жоғарыда аталған көрсеткіштердің (жалпы кәсіпорын бойынша) шамасы болсын, ал П1 – сол уақыт кезеңіндегі пайда. Осы ретте, Т1 - Т-дан аз немесе көп болуы мүмкін, С1 – С-дан көп немесе оған тең, ал Ж1, бұл жағдайда Ж-ға тең.

Сонда, кәсіпорынның П және П1 айырмасына тең шығындарын келесі түрде жазуға болады:

П - П1 = (Т - Т1) - (С - С1) - (Ж - Ж1) (1.2)

Кері оқиғалар бір немесе бірнеше жұмысшылардың уақытша еңбекке қабілетсіздігі болып табылатын басқа жағдай. Айталық, аталған жағымсыз жағдайдың іске асуы кезеңінде кәсіпорынға өнімді шығару мен іске асырудың алдыңғы деңгейін сақтау қалу мүмкін болды. Мұнай жағдайда Т1 = Т, С1 = С, ал Ж1 = 0, сонда:

П - П1 = (Ж - Ж1) = Ж

(1.3)

Мұндай жағдай мүмкні болуы үшін, жұмысшылар ауырған кезде кәсіпорын жұмысшыға жалақы төлемейді және қолда бар ресурстарды қарқындату арқылы тоқтап тұрудың орнын толтыруға қабңлетті боулы керек.

Қарастырылған мысалдардан көріп отырғанымыздай, бұл тәсіл кері оқиғалардцң әсерін екі жақты көрсетіп отыр. Кейбір жағдайларда кері жағдайлар кәсіпорын үшін «пайдалы» болып шығады, алайда бұған да жол беруге болмайды. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін арттыруды

ынталандырудың кейбір «сыртқы» әдістерін қысқаша сипаттауға болады. Бұл әдістерге мыналар жатады:

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігінің механизмдері. Бұл механизмдердің тобы стандарттар (нормалар, нормативтер, квоталар) жүйесінен тұрады, ол нормалардан ауытқу кәсіпорын үшін белгілі -бір санкцияларға алып келеді (айыппұлдан бастап іс-әрекетке тиым салғанға дейін). Зиянды өтеу механизмдері маңызды санатты құрайды [6]. Ол жерде кәсіпорынның экономикалық жауапкершілігі өнеркәсіптік кәсіпорынның іс-әрекетінен туындаған кері оқиғалардың (төтенше жағдайлардың) пайда болуынан орын алған шығынның көлемімен тікелей байланысты.

Тәуекелдерді бөлу механизмдері. Бұл сақтандыру механизмдері.

Қауіпсіздік деңгейін арттыруды ынталандырудың механизмдері (күтілетін шығындарды төмендету). Бұл жерге жеңілдікті салық салудың, сонымен қатар қауіпсіздік деңгейін арттыру жөніндегі іс-шараларды жеңілдікті несиелендіру механизмдері жатады (тәуекелді төмендету).

Есептік кезеңде кәсіпорынның қауіпсіздігінің шынайы деңгейі туралы мәліметтерді бақылау және қадағалау органдарының (мысалы, ҚР Мемлекеттіктаутехқадағалау) хабарларын ынталаныру механизмдері.

Сақтандыру екі жақты әрекет етеді: 1) компенсациялық механизм (қарапайым схема); 2) ынталандырушы әсер – сақтандырудың біршама тиімді шарттарына талпыну кәсіпорындарды ресурстарын қауіпсіздік деңгейін арттыру ресурстарына салуға мәжбүрлейді (сақтандыру жағдайының орын алу тәуекелін төмендету).

ЫнталандырудыңаталғанЫ «сыртқы» әдістерінің айтарлықтай кемшіліктері бар – олар не кәсіпорынның бақылаушы органға өздері ұсынатын ақпаратына негізделген, немесе сыртқы бақылаушы органның өз бетінше алған мәліметтеріне негізделген. Тәжрибе көрсетіп отырғандай, мұндай тәсілде жағдайды бағалаудың дәлдігі мен объективтілігіне қол жеткізу аса қиын.

Бірінші тарауды қорытындылай келе, қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жалпы шығындарын оңтайландыру қағидасын ресурстардың шектеулі болуы жағдайындағы кәсіпорын теңгерімінің мінсізделген моделін құрудың негізі ретінде қарастыру керектігін айтқымыз келеді. Кез-келген кәсіпорын қауіпсіздікті және пайаны қамтамасыз етуге ресурстарды жұмсау мен кері

нәтижеге жету жағдайлардың жиілігін төмендету нәтижесінде алынатын құралдарды үнемдеудің оңтайлы теңгеріміне қол жеткізуге талпынады [7].

Әдебиет

1. Гапоненко В.Ф., Беспалько АЛ., Власков А.С. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы. - М.: Издательство «Ось-89», 2018.
2. Сенчагов, В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В. К. Сенчагов ; Ин-т экономики РАН. – М. : Финстатинформ, 2019. – С. 6–12.
3. Экономическая и национальная безопасность : учебник / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2019. – С. 13–78.
4. Экономическая безопасность: учеб. Пособие для студентов, обучающихся по специальностям экономики и управления / В.А. Богомолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2019. – С. 7–48.
5. Кормишкин, Е.Д. Экономическая безопасность региона: теория, методология, практика. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2018. – 144с.
6. Кормишкин, Е.Д. Региональные аспекты продовольственной безопасности / Е.Д. Кормишкин, О.С. Карасева. − Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2017.
7. Концепция национальной безопасности РК // Казахстанская правда. – 2022. – 26 декабря. – С . 4–5. (в ред. Указа Президента Казахстанской Федерации от 10 января 2010г. № 24)

Темирова Ж.Ж., Бадагулова Н.Б., Аимбетов А.Б.
Tashenev University, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

ШЕТЕЛДІК АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Халықаралық практикада жұмыспен қамтумен жұмыссыздықты реттеудің әртүрлі құралдарын пайдаланудың тұрақты үйлесімі байқалады, олар еңбек рыногында мемлекет жүргізіп отырған саясатты кеңінен түсінумен және осы нарықтың қалыптасқан институттарын және осы саладағы күнделікті тәжірибелерді ескере отырып келіседі.

Мұндай үйлесімдер,әдетте, эмпирикалық қалыптасқан ретінде айқындалады және еңбек рыонктарының елдік модельдерін білдіреді. Бұл ретте дәстүрлі түрде басқа үлгілерден біршама айқын ерекшеленеді.

Бірқатар елдерде–Жапонияда, Францияда, Германияда–жұмыспен қамту жүйесінің құрылымы қатаң орталықтандырылған. Басқа елдерде-АҚШ пен Италияда мұндай қатаң орталықтандыру жоқ

Швецияда жұмыспен қамтудың белсенді саясаты ауылдық аймақтардағы жұмыссыздықтың алдын алуға бағытталған. Бұл мақсаттарға жұмыспен қамту қорларынан қаражаттың көп бөлігі жұмсалады. Жапонияда жұмыссыздықтың алдын алуда осы елде қабылданған дәстүрлі еңбек қатынастары маңызды рөл атқарады.Кәсіпорындар жұмысшыларды жұмыстан шығару қымбат нәрсе деп санайды, оларды басқа жұмыс түрлеріне қайта жүктеу жақсы [1].

Жапон еліндегі еңбек қатынастарының жүйесі «өмірлік жалдану» деп аталатын жүйеге негізделген, ол жұмысшыларға кәсіпорында 55-60 жыл жұмыс істеуге кепілдік береді, сондықтан қызметкерлер үшін инновацияларды енгізу тек аграрлық салада ғана мүмкін емес. Алғашқы 10-12 жыл ішінде қызметкерлер өздерінің кәсіби бейінін және фирмаішілік ұтқырлыққа дайындығын кеңейту мақсатында жоспарлы тәртіппен жаңа жұмыс орындарына 3-4 рет ауысады. Әдетте әйелдер «өмірлік жалдану» жүйесіне кірмейді және олардың жұмыс өтілі ерлерге қарағанда аз [2].

АҚШ-тың экономикалық дамуының маңызды факторы қаржы, ал Жапонияда кадрлар болды. Осылайша, Жапонияда сәттіліктің стратегиялық факторы өмір бойы жұмыс істеуге кепілдік беретін қызметкерлер болды.

Жоғарыда айтылғандардың бәрі тек компанияның тұрақты қызметкерлеріне қатысты.Уақытша мәртебесі бар қызметкерлер алдымен жұмыстан шығарылады.Компанияның мөлшері неғұрлым аз болса, уақытша жұмысшылардың үлесі көп болып, соғұрлым жұмыссыз қалу қаупі жоғары болады.

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, өмір бойы жалдау жүйесі кейбір кемшіліктерсіз болмайды. Кәсіпкерлер тұрғысынан оның басты кемшілігі-бұл кейбір жағдайларда жұмыс күшін ұтымсыз пайдалануға әкеледі, өйткені штаттың артық мөлшерін азайту мүмкін емес.

АҚШ-қа аграрлық еңбек рыногын орталықсыздандыру тән. АҚШ-тың әр штатында аграрлық секторда жұмыспен қамту туралы өз заңнамасы, жұмыссыздықтан сақтандыру қорлары бар. Жарналарды кәсіпорындар мен жұмысшылардың өздері мемлекеттік қорларға және федералды қорға бөлек төленеді.Жұмыспен қамту саясаты да тән. Сонымен қатар, фирмалар мен кәсіподақтар жасасқан ұжымдық шарттардың ережелері бар екенін атап өткен жөн, оған сәйкес еңбек өтілі үлкен қызметкерлер жұмыстан босатылған кезде еңбек өтілі жоқ қызметкерлерге қарағанда артықшылыққа ие болады. Алайда АҚШ-та ұжымдық шарттармен қызметкерлердің тек 25% қамтылған [3]. Швецияда жұмыспен қамту мәселесін шешу үлкен қызығушылық тудырады.

Швецияның аграрлық сектордағы жұмыспен қамтудың салыстырмалы түрде жоғары деңгейіне жетудегі жетістігі белсенді жұмыспен қамту саясатын жүргізу арқылы қол жеткізілді. Швеция жұмысшыларды кәсіби даярлауға және жұмыс орындарын құруға басқа елдерге қарағанда көп ақша жұмсайды, дегенмен оның жұмыспен қамтуға кететін бюджеті басқа елдермен салыстырғанда жоғары емес.

Қаралған модельдерді жинақтай отырып, олардың кез келгенінде мемлекеттің еңбек рыногын реттеудегі рөлі танылатынын атап өтуге болады, бірінші кезекте жұмыссыздықты қысқарту міндеті қойылады.

Сонымен қатар, жұмыссыздықпен күресудің негізгі шараларына: дайындық, зауыттық-фабрикалық оқыту, әлеуметтік сақтандыру органдарының

жұмыссыздық бойынша жәрдемақы беруі, қоғамдық жұмыстарды жүргізу тәжірибесі, жұмыссыздарға еңбек көмегі, жұмыссыздықпен күрес айлықтарын ұйымдастыру кірді. Яғни, жұмысқа инновацияларды енгізуге байланысты кадрларды қысқартуға қатысты аграрлық кәсіпорындардың саясатын реттеуге емес, туындаған проблеманы жоюға бағытталды [4].

Шетелдік модельдердің тәжірибесін қарастыра отырып, Қазақстанға келесі сәттерді қабылдауға болады. Бұл белгілі бір топтар бойынша, мысалы: мектепті толық аяқтамаған жастар, ұзақ үзілістен кейін жұмысқа оралған әйелдер, мүгедектер, түрмеде отырып келгендер үшін оқыту арқылы жұмыссыздарды тегін қайта даярлау жүйесін қабылдауға болады. Ал Жапондық модельге келетін болсақ, онда қызметкерлерді ұзақ уақыт бойы пайдалануға бағдарлау тиімді шешім болып табылады.

Әдебиет

1. Абуов К., Дюзельбаева Г. Проблемы развития аграрного рынка труда: монография. – Костанай, 2010. – 137 с.

2. Байжолова Р.А. Повышение эффективности государственного регулирования национального рынка труда в условиях глобализации // Актуальная проблеми экономики. – 2012. – №10(136). – С. 344-352.

3. Белоусов В.М. Инновационная деятельность в аграрном секторе экономики // Теория и практика мировой науки. – 2017. – №1. – С. 12-16.

4. Абуов К.К., Абдильдинова Н.Е. Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы жұмыспен қамту мәселелері // Проблемы агрорынка теоретический и научно-практический журнал. – 2018. – №3. – Б. 193-200.

Agricultural economics

Бейсембаев Айбар Талгатович
Магистрант 1 курса обучения
Научный руководитель PhD, доцент Учкампирова А.Б.
Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

Глобальная потребность в продовольствии будет возрастать. В этот сектор пойдёт больше инвестиций. Поэтому нынешние фермеры должны заботиться о росте производства, а не довольствоваться краткими достижениями, связанными с погодными условиями. Конкуренция в глобальном агропроизводстве будет возрастать. На земле должны работать, прежде всего, те, кто внедряет новые технологии и непрерывно повышает производительность, работает на основе лучших мировых стандартов [1].

Потребности людей в любой сфере деятельности растут опережающими темпами (по сравнению с возможностями их удовлетворения) из года в год вместе с увеличением численности населения. Неудовлетворенные потребности рождают конфликты. Необходимо вновь и вновь напрягать интеллект, чтобы изобрести новые способы удовлетворения их потребностей. При этом в силу вступает закон соревнования (конкуренции в рыночной экономике). Тот, кто первым и наиболее удачно осуществил назревшую инновацию, вознаграждается сверхприбылью при технологической или экономической инновации, политическим или культурным успехом и т.п., следовательно, инновации - это внеэкономическая закономерность, двигатель и побудительный мотив прогресса общества во всей его многогранности.

Интересен опыт США и Канады в области стимулирования инновационной деятельности, как стран, в которых существует исключительно весомая и законодательно закрепленная экономическая и политическая поддержка аграрных инноваций со стороны государства. Налоговая политика

Канады призвана укрепить финансовое положение фермерства. Налоговые льготы фермерам, как и другие формы поддержки (федеральные и провинциальные взносы в страховые программы и т.д.) создали экономические условия для продуктивной деятельности фермерских хозяйств. Там скидка составляет 20%, причем в различных провинциях Канады существуют свои льготные ставки налогообложения для малых сельхозпредприятий. В целом, общая сумма налоговых льгот примерно равняется затратам предприятий на инновационные исследования [2].

Мировой опыт показывает, что применение программно-целевого метода позволяет правительствам многих развитых стран эффективно использовать государственные ресурсы для стимулирования научных исследований и производства инновационной продукции.

Одним из факторов инновационного развития экономики, по их мнению, является образование. Специальное образование играет критическую роль в поддержке технического прогресса, как и расходы крупных компаний на исследования и разработки в купе с усилиями частных предпринимателей оказываются ценным дополнением к инновационному процессу. Результат взаимодействия большого и малого бизнеса взаимодополняем - это означает, что результат взаимных действий более полезен для экономики, нежели их разрозненные действия. На рисунке ниже представлены показатели по бюджетной программе, направленной на повышение доступности знаний в АПК в 2021-2023 годы [3].

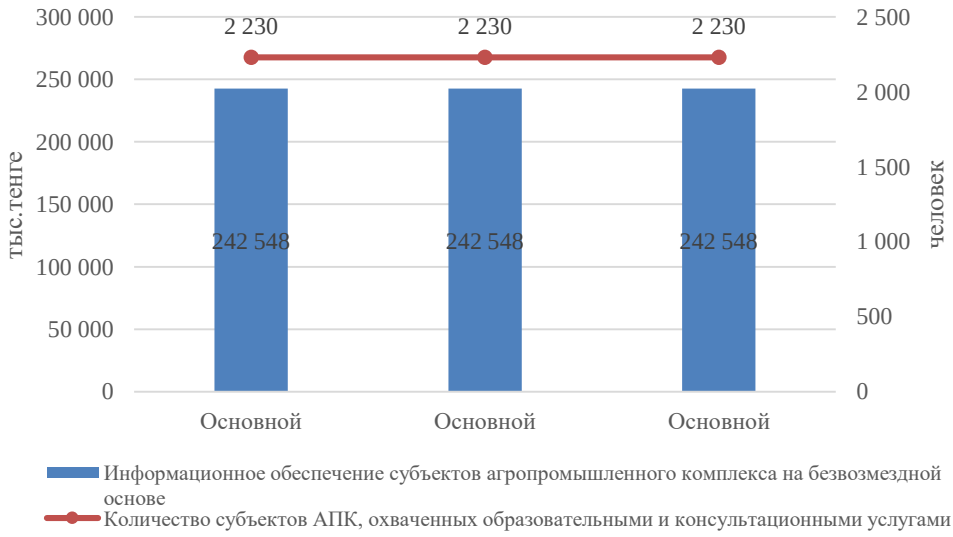

Рисунок – 1. Показатели бюджетной программы, направленной на повышение доступности знаний в АПК в 2021 -2023 годы

Примечание: составлено автором на основе [3].

Программа ориентирована на оказание на безвозмездной основе субъектам агропромышленного комплекса знаний путем организации деятельности путем привлечения отечественных и зарубежных экспертов для разработки методик, обучения лекторов, проведения семинаров в базовых хозяйствах и работы.

В сфере сельского хозяйства выделяются четыре основных направления инноваций:

селекционно-генетические;

производственно-технологические;

организационно-управленческие;

экономико-социоэкологические.

Таблица 1 - Сущность направлений инноваций в АПК

	Новые сорта и гибриды сельскохозяйственных растений. Новые породы, типы животных и кроссы птицы.
Производственно-технологические	Использование новой техники. Новые технологии возделывания сельскохозяйственных культур. Новые индустриальные технологии в животноводстве. Биологизация и экологизация земледелия. Новые ресурсно-сберегающие технологии производства и хранения пищевых продуктов, направленных на повышение потребительской ценности продуктов питания
Организационно-управленческие	Развитие кооперации и формирование интегрированных структур в АПК. Новые формы технического обслуживания и обеспечения ресурсами АПК. Новые формы организации и мотивации труда.
Экономико-социоэкологические	Маркетинг инноваций. Формы и механизмы инновационного развития. Формирование системы кадров научно-технического обеспечения АПК. Улучшение условий труда, решение проблем здравоохранения, образования и культуры тружеников села. Оздоровление и улучшение качества окружающей среды. Обеспечение благоприятных экологических условий для жизни, труда и отдыха населения.
Примечание – Составлено автором на основе данных [4].	

Инновационный процесс применительно к агропромышленному производству имеет свои особенности. К ним относятся:

1) множественность видов сельскохозяйственной продукции и продуктов ее переработки, существенная разница в технологии их возделывания и производства;

2) сильная зависимость используемых в сельском хозяйстве технологий
от природных и погодных условий;

3) большая разница в продолжительности периода производства сельскохозяйственной продукции и продуктов ее переработки;

4)высокая степень территориальной разобщенности сельскохозяйственного производства;

обособленность сельскохозяйственных товаропроизводителей от организаций, производящих научно-техническую продукцию;

многообразие форм и связей сельхоз товаропроизводителей с инновационными формированиями;

отсутствие четкого и научно-обоснованного организационно - экономического механизма передачи достижений науки сельскохозяйственным товаропроизводителям;

существенное отставание отрасли по освоению инноваций в производстве.

В качестве негативных условий факторов следует отметить ведомственную разобщенность и ослабление научного потенциала аграрной науки. Для отечественной аграрной науки характеры: высокая степень сложности организационной структуры и ведомственная разобщенность; многообразие форм научно-технической и инновационной деятельности; значительный удельный вес в научных исследованиях проблем, имеющих региональный, отраслевой и межотраслевой характер; большая продолжительность исследования некоторых проблем, связанных с воспроизводственным процессом. Эта специфика создает определенные трудности в управлении аграрными научными исследованиями и аграрной наукой в целом [5-6].

В заключении можно сказать, что обладая уникальным ресурсным потенциалом развития, аграрный сектор Казахстана становиться платформой для дальнейшей интеграции страны в мировую хозяйственной среду, фактором внешнеэкономического и внешнеполитического значения, что в перспективе должно создать не только дополнительные инструменты преодоления

социльно-экономических проблем внутрихозяйственной дифференциации, повышения конкурентоспособности регионов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Послание Лидера Нации Н. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» от 17 января 2016 г.

2.Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана 2015 год».

3.Бюджетная программа на 2017-2019 годы с изменениями от 22 ноября и от 28 декабря 2017 г.

4.Основы инновационного менеджмента: теория и практика: учебное пособие / под ред. Завлина П.Н. и др. - М.: Экономика, 2000. - С. 127-136.

5. Абрамов И.И. Стратегия инновационного развития сельскохозяйственного предприятия. - М.: Экономика, 2015. С. 152

6.Морозов П.А. Инновации в контексте повышения конкурентоспособности АПК / П.А. Морозов // Научное обозрение. - 2012. - № 5. - С. 87

7.АО «Национальный управляющий холдинг «Казагро» годовой отчет за 2015- 2018 годы.

8.Министерство национальной экономике Республики Казахстан Комитет по статистике. www. http://stat.gov.kz

9.КазАгроинновация. http://www.agroinnovations.kz

Амренова Г.К., магистр Учкампирова А.Б.,
PhD, доцент Кодашева Г.С. PhD, доцент
Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева

ЭТАПЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ОЦЕНКА ИНДИКАТОРА БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ СТРАНЫ

Одним из приоритетных направлений развития экономики Республики Казахстан является развитие сельских территорий. Сегодня Казахстан рассматривается как территория со значительным удельным весом сельского населения и трудовых ресурсов, сохраняющая такую тенденцию в течение длительного времени, и создание нормальных условий для их жизнедеятельности имеет важное значение. Продолжавшийся на протяжении 10-летий процесс измельчения сельской поселенческой сети (более половины – малочисленные, с населением менее 500 чел., где проживало 9,8% сельского населения), затруднял социальное обустройство сельских территорий, что приводило к миграционному оттоку трудоспособного населения, особенно молодежи, из села в город и неизбежности урбанизации населения. В сельских территориях до сих пор сохраняются социально-экономические диспропорции между уровнем и качеством жизни. В настоящее время в сельских территориях проживает 42% населения страны. С учетом особенностей развития агропродовольственного сектора и роста доходов от сельскохозяйственной деятельности, имеющийся переизбыток сельского населения является одной из причин сдерживания роста уровня жизни населения, что осложняет планирование устойчивого развития страны.

На первом этапе развития сельских территорий республики (1991-2003 гг.**)** принята «Государственная программа социально-экономического развития «АУЫЛ» на 1991-1995 гг. и на перспективу до 2000 г.», в рамках которой впервые проведено масштабное социологическое исследование сельских районов, причисленных согласно типологии 1997 г. к разряду депрессивных.

При техническом содействии ПРООН апробированы методология и критерии классификации всех сельских районов страны («сильные», «средние», «слабые»). Выявлены реальные масштабы переселения из слабых, депрессивных

районов на основе сопоставлений миграционных установок, упразднены около 300 неперспективных малонаселенных сельских населенных пунктов (СНП).

На втором этапе (2004-2019 гг.) проведена классификация и паспортизация всех СНП по группе критериев, характеризующих уровень социально-экономического развития. С принятием Закона «О государственном регулировании развития АПК и сельских территорий» и Государственной программы развития сельских территорий на 2004-2010 гг. связано улучшение качества жизни сельских жителей посредством развития их производственного и общественного потенциала, эффективного использования природных ресурсов. Для РК характерны крупные и средние типы расселения, сохранившие социальную инфраструктуру и ставшие сельскохозяйственными центрами. Меры господдержки направлялись на развитие инфраструктуры жизнеобеспечения, прежде всего, в сельские населенные пункты с высоким потенциалом развития, обеспечивающим необходимый уровень доходов сельских жителей.

Следующий этап связан с принятием Государственной программы развития регионов до 2023 г., где дальнейшее развитие сельских территорий предусматривается на основе определения опорных сельских населенных пунктов (ОСНП). Опорным каркасом системы расселения становятся крупные городские агломерации и тяготеющие к ним сельские районы, формирующие зоны высокоорганизованной урбанистической среды жизни. Развитие таких населенных пунктов осуществлялись в рамках единой программы развития регионов с разработкой индивидуальных Комплексных планов развития ОСНП, предусматривающих меры по расширению и модернизации действующих производств, развитию малого и среднего бизнеса, объектов социальной и инженерной инфраструктуры, строительство жилья, развитие государственных, финансовых, сервисных и иных услуг.

Нынешний этап развития сельских территорий характеризуется активизацией процесса повышения уровня и качества жизни населения, модернизацией социально-экономической инфраструктуры СНП, обеспечивающей проживание сельского населения в селах, отвечающих современным стандартам качества жизни. В настоящее время в республике насчитывается более 6,6 тыс. СНП, в которых проживает почти 8 млн. человек. За последние 15 лет количество сел в стране уменьшилось на 474 единиц.

Сокращение количества сельских населенных пунктов стало предпосылкой их объединения, присвоения статуса поселков с населением свыше 10 тыс. человек, что в свою очередь привело к увеличению сел с высоким и средним потенциалом развития, имеющих развитую социально-производственную инфраструктуру. Согласно критерию определения социально-экономического развития 1314 СНП соответствует высокому потенциалу развития, 4795 – среднему и 460 — низкому. За рассматриваемый период число СНП с высоким потенциалом развития увеличилось (с 14 до 20%), а средним (74 до 73%) и низким (с 12 до 7%) уменьшилось.

В последние годы в целях обеспечения эффективной занятости рабочей силы и повышения жизненного уровня на селе разработан ряд социально-экономических программ. В рамках «Стратегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» принята «Дорожная карта занятости 2023», направленная на создание новых рабочих мест, повышение доходов населения путем содействия продуктивной занятости с вовлечением самозанятого, безработного и малообеспеченного населения. Доля сельского населения, имеющих доходы ниже прожиточного минимума, снизилась с 34,2% в 2000 г. до 4,5% в 2022 г., а населения, имеющих доходы ниже продовольственной корзины — с 3,2% до 0,3%.

Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2022-2021 гг. «Еңбек» направлена на повышение занятости сельского населения в малом и среднем предпринимательстве. Сочетание этих программных документов с прорывными проектами «Программа индустриально-инновационного развития республики на 2020–2023 гг.» и «Программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2023» способствовали расширению бизнес инициатив предпринимателей в сельских населенных пунктах, стимулировали рост рабочих мест и спрос на труд в сельской местности.

По состоянию на 1 января 2023 года по республике насчитывается 6454 сельских населенных пунктов (в 2022 году - 6668, в 2021 году - 6693, в 2020 году – 6724, в 2019 году – 682). При этом на указанную дату в сельской местности проживало 7697,0 тыс.

К основным индикатором можно отнести Валовый отраслевой продукт сельского хозяйства по регионам на душу населения, показанного в таблице 1.

Таблица 1. Соотношение основных индикаторов благосостояния населения ВВП и ВОП сельского хозяйства на душу населения РК.

Показатели:	Годы:					Отклонения 2023/2019 гг.	
	2019	2020	2021	2022	2023	+.-	%
Всего							
ВВП на душу населения, тыс. тенге в РК	2 294, 8302	2 330 ,3602	2 639, 7103	3 014, 7208	3 382, 469	+1087,64	47,4
ВВП на душу населения в целом по всем сельским территориям, тыс. тенге в РК	181,8	188,5	207	225,7	244,8	63	34,6
Соотношение ВВП на душу населения в РК к ВВП на душу населения в целом по всем сельским территориям, раз	12,63:1	12,37:1	12,76:1	13,4:1	13,82:1	1,19:1	9,43
Коэффициент Джини	0,92	0,92	0,93	0,99	0,99	0,07	7,61

Таблица показывает, что ВВП на душу населения, тыс. тенге в целом по РК во много раз выше, чем ВОП на душу населения в сельском хозяйстве и разрыв межу республиканским значением с каждым годом растет. Так в 2019 году ВВП на душу населения по республике 2 294,8302 тыс. тенге, когда как, ВОП на душу населения в сельском хозяйстве составлял 181,8 тыс. тенге, что в соотношение 12,63:1. В 2023 году ВВП на душу населения по республике3 382, 469 тыс. тенге, когда как, ВОП на душу населения в сельском хозяйстве составлял 244,8 тыс. тенге, что в соотношение 13,82:1, т.е. прирост за 5 лет составил 9,43%.

Коэффициент Джини — статистический показатель степени расслоения общества данной страны или региона по какому-либо изучаемому признаку, в исследование рассмотрено ВВП на душу населения и ВОП на душу населения в сельском хозяйстве [4].

Используется для оценки экономического неравенства. Коэффициент Джини изменяется от 0 до 1. Чем больше его значение отклоняется от нуля и приближается к единице, тем в большей степени доходы сконцентрированы в руках отдельных групп населения. Индекс Джини — процентное представление этого коэффициента. Коэффициент Джини можно определить как

макроэкономический показатель, характеризующий дифференциацию денежных доходов населения в виде степени отклонения распределения доходов от абсолютно равного их распределения между жителями страны [1, 2].Чем выше коэффициент Джини, тем больше разница расслоения между рассматриваемыми показателями, которая должна быть меньше 1, это означает, что в настоящее время большое расслоение между республиканским значением благосостояния казахстанского общества и средним благосостоянием сельского населения и может привести к угрозам, таким как недовольство, отток населения в город, деградация сельского населения, сокращения выпуска сельхозпродукции, не обеспеченность продовольственной безопасности и продовольственной независимости и другим проблемам, тем более в сельской местности проживают более 43% всего населения страны.

Для более подробного исследования индикатора благосостояния населения сельских территорий нами было изучено основных индикаторов благосостояния населения ВОП сельского хозяйства на душу населения в целом по РК, а также по регионам страны [5].

По главным индикаторам развития благосостояния отдельных сельских территорий является валовая произведенная продукция, которую в исследование нами было оценена по следующим критериям в 2023 году:

группам развития и рейтингу, т.е. месту в Казахстане:

1 группа – по уровню развития передовые регионы, к ним относятся:

- Северно-Казахстанская область заняла 1 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 924,8 млн. тенге, что на 51,48% выше по сравнению с 2019 годом;

- Акмолинская область заняла 2 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 550,5 млн. тенге, что на 50,98% выше по сравнению с 2019 годом;

- Костанайская область заняла 3 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 442,3 млн. тенге, что на 50,98% выше по сравнению с 2019 годом;

-Восточно-Казахстанская область заняла 4 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 372,9 млн. тенге, что на 41,89% выше по сравнению с 2019 годом;

- Алматинская область заняла 5 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 361,9 млн. тенге, что на 28,83% выше по сравнению с 2019 годом.

2 группа –по уровню развития средние регионы, к ним относятся:

- Павлодарская область заняла 6 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 302,9 млн. тенге, что на 69,21% выше по сравнению с 2019 годом;

- Туркестанская область заняла 7 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 277,1 млн. тенге:

- Актюбинская область заняла 8 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 271,3 млн. тенге, что на 40,71% выше по сравнению с 2019 годом;

- Жамбылская область заняла 9 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 271,3млн. тенге, что на 30,46% выше по сравнению с 2019 годом;

- Алматинская область заняла 5 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 361,9 млн. тенге, что на 28,83% выше по сравнению с 2019 годом.

3 группа –по уровню- низкому развития регионы, к ним относятся:

- Западно-Казахстанская область заняла 10 место в рейтинге, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 215,4 млн. тенге, что на 30,46 % выше по сравнению с 2019 годом;

- Карагандинская область заняла 11строчку рейтинга, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 201,3 млн. тенге, что на 54,25 % выше по сравнению с 2019 годом;

- Кызылординская область заняла 12 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 131,8 млн. тенге, что на 41,41% выше по сравнению с 2019 годом;

- Атырауская область заняла 13 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 106,6 млн. тенге, данная область, так же имеет небольшие объемы сельхозпродукции и в основном это промышленно развитый регион;

- Мангистауская область заняла 14 место, объем, выпущенной продукции на душу населения за последний 2023 год составил - 23,4 млн. тенге, что на - 53,95% ниже по сравнению с 2019 годом;

- г.Астана-16 место, г. Алматы – 15 место, данные мегаполисы не специализируются на выпуске продукции сельского хозяйства, но выполняют различные услуги в сельском хозяйстве;

Нами была проведена количественная оценка благосостояния населения сельских территорий с учетом индекса развития регионов от ВОП сельского хозяйства, рассмотренная в таблице 3.

Индекс уровня развития Валового отраслевого продукта на душу населения по отдельным регионам в общей структуре ВОП сельского хозяйства на душу населения показывает какие регионы более развитые, а какие нет, при этом индексы развития регионов можно разделить по следующим критериям, при этом ВОП на душу населения в целом в сельском хозяйстве был взят, как показатель среднеарифметический, равный 100%, данный расчет дает более точное место, рейтинг и группу, в которой находится каждая территория и выявляет качественную оценку уровня благосостояния населения сельских территорий:

От 0 - 70 % - не развитые регионы;

От 71% - 100% - средние регионы;

С 101% и выше развитые регионы.

К сильным регионам, 1 группы с J развития региона по ВВП на 1 чел. выше 101 выше от республиканского значения ВОП на душу населения в сельском хозяйстве отнесены следующие в 2023 году 8 областей, такие как:

- Северно-Казахстанская область, 1 место, J развития региона по ВВП на 1 чел.=377,77%;

- Ақмолинская область, 2 место, J.= 224,87%

- Кустанайская область – 3 место, J развития региона по ВВП на 1 чел.=180,67%

- Восточно-Казахстанская область, 4 место, J развития региона по ВВП на 1 чел. =152,32%;

- Алматинская область, 5 место, J развития региона по ВВП на 1 чел. = 147,83%;

- Павлодарская область, 6 место, J развития региона по ВВП на 1 чел. = 123,73%;

- Туркестанская область, 7 место, J развития региона по ВВП на 1 чел.= 113,19%;

- Ақтюбинская область, 8 место, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$= 110,82%

К средним регионам, 2 группы с $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел}}$. выше 71% -100% от республиканского значения ВОП на душу населения в сельском хозяйстве отнесены следующие в 2023 году, 3 региона:

- Жамбыльская область, место 9, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ = 97,71 %

- Западно-Казахстанская область, место 10, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ = 87,99%;

- Карагандинская область, место 11, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ = 82,23%;

К слабым регионам, 3 группы с $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел}}$. выше 0% -70% от республиканского значения ВОП на душу населения в сельском хозяйстве отнесены следующие в 2023 году – 6 регионов, это 3 мегаполюса и 3 области:

- Қызылординская область, 12 место, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ =53,83%;

- Атырауская область, 13место, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел}}$ =43,54%;

- г.Шымкент, 14 место, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ =10,7%;

- Маңгыстауская область, 15 место, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ =9,55%;

- г.Алматы, 16 место, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ =1,47%;

- г.Астана, 17 место, $J_{\text{развития региона по ВВП на 1 чел.}}$ =0,4%.

Шымкент, г.Алматы, Г.Астанагорода республиканского значения, которые не относятся к сельским территориям.

Таким образом, к благополучным территориям по развитию сельского хозяйства можно отнести регионы значения, которых выше 100% республиканского значения ВОП на душу населения и к ним относятся только 8 областей. По итогам мониторинга за 2022 год из общего количества сельских населенных пунктов 1309 соответствует высокому, 4775 - среднему, а 477 - низкому потенциалу развития. 3509 СНП являются малочисленными (500 человек и менее) и в них проживает всего 8,9% сельских жителей. При этом имеется 278 сел с населением 5 тыс. чел. и более в каждом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. U. S. Small Business Administration: Fiscal Year 2010 Congressional Budget Justification. URL:http://www. sba. gov.
2. http://mgov.kz
3. http://www.stat.gov.kz.

4. О Единой Программе поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020» http://egov.kz/cms/ru/articles/road_business_map

5. Создаем крестьянское хозяйство https://www.caravan.kz/gazeta/sozdaem-krestyanskoe-khozyajjstvo-44593/

6. http://businessmap.kz/

7. www.inform.kz

8. http://www.kazagro.kz

9. Eskesen A., Agrawal R., Noopur D. Small and medium enterprises in agriculture value chain: Opportunities and Recommendations. Oxfam.

10. Galvez-Nogales E. Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy. Food and agriculture organization of the United Nations, Rome, 2010.

11. Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2018-2021 годы и внесении изменения и дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 "Об утверждении Перечня государственных программ"

12. О Государственной программе развития сельских территорий Республики Казахстан на 2004-2010 годы

13. Об утверждении Плана мероприятий на 2007-2009 годы по реализации Государственной программы развития сельских территорий Республики Казахстан на 2004-2010 годы

14. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2018-2021 годы

15. Министерство продовольствия, сельского хозяйства, лесного хозяйства и рыболовства Кореи http://www.mifaff.go.kr

16. Hertel, T., Keeney, R., Ivanic M. and Alan Winters, L., “Distributional effects of WTO agricultural reforms in rich and poor countries”. Economic Policy, April 2007, pp. 289-337

17. J. Sohinger, D. Galinec, G. W. Harrison, “General equilibrium analysis of the Croatian accession to the World Trade Organization” http:// dmsweb. badm.sc. edu /glenn/ CroatiaAndTheWTO.pdf

Banks and the banking system

Қонарбай Ұ.Т., магистр экономических наук
Международный Таразский инновационный институт им.Ш.Муртазы

АВТОКРЕДИТОВАНИЕ: ОСОБЕННОСТИ И ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА

Автокредитование становится все более популярным с каждым годом, несмотря на то, что в Казахстане оно появилось не так давно. Автокредитование является одним из самых востребованных банковских продуктов для населения. Автомобиль давно перестал быть роскошью и перешел в ряды полезных опций жизни, без которых трудно представить себе современного человека. Однако приобретение автомобиля, по-прежнему, остаётся важным шагом, так как несёт за собой большие денежные затраты [1].

Рассмотрим существующие трактовки термина «автокредит», представленные разными авторами (Табл. 1).

Таблица 1

Определение термина «автокредит» разными авторами	
Автор	Определение
Е.Ф.Жуков	Автокредит — один из видов потребительского кредита, основная цель которого – покупка транспортного средства
Е.П.Жарковская	Автокредит – предоставление денежной суммы в кредит, предназначенной для покупки автомобиля
Г.Н.Белоглазова	Автокредит – целевой потребительский кредит, выдаваемый на приобретение транспортных средств
С.С.Евдокимова	Автокредитование - кредитование покупателей автомобилей как один из самых востребованных и наиболее сбалансированных кредитных продуктов по показателям прибыльности и риска
О.И. Лаврушин	потребительские целевые ссуды, характеризующиеся ориентацией на определенные группы заемщиков, решение социальных задач, развитие новых технологических элементов.
И.С. Воробьева	Автокредит – особая форма потребительского кредита, при которой происходит авансированное движение ссужаемой стоимости приобретаемого транспортного средства от банка к заемщику на условиях возвратности, срочности,

	платности и дифференцированности с обеспечением в форме залога приобретаемого и зарегистрированного в установленном законом порядке транспортного средства

Обобщая имеющиеся данные, сформулируем определение «автокредит», не претендуя на истину. Автокредит – предоставление денежных средств физическому лицу в оплату автомобиля с передачей его в залог банку и использованием денежных или материальных средств заемщика для снижения кредитных рисков (первоначальный взнос) для личного пользования с учетом принципов банковского кредитования.

Кредитование производится на срок, определенный кредитным договором.

Специфика автокредита:

- автокредит вне зависимости от того, какое именно «средство передвижения» приобретается, является исключительно целевым;

- размер предоставляемых средств, который (в общем случае) больше, нежели размер обыкновенного потребительского кредита;

- практически всегда предоставляется под соответствующее обеспечение обязательств заемщика по погашению, чаще всего под залог кредитуемого автомобиля;

- специфическое страховое сопровождение;

- предоставляется только при участии посреднической торговой организации – в общем случае, автосалона (автомагазина), заключившего договор о сотрудничестве с соответствующим банком.

Привлекательные программы автокредитования, созданные банками, кардинально отличаются по предлагаемым условиям. Существует большое количество вариантов кредитных программ, различные проценты и сроки, условия и первоначальные взносы. Рассмотрим наиболее перспективные кредитные продукты, по мнению потребителей – классический автокредит, экспресс–кредит, беспроцентный, trade-in и buy-back (обратный выкуп), получение кредита на покупку автомобилей без внесения первоначального взноса, кредит без обязательного страхования (рис. 1).

Рисунок 1. Варианты программ автокредитования

Для того чтобы получить автокредит в автосалоне, требуется пройти определенные этапы, которые являются стандартной процедурой. Эти этапы не сильно отличаются от процедуры, которую необходимо пройти при обращении в банк (Таблица 2).

Таблица 2

Ключевые этапы процесса автокредитования	
Этапы	Описание
1	Клиент определяется с автосалоном, в котором будет совершена покупка, и выбрать сам автомобиль.
2	Менеджер салона знакомит покупателя с имеющимися программами автокредитования.
3	Формирование заявки на автокредит: в ней указывают личные данные заемщика и подробные сведения о приобретаемой машине
4	Заполненную заявку менеджер отправляет на рассмотрение в определенные банки или передает в профильный отдел.
5	Решение, которое принято потенциальным кредитором, с указанием ключевых условий возможной сделки доводят до сведения клиента.
6	Оформление пакета документов, который состоит из: кредитного договора купли-продажи; ПТС; справки-счета; подтверждения оплаты первоначального взноса; страховок, предусмотренных условиями договора; договора о залоге автотранспортного средства; графика погашения кредита.
7	Когда все документы оформлены, покупатель (заемщик) забирает машину в пользование.

8	Транспортное средство регистрируют в ГИБДД и передают оригинал ПТС кредитору – документ хранится у него до полного возврата заемных средств.

Очевидно, что авторынок как элемент экономики будет вместе с ней адаптироваться к новым условиям - дефицит новых автомобилей и рост их стоимости в пределах 20-30%, что может привести к снижению платежеспособного спроса и, соответственно, увеличению использования кредитных инструментов.

Список литературы:

1.Астафьев, В. А. Методы клиентоориентированного моделирования вывода на рынок розничных продуктов банка / В. А. Астафьев // Kant: Экономика и управление. – 2018. – № 1. – С. 29-32.

2.Миллер И.П., Лиман И.А. Методы оценки кредитного потенциала коммерческих банков региона // п-Economy. 2019. №3(79)

Human resources management

докторант DBA Тусупов Ернат Орынгазыулы
Университет «Туран», г.Алматы, Республика Казахстан
директор ТОО «Main Building Company»

АДАПТАЦИЯ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ К ГИБРИДНОЙ МОДЕЛИ РАБОТЫ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Краткая аннотация: в данной статье исследуется процесс адаптации молодежных организаций к гибридной модели работы, включающей как удаленную, так и офисную работу. Рассматриваются основные вызовы, с которыми сталкиваются молодежные организации в условиях гибридной работы, и возможности, которые она предоставляет для улучшения корпоративной культуры и взаимодействия сотрудников. Основой исследования являются реальные примеры казахстанских компаний и данные из доступных источников.

Ключевые слова: молодежные организации, корпоративная культура, гибридная модель работы, адаптация сотрудников, цифровые технологии.

Гибридная модель работы, объединяющая удаленную и офисную работу, стала новой нормой для многих компаний по всему миру, включая Казахстан. Пандемия COVID-19 ускорила переход к гибридным рабочим моделям, и молодежные организации оказались перед необходимостью адаптироваться к новым условиям. Эта статья рассматривает, как молодежные организации в казахстанских компаниях справляются с вызовами гибридной работы и какие возможности они используют для улучшения корпоративной культуры и взаимодействия сотрудников.

Гибридная модель работы предполагает сочетание работы в офисе и удаленной работы, что позволяет сотрудникам выбирать наиболее удобный формат. Эта модель имеет множество преимуществ, включая гибкость, повышение удовлетворенности сотрудников и экономию затрат. Однако она также ставит перед организациями ряд вызовов, таких как поддержание

командного духа, эффективная коммуникация и обеспечение равного доступа к ресурсам.

Вызовы адаптации к гибридной модели работы

Одним из главных вызовов, с которыми сталкиваются молодежные организации при переходе к гибридной модели работы, является поддержание эффективной коммуникации между членами команды. Удаленная работа может затруднить взаимодействие и координацию, особенно если сотрудники находятся в разных часовых поясах или имеют ограниченный доступ к технологиям. Примером успешного решения этой проблемы является использование цифровых платформ, таких как Microsoft Teams и Zoom, которые позволяют проводить виртуальные встречи, тренинги и мероприятия (KPMG) (Deloitte United States).

Еще одним вызовом является поддержание командного духа и вовлеченности сотрудников. В условиях удаленной работы сотрудники могут ощущать изоляцию и потерю связи с командой, что негативно сказывается на их мотивации и продуктивности. Для решения этой проблемы многие компании организуют виртуальные тимбилдинговые мероприятия и социальные активности, такие как онлайн-квизы, виртуальные кофе-брейки и совместные проекты (ActivTrak).

Возможности гибридной модели работы

Гибридная модель работы предоставляет молодежным организациям множество возможностей для улучшения корпоративной культуры и взаимодействия сотрудников. Одной из таких возможностей является гибкость рабочего графика, которая позволяет сотрудникам лучше балансировать работу и личную жизнь, что положительно сказывается на их удовлетворенности и продуктивности. Примеры компаний, успешно внедривших гибридные модели работы, показывают, что сотрудники ценят возможность выбирать удобное место и время работы (Apploye) (Deloitte United States).

Еще одной важной возможностью является использование цифровых технологий для повышения эффективности работы и обучения сотрудников. Виртуальные тренинги, онлайн-курсы и вебинары позволяют молодежным организациям проводить обучение и развитие сотрудников независимо от их

местоположения. Это особенно актуально для крупных компаний с филиалами в разных регионах Казахстана.

Примеры из казахстанских компаний

Компании, такие как Beeline Казахстан, Halyk Bank и KPMG Kazakhstan, активно внедряют гибридные модели работы и поддерживают молодежные организации в этом процессе. Beeline Казахстан, например, организует виртуальные тренинги и мероприятия для своих сотрудников, а также использует цифровые платформы для взаимодействия и координации проектов (KPMG). Halyk Bank внедрил гибридную модель работы, позволяющую сотрудникам выбирать удобный формат работы, что способствует повышению их удовлетворенности и продуктивности (Halyk Bank) (International Banker) (Halyk Bank). KPMG Kazakhstan активно инвестирует в цифровизацию своих процессов и развитие инновационных решений, что позволяет эффективно поддерживать гибридную модель работы и обеспечивать высокое качество услуг для клиентов и сотрудников (KPMG) (KPMG).

Методы исследования

Для исследования использовались следующие методы:

Анализ открытых источников: Сбор данных из отчетов компаний, опубликованных на официальных сайтах и специализированных изданиях.

Изучение статей и аналитических материалов: Анализ публикаций, связанных с гибридной моделью работы и ее влиянием на корпоративную культуру, опубликованных в научных журналах и на авторитетных онлайн-ресурсах.

Обзор примеров и кейсов: Сравнительный анализ успешных кейсов внедрения гибридной модели работы в казахстанских и международных компаниях.

Результаты исследования

Исследование показало, что молодежные организации успешно адаптируются к гибридной модели работы, используя цифровые технологии и новые подходы к организации взаимодействия и обучения сотрудников. Внедрение гибридной модели работы способствует повышению удовлетворенности сотрудников, улучшению баланса между работой и личной жизнью, а также развитию инновационной и гибкой корпоративной культуры.

Гибридная модель работы представляет собой эффективное решение для современных компаний, позволяя сочетать преимущества удаленной и офисной работы. Молодежные организации играют ключевую роль в адаптации к этой модели, сталкиваясь с вызовами и используя возможности для улучшения корпоративной культуры и взаимодействия сотрудников. Примеры казахстанских компаний, таких как Beeline Казахстан, Halyk Bank и KPMG Kazakhstan, демонстрируют, что успешное внедрение гибридной модели работы возможно при условии использования цифровых технологий и поддержки со стороны руководства.

Хотя адаптация к гибридной модели работы актуальна для всех сотрудников, изучение этого процесса через призму молодежных организаций может предоставить уникальные и ценные инсайты. Молодежные организации, благодаря своей адаптивности, инициативности и ориентации на будущее, могут стать важными драйверами успешного перехода к гибридной модели работы и улучшения корпоративной культуры.

Список использованных источников:

1. Halyk Bank. (2023). Официальный сайт Halyk Bank. https://halykbank.com
2. Beeline Казахстан. (2024). Официальный сайт Beeline Казахстан. https://beeline.kz
3. KPMG Kazakhstan. (2024). KPMG in Kazakhstan and Central Asia. https://kpmg.com/kz/en/home.html
4. Microsoft Teams. (2024). Официальный сайт Microsoft Teams. https://www.microsoft.com/ru-ru/microsoft-teams/group-chat-software
5. Zoom. (2024). Официальный сайт Zoom. https://zoom.us
6. Deloitte. (2023). Hybrid work challenges. https://www2.deloitte.com
7. Apploye. (2024). 10 Hybrid Companies Examples with Working Models in 2024. https://apploye.com
8. Activtrak. (2024). 9 Hybrid Work Model Examples from Leading Brands. https://www.activtrak.com

9. Селезнев, В. Г., Иванов, А. В. (2021). Организация дистанционной работы: теоретические аспекты и практический опыт. Вестник КазНУ.
10. Петров, К. А. (2020). Гибридные модели работы: вызовы и перспективы. Экономика и управление.
11. Кузнецова, Е. В., Смирнов, Д. А. (2021). Влияние удаленной работы на корпоративную культуру: эмпирическое исследование. Журнал организационного поведения.

Marketing and management

К.э.н. Кулишева А.К.
Университет Туран, Казахстан

НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СОВРЕМЕННОГО МАРКЕТИНГА

Реклама может быть полезной, стимулируя спрос на товары и услуги, инновации, занятость и экономический рост, но она также оказывает существенное негативное воздействие, продвигая вредные продукты и стереотипы, а также оказывая необратимое негативное воздействие на окружающую среду.

Ни для кого не секрет, что маркетологи манипулируют потребителями, используя психологические тактики и приемы, чтобы вызвать желание к постоянным покупкам для достижения счастья или общественного признания, что, в свою очередь, способствует чрезмерному потреблению, угрозе социальному благополучию и истощению природных ресурсов.

Маркетинг сегодня часто влияет на наши мыслительные процессы способами, находящимися вне нашего контроля, закрепляет стереотипы и нереалистичные стандарты красоты среди уязвимых групп населения, таких как дети и подростки, что, в свою очередь, негативно влияет на их самооценку. Кроме того, мировая статистика показала, что такой маркетинг вызывает расстройства пищевого поведения, трудоголизм, шопоголизма, нездоровый образ жизни, алкоголизм, разного рода зависимости и проблемы с психическим здоровьем. Например, в фильмах, особенно для подростков, показаны вечеринки, на которых всегда присутствует алкоголь, посылая сообщение о том, что употребление алкоголя — это счастливое времяпровождение, делая его употребление социальной нормой. Исследования показывают, что алкоголь является токсичным и вредным веществом не только для подростков, но и для взрослых. В своей книге «Измени свой мозг, измени свою жизнь» Дэниел Амен привел многочисленные примеры воздействия алкоголя на мозг, такие как атрофия гиппокампа, сокращение мозга, снижение общего притока крови к мозгу, что является основным предиктором деменции и болезни Альцгеймера. И все же мы по-прежнему позволяем рекламодателям популяризировать алкоголь. Неудивительно, что производители

алкоголя тратят около 20 миллиардов долларов в год на рекламу и продвижение. Положительный результат например запрета курения в фильмах и в рекламах сыграл важную роль не только в отношении детей, но в взрослых. Этот факт психологи обозначили как «с глаз долой, из сердца вон». Однако на алкоголь такого запрета еще не ввели не смотря на то, что в мире ежегодно от алкоголя погибает более трех миллионов человек, согласно Всемирной Организации Здравоохранения.

Сегодня, куда бы мы ни посмотрели, мы слышим или видим рекламу в ресторанах, на телевидении, театрах и фильмах через продакт-плейсмент, ленты социальных сетей, дорожные баннеры, общественный транспорт и т. д.

Мы и наши дети зависимы от наших телефонов, и рекламщики это знают. Весь контент социальных сетей бесплатен для пользователя при условии, что там отображается реклама. Реклама является крупнейшим источником дохода для приложений мобильных телефонов таких как Facebook, Instagramme, YouTube, а так же веб-сайтов, блогов и других медиаплатформ. И большинство родителей уже заметили, как реклама способствует негативному формированию детских ценностей и убеждений. Более того, постоянно знакомя детей с раннего возраста с логотипами брендов, рекламщики намеренно создают прочную ассоциацию между брендом и положительными эмоциями, что приводит к долгосрочным предпочтениям бренда, что, в свою очередь, оказывает прямое нарушение антимонопольных правил и законов.

Эта бомбардировка рекламной информацией, которую наш мозг пытается обработать, постоянно вызывает стресс и беспокойство, и согласно исследованиям Гарвардского Университета, привела к психическим заболеванием таким как депрессия и нервное истощение.

Казалось бы мы должны хотя бы уберечь наших детей от такого психологического воздействия рекламы, но в сегодняшних реалиях у практически всех детей есть доступ в интернет и детям не избежать встречи с агрессивным и даже несоответствующим их возрасту контентом. Более того, рекламодатели часто превозносят вредное и сексуальное поведение и насаждают потребительство, что, конечно же, отрицательно влияет на социальное развитие детей. Рекламодатели зачастую привлекают любимых знаменитостей и влиятельных лиц в социальных сетях в своих рекламных кампаниях, чтобы продукты или услуги выглядели желанными и узнаваемыми, не смотря на то, что данные продукты могут негативно влиять на детей или подростков, не говоря уже о покупке ненужных вещей и трате денег.

В настоящее время ИИ-маркетинг может собирать огромные объемы личной информации не только взрослых, но и детей посредством онлайн-отслеживания и интеллектуального анализа данных. Это приводит к злоупотреблению использования конфиденциальных данных и тем самым затрагивает моральные и этические аспекты.

Правительства стран должны решить эти проблемы как можно скорее, защищая наше будущее поколение, права потребителей, защищая конфиденциальность и право на частную жизнь. Правительства обязаны провести оценку, учитывающую вышеуказанные проблемы, и, возможно, создать государственное агентство или комитет, аналогичный антимонопольным комиссиям, которые будут проверять и утверждать контент рекламы, прежде чем позволить рекламодателям его опубликовывать в интернет пространстве. Для ускорения процесса рассмотрения заявки на утверждение контента существует возможность использовать современный искусственный интеллект.

На сегодняшний день, благодаря возможностям анализа искусственного интеллекта, ИИ маркетинг помогает адаптировать контент компании под индивидуальные потребности и интересы каждого покупателя, таким образом у ИИ так же должна быть возможность адаптировать контент рекламы исключая ее негативное содержание. Однако, в связи с тем что поддержка и разработка ИИ, а также всех существующих мобильный приложений основаны на частном финансировании рекламодателей, следовательно необходимая ИИ программа по противодействию негативного контента лимитирована. Инвестиции стран в создание ИИ, которое будет способствовать моментальному контролю за негативным контентом рекламы должен стать приоритетом всех цивилизованных стран.

Литература

1. Современный маркетинг и поведение потребителей в устойчивом туризме, Марии Палаццо, Пантеи Форуди, 2024 г.
2. Социальный маркетинг для защиты окружающей среды: что работает?, Дуг Маккензи-Мор, Нэнси Ли, П. Уэсли Шульц, Филип Котлер, 2011 г.
3. Измени свой мозг, измени свою жизнь, Дэниел Амен, 2000 г.

К.э.н. Кулишева А.К.
Университет Туран, Казахстан

ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

Сегодня потребительство в сфере здравоохранения радикально изменило то, как медицинским работникам нужно продавать свои услуги. Как и компании других отраслей организации здравоохранения преследуют прибыль. А современные потребители в свою очередь ожидают, что здравоохранение будет столь же инновационным и цифровым, как и любая другая отрасль. Поставщики медицинских услуг все чаще рассматривают маркетинг как инструмент роста путем предоставлении удобных, доступных, интегрированных в цифровом формате услуг. Современные технологии направлены на измеримую прибыль при одновременном улучшении качества обслуживания потребителей медицинских услуг. Успех маркетинга в сфере здравоохранения напрямую связан с доверием потребителей к медицинской организации поскольку потребители предпочитают не выбирать врачей, с которыми они незнакомы. По этой причине маркетологи организаций здравоохранения играют сегодня очень важную роль и для того чтобы оставаться конкурентоспособными, они должны развиваться вместе с цифровым миром.

Потребители, прежде чем выбрать поставщика медицинских услуг, теперь склонны сравнивать цены и отзывы в Интернете. А для для поддержания лояльности пациентов медицинские организации нынче должны взаимодействовать, обучать и вовлекать пациентов, при этом обеспечивая превосходное обслуживание, что в свою очередь должно усилить узнаваемость бренда и укрепить доверие пациентов.

Чат-боты и виртуальные помощники на базе искусственного интеллекта могут отвечать на вопросы пациентов и помогать им круглосуточно

записываться на прием к врачу либо ответить на административные вопросы. Даже если чат-бот не может ответить на их вопрос, пациенты все равно чувствуют, что могут связаться с ними в любое время.

В современном мире поставщики медицинских услуг используют разнообразные средства для распространения информации о своих учреждениях, услугах и методах лечения, например реклама на YouTube, Facebook, Instagram, все возможные приложения, сайты и интернет платформы, где в том числе предоставляются консультации, комментарии и обсуждения. Однако, система здравоохранения сложна и включает множество различных компонентов, методов лечения и процедур, которые могут сбить с толку потребителя. Таким образом, в виду сложностей отрасли здравоохранения, инструменты маркетинга должны иметь глубокое понимание потребностей пациентов, правил здравоохранения и медицинской этики.

Хотя маркетинг в сфере здравоохранения может сыграть полезную роль в повышении осведомленности о состоянии здоровья и методах лечения, существуют значительные риски и опасения, когда речь идет о его неправильном использовании. Примером этого является чрезмерное направление пациентов на не нужные анализы крови и раздутая реклама медикаментов и витаминов (практика присущая в странах СНГ), который наглядно демонстрирует пагубные последствия безответственного использования маркетинговых стратегий или когда мотивы получения прибыли преобладают над результатами лечения пациентов. Фармацевтические компании во всем мире зачастую использовали маркетинговые стратегии, которые преуменьшали риск и преувеличивали пользу своих лекарственных препаратов, что приводит к чрезмерному назначению лекарств и их неправильному использованию.

Таким образом чрезвычайно важно установить жесткое регулирование маркетинга в сфере здравоохранения, главным образом путем ограничения и систематизации взаимодействия между фармацевтическими компаниями, торговыми представителями и поставщиками медицинских услуг.

Медицинские службы также должны нести юридическую ответственность за не соблюдение требований особенно в части защиты медицинской информации, такой как: индентификационные номера пациентов, имена, адреса, медицинские записи и IP-адреса.

Чтобы маркетинговый инструмент соответствовал законодательству, он должен иметь установленные функции безопасности, такие как контроль доступа, ограничивающий доступ к конфиденциальным данным. Законы о конфиденциальности информации, конфиденциальности данных или защите данных обеспечивают правовую основу для получения, использования и хранения данных физических лиц. Различные законы по всему миру описывают права физических лиц контролировать, кто использует их данные. Обычно это включает в себя право получить подробную информацию о том, какие данные хранятся и с какой целью, а также запросить удаление данных, если цель больше не указана.

Согласно национальному центру биотехнологической информации (https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK233428/): «опасения по поводу конфиденциальности и безопасности электронной медицинской информации, включают опасения по поводу неправомерного раскрытия информации отдельными организациями и опасения по поводу системных потоков информации в здравоохранении и смежных отраслях. Ненадлежащие публикации от организаций могут быть вызваны либо авторизованными пользователями, которые намеренно или непреднамеренно получают доступ к информации или распространяют ее в нарушение политики организации, либо посторонними лицами, которые проникают в компьютерную систему организации. Также, системные проблемы относящиеся к открытому раскрытию медицинской информации, позволяющей идентифицировать пациента, сторонам, которые могут действовать против интересов конкретного пациента или иным образом могут быть восприняты как вторжение в частную жизнь пациента. Эти опасения возникают из-за многочисленных потоков данных в

системе здравоохранения, между поставщиками услуг, плательщиками и вторичными пользователями, с ведома пациента или без него. Эти проблемы требуют юридического вмешательства или принятия законных мер…»

Реклама медицинских процедур также регулируется во многих странах. Эти правила содержат указания о том, что можно, а что нельзя включать в такую рекламу. Правило конфиденциальности также устанавливает исключения из маркетинга информацию о продуктах или услугах, связанных со здоровьем, информация для лечения, а также информация по уходу за пациентом. Эти исключения позволяют осуществлять медицинскую помощь и проведения операций, при этом защищая права человека на неприкосновенность его/ее частной жизни. Следовательно, важно обеспечить контроль над медицинской информацией которая раскрывается в маркетинговых целях. Правило конфиденциальности требует письменного разрешения от отдельных лиц, прежде чем их защищенная медицинская информация может быть использована или раскрыта в маркетинговых целях.

В практике, такой контроль и мониторинг до сегодняшнего дня оказался не достижимым и в большинстве стран попросту не применим в силу не возможности его имплементации. Однако, сегодня с помощью искусственного интеллекта такой мониторинг может быть возможен, соответственно и исполнение законов защищающие права потребителей от негативных последствий маркетинга в сфере здравоохранения.

Литература

1. Маркетинг в здравоохранении : учебное пособие, Малахова, Н.Г, 2010
2. Национальная медицинская библиотека, Национальный центр, биотехнологической информации, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK233428/
3. Маркетинг в здравоохранении, Савельева Нелли Александровна, Кармадонов Андрей Владимирович, Анопченко Татьяна Юрьевна, Топоров Сергей Иванович, Пайтаева Комета Тахировна, 2022

К.э.н. Кулишева А.К.
Университет Туран, Казахстан

ИИ-МАРКЕТИНГ В СФЕРЕ ТУРИЗМА ДЛЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Сегодня стареющее население растет и становится наиболее важной туристической группой благодаря своей покупательной способности и частоты туристических путешествий, следовательно возникнет потребность в туристических продуктах для пожилых людей.

По данным ООН по Туризму (https://www.unwto.org), к 2030 году более 3 миллиардов международных путешественников в год будут пожилые люди.

С возрастом люди больше ценят качество и отдают предпочтение персонализированным услугам, которые учитывают их уникальные потребности. Туристические агентства, которые могут удовлетворить такие уникальные потребности могут завоевать лояльность пожилых клиентов.

Поэтому сегодня туристические агентства все чаще обращаются к искусственному интеллекту (ИИ) для улучшения маркетинга и улучшения обслуживания клиентов.

Когда дело доходит до персонализации тура, возможности ИИ могут помочь в получении ценной информации о клиентах и его предпочтениях, в повышение эффективности, в создании персонализированного изображения и видео для клиента, улучшения предложения туристических направлений и улучшении обслуживания клиентов.

ИИ может анализировать данные о клиентах, чтобы предоставлять ценную информацию, которая формирует маркетинговые стратегии. Искусственный интеллект способен проанализировать огромное количество данных о предыдущих поездках клиента, включая его предпочтения и учитывать различные факторы, такие как бюджет, состояние здоровья, диету, климатические условия, доступные виды активности и отдыха, контингент и безопасность. Можно просто ввести ключевую информацию и ИИ создаст для клиента персонализированный маршрут путешествия.

В маркетинге ИИ также помогает легко создавать привлекательные сообщения в социальных сетях, в блогерских платформах и по электронной почте.

Пожилые клиенты могут запрашивать у ИИ детали поездки, информацию о бронировании или местные рекомендации, и чат-бот оперативно отвечает. Эта быстрая и эффективная поддержка повышает общее качество обслуживания клиентов. Это не только экономит время сотрудников туристического агентства, но и гарантирует, что их контент будет адаптирован к интересам их пожилых клиентов.

Более того интеграция технологий в жизнь пожилых потребителей подчеркивает растущий спрос на простое и доступное цифровое взаимодействие. Очень важно, чтобы ИИ платформы были удобными и безопасными для удовлетворения ожиданий пожилых пользователей и помогали им легко ориентироваться в них. Более того, защита конфиденциальности в Интернете имеет решающее значение для завоевания доверия пожилых клиентов .

Сбор и использование данных клиентов жизненно важны для персонализации, но не менее важно соблюдать законы о конфиденциальности данных.

Если туристические агентства не имеют платной версии ИИ и не включили настройки конфиденциальности, конфиденциальные, персональные данные передаются ИИ, а затем становятся общественным достоянием. Следовательно, туристические агентства должны тщательно продумать правильную категоризацию данных, вводимых в ИИ, и принять меры для обеспечения законной, безопасной и конфиденциальной обработки данных.

Нельзя также забывать о кибербезопасности, которая также представляет значительную угрозу, поскольку она часто обнаруживаются поздно, после нанесения ущерба. Для решения этой проблемы необходимо немедленное привлечение специалистов для обновления программного обеспечения.

Более того, на данный момент только в Европейской экономической зоне существует регламент по защите данных Европейского Союза, который является полным регламентом конфиденциальности в мире. Он регулирует защиту данных и конфиденциальность всех лиц в Европейской экономической зоне.

Данный регламент налагает строгие обязательства на обработчиков данных, требуя от них соблюдения правил по обработке и защите персональных данных.

Однако, вне странах Европейской экономической зоны не существует адекватных правовых механизмов и регулирования для решения проблем связанных с искусственным интеллектом, что создает трудности для туристической индустрии, которая априори несет риск для своих пожилых туристов и путешественников при передаче и использования персональных данных своим международным тур-агентам и партнерам по всему миру.

Литература

1. Джим Стерн, Искусственный интеллект для маркетинга: практическое применение, 2017 г.
2. Искусственный интеллект в маркетинге: искусственный интеллект, маркетинг и будущее бизнеса, Майк Капут, Пол Рётцер, 2022 г.
3. United Nations Tourism (https://www.unwto.org)
4. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council

Accounting and auditing

Абзал М.А.
магистрант
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДА ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫН ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазақстанның тамақ өнеркәсібі-халықты саны мен сапасы бойынша қажетті азық-түлікпен тұрақты қамтамасыз етуге арналған экономиканың стратегиялық салаларының бірі. Бір жағынан, ол халық шаруашылығының жетекші саласының өкілі, екінші жағынан, азық-түлік кешенінің соңғы буыны мен негізі болып табылады. Өнім өндірісінің өсу қарқыны, оның сапасының артуы кәсіпорынның шығындарына, пайдасына және кірістілігіне тікелей әсер етеді.

Тамақ өнеркәсібі халық шаруашылығының барлық салаларымен тығыз байланысты. Тамақ өнеркәсібінің құрамына адамдардың өміріне тікелей әсер ететін халық шаруашылығының бірқатар салалары кіреді.

Қазақстанның тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібі-халықты саны мен сапасы бойынша қажетті азық-түлікпен тұрақты қамтамасыз етуге арналған экономиканың стратегиялық салаларының бірі. Азық-түлік және қайта өңдеу өнеркәсібіне (тамақ, ет және сүт, балық, ұн тарту-жарма және құрама жем) 28 мыңнан астам түрлі бірлестіктер, акционерлік қоғамдар, кәсіпорындар мен цехтар (олардың саны соңғы жылдары 3,5 есе өсті), жұмыс істейтіндер саны шамамен 1,5 млн.адам, азық-түлік тауар айналымының жартысынан астамын құрайды. Бұл салалар халыққа қажетті барлық азық-түлік өнімдерін, соның ішінде балаларға арналған арнайы өнімдерді шығарады. Егер тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарының өнімдерін және басқа өнеркәсіптік кәсіпорындардың өнімдерін сату көлемін қарастыратын болсақ, онда сіз азық-түлік тауарларының басым рөліне және осы тауарларға деген қажеттілік пен сұраныстың үнемі өсуіне көз жеткізе аласыз.

Шетелдік әдебиеттерде шығындар көбінесе өндіріс және айналым шығындары деп аталады. Шығындардың түрлерін бөлу әдеттегідей: материалдық, еңбекақы төлеуге, негізгі құралдарды жөндеуге және қалпына келтіруге, қосымша (қарым-қатынасқа, әлеуметтік – мәдени қажеттіліктерге) және т.б. шығындар-бұл ресурстарды сатып алуға жұмсалған, қолда бар және баланста болашақта табыс әкелетін кәсіпорын активтері ретінде тіркелген қаражат [1].

Шығындар-экономикалық пайда алу үшін өндірілген шығындар (активтердің азаюы немесе міндеттемелердің артуы), әдетте кірісті қамтамасыз ете алатын қаражат. Шығындарды тауар немесе қызмет алу үшін құрбандық ретінде де анықтауға болады [2]. Бұл мағынада шығындар активті білдіреді. Белгілі бір кезеңдегі өндіріс шығындарын сипаттау үшін "шығындар" термині қолданылады [3].

Л. И. Абалкиннің пікірінше, шығындар-бұл бір нәрсеге ақшалай түрде көрсетілген шығындар (шығындар); бұл белгілі бір өнімді (тауарлар мен қызметтерді) алу мақсатында өндіріс процесінде "жойылатын" ресурстар [4]. Шетелдік авторлар Р.Энтони мен Дж. Сурет өзіндік құн (шығындар) – бұл белгілі бір мақсаттарда пайдаланылатын ресурстар көлемінің ақшалай көрінісі [5]. Авторлар бұл анықтама үш маңызды ережені қамтитынын атап көрсетеді. Біріншісі, ең бастысы – шығындар ресурстарды пайдалану арқылы анықталады. Тауарларды өндіру және қызметтерді көрсету кезіндегі шығындардың элементтері тұтынылған материалдардың саны, пайдаланылған адам-сағаттардың саны және басқа да жұмсалған ресурстардың саны болып табылады. Шығындар (шығындар) қанша және қандай ресурстар пайдаланылғанын көрсетеді. Екіншісі - пайдаланылған ресурстардың мөлшері ақшалай түрде ұсынылған. Ақша есептегіштің бірлігін қамтамасыз етеді, бұл әртүрлі ресурстарды қорытындылауға мүмкіндік береді. Үшіншісі-өзіндік құнның (шығындардың) анықтамасы әрқашан нақты мақсаттармен, міндеттермен байланысты. Мұндай міндеттер мыналар болуы мүмкін: өнімді өндіру, бөлімнің жұмыс істеуі немесе пайдаланылған ресурстардың мөлшерін ақшалай түрде анықтаған жөн кез-келген басқа зат немесе қызмет түрі. Бұл ұстанымды қолдайды ч. т. Хорнгрен, Дж. Фостер, ол шығындарды корпорация бақылайтын ресурстардың құны ретінде анықтайды, олар нақты шығындар болып табылады

[6]. Өзіндік құнның көптеген авторлары өзіндік құн индикаторы ретінде белгілі бір функцияны – өндіріс процесінің үздіксіздігін қамтамасыз етеді.

Осылайша, отандық ғалымдар мен шетелдік авторлардың "өзіндік құн" ұғымының экономикалық мәні туралы ұстанымдарын қорытындылай келе, осы тұжырымдамаға келесі түсінік беруге болады. Өнімнің өзіндік құны-бұл өндіріс процесінде тұтынылған ресурстардың ақшалай бағасын білдіретін шығындардың скалькуляцияланған жиынтығы. Өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құны көрсеткішінің мәнін келесі ережелермен анықтауға болады.

Біріншіден, өзіндік құн өндіріс тиімділігінің негізгі көрсеткіші ретінде әрекет етеді. Мұны экономикалық ресурстар, жұмыс күші, ғылыми жаңалықтар өндіріс процесінде неғұрлым тиімді пайдаланылса, шығындар мен пайда соғұрлым төмен болады, демек бәсекелестікте тұрақтылық жоғары болады.

Екіншіден, шығындар туралы мәліметтер қазіргі жағдайда кәсіпорынның негізін құрайтын тәуелсіз ішкі шаруашылық бөлімшелерінің жұмыс нәтижелерін анықтау үшін қолданылады.

Үшіншіден, өзіндік құн бағаның қалыптасуын анықтайтын факторлардың бірі болып табылады. Кәсіпорын үлкен шығындар қаупінсіз бара алатын бағаның төменгі шегі осы түрдің өзіндік құнына сәйкес келеді.

Төртіншіден, еңбек өнімділігін анықтаудағы өзіндік құн негізгі көрсеткіш болып табылады.

Бесіншіден, өзіндік құнын есептеу жаңа техниканы, технологияны енгізудің тиімділігін есептеу үшін, өнімнің жаңа түрлерін өндіру және ескіргендерін өндірістен шығару туралы шешімдерді негіздеу үшін қажет.

Салық есебінде "шығындар" және "шығындар" терминдері қолданылады. ҚР Салық кодексіне (ҚР ҰК) сәйкес " салық төлеуші жүзеге асырған (шеккен) негізделген және құжатталған шығындар шығыстар деп танылады [7]. Бұл ретте, егер олар табыс алуға бағытталған қызметті жүзеге асыру үшін жүргізілген болса, кез келген шығындар шығыстар деп танылады". "Шығыстардың" анықтамасы "шығындар" термині арқылы беріледі, оның тұжырымдамасында бухгалтерлік есеп те, салық заңнамасы да жоқ. ҚР ҰК пайдаға салық салу мақсатында шығыстар мен оларды қабылдау шарттарының толық тізбесін

қамтиды және тиісінше барлық "кез келген шығындар" шығыстар деп танылмайды. "Шығындар" және "өзіндік құн" санаттары қолданылмайды.

Біздің ойымызша, шығындарды кәсіпорынның экономикалық қызметінің негізгі көрсеткіші деп санауға барлық негіз бар. Өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын құрайтын құрамдас шығындарды талдау өзіндік құнға қосылатын шығындар тек өзінің құрамы бойынша ғана емес, сонымен қатар өнімді дайындаудағы, жұмыстар мен қызметтерді орындаудағы мәні бойынша бірдей емес деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Салық есебінде шығыстарды топтастыру жіктеудің экономикалық мағынасына емес, фискалдық мақсаттарға негізделеді. Ұйым ҚР ҰК белгілеген тәртіпке сәйкес шығыстарды топтастыруды қамтамасыз етуге міндетті және қолданылатын топтардың орындылығын дербес айқындауға құқығы жоқ.

ҚР ҰК тікелей және жанама шығыстарды (ҚР ҰК) ерекше түсіндіреді. Тікелей шығыстар шығыстардың экономикалық мазмұнын есепке алмай, құрамы бойынша қатаң айқындалады. Жанама сомаларға есепті (салық) кезең ішінде салық төлеуші жүзеге асыратын шығыстардың барлық өзге сомалары жатады. Сондықтан салықтық және қаржылық есепке алу мақсаттары үшін осы есепті (салық) кезеңдегі кірістерді азайтатын шығыстар сомасын есептеу ережелерінде айырмашылықтар бар.

Осылайша, бұл ұғымдар Экономикалық теория үшін де, есепке алу мен талдау үшін де маңызды. Олар әртүрлі мазмұнға ие, ал олар бір-бірімен белгілі бір қатынаста болады. Сондықтан есеп жүргізіп қана қоймай, талдау жүргізу, бақылау жүргізу қажет, оның әдістемесі кәсіпорын қызметінің ерекшеліктеріне және салалық ерекшеліктерге байланысты.

Әдебиет:

1. Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы: Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы Заңы (өзгерістермен және толықтырулармен)

2. Керимов В.Э. Управленческий учет производственной деятельности: учебное пособие / В.Э. Керимова, А.А. Епифанов. – М.: Издательство «Экзамен», 2002. – 160 с.

3. Попова Л.В. Управленческий анализ формирования оптимальной цены на продукцию промышленных предприятий // «Реформирование системы бухгалтерского учета и финансового контроля при переходе на

международные стандарты»: Материалы научно-практической конференции. – Орел: ОрелГТУ, 2021.

4. Друри К. Управленческий и производственный учет: учебник: пер. с англ. / К. Друри. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.

5. Козлова Е.П. Бухгалтерский учет затрат на производство / Е.П. Колова, Т.Н. Бабченко, Е.Н. Гаданіша // Приложение к журналу «Бухгалтерский учет». – 2023. – № 19. – С. 50-53.

6. Комиссарова И.П. Трансформация учета расходов организации: методология и практика. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2022. – 224 с.

7. Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы Салық кодексі (өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz

Жаздыкбаева Д.П. - магистр, оқытушы
Сатыбалдиева А.Н. -магистр, аға оқытушы
Жабаева Б.О. - магистр, оқытушы
Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ, Қазақстан

ЗАМАНАУИ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП

Резюме: В статье рассказывается об истории развития бухгалтерии. Представлена интересная информация о древней бухгалтерии и ее изменениях, соответствующих каждому этапу

Summary: The article tells about the history of the development of accounting. It is interesting to know about the ancient bookkeeping and its changes for each period

Кілт сөздер: бухгалтер, шоттар, электронды құжаттар, бизнес-жоба, ақпараттық жүйе

Бухгалтерия - шаруашылық жүргізуші субъектінің оның мүлкі мен міндеттемелері туралы деректерді жинақтауға арналған штаттық-құрылымдық бөлімшесі. Бухгалтерлік есеп тиімді басқаруды қамтамасыз ету мақсатында басқарушылық шешімдер қабылдау үшін қажетті құжатталған және құрылымдық экономикалық ақпараттың көзі болып табылады. Бухгалтерлік есептің басталуы барлық суару типті өркениеттерде қолданылды. Бұл түрдің алғашқы белгілі мысалдары-Вавилон патшалығы кезеңіндегі сазды тақтайшалар. Қарабайыр есептің сол түріне жатады, мысалы кипу-Инка түйінді жазу жүйесі [1].

Ежелгі Римде жеке кәсіпкерліктерде «Adversaria» (журнал) және «Liber rationis» (санау кітабы) қолданылған, әйтпесе «codices accepti et depensi» (қабылдау және шығару кітабы) деп аталады. Олардың біріншісінде өндіріске байланысты барлық операциялар атап өтілді, ал екіншісінде олар санаттарға бөлінді. Осы кітаптардан басқа, несие мерзімдерін белгілеу үшін «Kalendarium» кітабы да ауыстырылды және банкирлер де қолданыста болды. Сондай-ақ,жер

мен мал шаруашылығынан түскен кірісті жазуға арналған «Патримониорум» кітабы болды. Шоттарды жүргізу міндеті «ratiocinator» немесе бухгалтер, «логограф» немесе шот-фактураға жүктелді. Римдік бухгалтерлік дәстүрлер жалғасуда. Шоттардың дәлдігі мен құқықтық негізділігінің өсуіне Рим құқығы тұжырымдамасы және сауда (шаруашылық) құқығының пайда болуы ықпал етті.

Компаниядағы бухгалтердің рөлі. Бірде-бір бизнес-жоба сапалы ұйымдастырылған бухгалтериясыз жасай алмайды. Егер қаржылық мәселелерді жауапсыз қызметкер шешсе, табысты компания құру мүмкін емес. Сондықтан кез-келген фирмадағы бухгалтердің рөлі баға жетпес. Компанияның дамуы оның жұмысына байланысты, сондықтан оған үлкен жауапкершілік жүктеледі. Осыған байланысты қызметкерлердің жүктемесі мен міндеттерінің саны орасан зор. Бақытымызға орай, біз технологияның қарқынды даму кезеңінде өмір сүріп жатырмыз. Бухгалтерлік есеп те бір орында тұрмайды. Қазірдің өзінде заманауи бухгалтерлік есепті едәуір жеңілдететін көптеген бағдарламалар бар. Бағдарламалар, қызметтер, қосымшалар – барлық процестерді оңтайландыруға арналған құралдардың үлкен таңдауы.

Бірақ технологияның алуан түрлілігіне қарамастан, көптеген компаниялар
консервативті көзқарастарды ұстанады. Бухгалтерлік есеп қолмен жасалады, құжаттар үлкен үй-жайларда-мұрағаттарда сақталады және қағаздарды контрагентке беру үшін оларды жеткізуге бірнеше сағат жұмсау керек. Мұндай компаниялардың қызметкерлері жұмыс күнін күнделікті өмірге, қажетті құжаттарды іздеуге және сұрауға, есептер шығаруға және бастапқы құжаттамамен жұмыс істеуге жұмсайды. Оларда компанияны жаңа деңгейге көтеретін және жоғары пайда әкелетін күрделі стратегиялық міндеттерді шешуге бос уақыт қалмайды.

Қазіргі әлемдегі бухгалтерлік есеп бір қадам алға жылжыды. Сандық бухгалтерлік есептің функциялары мен артықшылықтарын мұқият қарастыра отырып, қазіргі заманғы технологиялар қызметкерлер мен фирма иелерінің өмірін едәуір жеңілдететіні белгілі болады. Қазіргі экономикадағы бухгалтерлік есеп. Қызметкерлердің жұмысын қандай функциялар жеңілдетеді?

ЭҚҚ - бұл электронды құжаттарды құру және оларды интернет арқылы бөлісу технологиясы. ЭҚҚ компаниялар мен кәсіпкерлерге әртүрлі үлгілер бойынша файлдарды жылдам жасауға және оларды қауіпсіз арналар арқылы жіберуге мүмкіндік береді. Жүйе қызметкерлерге қателіктерден аулақ болуға, есеп беру мерзімдерін қысқартуға, қағазбастылықтан арылуға және бухгалтерлік істің кең дамуына ықпал етеді. Алайда, ЭҚҚ-да құжаттармен алмасуды ұйымдастыру және оларды 1С:Бухгалтерияға автоматты түрде жүктеу үшін деректерді тану функциясы бар арнайы бағдарламалық жасақтаманы орнатып, электронды қолтаңба алу керек.

ЭҚ (электрондық қолтаңба) - бұл пароль немесе кілт деп аталатын сандардың немесе әріптердің шифрланған тізбегі. Электрондық қолтаңбаның бірнеше түрі бар (қарапайым ЭҚ, біліктілігі жоқ ЭҚ, білікті ЭҚ). Олар деңгейі мен мүмкіндіктерімен ерекшеленеді, бірақ бір мақсаты бар – оның иесіне уақытты үнемдеу. Электрондық қолтаңбаның көмегімен құжаттарды онлайн режимінде, іссапарларсыз және іскерлік кездесулерсіз алмасуға болады. Заманауи бухгалтерлік есеп бізге кеңседен шықпай-ақ мәмілелер жасауға мүмкіндік береді [2].

Құжаттарды тану - бухгалтерлік есепті автоматтандырудың маңызды функциясы. Бланкілерді қолмен толтырмау үшін заманауи компьютерлік бағдарламалар қағаз құжаттардан деректерді сканерлеуге және олардан - электрондық бағдарламаларды қалыптастыруға қабілетті. Бұл қызметкердің күнделікті міндеттерін 80% - ға дейін қысқартады. Электрондық мұрағат-бухгалтерлік есепті дамыту жағдайында орын мен ақшаны үнемдеуге мүмкіндік беретін ең ыңғайлы мүмкіндіктердің бірі. Барлық сканерленген қағаздар балеты медиада сақталады және бүкіл кеңістікті алмайды. Қызметке қол жеткізе алатын кез-келген адам іздеу арқылы қажетті құжатты таба алады, оны жүктей алады немесе одан әрі жұмыс істеу үшін басып шығара алады.

Қазір осы мүмкіндіктерге ие көптеген бағдарламалар бар. Мысалы, Opera бухгалтерлеріне арналған мультисервис бірнеше минут ішінде бухгалтерлік есеп тапсырмаларын орындайды:

- Сіз жай ғана құжаттарды сканерлейсіз немесе суретке түсіресіз (актілер, УПД, шот-фактуралар, чектер)

- Қызмет жүйеде құжаттарды таниды және қалыптастырады

- Құжаттарды сіздің есептік жүйеңізге өз бетінше тапсырады

- Барлық құжаттар мұрағатта қалады және салық немесе контрагенттерге ұсыну үшін оңай жүктеледі.

Кез-келген чектерді QR коды бойынша 1С немесе электронды мұрағатқа жүктеу ыңғайлы. Сіз телефонның камерасын qr кодына бағыттайсыз, бағдарлама чекті сканерлейді, алынған деректер жүйеге автоматты түрде жүктеледі. Enter бағдарламасының артықшылықтары бухгалтерге ең аз күш жұмсауға мүмкіндік береді, бірақ құжаттарда тәртіп пен дәлдікті сақтайды:

- құжаттардың барлық түрлерін 98-ден жоғары дәлдікпен таниды %,

- оны 2 минут ішінде 1С-қа енгізеді,

- email, EDO-дан құжаттарды жүктейді,

- 1С, менің ісім және 1С Fresh үйлесімді,

- ЕГРЮЛЬ базасы бойынша контрагенттерді тексереді,

- математикалық амалдарды қайта есептейді.

Қазіргі бухгалтерияға қалай келуге болады? Әлем бір орында тұрмайды. Бірте-бірте технология біздің өміріміздің барлық салаларын қамтиды. Қазіргі әлемдегі бухгалтерлік есеп те модернизацияларуда. Процестерді автоматтандыру үшін бағдарламаларды белсенді қолданатын компаниялар қарқынды дамып келеді. Қызметкерлер стресстер, авралдар және форс-мажорлар жоқ жұмыстан ләззат алады, ал иелері пайда мен өз істерінің сәттілігін байқайды [3].

Компанияңызды оңтайландыруды «жақсы уақытқа дейін» кейінге қалдырмаңыз. Қызметкерлеріңіздің жұмысын жеңілдетіңіз, оларды дамытуға, маңызды міндеттерді шешуге уақыт бөліңіз. Дәл қазір байқап көріңіз және заманауи бухгалтерия күнделікті өмірді бірнеше есе азайтып, компаниядағы процестерді реттей алатынына көз жеткізіңіз.

Бухгалтерлердің жұмысына сәйкес қазіргі заманғы дербес компьютерлерді пайдаланбай ақпараттық жүйелерді жетілдіру және жаңа әдістерді әзірлеу мүмкін емес. Барлық экономикалық объектілердің қызметін басқару құрамы кәсіпорын, ұйым, компания қызметінің түрі мен ауқымына байланысты болатын ақпараттық жүйелер негізінде кешенді түрде құрылады.

Дәстүрлі түрде дайындық, өндірісті жоспарлау, логистика және сатуды басқару (маркетинг), бухгалтерлік есеп және бухгалтерлік есеп, дайын өнімді

сату және сату функциялары, сондай-ақ кадрлық мәселелерді шешу функциялары жүзеге асырылады. Компьютерлік өңдеу теориясында олар функционалды ішкі жүйелер деп аталады.

Әрбір функционалды ішкі жүйенің белгіленген басқару функцияларын жүзеге асыру үшін өзіндік міндеттер мен ақпараттық кешендер жиынтығы бар. Мысалы, логистиканың функционалды ішкі жүйесінде материалдар қажеттілігін есептеу, жеткізушілермен келісімшарттарды орындау, қор нормаларын анықтау және т. б. үшін тапсырмалар жиынтығын бөлек таңдауға болады.

Біріктірілген есептеу жұмысы бухгалтерлік есептің жеке бөлімінде орындалатын кешен ретінде бухгалтерлік есептің ақпараттық ішкі жүйесінің негізі болып табылады. Міндеттер жиынтығы белгіленген экономикалық мәнге ие, бекітілген шоғырландырылған есептілікті қолдайды, сонымен қатар негізгі және жиынтық құжаттарды, өзара байланысты есептеу алгоритмдерін, әдістемелік материалдарды және бухгалтерлік есептің белгілі бір салаларындағы нормативтік құжаттарды қамтиды.

Бухгалтерлік есептің ақпараттық ішкі жүйесі келесідей операциялар жиынтығын қамтиды:

- Негізгі құралдарды есептеу;
- Материалдық құндылықтарды есепке алу;
- Еңбек және еңбекақы есебі;
- Дайын өнімді есепке алу;
- Қаржылық және есеп айырысу операцияларын есепке алу;
- Өндірістік шығындарды есептеу;
- Біріктірілген бухгалтерлік есеп пен есептілікті құрастыру.

Бухгалтерлік кешеннің күрделі ішкі және сыртқы ақпараттық байланыстары бар. Ішкі байланыс-бұл жеке міндеттердегі, кешендердегі және бухгалтерлік бөлімдердегі ақпараттың өзара әрекеттесуі, ал сыртқы байланыс - бұл басқарудың басқа функцияларын жүзеге асыратын сыртқы ұйымдардың, сондай-ақ басқа бөлімшелердің өзара әрекеттесуі.

Бухгалтерлік операциялар жиынтығын өзара түзету бухгалтерлік есеп әдіснамасының өзіне, шоттарды жүргізу және орындау жүйесіне негізделген, онда әр шаруашылық операция екі рет, атап айтқанда бір шоттың шоттарында және екіншісінің дебеттерінде көрсетіледі. Күрделі есептеу тапсырмаларының

ақпараттық байланысы машиналық бағдарлама негізделген өңдеудің үш кезеңін бөлек бөлуге мүмкіндік береді. Бухгалтерлік міндеттерді шешуге арналған бағдарламалық қамтамасыз ету бухгалтерлік жұмысты өңдеу мен біріктіруді және сыртқы сілтемелердің болуын қамтамасыз ететін кезеңдерді ескере отырып қалыптастырылады. Бухгалтерлік есептің сыртқы ұйымдармен ақпараттық байланысы. Бұл қатынастар негізінен нормативтік және әдістемелік материалдарды алуға, сондай-ақ шоғырландырылған қаржылық есептілікті мүдделі мекемелерге, яғни жоғары әкімшілік мекемелерге, салық инспекцияларына, статистикалық мекемелерге, қаржы институттарына және т.б. беруге негізделген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Андреев В.Д. Введение в профессию бухгалтера: Учебное пособие / В.Д. Андреев,
И.В. Лисихина. - М.: Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2019. - 192 с.
2. Парасоцкая Н.Н. Бухгалтерский учет: современные вызовы, приоритеты и пути
развития. том 1 / Н.Н. Парасоцкая. - М.: Русайнс, 2017. - 496 с.
3. Воронина, Л.И. Бухгалтерский учет: Уч. / Л.И. Воронина, И.В. Осипова. – М.: Альфа-М, 2017,- 352с

Жаздыкбаева Д.П. - магистр, оқытушы
Сатыбалдиева А.Н. -магистр, аға оқытушы
Жабаева Б.О. - магистр, оқытушы
Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ, Қазақстан

ТУРИСТІК КӘСІПОРЫНДА ЕСЕП САЯСАТЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы учетной политики на туристическом предприятии. В экономике нашей страны рынок туристических услуг формируется на базе субъектов предпринимательства и малого и среднего бизнеса и совокупности экономических отношений, а туристский продукт приобретается у туроператора под влиянием туристической деятельности.

Summary. This article discusses accounting policy issues at a tourism enterprise. In the economy of our country, the tourism services market is formed on the basis of business entities and small and medium-sized businesses and a set of economic relations, and the tourism product is purchased from a tour operator under the influence of tourism activities.

Кілт сөздер: бухгалтер, қаржылық есеп, есеп саясаты, туристік кәсіпорын, стандарт

Қазакстан Республикасы «Бухгалтерлік есеп пен есеп берулер туралы» заңының 7-бабына сәйкес кәсіпорын басшысы есептік жүйені жасауды және бухгалтерлік есепті ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Басшы есептік жұмыстың мөлшеріне қарай бухгалтерлік қызметті бас бухгалтер басқаратын құрылымдық бөлімшелерге құрылтайшы болып, бас бухгалтер қызмет штатын ашады, алғашқы келісім-шартпен мамандандырылған бухгалтерлік бөлімге бухгалтерлік есепті жүргізуді тапсырады немесе маман бухгалтерге бухгалтерлік есепті жүргізуге береді.

Бас бухгалтер (бухгалтер) субъектінің жалпы бухгалтерлік есебін жүргізеді, заң талаптарын, қаржы-шаруашылық қызметтердің бухгалтерлік есеп стандарттарын, қаржылық есеп берудің формаларын сақтайды.

Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есептің жалпы әдістемелік басшылығының негізінде Бухгалтерлік есептің әдістемелік департаменті және ҚР Қаржы министрілігі жүзеге асырылады.

Қаржы есептілігінің есеп саясаты бөлімі мыналарды:

- қаржы есептілігін әзірлеуге пайдаланылған өлшем базасын (немесе базаларын);

- қаржы есептілігін дұрыс түсінуге қажетті есеп саясатының әрбір нақты аспектісін сипаттауға тиіс.

Туристік кәсіпорында есеп саясаты туристік кәсіпорындардың экономикалық өміріндегі барлық фактілерді екі жақты жазба әдісімен дер кезінде және толық көрсетуді; өзінің іс-әрекетінде абайлампаздықты танытуды және кәсіпорынның қаржы жағдайының тұрақтылығына өзінің іс-әрекетімен залалын тигізбеуді; әрекет етуші кейбір ережелерді формальды түсінуде құқықтық және экономикалық көзқараста болуды; аналитикалық шоттардағы дебет және кредит бойынша айналымдарында бастапқы және соңғы қалдықтарының және оларды синтетикалық шоттара біріктіретін дебет және кредит айналымдары бойынша теңдіктің сақталуды; есеп беруді құру және қаржы нәтижелерін шығару мақсаттары үшін есеп және есеп беру кезеңдерін (мысалы, ай, тоқсан, жарты жылдық және т.б.) шектеуді; есеп беру көрсеткіштернің құрамында тәуелсіз салыстырылымдылықтың болуын; туристік кәсіпорындардың спецификалық есебімен бухгалтерлік есеп жүргізудің үнемділігі мен тиімділігінің болуымен қамтамасыз етеді.

Есеп саясатын қалыптастыру жауапкершілігі туристік кәсіпорындар басшысына жүктеледі, ал есеп саясатының қабылдануы немесе бекітілуі бұйрықпен рәсімделеді. Туристік кәсіпорындарда есеп саясаты қолданатын есеп регистрларын таңдау, оларда бухгалтерлік жазулар жүргізу (бухгалтерлік есеп формалары); бухгалтерлік есеп шоттарының Бас жоспары негізінде шоттардың жұмыс жоспарын құру – түрөнімді өндіру және сату технологияларына байланысты синтетикалық шоттар мен қорытынды есептер санын шектелген түрде қолдану; алғашқы құжаттардың типтік формаларында қарастырылмаған шаруашылық операцияларын, сондай-ақ ішкі айналымында жүргізілетін құжаттар үшін формаларды рәсімдеу; құжаттар айналымын жүргізу ережесі; түгендеу жүргізудің тәртібі; тауар-материалды қорларды бағалау әдісін құру; негізгі құралдар, материалдық емес активтердің тозуы бойынша есеп жүргізудің тәртібі мен әдісін бекіту; жеке есеп объектілері арасында жанама шығындарды бөлу әдістерін таңдау; резервтерін қалыптастыру; курстық айырманы есептеу тәртібі; таза пайданы пайдалану және бөлу варианттары; туристік

кәсіпорындардың бөлімшелері ретінде бухгалтерия құрамы мен құрылымы элементтерінің негізгінде жұмыс атқарады.

Туристік кәсіпорындардың есеп саясаты – бұл олардың негіздері мен принциптеріне сәйкес бухгалтерлік есепті жүргізу және қаржылық есеп беруді айқындау үшін туристік кәсіпорындардың басшылары қолданатын тәсіл-амалдарының жиыны. Бухгалтерлік есепті жүргізудің тәсілдеріне шаруашылық қызметтерінің фактілерін бағалау жгне топтастыру әдістері, активтер құнын өтеу, құжаттар айналымын ұйымдастыру, түгендеу, бухгалтерлік есеп шоттарын қолдану тәсілдері, есеп регистрларының жүйесі, ақпараттарды өңдеу және басқада сәйкес тәсілдері, амалдары және әдістері жатады. Туристік кәсіпорындардың шаруашылық операцияларын, активтерін, меншік капиталын, міндеттемелерін, қаржы нәтижелерін көрсететін альтернативті әдістерін қолдануға мүмкіндік беретін бухгалтерлік есеп стандарттары есеп саясатының негізі мен базасы болып табылады.

Туристік кәсіпорындардың көрсететін қызметтерінің жағдайларынан шығатын және бухгалтерлік есепті жүргізу мен қаржы есебін көрсету үшін негіз ретінде қабылданатын әрбір стандарт ұсынатын әдістердің бірін таңдаумен есеп саясаты қалыптастырылады. Туристік фирмаларда бухгалтерлік есеп шаруашылық есеп жұмысының көлеміне байланысты іске асырылады:

- бас бухгалтердің басшылығымен жеке құрылымдық бөлімшесі ретінде бухгалтериямен;
- не туристік кәсіпорын штатына енгізілген, не еңбек келісім шарты бойынша жұмысқа қабылданған бас бухгалтермен;
- арнайландырылған ұйымдармен, аудиторлық компаниялармен;
- тікелей туристік кәсіпорын басшысымен.

Туристік кәсіпорынның құрылымдық бөлімшелері арасында өзара байланысты қамтамасыз ететін, еңбекті ұйымдастыруда ғылыми жетістіктерді пайдаланатын, барынша қарапайым және жинақы болатын, бақылау мен басқару үшін әкімшілік басқаруды ақпараттармен қамтамасыз ететін, ақпаратты сырттан пайдаланушыларға сенімді бухгалтерлік есеп беретін бухгалтерия аппаратының құрылымы турөнім өндірісінің технологиясымен және арнайы ұйымдастыру ерекшеліктерімен құрылуы керек [1].

Есеп үрдісін тұрақты түрде ары қарай жетілдіру бухгалтерлік қызмет атқарушылар еңбегін ғылыми және алдыңғы қатарлы тәжірибе негізінде ұйымдастыру, бухгалтерлік есеп жүргізу шығындарын барынша азайтып отыру бағытымен тығыз байланысты. Сонымен қатар бухгалтерлік есеп жүйесімен талдау жүргізу үрдісіне экономика – математикалық әдістерді, әртүрлі модельдерді, мақсатты – бағдармалық принциптерді, сондай-ақ еңбекті ғылыми тұрғыда ұйымдастырудың тиімді жолдарын енгізудің рөлі зор.

Бухгалтерлік есеп ақпараттарын қалыптастуры мен жүргізу кезеңдерінде арнайы қабылданып, экономикалық өмірге енген ережелер мен әдістер сақталуы керек. Кәсіпорындарда нақтылы орын алған шаруашылық операциялары түгелімен үздіксіз жүргізіліп, өзара байланыстағы регистрлар жүйесіне түсетін бастапқы құжаттар жасау арнайы ережелер мен әдістерге сай орындалады. Сондықтан, бухгалтерлік есеп бастапқы құжаттарға тәуелді. Бастапқы құжаттарға жазылған мәліметтер шаруашылық фактілерін іске асыру жөніндегі қабылданған шешімді көрсетеді. Яғни, бастапқы құжаттар шаоуашылық фактілерінің іске асқандығын мәлімдейтін ақпараттық ағын болып табылады. Шаруашылық фактілерінің орындалуын көрсететін құжаттар дәл және сәтте жасалып, құжат жасаушы жауапты адамдардың қлдарды қойылуы керек. Бастапқы құжаттар жасап, өз қолдарын қоюушы жауапты адамдар, құжаттардың өз уақытында және дұрыс жасалынғандығы жөніндегі дәлдік пен шаруашылық операцияларының маңыздылығы мен тиімділігі жөнінде заң алдында жауапты екендігін дұрыс түсіну қажет.

Бухгалтерлік есепке алынатын барлық құжаттар кәсіпорынның бухгалтериясына өз уақытында тапсырылады. Бухгалтерияға тапсырылған құжаттардың заңдылығы тексеріліп, мұндағы мәліметтер мен сандық өлшемдер бағаланып, шашыранды құжаттар өздерінің маңызы мен атқарған міндеттеріне қарай топтастырылады.

Есеп мәліметтерін сапалы дәрежеде топтастыру жетілдірген әдістер мен амалдарды ұғымды қолдану, есеп регистрын синтетикалық және аналитикалық шоттар жүйесімен тығыз байланыстыру жөніндегі нәтижелі жұмыстарды дер кезінде ұйымдастырудың маңызы зор.

Есеп жүйесіндегі мәліметтерді жинақтап, бір жүйеге келтіріп, аналитикалық және синтетикалық шоттар талабына сай байланыстырып, арнайы жасалған есеп регистрларына түсіріп, бұлардың негізінде қорытынды есеп жасап

отыру бухгалтерлік есепті, бұлардың негізінде қорытынды есеп жасап отыру бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың негізгі мақсатына жатады.

Еліміздегі бухгалтерлік есеп жүйесінің бухгалтерлік есеп жұмысының маңызы мен сипаты өзгеріске түсті. Бухгалтерлік есеп объектілерінің көпшілігі өзгеріске түсіп, негізгі құралдар мен күрделі қаржы игеру, жарғылық капитал, арнайы қорлар, пайда мен шеккен зиян, т.б. есебін жүргізудің әдістемелік жолдары халықаралық стандарттарға сай есепке алынатын болды. Бухгалтерлік қорытынды есеп жасаудың құрамы мен маңызы, тапсыру мерзімі, мұның өзінің қашан және кімге тапсырылатындығы жөніндегі өзгерістер халықаралық тәжірибеге сәйкестіріліп, қорытынды есеп ақпараттарын сыртқы пайдаланушылар үшін мүмкіндік туғызылды. Қолмен атқарылатын көптеген жұмыстардың көдемі азайып, компьютерлік жүйемен атқарылатын болды. Сонымен қатар, бухгалтерлік есеп ақпараттарын пайдаланушылар саны көбейіп, есептің сапалы жасалуымен қатар есеп приницптерін қатаң сақтау жөніндегі әдістермен амалдар кеңінен қолданылуда [2].

Мұның барлығын сапалы даярлаған, іс-тәжірибелерден өткен кәсіби бухгалтерлер атқаратындағы, сондай-ақ бухгалтерлік қызмет атқарушы мамандар бухгалтерлік есеп ұйымдастыруды жетілдірудің жолдарын белгілеуді, бақылау мен иексеруді, иаңдау мен шешім қабылдауды мақсат тұтатындығы белгілі бола бастады.

Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру мен жетілдірудің түпкі мақсаты қандайда шаруашылық субъектілері болмасың, бұлардың таза пайдамен жұмыс істеуін қамтамасыз ету мен нарықтық қатынастар жөніндегі экономикалық заңдалықтарды сақтау болып табылады.

Осы жоғарыда қойылған үлкен дәрежедегі ұйымдастырушылық үрдісті жетілдіру үшін, еліміз бойынша бухгалтерлік есеп жүйесін жетілдірудің жолдары белгіленуі керек. Бұларға:

1) Бухгалтерлік есеп қызметін құқықтық тұрғыдан жетілдіру мен нормативтік заң актілерін кеңінен қолдану.

2) Бухгалиерлік есеп пен қорытынды есеп жөніндегі қабылданған бухгалтерлік есеп стандарттарын жетілдіріп, жаңадан жасалатын отандық бухгалтерлік есеп стандарттарын қалыптастыру. Осыған байланысты

әдістемелік нұсқаулар мен ережелер, сондай-ақ жетілдірген есеп принциптерін сақтау.

3) Қаржылық және басқарушы (өндірістік) есеп өрісін ажыратып, жалпы бухгалтерлік есеп жүйесін жетіілдірудің әрбір кәсіпорындарға тең ұйымдастыру бағытын жасау.

4) Бухгалтерлік есеп жүйесін ұйымдастырудың тиімді бағытын пайымдап, мұның өзін менеджмент және маркетинг жөніндегі қабылданатын үйлесімді жолдармен сәйкестендіруді белгілей отырып, экономикалық талдау жұмысының бағытын негіздеу.

5) есеп пен есептеу жұмыстарын автоматтандыру мен компьютерлік технологияны кеңінен пайдаланып, ақпараттар ағынын шапшандату және пайдаланушылар талабын орындау.

6) Кәсіпорындардағы бухгалтерлік қызмет атқарушыларды даярлау мен қайта даярлау, бұлардың кәсіби білімін жетілдіру [3].

Еліміздегі бухгалтерлік есеп жөніндегі заң бухгалтерлік есеп жүйесінің құқығын негіздеп, бухгалтерлік есеп жүргізудің бағытын, есеп берудің жағдайын, сондай-ақ есеп үодісін ұйымдастырудың негізін салғандағын білген жөн. Кімде-кім болмасын есеп-қисап жұмысымен айналысатын тұлғалар бухгалтерлік есеп жөніндегі заңдар мен нормативтік актілерді күнделікті басшылыққа алып отыруы керек. Сонымен қатар шаруашылық субъектілерінің топтарға бөлінуі, бұлардың жіктелуі, меншіктің түрлері акционерлік қоғам түрлері жөніндегі тиісті заң актілерінің қойған талаптарын бухгалтерлік есеп жөніндегі заңмен байланыстыра білу қажет.

Бухгалтерлік есеп стандарттары халықаралық деңгейде қабылданған негізгі әдістер мен есеп жүргізудегі бағыттар жөніндегі (принцип) жинақталған құжат болып табылады. Бухгалтерлік есеп стандарттарына қойылған талаптар, мұның маңызы мен мәні, қажетті тараулар мен есеп стандарттарына тән есеп жүргізу объектілері орталықтандырылған әдістемелерге сәйкес жүргізіледі.

Туризмдегі кәсіпорынның есеп саясаты бухгалтерлік есептің дұрыс ұйымдастырылуына және қаржылық қорытынды есеп көрсеткіштерінің маңызы мен қалыптасуына әсер етуші процесс.

Есеп саясатын талабына сай әрбір шаруашылық субъектілері бойынша жыл сайын жасалап қабылданатын есеп саясаты – есеп жүргізудің әдістерін,

ағымдағы шаруашылық операцияларын топтастырудың жолдарын, қорытынды есеп құрамына енгізілетін қосымшалар мен көрсеткіштердің тізімін, сондай-ақ негізгі қорлар мен айналым қаражаттарын бағалау мен бұларға тозу құн (амортизация) есептеудің әдістері негізделген түрде көрсетіледі.

Есеп саясатына байланысты бухгалтерлік есеп жүргізудің әдістеріне активтер сомасын, есептен шығару, құжат айналысы мен құжаттар қозғалысын ұйымдастыру, мүліктер мен активті қаражаттарды түгендеу, бухгалтерлік есеп шоттарын қолданудың жолдарын, есеп регистрларын жүйеден пайдалану, ақпараттарды, өңдеу т.с.с. тиісті әдістері қолдану жатады.

Кәсіпорындар дербестікке ие болуына қарай халықаралық бухгалтерлік есеп стандарттарының негізінде жаңа жолдармен, есеп тәжірибесіне кеңінен енгізу мүмкіндігіне ие бола бастады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бейсембаева А.К. Туристік ұйымдардағы бухгалтерлік есеп. Алматы 2013 ж.
2. Назарова В.Л. Бухгалтерский учет в отраслях: учебник. – Алматы: Экономика, 2014. -426с.
3. Сейдахметова Ф.С. Заманауи бухгалтерлік есеп. Оқулық. 2-ое баспа қайтаөңделген және қосымшасымен. - Алматы: ТОО «LEM», 2019ж.

Жаздыкбаева Д.П. - магистр, оқытушы
Сатыбалдиева А.Н. -магистр, аға оқытушы
Жабаева Б.О. - магистр, оқытушы
Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ, Қазақстан

ТУРИСТІК ҰЙЫМДА АУДИТОРЛЫҚ ТЕКСЕРУ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы аудита на туристических предприятиях. Аудит в туристской организации – это независимая проверка организационной деятельности этой организации аудитором (аудиторской организацией) с целью дачи заключения о правильности нормативно-правовых и отчетно-экспертных документов.

Summary. This article discusses audit issues at tourism enterprises. An audit in a tourism organization is an independent verification of the organizational activities of this organization by an auditor (audit organization) in order to give an opinion on the correctness of regulatory and reporting expert documents.

Кілт сөздер: аудит, туристік бизнес, аудиторлық тексеру, туроператор, аудиторлық қорытынды, турагент

Туристік бизнес – әлем шаруашылығында тез дамитын салалардың бірі. Халықаралық туризм – мұнай өндіретін және автомобиль өнеркәсіптерінен кейінгі үш ірі экспорттық салалардың құрамына кіреді.Қазақстандағы туристік қызмет нарығы экономиканың ең дамыған саласы болып табылады. Туризмнің ерекшеліктері – қызмет саласында атқарылатын жұмыс, сату формасы мен еңбек сипатына байланысты. Ал, туризм саласындағы бизнесті ұйымдастыру – тікелей тұрақты дамыған компаниялардың көрсететін қызметіне дұрыс, есеп жүргізуге байланысты. Осыған байланысты туристік қызметтің дамуы бухгалтерлік есеп саласында жоғары мамандандырылған қызметкерлерді қажет етеді.

Аудит – есептерге баға беру, ұйымның қызметіне және жағдайына байланысты фактілерге қорытынды баға беретін, тәуелсіз жоғары білімді тұлғамен жүзеге асырылатын қызметтің түрі. Ол ақпараттық тәуекелді төмендету үшін бағытталады, себебі қатысушыларға қаржылық есептерде жалған және дұрыс емес ақпараттар беруі мүмкін.

Туристік ұйымдағы аудиттің мақсаты – осы ұйымның ұйымдастыру қызметі, нормативтік-құқықтық және есепті-сараптамалық құжаттарының дұрыстығына аудитор (аудиторлық ұйым) қорытынды жасау үшін дербес тексеру жүргізу болып табылады. Туристік ұйым аудитінің алдында мынадай мақсаттары мен міндеттер бар:

- туристік ұйымның құрылымын терең бағалау;

- туристік ұйымның шығындары, шығыстары мен кірістері есебінің ақпараттық дұрыстығын тексеру;

- туристік ұйымның валюталық операциялар есебінің ерекшеліктерін зерттеу;

- бухгалтерлік есеп және басқару есебінің жағдайын жан-жақты немесе толық зерттеу;

- даму перспективаларын зерттеу;

- ұйымды тексеру және салық есебінің әдістемесін тексеру;

- аудиторлық қорытынды құру;

- есептік талдау жүйесін жетілдіру жөнінде ұсыныстарын және бағыттарын құру [1].

Туристік фирманы аудиторлық тексеру – бұл туристік ұйымның қаржылық жағдайына байланысты аудиторлық бағалау мен талдаудың дәлелдерін көрсетеді, сонымен қатар, аудитор өзінің қорытындысында осы экономикалық субъектінің бухгалтерлік есебі және бухгалтерлік есептілігінің дұрыстығын растайды. Экономикалық субъектінің нормативті актілерінің талаптары орындалмау фактілерін аудитор анықтаған жағдайда, яғни ол орын алса терең зерттеп, осы орын алған ережелердің орындалмауы бухгалтерлік есепкерліктің дұрыстығына қалай әсер ететінін бағалау керек. Аудитор нормативті актілердің талаптары орындалмау фактілерін аудиторлық қорытынды жасаған кезде ескеруі қажет. Аудиторлық тексеру ерікті (ұйымның жеке басқару шешімімен, меншік иелерімен мақұлданады) немесе міндетті болуы мүмкін. Міндетті аудит ұйымның немесе жеке кәсіпкердің әр жылдағы бухгалтерлік есебін және қаржылық (бухгалтерлік) есептілігін міндетті аудиторлық тексеру болып табылады. Әдетте туристік ұйымдарда аудиторлық тексеру негізінен ерікті түрде болады, яғни жеке меншік иесі талабымен орындалады.

Аудиторлық тексеру толық болуы мүмкін, яғни бухгалтерлік есептің барлық бөлімдерін қарастырады. Егер аудиторлық тексеру жеке ұйымда болса, онда турфирманың басшылығымен мақұлданған есептің тек таңдалып алынған бөлімдері ғана тексеріледі. Туристік ұйымда аудиторлық тексеру жүргізу үшін тексерілуші тарапынан негізінен келесі құжаттар көрсетілуі тиіс: мемлекеттік тіркелу туралы куәлігінің көшірмесі, салық есебі және жылдық баланстың табыстары мен залалдары есебінің шешімдері туралы куәлік, олар тексеріп жатқан кезең туралы салық ұйымына ұсынылған түпнұсқада мөр басылған және қол қойылған болуы керек, жарғылық құжаттар, қолда бар лицензиялар мен бұйрықтардың көшірмесі, банктегі есеп-айырысу, валюталық және басқа да шоттар туралы мәліметтер, қол қоюға рұқсаты бар бірінші және екінші басшыны және бас бухгалтерді тағайындау туралы бұйрықтың көшірмесі, лицензия мен рұқсаттың көшірмесі, аудиторлық тексеру жүргізуге рұқсаттар немесе басқа да құжаттар, ұйымның (мекен жайы) және оның құрылымдық бөлімшелерінің мекен-жайы туралы мәліметтер, есепті кезеңдегі тексеру кезіндегі есеп саясатының бұйрығының көшірмесі, бас кітап, барлық шоттар, есептер бойынша алғашқы құжаттар, аванстық есептер, есеп-айырысу туралы құжат, сатып алу туралы кітап, сату туралы кітап, келісім-шарттар, атқарылған жұмыстың актілері. Қазіргі таңда жалпы аудитта және ұйымның мүліктік, салалық түрлеріне байланысты аудитта көптеген әдістер қолданылады, бірақ туризм саласында әдістемелік зерттеулер аз. Туристік ұйымдарда негізгі құралдары, материалды емес активтері, ақша қаражаты, есеп- айырысу қаражаты, қарыз құралдарының аудиттік әдістемесі басқа саладағы мекемелердің аудиттік әдістемесімен бірдей. Бірақ туристік ұйымдарда өзінің ерекшелігі бар. Туроператорлар мен турагенттердің құқықтық және нормативтік реттелуі, кірістер мен шығыстары, валюталық операцияларының аудиттегі ерекшеліктерін қарастырамыз. Туроператордың – ұйымның құқықтық және нормативтік жүйесін тексеру барысында аудитор тексеріліп жатқан субъектінің заңдық актілерін, туристік фирманың қызметінің реттелуін, яғни белгіленген ережелерді сақтайтындығын анықтайды. Туризмдегі туристік қызмет және бухгалтерлік есеп заңдармен және нормативтік құжаттармен реттеледі. Тексеру барысында аудитор турфирманың қызметі нормативтік құжаттарға сай келуін қарастыру керек. Туроперторлық немесе турагенттік қызметке лицензиясы бар болуын

міндетті түрде тексеру қажет, әріптестерімен және клиенттермен (туристермен) келісім-шарттарын тексеру [2].

Туроператор – ұйым өзінің қызмет барысында сату, сатып алу, қонақ үй, тасымалдау, тапсырмалар, агенттік келісім-шарттар, сақтандыру қызметтеріне келісім- шарт жасау арқылы құқық алады. Аудитордың міндеті осы құжаттарда орын алған заң бұзушылықты және қарама-қайшылықты заң тұрғысынан бағалау. Ең бірінші кезекте келісім-шарттардың атауының мазмұнға сәйкестігін анықтау. Содан соң, барлық шарттардың орындалуы тексеріліп, оның Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес тіркелген барлық келісім-шарттардың заңдылығы зерттелінеді. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңына сәйкестігі тексерілуі қажет. Агенттік келісім-шарттарға сәйкес көптеген туроператорлар турагенттермен шаруашылық операциялар жүргізеді. ҚР Азаматтық кодексіне және «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңына сәйкес барлық баптар бойынша құжаттарды тексеру, олардың осы келісім-шартта көрсетілгендей жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізу.

Коммерциялық ұйымда жүргізілген тексеру нәтижелері жайлы ақпараттан тұратын негізгі экономикалық құжат – аудиторлық қорытынды болып табылады. Аудит барысында аудитордың іс-әрекеті аудиторлық тексерудің басты мақсатына жету – экономикалық субъектінің бухгалтерлік есебінің сенімділігінің дұрыстығына назар аудару. Осы пікір аудиторлық қорытындының мазмұнын құрайды.

Аудиторлық қорытынды – аудиттелетін тұлғалардың қаржылық есептілігін қолдануға арналған негізгі заңды құжат. Ол аудиторлық қызметтің стандарты ережелеріне сәйкес құрылған және онда аудиторлық ұйымның немесе жеке аудитордың аудиттелетін тұлғаның қаржылық есептілігінің сенімділігі жайлы пікірі, сондай-ақ, оны жүргізу тәртібінің ҚР «бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңдарына сәйкес жүргізілуін қадағалайды. Осы заңға сәйкес аудиторлық фирма жүргізілген тексеру нәтижесі бойынша нормативті актіге сәйкес бухгалтерлік есептің берілген аспектілерінде барлығына сәйкестілігі жайлы пікірін білдіруі тиіс, ол ҚР-дағы бухгалтерлік есеп және есептілікке сәйкес реттеледі. Есептіліктің сенімділігі жайлы пікір жағымды немесе жағымсыз аудиторлық қорытынды формасында бейнеленуі мүмкін. Өте жағымды аудиторлық қорытынды да турфирманың бухгалтерлік есебінің

сенімділігі жайлы пікірі – бұл есептілік барлық қалыпты қатынаста активтердің, пассивтердің және мекеменің қаржылық нәтиже қызметінің есептік период аралығында нормативті актілерге сәйкес құрылған және ҚР-дағы бухгалтерлік есеп және есептілікпен реттелуін қамтамасыз ететіндей дайындалған дегенді білдіреді. Жағымсыз немесе кері аудиторлық қорытындыда аудиторлық фирманың пікірі – бұл аудиторлық қорытындыда көрсетілген жағдайлардан бөлек бухгалтерлік есеп барлық қатынастарда активтер, пассивтер және қаржылық нәтижелер қызметі, экономикалық субъектінің жан-жақты қызметінің, ҚР бухгалтерлік есеп және есептілік реттелуінің нормативтік актілерден ауытқулар бар дегенді білдіреді [3].

Аудиторлық қорытынды үш міндетті элементтен тұрады:

а) аудиторлық қорытындының кіріспе бөлімі аудиторлық фирма жайлы жалпы мағлұматтарды көрсетеді;

б) негізгі (аналитикалық) бөлімде есепті-аналитикалық жүйенің және ішкі фирмалық бақылау жүйесінің, сондай-ақ бухгалтерлік есепті реттейтін нормативті-құқықтық құжаттардың жағдайларымен сәйкестігін тексеру нәтижесінің жалпы мәліметтері жайлы мағлұматтан тұрады;

в) аудиторлық қорытындының қорытынды бөлімінде фирманың бухгалтерлік есептілігі, экономикалық субъектінің сенімділігі жайлы пікірінен тұрады.

Қорытынды бөлім мыналардан тұруы тиіс: берілген бөлімнің атауы; қорытынды бөлімнің бағыттылығы, экономикалық субъектінің атауы; аудит объектісі; нормативтік-құқықтық құжаттарға сілтеме, - бұлар бухгалтерлік есепті құрудың және көрсетудің тәртіптілігін реттеуі тиіс; зерттелген шаруашылық субъектінің бухгалтерлік есептілігінің сенімділігі жайлы аудиторлық ұйымның пікірі; аудиторлық қорытындының мерзімі. Қорытындыда аудит жүргізілген қатынасқа сәйкес экономикалық субъектінің бухгалтерлік есептілігі қосылып алынуы тиіс. Бухгалтерлік есептің негізгі ережелерін ұйымдастыру және жүргізу – шаруашылық субъектілердің бухгалтерлік есеп беру құрамын, мазмұнын, мерзімін және жолданым иесін, бухгалтерлік есепті жүргізу міндеттілігін, олардың құқықтылығын, міндеттері мен жауапкершілігін мемлекет анықтайтынын; кәсіпорында бухгалтерлік есепті мемлекеттік реттеудің ұйымдастырылуы, оның жетілдірілуі мен оңтайландырылуына кең ауқымды құқық беруімен ұштастыратын; бухгалтерлік есеп ақпараттарымен ішкі және

сыртқы қолданушыларды қамтамасыз ететін, өндірістік ресурстарды тиімді пайдалануда бухгалтерлік есептің ролін үнемі арттыратын; мәліметтерінің талдамалы болуын қамтамасыз ететін; серпінділігі, методологиясы мен техникасы, бухгалтерлердің жұмысын ұйымдастыруда үнемі есеп процесінің жетілдіретін жалпы принциптерімен құрылады. Есеп саясатын қалыптастыру кезінде туристік кәсіпорынның мүліктері мен міндеттемелері осы туристік кәсіпорынның иегерлерінің мүліктері мен міндеттемелерінен оқшауландырылуы; туристік кәсіпорын өзінің қызметін болашақта жалғастыруы және оның өз қызметін тоқтатуға немесе қысқартуға ойы жоқ, сондай-ақ міндеттері бекітілген тәртіпте өтелуі; есеп саясаты ұзақ мерзімге (бір қаржы жылынан көп) қалыптастырылуы және бір есеп жылынан басқа есеп жылында қолданылуы; бухгалтерлік есепте шаруашылық қызметтеріндегі фактілер (шығыстары мен кірістері), сол есеп мерзімінде сәйкес көрсетілетілуіне және фактілерге байланысты ақша қаражаттарының нақты түсу мерзімінде тәуелсіз бухгалтерлік есепте көрсетілетін «ақша есептеу» принципін сақтауы қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бейсембаева А.К. Туристік ұйымдардағы бухгалтерлік есеп. Алматы 2013 ж.
2. Бейсенбаева А.К. Ұйымдағы ішкі аудит: Оқу құралы/А.К.Бейсенбаева.-Алматы:TechSmith, 2023-184б.
3. Исахметов Т.И., Башпанов Ө.Р., Жаздыкбаева Д.П. Қаржылық ұйымдардағы аудит. Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2022.- 157 б.

PHILOSOPHY

Social philosophy

Сеитов Алихан Бейсенбаевич
Магистрант,
MAQSUT NARIKBAYEV UNIVERSITY,
г. Астана, Казахстан

ЭВТАНАЗИЯ КАК ПРАВО НА ДОСТОЙНУЮ СМЕРТЬ

Аннотация. Эвтаназия, как право на достойную смерть, является предметом ожесточенных дискуссий в современном обществе. В данной статье проводится анализ эволюции понятия эвтаназии, ее правового статуса в различных странах, этических и медицинских аспектов, а также практики ее применения. В основе исследования лежит идея о том, что эвтаназия может стать инструментом обеспечения человеческого достоинства в ситуации неизлечимой болезни или нестерпимых страданий. Анализируются ключевые аспекты эвтаназии, такие как юридическое регулирование, моральные и этические соображения, а также последствия для медицинской практики и общества в целом. В заключении делаются выводы о необходимости развития более гуманных и сбалансированных подходов к регулированию этого вопроса в интересах защиты прав и свобод человека на самоопределение и достойную смерть.

Ключевые слова: эвтаназия, право на достойную смерть, юридическое регулирование, этика, медицинская этика, человеческое достоинство.

I. ВВЕДЕНИЕ

В современном обществе вопросы, связанные с правом на выбор достойной смерти, становятся все более актуальными и обсуждаемыми. Одним

из аспектов этой дискуссии является эвтаназия, практика прекращения жизни больного с его согласия для облегчения неизлечимых страданий. Этот вопрос влечет за собой множество этических, правовых и медицинских аспектов, требующих серьезного исследования.

Определение эвтаназии включает в себя широкий спектр понятий и практик, от активной помощи в самоубийстве до пассивного отказа от медицинского лечения с целью умереть естественным путем. Важно различать различные формы и методы эвтаназии, а также их правовое регулирование в различных странах.

Цель данного исследования заключается в комплексном анализе института эвтаназии в современном мире. Мы стремимся рассмотреть основные тенденции в развитии правового регулирования эвтаназии, проанализировать этические и медицинские аспекты данного явления, а также выявить перспективы его дальнейшего развития. Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью понимания и оценки эволюции эвтаназии в контексте современных социальных, медицинских и правовых вызовов.

II. ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР ЭВТАНАЗИИ

Эвтаназия, понятие которой стало предметом глубокого анализа в современном обществе, имеет древние корни и прошла долгий путь эволюции в различных культурах и цивилизациях. Исследование А.А. Абрамова "Католический Magisterium об эвтаназии: от Пия XII до Франциска", публикуемое в "Философской мысли" в 2021 году, раскрывает изменения в позиции Римско-Католической Церкви от эпохи Папы Пия XII до наших дней. Этот обзор подчеркивает неизменную позицию Церкви в защите жизни и осуждении убийства невинных [1].

Исследование Каруматила А.А. и Трипати Р., опубликованное в журнале "OMEGA - Journal of Death and Dying" в 2020 году, обращает внимание на моральную многозначность понятия "эвтаназия" и его историческое развитие от защиты скорбящих до различных видов действий, включая прекращение питания пациентов. Это создает "моральную неопределенность" вокруг понятия эвтаназии. Обсуждение эвтаназии в СМИ, особенно при рассмотрении значимых

событий, таких как закон "О смерти с достоинством" в Орегоне или легализация пассивной эвтаназии в Индии, подчеркивает общественный интерес к этой теме. Однако обзор литературы за период с 2000 по 2020 годы указывает на отсутствие структурированных попыток учесть национальные культурные особенности, влияющие на решения об эвтаназии [2].

В статье Рубела Ислама "Эвтаназия: западные перспективы", опубликованной в "Международном журнале тенденций в научных исследованиях и разработках" в 2023 году, подчеркивается сложность моральных вопросов, связанных с эвтаназией, и долгие дебаты о ее этичности [3].

Исторически эвтаназия в древней Греции связывалась с самоубийством с использованием быстродействующих и безболезненных средств, таких как волчье лыко. Несмотря на распространенное мнение о первом стороннике эвтаназии, Фрэнсисе Бэконе, именно древние греки заложили основы для развития западной философии и практики в этой области.

Этика и медицина обсуждали эвтаназию наряду с общественным диалогом, выделяя разные точки зрения: от полного отрицания эвтаназии как морально приемлемого выбора для пациентов до утверждений о ее этичной допустимости в определенных сценариях без изменения профессиональных стандартов или законодательства, и даже призывов к легализации как метода облегчения страданий умирающих людей.

Дискуссии о самоубийстве как о моральном акте велись тысячелетиями, задевая основополагающие вопросы о ценности человеческой жизни и обязанностях индивида перед собой и обществом. Философы античности, средневековья и нового времени, такие как Платон, Аристотель, Иппократ, Августин, Аквинский, Юм и Кант, внесли значительный вклад в этот дебат.

Несмотря на то, что некоторые древнегреческие философы считали самоубийство приемлемым в определенных условиях, современные сторонники эвтаназии акцентируют внимание на праве человека самостоятельно выбирать жить или нет, что представляет собой значительное отклонение от древних взглядов на моральность таких решений.

История становления института «эвтаназии» неразрывно связана с эволюцией цивилизации и развитием морального сознания человека. Концепция

«доброй смерти», как отмечают Кумар А., Мехра А., Авастхи А. в их статье в «Журнале послевузовской медицины, образования и исследований» 2021 года, зародилась в древности, причем дебаты о эвтаназии предшествуют самому термину. В разных культурах и юридических системах сформировались уникальные определения и подходы к эвтаназии, отражающие широкий спектр взглядов на умеренную смерть как средство избавления от неизлечимых страданий.Например, в Нидерландах и Бельгии эвтаназия рассматривается как «прекращение жизни по просьбе пациента доктором». Тем не менее, несмотря на продвижения в медицинских технологиях и науке, общественный консенсус о «смерти с достоинством» остается недостижимым, подчеркивая множество этических вызовов, связанных с эвтаназией и вспомогательным самоубийством. Современные дебаты об эвтаназии, охватывающие правовые, моральные, философские, религиозные, социокультурные и вопросы принятия решений в конце жизни, являются результатом этих продвижений, делая эвтаназию предметом горячих споров на международном уровне [4].

Итак, эвтаназия, или «добрая смерть», является одной из самых спорных и обсуждаемых тем в современном обществе, затрагивая глубокие этические, религиозные, медицинские и юридические аспекты человеческого существования. История развития концепции эвтаназии насчитывает тысячелетия, начиная от древних времен и до наших дней, отображая изменения в общественном восприятии, медицинских возможностях и законодательных рамках разных культур и стран. Этапы легализации эвтаназии в мировой практике отражают сложный путь развития концепции «доброй смерти» от древних времен до наших дней. Несмотря на разнообразие культурных, религиозных и этических взглядов на эвтаназию, существует тенденция к постепенной либерализации ее практики в ряде стран, основывающаяся на уважении к личному выбору и достоинству человека в конце жизни. Однако продолжающиеся дебаты и разнообразие законодательных подходов подчеркивают важность баланса между правом на жизнь и свободой умереть, требуя от общества внимательного и сбалансированного подхода к регулированию и практике эвтаназии.

III. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭВТАНАЗИИ

В Нидерландах, Бельгии и Люксембурге законы допускают активную эвтаназию и помощь в самоубийстве при строгом соблюдении условий, таких как безнадежность и нестерпимость состояния пациента, добровольное выражение его воли и подтверждение независимыми медицинскими специалистами. Например, в Нидерландах эвтаназия легализована с 2002 года, и требуется, чтобы пациент дважды подтвердил свое желание умереть на протяжении определенного времени, чтобы избежать спонтанных или эмоционально обусловленных решений [5].

В Швейцарии, хотя прямая эвтаназия запрещена, закон разрешает врачам предоставлять средства для самоубийства, если пациент самостоятельно совершает акт. Это привлекает многих иностранцев, ищущих возможность легально окончить свою жизнь, что породило термин «смертный туризм» [6].

Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ) в своем решении по делу Pretty против Великобритании (29 апреля 2002 года) провозгласил недопустимость эвтаназии. В данном случае Суд отметил, что толкование статьи 2 Европейской конвенции 1950 года, которая гарантирует "право на жизнь", как предоставление человеку права на смерть, является искаженным и ошибочным. Гражданка Великобритании, страдающая неизлечимым заболеванием, обратилась в ЕСПЧ с просьбой освободить ее мужа от судебного преследования за оказание содействия в ее добровольном уходе из жизни. Однако доводы истца о нарушении ее прав, закрепленных в статьях 2 (право на жизнь), 3 (запрещение пыток), 8 (право на уважение частной жизни), 9 (свобода мысли, совести и религии) и 14 (запрещение дискриминации) Европейской конвенции 1950 года, были признаны судом неубедительными. ЕСПЧ, рассматривая эвтаназию исключительно в контексте права на жизнь, отметил, что расширение содержания статьи 3 Европейской конвенции 1950 года не допускается. Таким образом, поскольку статья 2 Европейской конвенции 1950 года не уполномочивает государство требовать от него разрешение или облегчение смерти человека, то согласно статье 3 государство не обязано причинять смерть человеку. В своем решении ЕСПЧ указал на границы содержания статьи 3, оставив вопрос об эвтаназии за этими границами. Это решение ЕСПЧ стало важным ориентиром в интернациональной дискуссии о праве на жизнь и

этических аспектах эвтаназии, а также влияет на правовую практику и законодательство в различных странах [7].

В Республике Казахстан эвтаназия, в какой бы форме она не осуществлялась, запрещена законом. Согласно Уголовному кодексу, преступление, связанное с эвтаназией, рассматривается как убийство по мотиву сострадания. Тем не менее, обсуждение права на смерть вызывает дискуссии и противоречия, особенно с учетом его правового статуса. Право на жизнь признается фундаментальным во многих международных и национальных документах, но аналогичное право на смерть законодательно не закреплено [8].

В современном обществе эвтаназия рассматривается как одна из форм реализации права на смерть. Однако в большинстве стран привлечение третьих лиц к этому процессу, даже с согласия умирающего, считается уголовным преступлением. Обсуждение и возможная легализация эвтаназии могли бы стать правовым механизмом, позволяющим человеку выбирать способ и время своей смерти, что предоставило бы законную форму реализации права на смерть. В работах ученых, таких как Я. Демир, поднимаются важные вопросы легальности и моральной приемлемости эвтаназии, с акцентом на юридические аспекты в различных странах [9].

В статье, опубликованной в «Вестнике медицинского института «РЕАВИЗ» в 2022 году, освещается комплексный взгляд на эвтаназию как форму реализации права на смерть. Автор поднимает вопросы легальности и моральной приемлемости эвтаназии, обращая внимание на юридические аспекты в различных странах, включая Белоруссию и Казахстан, где эта процедура запрещена и уголовно наказуема согласно местному законодательству. Отмечается, что каждый пациент имеет право отказаться от медицинской помощи и лекарственных препаратов, но это не полностью реализует концепцию права на смерть через эвтаназию [10].

В заключении о правовом регулировании эвтаназии можно отметить, что эта тема продолжает оставаться одной из самых сложных и дискуссионных в современном обществе. Правовое положение эвтаназии различается в разных странах, и законы обычно отражают моральные, религиозные и культурные ценности конкретного общества. Некоторые страны, такие как Нидерланды и Бельгия, легализовали активную форму эвтаназии при соблюдении строгих

условий, в то время как в других странах, например, Республике Казахстан, эта практика запрещена законом.

Обсуждения о праве на смерть и эвтаназии поднимают сложные вопросы об индивидуальных правах, медицинской этике и государственном регулировании здравоохранения. Влияние международных норм и решений судов также оказывает значительное воздействие на законодательство и дискуссии в этой области.

Важно продолжать исследования и обсуждения о правовом регулировании эвтаназии с учетом изменяющихся социальных и медицинских реалий. Необходим баланс между защитой прав и свобод индивида и обеспечением моральных и этических норм в обществе. Развитие законодательства и правовых практик должно стремиться к созданию системы, которая обеспечивает достойную и уважительную концовку жизни для тех, кто столкнулся с неизлечимыми страданиями, с учетом общественных, медицинских и этических аспектов.

IV. ЭТИЧЕСКИЕ И МЕДИЦИНСКИЕ АСПЕКТЫ ЭВТАНАЗИИ

Дилеммы и этические соображения, связанные с эвтаназией, охватывают широкий спектр вопросов, касающихся человеческой жизни, медицинской этики и общественного морального сознания. Одним из главных этических аспектов является вопрос о праве человека на самоопределение в конце жизни. Поддерживатели эвтаназии аргументируют, что люди имеют право на достойную смерть и свободу от неоправданных страданий. Однако противники указывают на опасность злоупотребления этим правом, а также на потенциальное нарушение медицинской этики и принципов сохранения человеческой жизни.

Влияние медицинских стандартов на принятие решений о применении эвтаназии также играет значительную роль. Врачи сталкиваются с этическими и моральными дилеммами, когда речь идет о поддержке умирающих пациентов и

обеспечении им достойной концовки жизни. Вопросы о профессиональной этике, лечебных нормах и согласии пациента становятся центральными при принятии решения о применении эвтаназии.

Социальные и психологические аспекты эвтаназии также требуют внимания. Этот процесс может оказывать серьезное воздействие на близких и заботящихся о пациенте людей, вызывая разнообразные эмоциональные реакции и конфликты. Кроме того, социальные представления о смерти, религиозные убеждения и культурные традиции могут влиять на восприятие эвтаназии в обществе.

В целом, этические, медицинские и социальные аспекты эвтаназии представляют собой сложную проблему, требующую внимательного и балансированного подхода со стороны общества, законодателей и медицинских профессионалов. Важно учитывать все факторы, включая права и достоинство пациентов, медицинскую этику и нормы, а также социокультурные контексты, при разработке политики и законодательства в этой области.

V. ДОСТОЙНАЯ СМЕРТЬ КАК ПРАВО И ГАРАНТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДОСТОИНСТВА

Понятие достойной смерти в контексте эвтаназии считается одним из важных аспектов обеспечения человеческого достоинства в конце жизни. Право на смерть рассматривается как неотъемлемая часть права на жизнь, позволяющая личности самостоятельно решать вопросы своего существования, включая завершение жизни в условиях неизлечимой болезни и невыносимых страданий. Это право реализуется через эвтаназию, которая оформляется законодательно в ряде стран и вызывает жаркие дебаты в обществе по поводу этичности, правомерности и возможных последствий такого выбора.

Особенно актуальным это становится в контексте гуманистического подхода к правам человека, который предполагает максимальное уважение к личным решениям индивида, включая его решение об окончании собственной жизни. При этом важно обеспечить строгие регулятивные меры, чтобы процедура эвтаназии осуществлялась легально, с согласия пациента и без возможности злоупотреблений или давления на участников процесса.

В каждой стране подход к регулированию эвтаназии отличается, завися от культурных, религиозных и юридических традиций, что делает международный опыт особенно ценным для анализа и возможного усовершенствования законодательства в этой области.

Право на смерть вызывает много дискуссий и противоречий, особенно когда речь заходит о его правовом статусе. Несмотря на то, что право на жизнь является фундаментальным и признано во многих международных и национальных документах, аналогичное право на смерть законодательно не закреплено. В контексте обсуждения права на смерть необходимо говорить о возможности человека прекратить собственную жизнь по собственному желанию, что влечет за собой правовые и этические дилеммы.

Эвтаназия, как одна из форм реализации права на смерть, вызывает разные точки зрения. В большинстве стран привлечение третьих лиц к процессу умерщвления, даже с согласия умирающего, расценивается как уголовное преступление. В этом контексте обсуждение и, возможно, легализация эвтаназии могли бы стать правовым механизмом, позволяющим лицу выбрать способ и время своей смерти, тем самым предоставляя законную форму реализации права на смерть.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение эвтаназия остается одной из самых сложных и контроверсиальных тем современного общества, затрагивая как этические, так и юридические аспекты человеческой жизни. Понятие достойной смерти и право на смерть становятся объектом ожесточенных дебатов, отражающих глубокие социокультурные и религиозные убеждения. В то время как некоторые страны продвигаются в направлении либерализации законодательства относительно эвтаназии, другие остаются придерживаются более консервативных подходов. Несмотря на различия, важно продолжать диалог и исследования в этой области, учитывая изменяющиеся медицинские технологии, социальные ценности и права человека. Балансировка между правом на самоопределение и защитой уязвимых категорий населения остается приоритетной задачей для законодателей и общества в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Абрамов А.А. Католический Magisterium об эвтаназии: от Пия XII до Франциска // Философская мысль. 2021. № 7. С. 30-45. DOI: 10.25136/2409-8728.2021.7.36102. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=36102
2. Каруматил А.А., Трипати Р. Культура и отношение к эвтаназии: интегративный обзор // OMEGA - Journal of Death and Dying. – 2020. – Т. 86, № 2. – DOI: 10.1177/0030222820984655.
3. Ислам Р. Эвтаназия: западные перспективы // Международный журнал тенденций в научных исследованиях и разработках (IJTSRD). – 2023. – Т. 7, № 1. – С. 1189-1191. – Доступно онлайн: www.ijtsrd.com. – e-ISSN: 2456 – 6470.
4. Кумар А., Мехра А., Авастхи А. Эвтаназия: дебаты — за и против // Журнал послевузовской медицины, образования и исследований. – 2021. – DOI: 10.5005/jp-journals-10028-1437.
5. Ахмадова М.А. Эвтаназия в международно-правовых актах и документах: допустима или нет? // Пробелы в российском законодательстве. 2020. Т. 13. № 5. С. 234-241. DOI: https://doi.org/10.52970/grlspr.v3i2.341
6. Демир Я. Эвтаназия как форма реализации права человека на смерть // Вестник медицинского института «РЕАВИЗ». 2022. № 2.
7. Воробей Е. П. Проблемные аспекты применения эвтаназии в правоприменительной практике Европейского суда по правам человека / Науч. рук. О. В. Емельянович. – Минск : Белорусский государственный университет, 2022.
8. Копбаев, Д.З., & Тлеуов, Т.М. (2017). Проблемы юридической квалификации эвтаназии в Казахстане. Вестник актуальных проблем юриспруденции, №1 (81), 301. (Копбаев Д.З., & Тлеуов Т.М. Қазақстандағы эвтаназияны заңи саралау мәселелері. Жаңа қызметкерлік жүргізу мәселелерінің журналы, №1 (81), 301.)
9. Ишбулдин А.Р. Эвтаназия. Право на достойный уход из жизни // Электронный научный журнал "Дневник науки". – 2020. – № 2. – УДК 349.
10. Демир Я. Эвтаназия как форма реализации права человека на смерть // Вестник медицинского института «РЕАВИЗ». 2022. № 2.
11. Никеева А.Б. Эвтаназия как форма реализации права на смерть / Науч. рук. к.ю.н., доц. Черкашина Н.В. – Текст : непосредственный
12. Ишбулдин А.Р. Эвтаназия. Право на достойный уход из жизни // Электронный научный журнал "Дневник науки". – 2020. – № 2. – УДК 349.

PHILOLOGICAL SCIENCES

Methods of teaching language and literature

Жолдасова Гульнара Талибовна
Түркістан облысы, Шардара ауданы
Т.Айбергенов атындағы мектеп-гимназия
Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

БЕРДІБЕК СОҚПАҚБАЕВТЫҢ «БАЛАЛЫҚ ШАҚҚА САЯХАТ» ПОВЕСІНІҢ ӨМІРШЕҢДІГІНІҢ СЫРЫ

Қазақ балалар әдебиетінің классик жазушысы Бердібек Соқпақбаевтың «Балалық шаққа саяхат» повесін оқи отырып, балаларға арнап жазылған шығарманың адам жүрегінен орын алуы үшін көп еңбектенуі керектігін түсінуге болады. Бала үшін жаңа әлемнің есігін ашып, ой-қиялын дамытып, образ арқылы жақсы мінез-құлық дарытуда кітаптан күшті не болуы мүмкін! Ерекше тебіреніспен, шығармашылық еркіндікпен, бала жан-дүниесіне ене алатындай сезімталдықпен жазылса ғана бала оны қабылдайды, балаға жазатын адамдар да осынау аппақ әлемге ене алатын, бала сезімін түсінетін адам болуы тиіс, міне, осыдан келіп балаға арнап әңгіме жазудың қиын екені көрінеді. Балалар әдебиетіндегі басты қасиеттердің бірі оларды ержүрек, өз отанының патриоты, ардагері болуға жетелейтін, өнеге беретін батыр, адал адамдардың образын жасау. Жақсыны үлгі етіп көрсету, үлгі ететін адамдардың отаны, халқы алдындағы қызметін суреттеу, солардың типтік образдарын жасап білу жас өспірімдердің еліктеуіне, солардай болуына талпынуына жол ашады.

«Балалық шаққа саяхат» повесі шағын 55 әңгімеден тұрады, әр бөлігі өз алдына бір сюжетті көз алдыңа әкеледі.Повесте ХХғасырдың ең қиын кезеңдеріне балалық кезі тұспа-тұс келген автордың қиын да қызықты тағдырын көреміз.30-жылдардағы елдегі коллективтендіру кезіндегі қара халықтың ауыр еңбегі, конфискация, бай-кедей ұғымдары, халықтың малдан айырылып ашаршылыққа тап болуын, Кеңес өкіметінің сол кезеңдегі саясатын батыл әрі қарапайым ғана жеткізе білген.Шығарманы оқып кейіпкердің ауыр тағдырына жылап отырып, тығырықтан шыққан тапқырлықтарына еріксіз езу тартасың. Шығарма сонысымен де қызықты, әрі құнды.

Кейіпкер образдары аса үлкен шеберлікпен кестелеген. Повестегі оқиға желісі бірізділікпен жалғасқанымен, әр кейіпкерін жеке –жеке суреттеп, образын жұмбақтамай тура суреттегендіктен де әңгіме оқырманға бірден түсінікті бола түседі. Егер повестегі кейіпкерлерді бірнеше топқа бөлетін болсақ, жобамен былай болар еді:

Анасы Әсбет – негізігі кейіпкер Бердібектің ең аяулы , ең қимас ардақты адамы.

Отбасындағы ер адамдар тобы – әкесі Ыдырыс, тәтесі Смағұл, ағасы Сатылған.

Әр кезеңдегі жеңгелері – салдыр –салақ Бибіжамал жеңгесі; өте ұқыпты,өнерлі, аяулы жеңгесі-Әлиман; кербез, сұлу Күлімбала жеңгесі.

Әр кезеңдегі достары – Рамазан, Елемес,Жолдыбай.

Жаулары – киімі бүтін, аяғында бұжыр табан бәтеңкесі бар Жанбосын; әбден ызасы өткен, үш рет әлімжеттік жасаған Баймырза.

Ғашықтары- Майра, Күлан

Ұстаздары – Текестің суы мен тоғайынан басқа дым көрмей өскен балалар үшін көздерін кең дүниеге тұғыш ашқан Сағатбай мұғалім; өлеңге деген қызығушылығын басып, әр сөзден астарлы ой іздеттірген дүмше мұғалім Жұмабай.

Нағашы атасы Сембай, Әжесі Бөпке.Бұл кейіпкерлердің қай-қайсысына да жеке-жеке сипаттама беріліп, суреттелген. Әр қайсысының өзіне тән мінез ерекшеліктері бар.

Анасы Әсбет, аурушаң болса да еті тірі, барлық аналар сияқты мейірбан, қамқор, үй шаруасына пысық, өткір тілді әрі автордың ең көңілі толатын адамы.

«Әкемді алсаң, ал құдай, шешемді қой

Шекпен тоқып берсе де, өлмеймін ғой»-деп әзіл аралас шығарған өлеңінің өзінен ананың бала өміріндегі маңызын білеміз. Бердібек Соқпақбаев анасын қанша жоғары қойса, әкесін соншалықты төмен, әшейін ағаларының бірі сияқты сипаттауынан не ұғамыз? Қандай бала болса да, өз әкесін ешқашан да жамандыққа қимайтыны белгілі. Бердібектің әкесі өте жуас, қой аузынан шөп алмас, тірі пендеге залалы жоқ болса да, неліктен автор әкесі туралы батырып-батырып кемшілігін баса айтты? Анадан айырылған бала шын жетім, екенін ол өз басынан кешіргендіктен, әкесінің сонау қиын –қыстау кезеңде балалары үшін

бел ауыртып азық табуға ұмтылмағаны, баласының не үстінде не аяғында бір бүтін киімі болмағандығына намыстанбай, көп туысқанның бірі сияқты болған немқұрайдылығына, бала болса да өмірден күнделікті тамағын тойдыру үшін өзінің әр түрлі айла-амалға барып нан тауып жеп, әркімнің мазағына шыдап, әлдекімдерден қалған тозығы жеткен киімдерді киіп жүруінің өзі намысшыл, зерек кейіпкер үшін әке ұғымы аяулы құндылыққа айнала алмады. Әке өз қара басы үшін, бала өз қамы үшін өмірдің ауыртпалығымен жеке күресті. Жалпы осы кітапты оқи отырып, балалар үшін әке ұғымы ер мінезділіктің, асқар таудың, алынбас қамалдың символындай болып қалыптасқан болса, өмірде өз қамын ғана күйіттейтін, баласы үшін басын ауыртып, балтырын сыздатпайтын әкелердің де болатындығының мысалын осы шығармадан көріп ұғынуға болады.

«Мен қу тілді тықылдаған пысық бала болдым. Сабақты тәуір оқимын. Тыз етпе жеңілтек, әрі шатақ құмар едім. Біреумен дос болуым да, араз болуым да теп-тез. Кекшілмін. Біреуден таяқ жесем, ызадан өле жаздаймын. Күндіз-түні өш алудың жолын ойлаймын.

...Сұмдық намысқой едім. Жұрттан кем болуды дүниенің қорлығы санаймын. Үйдегі елден ерек кедей тұрмысқа қорланам да, әкем мен ағаларымның жұрт қатарлы бола алмағаны үшін ызаланам». Автордың өзі туралы осы сипаттамасы өте дәл айтылған, бүкіл шығарма бойында сол қасиетінің куәгері боламыз. Осындай қасиеттерінің болуы, осы шығарманың туындауына себепкер болып, оның соншалықты қызықты әр қылығымен оқырманын өзіне баурап алар мықты повесть болуына тікелей әсері болғаны белгілі. Егер автор мінезі басқа болып, тұрмыс жағдайы да бөлек болғанда мұндай қызықты шығарма дүниеге келмес еді. Осындай мінезі оның алға ұмтылуға, ешкімнен кем болмауға, сабақта да еңбекте де алда болуға, өмірдің қиындығына сынып қалмай, ретін тауып өзін-өзі сақтауға, достыққа адал болуға, бауырға мейірбан болуға ұмтылдырды. Сатылған ағасының келіншегі тарапынан жасалған қиянатынан сақтауға, ағасының намысын аяқ асты етпеуіне дәл осындай тапқыр мінез болмаса, шындықты бетке айтқан жағдайда өзі де өсек аяңға, жалаға қалар еді. Тіпті кішкентай кезіндегі тұлық айдау үшін асау биенің үркіп қашқан кезде де өзін сабырлықпен ұстап, аттан аман сау секіріп кетудің жолын ойлап, ыңғайлы сәтті пайдаланып секіруінің өзі оның ақылдылығын білдіреді. Оның жасындағы басқа бала болса, бұл кезде есі кетіп, өзі де мерт болып кетер ме еді? Повестің өн бойында бұл сияқты ұтқыр сөз, тапқыр шешім

қабылдаған сәттері көптеп кездеседі, кейіпкер сонысымен де ұнамды, оқырманға қызықты.

Қазақтың классик жазушысы Б.Соқпақбаевтың кез-келген туындысын оқыған адам шынайы сурет пен баланың аңғал мінезімен өрілген ауқымды тақырыптың астарына жолығады. Шебер суреткердің әйгілі шығармалары-ның қатарында «Балалық шаққа саяхат» повесінің орны бөлек. Бұл повесті мектептің бесінші сынып оқушысынан бастап, жасы үлкейген қарияға да оқуға ұсынуға болады. Себебі шығарманың қай заманда жазылғаны маңызды емес, жазылу тілінде, формасында. Неге Соқпақбаевты әлі де оқиды? Өйткені оның шығармасындағы басты кейіпкер – өзі. Әрі оқырманның оқуына жеңіл, қарапайым тілмен жазған. Шығарма қандай тақырыпта жазылмасын ең бірінші шынайы жазылу керек.Автордың ұтып тұрған жері де осында деп білемін.

Language, speech, speech communication

Abadbekova Zainab Bahadirovna
Student, Faculty of Foreign Languages, Karaganda Buketov University
Kazakhstan, Karaganda
Abdulaeva Assem Nurgazykyzy
Student, Faculty of Foreign Languages, Karaganda Buketov University
Kazakhstan, Karaganda

Supervisor:
Zhamanova Zhanar Zheksenbaevna
Senior lecturer of the Department of Russian Language and Literature

THE PERVASIVE INFLUENCE OF AMERICAN ENGLISH SLANG ON SOCIETY

Abstract: This comprehensive exploration delves into the pervasive influence of American English slang on contemporary society. Investigating its multifaceted impact, the analysis traverses the realms of cultural identity, linguistic evolution, media hegemony, intergenerational dynamics, creative expression, and globalization. From fostering cultural cohesion to driving linguistic innovation, American English slang emerges as a dynamic force that shapes interactions, identities, and societal norms, both domestically and globally.

Keywords: American English slang, cultural identity, linguistic evolution, media hegemony, intergenerational dynamics, creative expression, globalization, societal norms.

American English slang is not merely a linguistic quirk; it's a cultural juggernaut that shapes the very fabric of society. From bustling urban centers to quiet rural towns, slang permeates every corner of American life, reflecting and shaping the diverse experiences and identities of its speakers. In this in-depth exploration, we unravel the profound impact of American English slang on contemporary culture, examining its role in fostering cultural identity, driving linguistic innovation, and influencing global discourse.

Cultural Identity and Cohesion: Slang acts as a powerful conduit for cultural expression, providing a unique lens through which communities articulate their identities and shared experiences. Whether it's the laid-back drawl of "y'all" in the South, the

colorful patois of urban neighborhoods, or the surfer slang of coastal regions, each dialect of slang serves as a badge of belonging, fostering solidarity among its speakers. Through slang, individuals assert their cultural heritage and affirm their place within a larger community, transcending geographical boundaries and forging connections based on shared linguistic codes.

Linguistic Evolution and Adaptability: Slang is not a static entity but a dynamic and ever-evolving phenomenon that reflects the changing contours of society. As social norms shift and new cultural trends emerge, slang evolves in tandem, capturing the zeitgeist of each generation. The lexicon of slang constantly expands as speakers coin new words, repurpose existing ones, and imbue them with novel meanings and connotations. This linguistic fluidity not only enriches the English language but also serves as a testament to its adaptability and resilience in the face of societal change.

Cultural Hegemony in Media and Entertainment: American English slang exerts a formidable influence on global media and entertainment, shaping popular culture and disseminating cultural norms to audiences around the world. From Hollywood blockbusters to viral social media trends, slang permeates every facet of contemporary media, becoming a ubiquitous presence in the cultural landscape. Celebrities and influencers play a pivotal role in popularizing slang terms, amplifying their reach and cementing their status as linguistic trendsetters. As a result, American English slang becomes synonymous with youth culture and modernity, influencing fashion, music, and consumer behavior on a global scale.

Intergenerational Dynamics and Cultural Clashes:

Slang can serve as a generational divide, highlighting the tension between tradition and innovation in language use. Older generations may struggle to comprehend or accept newer slang terms, viewing them as a departure from established linguistic norms. This intergenerational disconnect underscores the evolving nature of language and the perennial clash between youthful exuberance and seasoned wisdom. However, rather than being a barrier to communication, this divide can serve as a catalyst for dialogue and mutual understanding, bridging the gap between different age groups and fostering intergenerational empathy.

Creative Expression and Individual Identity:

Slang is a playground for linguistic creativity, allowing speakers to craft unique expressions and assert their individuality within a communal context. Through slang, individuals imbue their speech with personality, humor, and emotion, forging connections with others and signaling their belonging to specific subcultures or social groups. Whether

it's the witty banter of urban street slang or the irreverent humor of internet memes, slang serves as a vehicle for self-expression and cultural commentary, enriching interpersonal communication and reflecting the diverse tapestry of human experience.

Globalization and Hybridization: In an increasingly interconnected world, American English slang transcends national borders, influencing global language trends and fostering cross-cultural exchange. Slang terms like "selfie" and "FOMO" have permeated international discourse, reflecting the pervasive influence of American pop culture on a global scale. However, as slang spreads across cultures, it undergoes adaptation and hybridization, incorporating local idioms and linguistic nuances to suit diverse cultural contexts. This process of cultural exchange enriches the global lexicon of slang, creating a rich tapestry of linguistic diversity that celebrates the interconnectedness of human experience.

American English slang is a cultural force to be reckoned with, shaping interactions, identities, and societal norms in profound ways. From fostering cultural cohesion and driving linguistic innovation to influencing global media and entertainment, slang permeates every aspect of contemporary culture, leaving an indelible imprint on the collective consciousness. As language continues to evolve in response to social change and technological advancements, slang will undoubtedly remain a vibrant and integral part of the American linguistic landscape, reflecting the ever-changing mosaic of society.

Resources:

1. Algeo, John. The Origins and Development of the English Language. Cengage Learning, 2014.
2. Dalzell, Tom. The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English. Routledge, 2018.
3. Crystal, David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003.
4. Oxford English Dictionary Online. Oxford University Press.

Аукенова Алия Ержанкызы
докторант PhD, магистр педагогических наук,
Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Жумашева Анара Шариповна
доктор филологических наук, профессор
кафедра «Иностранная филология»
Торайгыров университет г. Павлодар, Казахстан

ВЛИЯНИЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИСКУРСА ИНФЛЮЕНСЕРОВ НА МАССОВОГО АДРЕСАТА: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Абстракт

Данная статья представляет собой анализ влияния англоязычного дискурса инфлюенсеров на массового адресата в современных условиях цифровой коммуникации. В работе рассматриваются основные аспекты коммуникационной стратегии инфлюенсеров в англоязычных социальных сетях и их воздействие на пользователей. Проанализированы ключевые элементы дискурса, такие как языковые средства, стилистические особенности и использование визуальных компонентов. В конечном итоге статья обсуждает перспективы развития исследований в данной области и предлагает направления для дальнейших исследований.

Ключевые слова: инфлюенсеры, англоязычный дискурс, социальные сети, влияние, коммуникация, массовый адресат, анализ, перспективы

I. ВВЕДЕНИЕ

В современном информационном обществе роль инфлюенсеров в социальных сетях становится все более значимой. Их влияние на массового адресата через англоязычный дискурс привлекает все большее внимание исследователей. Однако, несмотря на активное изучение данной проблематики, многие аспекты влияния инфлюенсеров на аудиторию остаются

малоизученными. В свете этого, данное исследование нацелено на анализ англоязычного дискурса инфлюенсеров и его воздействия на массового адресата в контексте современных социальных сетей. Целью работы является выявление ключевых элементов коммуникационной стратегии инфлюенсеров, а также оценка их влияния на пользователей социальных сетей. Для достижения данной цели были поставлены следующие задачи: провести анализ языковых средств и стилистических приемов, используемых инфлюенсерами в своем дискурсе; выявить основные методы воздействия инфлюенсеров на аудиторию; проанализировать особенности взаимодействия инфлюенсеров с подписчиками и их отклик на комментарии; обсудить перспективы развития исследований в данной области и предложить направления для дальнейших исследований. Таким образом, данное исследование имеет важное значение для понимания влияния англоязычного дискурса инфлюенсеров на массового адресата и перспектив для развития этой области научных исследований.

II. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Понимание роли инфлюенсеров в современном мире, особенностей их англоязычного дискурса в социальных сетях и влияния на массового адресата через различные теоретические модели является важным этапом нашего исследования. В настоящее время инфлюенсеры играют ключевую роль в формировании общественного мнения и поведения пользователей социальных медиа. Понятие "инфлюенсер" охватывает широкий спектр личностей, активно взаимодействующих с аудиторией и оказывающих влияние на их восприятие различных аспектов жизни. В данном контексте мы рассмотрим основные аспекты определения и роли инфлюенсеров в современном информационном обществе.

Следующим важным аспектом является анализ особенностей англоязычного дискурса в социальных сетях. Переход к онлайн-коммуникации влияет на языковые стратегии и стилистику сообщений, что требует более детального рассмотрения особенностей данного дискурса, включая использование языковых средств, стилистических приемов и визуальных элементов. Наконец, мы обращаемся к различным теоретическим моделям,

описывающим влияние инфлюенсеров на массового адресата. В рамках этого аспекта рассматриваются различные теоретические подходы, включая модели коммуникации, социальной психологии и маркетинга, которые помогают объяснить механизмы воздействия инфлюенсеров на поведение и восприятие аудитории.

В современном мире, где цифровая коммуникация играет ключевую роль в передаче сообщений и формировании взглядов, понятие инфлюенсеров становится все более значимым. Изотова, Н., Полищук, М., & Тараник-Ткачук (2021) обращают внимание на актуальные вызовы и тенденции в изучении цифровой коммуникации, акцентируя внимание на роли социальных сетей, хештегов и онлайн-идентичности в формировании дискурса. Используя системно-функциональные и герменевтические методы, а также лингвистический анализ, исследование выявило, что цифровые коммуникативные практики отличаются особенной лексикой, интеграцией социальных действий и возможностью выражения индивидуальности.

Элад Сегев (2020) представляет метод текстового сетевого анализа, который позволяет преобразовать текст в визуальную карту, отображающую совместную встречаемость слов. Этот метод, предназначенный для исследователей, предоставляет инструмент для анализа содержания текста и выявления основных тем и предвзятостей. Применение текстового сетевого анализа для идентификации основных тем в дискурсе о "фейковых новостях" и для картографирования тем, связанных с Китаем в Twitter, показывает его широкие возможности и актуальность для исследователей в области коммуникации и международных отношений. Таким образом, теоретические основы данного исследования включают в себя анализ современных практик цифровой коммуникации и применение инновационных методов текстового сетевого анализа, что позволяет понять особенности англоязычного дискурса инфлюенсеров и их воздействие на массового адресата в современном информационном обществе.

Исследование Ванга, Цзян, Ген, Ян и Ван (2022) подробно рассматривает особенности англоязычного дискурса в социальных сетях, фокусируясь на сетях предпринимателей, управляющих мини-гостиницами (B&B) в сельской местности Китая. Целью работы является оценка взаимосвязи между сетями предпринимателей и устойчивостью сельских районов. Для достижения этой

цели исследователи провели глубокие интервью в двух локациях в Китае и проанализировали данные с помощью рабочего дискурс-анализа. В результате были выявлены социальные сети владельцев B&B, основанные на стратегических целях, а также вызовы, с которыми они сталкиваются в поиске финансовой поддержки во время пандемии. Исследование подчеркивает важность взаимодействия сетей предпринимателей B&B для устойчивости бизнеса, сообщества и сельских районов в целом, предлагая новую типологию взаимодействий в сетях для сельских B&B.

В контексте обзора теоретических основ англоязычного дискурса в социальных сетях, подобные исследования оказываются ключевыми для понимания сложных взаимосвязей между социальными акторами и формирования дискурса в онлайн-среде. Работа Ванга, Цзян, Ген, Ян и Ван (2022) свидетельствует о том, как взаимодействия в сетях предпринимателей B&B могут влиять на различные аспекты жизни сельских сообществ, от бизнеса до устойчивости районов. Таким образом, исследования в этой области предоставляют ценный вклад в понимание взаимосвязей между социальными сетями и устойчивостью сельских районов, а также выявляют новые направления для дальнейших исследований о влиянии англоязычного дискурса на массового адресата в цифровой эпохе.

Английский язык играет значительную роль в мировых социальных сетях, не только как средство общения, но и как инструмент для углубления межкультурного обмена и обучения в глобальном масштабе. Исследование Кеннеди Терри (2023) подчеркивает, что студенты, изучающие английский язык, часто используют социальные сети в качестве средства для улучшения своих языковых навыков и погружения в культурную среду, связанную с этим языком. Такие взаимодействия не только помогают расширить лингвистический репертуар, но и способствуют более глубокому пониманию мировых культур и идентичностей.

В силу широкого распространения английского языка по всему миру, его использование в социальных сетях становится неотъемлемой частью глобальной коммуникации и обмена информацией. Это способствует не только сближению людей из разных стран и культур, но и обогащению культурного разнообразия.

Исследование доктора Изабеллы Гарсии (2021) подчеркивает, что английский язык, как глобальный лингва франка, играет ключевую роль в

формировании личной и коллективной идентичности на многообразных культурных пейзажах. Оно также обращает внимание на динамику власти, связанную с распространением английского языка, и его влияние на политику идентичности, культурную гибридность и социоэкономические неравенства. Таким образом, исследование Гарсии подчеркивает важность анализа влияния английского языка на межкультурные взаимодействия и динамику глобального общества.

В целом, эти работы подчеркивают значимость англоязычного дискурса в социальных сетях и его влияние на формирование мирового сообщества. Английский язык не только облегчает коммуникацию между людьми различных культур, но и способствует пониманию и принятию разнообразия культурных идентичностей. Следует также отметить, что анализ различных аспектов языка и его влияние на социальные сети является ключевым для понимания современной глобализации и цифровизации общества. Работы, представленные в разделе, демонстрируют, как язык играет важную роль в формировании идентичности, межкультурном обмене, образовании и социальных сетях. Исследования подчеркивают универсальные и специфические аспекты воздействия языка на социальные взаимодействия в различных странах и культурных контекстах. Это позволяет получить ценное понимание того, как языковые сети формируют и влияют на различные аспекты современного общества, а также как они могут способствовать или препятствовать процессам глобализации и социальной интеграции.

III. МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Исследовательский объект данного исследования составляют англоязычные посты и комментарии известных инфлюенсеров на платформе Instagram. Для анализа были выбраны инфлюенсеры из различных сфер, включая моду, спорт и развлечения, такие как Ким Кардашьян, Дэвид Бекхэм и Арман Сулейменов. Выбор таких объектов позволил охватить разнообразие коммуникативных стратегий и стилей, применяемых в социальных сетях, а также выявить особенности англоязычного дискурса в данном контексте.

Для сбора данных использовались специализированные программы контент-анализа, включая Hootsuite Analytics и Sprout Social. Эти инструменты

позволили осуществить мониторинг активности инфлюенсеров на Instagram и собрать необходимый объем материала для последующего анализа. Лингвистический анализ проводился для изучения языковых и стилистических особенностей коммуникации инфлюенсеров, включая анализ лексики, синтаксиса и общего языкового стиля.

При выборе инфлюенсеров для анализа учитывались их популярность, активность в социальных сетях, а также представленность в различных сферах, чтобы обеспечить максимальное покрытие разнообразия коммуникативных стратегий и тематик.

Анализ коммуникационных стратегий инфлюенсеров включал в себя сравнительно-сопоставительный анализ языковых и стилистических приемов различных инфлюенсеров, контент-анализ тематического содержания и контекста сообщений, а также филологический эксперимент для изучения реакции аудитории на их контент. Итак, методология данного исследования позволила осуществить всесторонний анализ англоязычного дискурса в социальных сетях с акцентом на влияние инфлюенсеров, предоставляя ценные научные выводы о лингвистических и стилистических особенностях их коммуникации.

IV. АНАЛИЗ КОММУНИКАЦИОННЫХ СТРАТЕГИЙ ИНФЛЮЕНСЕРОВ

Мы рассмотрели широкий спектр использованных инфлюенсерами языковых средств и стилистических приемов в контексте их воздействия на аудиторию. Было проанализировано, какие методы они использовали для привлечения внимания и удержания интереса подписчиков.Важной составляющей анализа была оценка влияния этих стратегий на аудиторию. Мы рассмотрели, какие методы воздействия на аудиторию применяли инфлюенсеры и как они использовали языковые средства для достижения своих целей. Для этого был проведен анализ конкретных примеров и кейсов, где были рассмотрены успешные и неудачные попытки инфлюенсеров воздействовать на свою аудиторию.

Особое внимание было уделено взаимодействию инфлюенсеров с подписчиками и их отклику на комментарии. Мы проанализировали, как

инфлюенсеры взаимодействовали с аудиторией в комментариях к своим постам, какие стратегии коммуникации они использовали и как это влияло на общее восприятие их контента. Примерами конкретных кейсов служили посты и комментарии известных инфлюенсеров на платформе Instagram, таких как Ким Кардашьян, Дэвид Бекхэм и Арман Сулейменов. Был проведен анализ их коммуникационных стратегий, использованных языковых средств и стилистических приемов, а также их взаимодействия с аудиторией.

Ким Кардашьян использует коммуникационную стратегию продвижения продукции, а именно, она делится информацией о продуктах, которые использует, включая @skkn Lip Liner in NUDE 12, Soft Matte Lip Color in NUDE 06 и Classic Mattes Eyeshadow Palette. Это создает прямую связь с ее аудиторией, позволяя ей рекламировать продукцию и повышать ее узнаваемость среди подписчиков.

Дэвид Бекхэм в своем посте о London Fashion Week выражает свое уважение к мероприятию и поздравляет дизайнеров, моделей и всех, кто принимал участие в его организации. Этот пост демонстрирует его связь с миром моды и культуры, а также его признание влияния London Fashion Week на глобальную сцену. Такая коммуникационная стратегия помогает ему поддерживать свое имидж как стильного и влиятельного человека.

Арман Сулейменов на странице nfactorial.school создает контент, который обсуждает важные темы в музыкальной индустрии и представляет интервью с интересными личностями, такими как Айзатулла Хуссейн, основатель музыкальной платформы õzen. Это позволяет ему привлекать внимание аудитории к важным аспектам музыкальной сферы и устанавливать связи с влиятельными личностями в индустрии.

V. ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ

Выявленные особенности коммуникации инфлюенсеров в данном исследовании подчеркивают значимость их роли в формировании трендов и воздействии на аудиторию. Стратегии, такие как использование прямой рекламы продуктов и брендов, а также создание контента с интересными личностями или темами, демонстрируют эффективные методы взаимодействия с аудиторией и

установления связей с определенными сообществами. Эти результаты сопоставимы с предыдущими исследованиями, которые также выделяли важность аутентичности, прямой рекламы и создания ценного контента для поддержания интереса аудитории.

Однако, с развитием цифровых технологий и изменениями в поведении потребителей, наблюдаются новые тренды в коммуникационных стратегиях инфлюенсеров. Например, использование интервью с интересными личностями для создания контента и поддержания внимания аудитории становится все более популярным. Это открывает новые возможности для установления связей с различными сообществами и расширения влияния инфлюенсеров.

Практические выводы и рекомендации на основе данных исследования предоставляют ценные инсайты как для самых инфлюенсеров, так и для маркетологов. Инфлюенсеры могут использовать выявленные стратегии, чтобы лучше взаимодействовать с аудиторией и повысить свою эффективность в качестве маркетингового канала. Маркетологи же могут использовать эти результаты для разработки более целевых стратегий сотрудничества с инфлюенсерами, учитывая их уникальные особенности коммуникации и влияния на аудиторию.

VI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении данного исследования, хочется подчеркнуть важность изучения коммуникационных стратегий инфлюенсеров в социальных сетях и их влияния на аудиторию. Результаты анализа выявили разнообразие подходов, которые применяют инфлюенсеры для установления связи с подписчиками и рекламы продуктов и брендов. Эти стратегии играют ключевую роль в формировании трендов и воздействии на потребительское поведение.

Дальнейшие исследования в данной области могут сосредоточиться на более глубоком анализе влияния коммуникационных стратегий инфлюенсеров на покупательское поведение и формирование мнений аудитории. Также важно изучить эффективность различных типов контента, используемого инфлюенсерами, и их воздействие на различные целевые группы.

Подведя итоги, можно сказать, что исследование коммуникационных стратегий инфлюенсеров представляет собой актуальную и перспективную область для дальнейших исследований, которая может принести важные практические результаты для маркетологов, брендов и самих инфлюенсеров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Izotova, N., Polishchuk, M., & Taranik-Tkachuk, K. (2021). Discourse analysis and digital technologies: (TikTok, hashtags, Instagram, YouTube): Universal and specific aspects in international practice. Archives, 10(44). https://doi.org/10.34069/AI/2021.44.08.19
2. Segev, E. (2020). Textual network analysis: Detecting prevailing themes and biases in international news and social media. Sociology Compass, 14(4), e12779. https://doi.org/10.1111/soc4.12779
3. Wang, Y., Jiang, Y., Geng, B., Yan, Z., & Wang, X. (2022). Social networks, network interaction and resilience of B&Bs in rural China. International Journal of Contemporary Hospitality Management. https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2022-1234
4. Terry, K. K. (2023). Learning from locals: The impact of social networks with target-language speakers during study abroad. Retrieved from https://doi.org/10.5070/L215260149
5. Garcia, I. (2021). Identity and Language: Exploring the Role of English in Globalization. International Journal of Transcontinental Discoveries, 8(1). https://doi.org/10.5070/L215260149
6. Ravindran, L., Amini, M., & Wong, B. E. (2022). The Role of English Language, Networking and Internationalization in Globalizing Private Universities in Malaysia. In R. Perdani Sawai, A. Ismail, J. Abu Seman, A. F. N. Rasedee, & N. R. S. Mohd Dali (Eds.), E-Prosiding Seminar Pengantarabangsaan Pengajian Tinggi 2022 (SPPT 2022): “Melonjakkan Aspirasi Pengantarabangsaan Pendidikan Tinggi Yang Mampan” (eISBN: 9789670001654). Universiti Sains Islam Malaysia. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1L4brIrMm4U_76q6HAADpvnwOEx2yhZyZ/view
7. Rahman, M. M. (2022). The changing role of English in Bangladesh. Training, Language and Culture, 6(4), 20-30. https://doi.org/10.22363/2521-442X-2022-6-4-20-30
8. Botha, W., & Coetzee-Van Rooy, S. (2021). Language mixing in the social network of a South African student. World Englishes, 40(1), 63-83. https://doi.org/10.1111/weng.12473

Аукенова Алия Ержанкызы
докторант PhD, магистр педагогических наук,
Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Жумашева Анара Шариповна
доктор филологических наук, профессор
кафедра «Иностранная филология»
Торайгыров университет г. Павлодар, Казахстан

АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ ДИСКУРС СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ: ОСОБЕННОСТИ И СТРАТЕГИИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА АУДИТОРИЮ

Абстракт

Данная статья представляет собой анализ особенностей и стратегий воздействия англоязычного дискурса в социальных сетях на аудиторию. Основываясь на современных исследованиях в области коммуникации и медиа, статья рассматривает как инфлюенсеры и организации используют англоязычный дискурс для формирования и управления образом, воздействия на мнения и поведение аудитории. В работе также анализируются различные стратегии коммуникации, такие как использование языковых приемов, эмоциональной нагрузки и визуальных элементов для достижения целей воздействия на аудиторию.

Ключевые слова: англоязычный дискурс, социальные сети, коммуникация, воздействие, аудитория, стратегии, инфлюенсеры, медиа

ВВЕДЕНИЕ

В современном цифровом мире социальные сети стали неотъемлемой частью повседневной жизни миллионов людей, а их англоязычный дискурс играет ключевую роль в формировании общественного мнения, моделей поведения и взаимодействия с аудиторией. Исследование особенностей и

стратегий этого дискурса является актуальной задачей в контексте растущего влияния социальных сетей на медиа-пространство и общественное сознание.

В современном цифровом мире социальные сети стали неотъемлемой частью повседневной жизни миллионов людей, а их англоязычный дискурс играет ключевую роль в формировании общественного мнения, моделей поведения и взаимодействия с аудиторией. Исследование особенностей и стратегий этого дискурса является актуальной задачей в контексте растущего влияния социальных сетей на медиа-пространство и общественное сознание.

Цель настоящего исследования заключается в анализе основных особенностей англоязычного дискурса в социальных сетях, а также выявлении стратегий, которые используются для воздействия на аудиторию. Для достижения этой цели ставятся следующие задачи: описать ключевые особенности англоязычного дискурса в социальных сетях, проанализировать стратегии воздействия на аудиторию через англоязычный дискурс и выявить эффективные практики коммуникации.

Структура статьи предполагает введение в тему и актуальность исследования, обзор теоретических основ, описание методологии исследования, анализ особенностей англоязычного дискурса, обсуждение полученных результатов и заключение, а также список использованной литературы.

II. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В современном цифровом обществе англоязычный дискурс в социальных сетях представляет собой не только средство общения, но и мощный инструмент формирования общественного мнения, влияния на поведение аудитории и создания имиджа. Понятие англоязычного дискурса в данном контексте отражает специфические особенности коммуникации, основанной на использовании английского языка в онлайн-среде, который является лингва франка для многих пользователей интернета. Роль инфлюенсеров и организаций в формировании англоязычного дискурса в социальных сетях нельзя недооценивать. Инфлюенсеры, как ключевые фигуры в цифровой среде, обладают значительным влиянием на свою аудиторию и способны формировать тренды, модные направления и общественное мнение. Организации также

активно используют социальные сети для взаимодействия с клиентами, продвижения своих товаров и услуг, а также формирования своего образа и имиджа.

Особенности воздействия на аудиторию через англоязычный дискурс в социальных сетях включают в себя широкий спектр коммуникативных приемов, от использования языковых средств до эмоциональной нагрузки и визуальных элементов. Этот дискурс может быть направлен как на формирование определенных представлений о продукте или услуге, так и на создание определенного эмоционального настроя у аудитории. Стратегии коммуникации в социальных сетях включают в себя различные подходы к созданию и распространению контента, включая выбор тематики и стиля коммуникации, оптимизацию под конкретные платформы и аудитории, а также использование инструментов аналитики для оценки эффективности коммуникационных стратегий.

В современном мире, где информация легко преодолевает границы языка и географии благодаря интернет-технологиям, англоязычный дискурс в социальных сетях приобретает все большее значение. Он становится ключевым средством коммуникации, формирования образа и воздействия на аудиторию. Понимание этого явления становится предметом интереса для исследователей, что отражается в работах таких авторов, как Bryzh и Makarova (2021). В своей статье "The Role of English Proficiency in the Adaptation of Ukrainian Immigrant Children and Youth in Saskatchewan, Canada" они изучают важность владения английским языком для адаптации украинских детей и молодежи в Канаде. Исследование выявило, что ограниченное владение английским языком оказывает серьезное влияние на адаптацию иммигрантов.

Задорожный и Ю (2023) также обращают внимание на роль английского языка в образовании, изучая влияние неформального цифрового обучения на будущих учителей английского языка в Казахстане. Их исследование показывает, что цифровые возможности предоставляют учащимся широкие возможности для погружения в аутентичные языковые и культурные образовательные опыты.

Таким образом, изучение англоязычного дискурса в социальных сетях и его воздействия на аудиторию является актуальной задачей, требующей дальнейшего исследования. В этой статье будет проведен анализ особенностей и

стратегий воздействия англоязычного дискурса в социальных сетях, основанный на представленных источниках и других актуальных работах в области.

Исследования о роли инфлюенсеров и организаций в формировании дискурса привлекает внимание работа Sung, C. C. M. (2020), которая представляет результаты качественного исследования, проведенного с группой студентов из Китая, пересекающих границу и изучающих английский язык в университетах Гонконга. Авторы основное внимание уделяют инвестициям студентов в англоязычные практики, выявляя роль идентичности, капитала и идеологии в их инвестициях во второй язык (L2). Результаты исследования показывают, что студенты используют свой культурный капитал для общения и практики L2 в университетском контексте, что способствует формированию их академических идентичностей. Однако, они сталкиваются с ограничениями в инвестировании в L2 практики в социальных сферах из-за недостатка культурного капитала для доступа к интерактивным возможностям за пределами университета. Дополнительно, рассматривается исследование о влиянии родного языка на распознавание лживых новостей на английском языке. Это исследование позволяет понять, как носители и неносители английского языка воспринимают и различают фактический и обманчивый контент в новостях. Результаты указывают на то, что носители языка имеют преимущество в различении фактического контента, тогда как неносители языка чаще сомневаются в легитимности как текстового, так и визуального контента. Эти исследования предлагают понимание важности роли языка в формировании дискурса и восприятии информации в цифровой среде, что является ключевым для дальнейшего анализа стратегий коммуникации в социальных сетях.

В исследовании Филатовой О. и Волковского Д. (2021), представленном на международной конференции DTGS 2020, рассматривается влияние англоязычного дискурса на интернет-дискуссии, особенно в контексте политического электронного участия. Авторы анализируют 11 онлайн-дискуссий о пенсионной реформе в России, сфокусировавшись на ключевых параметрах качества социополитических обсуждений. Результаты исследования позволяют выявить различные мнения участников дискуссии по социально значимым вопросам и предсказать тип мнения в зависимости от содержания текста, что отражает множественность и неоднозначность мнений в обществе.

В работе Carazo-Barrantes, C. анализируется роль социальных медиа в формировании повестки дня в политической жизни на примере президентских выборов в Коста-Рике 2018 года. Исследуется влияние социальных медиа, особенно Facebook, на формирование повестки дня, а также взаимосвязь общественной и политической повесток. Результаты показывают сложность и динамичность повесток дня в социальных медиа, отличие общественной повестки в онлайн-среде от традиционной, а также различия между повесткой СМИ и повесткой социальных медиа. Исследование указывает на необходимость современных методов анализа данных для понимания современной медийной среды и объяснения процессов формирования общественного мнения через социальные сети.

Таким образом, наше исследование обратилось к вопросам адаптации иммигрантов и роли владения английским языком в этом процессе. Работа указала на то, что использование Интернета остается в значительной степени региональным, несмотря на глобальное проникновение платформ. Исследование обратилось к роли цифрового обучения английскому языку для будущих преподавателей, подчеркивая важность использования современных методов обучения в условиях цифровой среды. Работа выделила инвестиции в англоязычные практики как важный аспект адаптации студентов в университетской среде. Исследование подчеркнуло роль родного языка пользователя в распознавании ложной информации в сети. Работа исследовала параметры интернет-дискуссий и их качество, что позволило понять динамику социополитических обсуждений в онлайн-пространстве. Исследование анализировало влияние социальных медиа на формирование повестки дня в политической жизни, что выявило сложность и динамику этого процесса. Все эти работы представляют важные аспекты англоязычного дискурса в современных социальных сетях и помогают нам лучше понять его воздействие на аудиторию.

III. МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Лингвистический анализ проводился для подробного изучения языковых и стилистических особенностей постов и комментариев известных инфлюенсеров на Instagram, таких как Ким Кардашьян, Дэвид Бекхэм и Арман

Сулейменов. Этот метод включал в себя анализ лексики, синтаксиса, стилистических приемов и общего языкового стиля коммуникации. Сравнительно-сопоставительный анализ был применен для оценки разнообразия и особенностей англоязычного дискурса в социальных сетях, а контент-анализ направлен на изучение тематического содержания и контекста сообщений, а также на анализ коммуникативных стратегий, используемых инфлюенсерами для взаимодействия с аудиторией. Филологический эксперимент включал анализ реакции аудитории на посты и комментарии инфлюенсеров с целью изучения влияния языковых особенностей на восприятие и интерпретацию контента. Материал исследования охватывал анализ англоязычных постов, комментариев, историй и видео в Instagram от известных инфлюенсеров в сферах моды и лайфстайла, с акцентом на лингвистические и стилистические особенности их коммуникации. Для лингвистического анализа использовались программы контент-анализа, такие как Hootsuite Analytics и Sprout Social.

IV. АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИСКУРСА

Использование языковых средств и стилистических приемов в англоязычном дискурсе инфлюенсеров, таких как Ким Кардашьян, Дэвид Бекхэм и Арман Сулейменов, играет ключевую роль в их воздействии на аудиторию. Рассмотрим основные аспекты данного анализа:

Языковые средства: Инфлюенсеры активно используют разнообразные языковые средства, такие как обилие эмодзи, сленг, аббревиатуры и модные фразы. Например, Ким Кардашьян часто включает в свои посты истории с использованием эмодзи и сокращений, что делает контент более доступным для молодой аудитории. Дэвид Бекхэм в своих постах обычно использует формальный язык с акцентом на спортивные темы и мотивационные высказывания. Арман Сулейменов, с другой стороны, предпочитает более коллоциальный стиль с активным использованием разговорной лексики и интересных оборотов речи.

Структура постов и комментариев: Инфлюенсеры часто структурируют свои посты таким образом, чтобы привлечь внимание аудитории. Например, они могут использовать креативные заголовки, вопросы к аудитории

или рассказывать истории из своей жизни. Для удержания внимания аудитории инфлюенсеры часто создают напряженность в контенте, предлагая часть информации и обещая раскрыть оставшуюся часть в следующих постах.

Влияние на аудиторию и методы воздействия: Используя свою популярность и авторитет, инфлюенсеры влияют на аудиторию через различные методы, такие как эмоциональное воздействие, создание образа и личной истории. Например, Ким Кардашьян часто демонстрирует свою роскошную жизнь, что создает у аудитории стремление к эмуляции ее образа жизни. Дэвид Бекхэм, с другой стороны, использует свой авторитет в мире спорта для мотивации аудитории к достижению успеха и спортивным достижениям.

Особенности взаимодействия с подписчиками и отклик на комментарии: Инфлюенсеры активно взаимодействуют с аудиторией через комментарии к своим постам. Они могут отвечать на вопросы, выражать благодарность за поддержку или просто общаться с подписчиками. Например, Ким Кардашьян часто отвечает на комментарии под своими постами, выражая признательность за поддержку или отвечая на вопросы о своих продуктах и бренде.

Примеры и анализ конкретных кейсов позволяют более глубоко понять, как инфлюенсеры используют языковые средства и стилистические приемы для воздействия на аудиторию и создания своего уникального образа в социальных сетях.

V. ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ

Важность выявленных особенностей коммуникации инфлюенсеров подтверждается их сильным влиянием на поведение и предпочтения аудитории. Использование разнообразных языковых средств, стилистических приемов и активное взаимодействие с подписчиками позволяет инфлюенсерам создавать уникальные образы и поддерживать связь с аудиторией. Это особенно важно в контексте маркетинговых кампаний, где эффективная коммуникация может привести к увеличению продаж и укреплению бренда.

Сравнение с предыдущими исследованиями позволяет выявить изменения в коммуникативных стратегиях инфлюенсеров и новые тенденции в

сфере цифрового маркетинга. Например, увеличение использования эмодзи и обилие интерактивных элементов свидетельствует о росте значимости визуального контента и личного взаимодействия с аудиторией.

Новые тренды в коммуникации инфлюенсеров могут быть связаны с развитием технологий и изменениями в поведенческих паттернах аудитории. Например, расширение использования видеоконтента и интерактивных форматов, таких как трансляции в прямом эфире и сторис, открывает новые возможности для эффективной коммуникации и вовлечения аудитории.

Практические выводы и рекомендации для инфлюенсеров и маркетологов включают в себя следующие моменты:

Стремитесь к разнообразию контента и экспериментируйте с различными языковыми и стилистическими приемами для привлечения внимания аудитории.

Осуществляйте активное взаимодействие с подписчиками через комментарии, ответы на вопросы и проведение опросов, чтобы укрепить связь с аудиторией.

Следите за новыми трендами в сфере цифрового маркетинга и адаптируйте свои коммуникативные стратегии в соответствии с изменяющимися потребностями и предпочтениями аудитории.

Таким образом, понимание и учет особенностей коммуникации инфлюенсеров является ключевым элементом успешной цифровой стратегии как для самих инфлюенсеров, так и для маркетологов, стремящихся достичь эффективного воздействия на аудиторию в современном цифровом пространстве.

VI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении исследования хотелось бы подвести итоги и выделить перспективы для дальнейших исследований в области англоязычного дискурса в социальных сетях, особенно в контексте влияния инфлюенсеров. В ходе нашего исследования мы обнаружили, что англоязычный дискурс в социальных сетях играет значительную роль в формировании представлений аудитории, воздействует на их поведение и предпочтения. Разнообразие языковых и стилистических приемов, а также активное взаимодействие с подписчиками

делают коммуникацию инфлюенсеров эффективным инструментом в современном цифровом маркетинге.

Однако, несмотря на полученные результаты, существует ряд направлений для дальнейших исследований в данной области. В частности, важно более детально исследовать влияние различных языковых и стилистических приемов на аудиторию, а также разработать более точные методы анализа коммуникативных стратегий инфлюенсеров. Кроме того, важно рассмотреть влияние различных факторов, таких как культурные особенности, возраст и пол аудитории, на эффективность коммуникации в социальных сетях. Это позволит более глубоко понять механизмы воздействия инфлюенсеров и разработать более целевые стратегии маркетинговых кампаний.

Таким образом, дальнейшие исследования в области англоязычного дискурса в социальных сетях могут сосредоточиться на изучении более специфических аспектов коммуникации инфлюенсеров, а также на разработке новых методов анализа и эффективных стратегий цифрового маркетинга. Это поможет не только лучше понять влияние инфлюенсеров на аудиторию, но и развить более эффективные подходы к продвижению продуктов и услуг в современном цифровом пространстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Bryzh, K., & Makarova, V. (2021). The Role of English Proficiency in the Adaptation of Ukrainian Immigrant Children and Youth in Saskatchewan, Canada. East/West: Journal of Ukrainian Studies, 8(2), 193–233. https://doi.org/10.21226/ewjus557
2. Ng, Y. M. M., & Taneja, H. (2023). Web use remains highly regional even in the age of global platform monopolies. PLOS ONE, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0278594
3. Zadorozhnyy, A., & Yu, B. (2023). 12 Preservice English language teachers and informal digital learning of English (IDLE) in Kazakhstan. Language Learning and Leisure: Informal Language Learning in the Digital Age, 66, 269.

4. Makarenko, M., Sydorenko, A., Shpak, O., & Pivnenko, V. (2023). Advantages and Disadvantages of Globalization of the English Language for Ukrainian People. LANGUAGE: Codification, Competence, Communication, 2(9).
5. Sung, C. C. M. (2020). Investing in English-mediated practices in the EMI university: The case of cross-border mainland Chinese students in Hong Kong. Lingua, 243, 102919. https://doi.org/10.1016/j.lingua.2020.102919
6. Caramancion, K. M. (2022). The Role of User's Native Language in Mis/Disinformation Detection: The Case of English. B IEEE 12th Annual Conference on Computing (pp. 1-10). IEEE.
7. Filatova, O., & Volkovskii, D. (2021). Key parameters of Internet discussions: Testing the methodology of discourse analysis. In Digital Transformation and Global Society (pp. 32–46). Communications in Computer and Information Science, vol 1242. Presented at the International Conference on Digital Transformation and Global Society, DTGS 2020. First online: 09 January 2021.
8. Carazo-Barrantes, C. (2021). Agenda-setting in a social media age: Exploring new methodological approaches. The Agenda Setting Journal, 5(1), 31-55. https://doi.org/10.1075/asj.20006.car

Капанова А.Е. п.ғ.м.
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

ЭТНОМӘДЕНИ ЛЕКСИКА – ҰЛТТЫҚ МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ НЕГІЗІ

Қай ұлттың да өзіндік этномәдениеті қашанда тілде таңбаланады. Сондықтан да әрбір халықтың интеллектуальды ерекшелігін оның өз тілінен іздеу керек. Халқымыздың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы тілі арқылы барынша айқын танылады. Этностың бар байлығы тіл. Демек, этностың мәдениқұндылықтарының аталымы, жылдар бойы қалыптасқан ұрпақтан ұрпаққа тек қана тілі арқылы таныла түседі.

Бастапқы кезде тіл мен халық ұғымдарының сабақтастығы туралы мәселе халықтық рух, идея, мәдениет проблемаларынан бастау алса, қазірде оның аясы әлде-қайда ауқымды деп есептеледі. Тіл мен халық ұғымдарының арақатынасын танымдық ұстанымдармен байланыстырған академик Ә.Қайдар «тіл әлемінің» құдіретін алдымен «сол тілді жаратушы, сол тілде сөйлеуші халықтың» тыныс-тіршілігімен, әдет-ғұрпымен, салт-санасымен сабақтастырадәйектейді. Ғалым «Этнос тілінде тек оның өзі туралы ғана емес, өзі жасап келе жатқан табиғи ортасы мен қоғамдағы, қарым-қатынастары туралы да, жан дүниесі, жүрек сыры, қуануы мен сүйінуі, ренжуң мен күлуі, түс көруі, ұққаны мен түйгені, танымы мен талғамы, барлық құбылысты өзінше бағалап-бағамдауы – бәрі-бәрі, біле білсек, өз тілінде өрнегін тауып, өзін-өзі көрсететін айна іспеттес» [1, 11] деген қағиданы ұстана отырып, «этнос болмысы» мен «тіл әлемін» керемет үйлесімділікпен ұштастыра зерделеді. Осы жердегі «этносболмысы» ұғымының таңдалу себебін зерттеуші екі түрлі принципке сүйене түсіндіреді: 1) «...біз этностың жеке мәселелерін емес, оның тұтас бейнесін, барша болмысын анықтағымыз келеді; 2) этнос туралы толық мағлұмат тек оның тіл қазынасында ғана сақталады. Этностың шынайы болмысын басқа (мәс., этнология, антропология, археология, этнография т.б.) ғылымдар дәл этнолингвистикадай айқындай алмайды. Демек, халық тарихын да, ұлттық

мәдениеттің дамуын да, тіпті халықтық ойлаудың қалыптасуын да біз тіл арқылы анықтай аламыз.

Адам танымның сатылы дамуын түсіндірген профессор С.Аманжолов қабылдау, тану нормаларының ойлау жүйесіндегі, тілдегі көрінісін лингвистикалық факторлармен сабақтастыра баяндайды. Тілші затқа, кісіге яки жер-суға қойылатын аттардың себеп-салдарын анықтау кезінде немесе сөз мағынасы мен мазмұнын сипаттау барысында адамдардың бойындағы танымдық функциялардың іске қосылатынын дәл сұрыптады. Заттың аты семантиканың үш заңы бойынша аталады: «функциясына қарай, ұқсастығына қарай, бүтіннің бөлшегі есебінде» [2, 53]. Әр зат адамның қабылдау ерекшелігінен және ұлттық-мәдени, физио-әлеуметтік тәжірибесінен бастау ала айқындалды, ал адам санасында туындаған әр ой қалыпты жағдайдан асып, образды пайымдау түрінде беріледі.

Осы бағытта жүргізілген зерттеу нәтижесі қазақтың күнделікті тұрмысында қолданылатын бұйымның ия бір заттың атауы ретінде қалыптасқан мәдени лексика – ұлттық сана мен ұлттық талғам сабақтастығының нәтижесінде пайда болып қалыптасатын туындының тілдегі бейнесі екендігі дәлелдене түседі. Демек, тілдік атау белгілі бір затты ғана білдіріп қана қоймай, ұлттың өзіне тән дүниетанымдық ерекшелігіне сай туындаған тұрмыстық бұйымдарды атап, тілдегі көрінісі анықталады.

М.Әуезовтың «Абай жолы» (1942-1956 ж.ж) эпопеясында қазақ халқының өмірін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, болмысын, танымдық көрінісін бейнелейтін этномәдени лексика молынан кездесіп, ұлт тарихын айқындайтын ақпарат көзі болып табылады. Көркем шығармада қолданылатын этноатаулардың ұлттық бояу жасаудың бірден-бір құралы, негізі болатындығына көз жеткізу үшін, осы эпопеядан алынған төмендегі үзінділерді мысалға келтіруге болады.

Арада аз уақыт үнсіз өтіп еді. Базаралы бөлме ішін енді барлап қараса, елден келген болыс, билердің саптама етіктері, қасқыр ішіктері, жалпақ төбелі үлкен тымақтары осында бір қабырғаға үюлі, сүйеулі тұр екен. Етік, тымақ бейнелері, Тобықты үлгісіне ұқсамайды. Кейбір етіктер жарма қоныш, кейбірінікі қаздиған биік өкше, кейбір мол пішілген тымақтардың төбесі өрескел жалпақ келген. Базаралы осы киімдерге көз тастап, Шұбарға қарап, салмақты мысқыл айтып қойды [3, 99]. Жоғарыда келтірілген мысалдардағы

киім атаулары сол кезеңдегі белгілі бір таптың киім кию үлгісін көрсетіп, олардың өзгеден артықшылығын айқындап тұр. Қазақ салтындағы ұлттық киімнің танымдық көрінісі саптама етік, қасқыр ішік, *жалпақ төбелі үлкен тымақтары, жарма қоныш етік, қаздиған биік өкше етік* тіркестері арқылы беріліп мәтін ішіндегі қызметі айқын көрінеді. Осы берілген ұлттық киім атауларынан ұлттың бітім-болмысы, танымы суреттеліп, киім атауларының қолданыс аясының кеңдігі байқалады.

Базаралының туыс, дос көршілерінен құралған ауылы көп үйлі ауыл, он бес үй шамасындай. Бәрі де қоңырқай, қараша, араларында жыртық лашық күркелер де көрінеді. Шетінен кішкене шағын қоңырқай үйлердің орта тұсында тек сырты ғана бүтін жеңіл үй Базаралынікі. Бұл үйдің ішінде де көп жүк сандық, биік төсек жоқ. Көшерлік көлігі аз шаруаның жайлауға көп көшу сапарында әдейі жеңілдеп алған кішкене үйі [3, 154]. Бұл мысалда жатақтардың тұрмысын бере отырып, олардың өмір сүру қалпының танымдық көрінісі айқындалып қоңырқай, қараша, жыртық лашық күркелер, қоңырқай үй, жүк сандық, биік төсек, кішкене үй тіркестері арқылы бере отырып материалдық мәдениетті көрсететін этномәдени лексиканы ұтымды қолданып, қазақ тұрмысы көз алдымызда ассоциацияланады.

Қазақ тіл білімінің топырағында тілдегі тарихи сілемдерді анықтауда ана тілінің өзіндік ерекшеліктерін негіз етіп алуды алғаш ұсынған проф. Қ.Жұбанов былай деп жазды: «...Поскольку история языка не постигается одним тем, что в состоянии дать письменные памятники, то не остается иного пути, кроме использования материалов, которые доставляет нам сам живой язык, в силу своей природы представлении собой накопление всей предшествующей истории человечества» [4, 33].

Қазақтың бұрынғы тұрмысында жөргем деген тамақ болған. Ол көшпелі өмірдің қажет нәрселерінің бәрі мал өнімдерінен жасалатын қазақтың тұрмысына сай қойдың ішегінен оралып, өріліп дайындалған. Қазірде қолданыста жоқ, ұмыт болғанмен, ол тағамның атауы «жүргенге жөргем ілігеді» деген мақалда сақталған. Оның тілдік табиғатын, жалпы сол сөздің мағынасын қалай ашуға болады? Қазіргі алтай тілінде «дьоргом – кушанье из кишок и желудка», «кишки начиненные кусочками баранина и сала», «колбаса» деп қолданылады [РСл, 57]. Ал ескі түркі сөздігінің дерегіне сүйенсек: jörgämäč (йөргөмеш) – кушанье, разновидность колбасы, приготовленной из мелких

кусков требухи [ЕТС, 276]. Сонымен оның негізі деп қарауға болатын jörgä (йөрг) – «обетывать, заворачивать, наматывать» етістігі де берілген. Соған сәйкес қазақ тіліндегі жас нәрестені орайтын атау ретіндегі жөргек сөзін осы йөрге етістігімен мәндес, түбірлес деп қарауға болады. Сонымен жөргем, дьоргом, йөргемеш, йөрге, жөргек түбірлес сөздерінің бәріне ортақ мағына – «орау».

Ұлттық болмысқа негізделген ғаламның тілдік бейнесінің тарихи сілемдері ең алдымен қазақтың ертедегі көшпелі өмірімен, мал шаруашылығымен, тұрмыс-салтымен, әдет-ғұрып, сенімімен, қоғамдық-әлеуметтік тарихымен байланысты көне тамырлы сөздер мен сөз тіркестерінде, әдеттен тыс қолданылатын сөздік тұлғаларда, дыбыстық ерекшеліктерде, грамматикалық көрсеткіштерде кездеседі.

Сондықтан олар тек синхрондық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар туыстас түркі тілдерімен, ескі жазба ескерткіштерімен, тіл дамуындағы түрлі тарихи кезеңдермен салыстырылып, диахронды түрде де талдауды қажет етеді.

Тілдің өз бойында этномәдени мұраларды сақтаушылық қызметі туралы пікір жалғастығын ғалым Н.Уәлиевтің мына тұжырымынан табамыз: «Тіл – өмір шындығы. Сол шындықты уақыт қалдырған қатпарлардан аршып ала білсек, шежіредей сыр шертіп тұрады. Өмірде болған нәрсе тілде де із тастамай кетпейді. Сондай іздің сорабын асыл мұрамыздың тілінен де кездестіреміз» [5, 40].

Көркем шығармада қолданылған этнолексика, этномәдени атаулар тарихи-мәдени және лингвистикалық мазмұн мен мәнді тудыратын категория, ұлттық болмысымыз бен ұлттық танымымызды көрсететін, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отыратын рухани байлығымыз болып табылады. Тіл – мәдениетті танытушы құрал ғана емес, тілдің бойында мәдениеттің арқауын құрап, негізін қалайтын ұлттық рухтың ізін айқындап тұратын ұлы күш ретінде анықталады. Ұлттық мәдениеттің тірегі тілде айқын көрінеді. Қазақ халқының этностық, ұлттық мәдениеті, негізінен тілде көрініс тапқан. Осы орайда тіл – ұлттық болмысымен қалыптасқан төл мәдениетіміз сақталған негізгі көздердің бірі болып саналады.

Пайдаланылған әдебиетттер тізімі:

1. Қайдаров Ә.Т. Этнолингвистика // Білім және еңбек. 1985, № 10.
2. Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері. Алматы: Ғылым, 2002.368 б.
3. Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. I, II, III, IV – том. Алматы: Жазушы, 2002.
4. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы: Ғылым, 1999.
5. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің негіздері: филол. ғылым. доктор. ...автореф. Алматы, 2007.
6. ЕТС – Ескітүркі сөздігі.
7. РСл – Радлов В.В. Опыт словаря тюрских наречии.

Гурбанова А.А., Аппазов С.Т.
Tashenev University, Республика Казакстан, г.Шымкент

ОБУЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ КОММУНИКАТИВНОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В современном обществе образовательные технологии в сфере обучения иностранным языкам тесно взаимосвязаны с процессами цифровизации современного образования, что побуждает преподавателей иностранных языков использовать в своей деятельности различные мультимедийные средства и технологии. Использование мультимедийных средств на занятиях по иностранному языку позволяет реализовать личностно-ориентированный подход, способствует индивидуализации и дифференциации обучения, т. е. активизирует деятельность студентов, повышает заинтересованность в предмете и дает возможность организовать самостоятельную работу каждого учащегося с учетом его возрастных, психологических особенностей и уровня владения языком [1]. Работая с мультимедиа-средствами, обучающиеся могут влиять на свой собственный процесс обучения, подстраивая его под свои индивидуальные способности и предпочтения. Как отмечает М. В. Еременко, одним из главных преимуществ использования мультимедийных средств является то, что они позволяют организовать разнообразную учебную деятельность учащихся, предоставляя различные способы расширения словарного запаса и знакомства с новыми образцами высказываний, улучшения запоминаемости изучаемых конструкций языка и взаимосвязей между этими конструкциями, тренинга определенных умений и навыков [2]. В ходе исследования был проведен эксперимент по проверке эффективности мультимедийного коммуникативного тренинга как метода обучения иностранному языку. Для подтверждения гипотезы было выбрано проведение коммуникативного тренинга по английскому языку в двух форматах: единичного тренинга и серии тренингов по одной тематике [3].

В результате изменения и цифровизации образовательных процессов, в том числе процесса обучения иностранным языкам, необходимо осуществлять поиск новых методов и технологий развития иноязычной коммуникативной

компетенции у изучающих иностранный язык для формирования комплекса знаний, умений и навыков, способствующих осуществлению обучающимся эффективной коммуникации на иностранном языке, в том числе с представителями иностранных культур. Комбинированное использование мультимедийных технологий и коммуникативного тренинга способствует развитию вышеуказанной компетенции, повышает заинтересованность обучающихся в изучении иностранного языка, а также способствует повышению цифровой грамотности.

В ходе исследования была выявлена необходимость разработки мультимедийного коммуникативного тренинга для развития у обучающихся иноязычной коммуникативной компетенции. В соответствии с поставленной целью были выполнены заявленные задачи [4].

Основные выводы проведенного исследования состоят в следующем: проанализированы составляющие процесса обучения иностранному языку:цели и задачи, содержание, принципы, методы, методики и походы к обучению иностранному языку. Одной из главных целей обучения иностранному языку в современной коммуникативной парадигме образования и обучения иностранному языку является формирование и развитие у обучающихся иноязычной коммуникативной компетенции. В качестве содержания обучения иностранным языкам можно выделить иноязычную культуру, включающую в себя иностранный язык;

рассмотрены различные компонентные модели иноязычной коммуникативной компетенции, на основании анализа которых были определены основные составляющие иноязычной коммуникативной компетенции: лексико-грамматическая, устно-речевая и лингвострановедческая; выделены мультимедийные технологии, использующиеся при обучении иностранным языкам, а также приведена их классификация по следующимпризнакам: по функциональному назначению и по восприятию контента; определены цели, задачи, принципы и условия проведения коммуникативного тренинга для успешного развития иноязычной коммуникативной компетенции у обучающихся; описано практическое применение коммуникативного тренинга и технологий мультимедиа при обучении английскому языку, разработаны планы и содержание тренингов, направленных на развитие лексических, грамматических навыков участников,

улучшение навыков аудирования и говорения, усвоение новой лингвострановедческой информации о стране изучаемого языка; апробированы коммуникативные тренинги: тренинг по мультфильму «Душа» и серия тренингов по сериалу «Уэнсдэй». Для оценки эффективности применения данной технологии в процессе обучения английскому языку было проведено входное и итоговое тестирование, в котором приняло участие 10 человек. На основании результатов анализа был сделан вывод, что сочетание мультимедийных технологий с коммуникативным тренингом оказывает положительное влияние на развитие иноязычной коммуникативной компетенции [5].

Таким образом, внедрение мультимедийного коммуникативного тренинга в процесс обучения английскому языку будет повышать языковой уровень учащихся, их мотивацию к обучению.

Литература:

1 Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М.: Икар, 2019. – 448 с. – ISBN 978-5-7974-0207-7.

2 Азимов Э. Г. Словарь методических терминов: теория и практика преподавания языков / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – СПб.: Златоуст, 2019. – 471 с. – ISBN 5-86547-138-4.

3 Аитов В. Ф. Проблемно-проектный подход к формированию иноязычной профессиональной компетентности студентов: на примере неязыковых факультетов педагогических вузов: дис. ... д-ра пед. Наук / Валерий Ф.А.: СПб., 2017. – 48с.

4 Айсмонтас Б.Б., Педагогическая психология: учебник для вузов/Б.Б.Айсмонтас. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 483 с. – (Высшее образование). – ISBN 978-5-534-14692-9.

5 Айсмонтас Б. Б. Теория обучения: учебное пособие для вузов / Б.Б. Айсмонтас. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 141 с. – (Высшее образование). – ISBN 978-5-534-14670-7.

Гурбанова А.А., Аппазов С.Т.
Tashenev University, Республика Казакстан, г.Шымкент

ИНОЯЗЫЧНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ЦЕЛЬ ОБУЧЕНИЯИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Одной из главных целей обучения иностранному языку в условиях современного образовательного процесса является формирование и развитие у обучающихся иноязычной коммуникативной компетенции.

Ключевым понятием иноязычной коммуникативной компетенции является коммуникация.

Социальная функция коммуникации – это реализация коммуникационных процессов в обществе. Теория коммуникации чаще всего обращается именно к этому, последнему значению коммуникации, т. е. к социальной коммуникации как специфической форме взаимодействия людей по передаче информации от человека к человеку, осуществляющейся при помощи языка и других знаковых систем.

По мнению А. М. Олешковой, коммуникация является естественной средой обитания для языка, который используется в процессе коммуникации наряду с другими средствами общения [1].

Сущность коммуникации – это процесс передачи и переработки интеллектуального содержания, обмен информации на основе владения, как утверждает Н. Ф. Коряковцева, общим для участников кодом [2]. Характерно, что нарушение этого условия (общего кода) приводит к «дискоммуникации».

Вербальной коммуникацией мы называем словесную форму общения, языковой способ передачи информации. К вербальным средствам относится устная и письменная разновидности языка.

Жесты, мимика, поза, одежда, прическа, предметы вокруг нас являются компонентами, которыепредставляют определенный тип сообщения, называемый невербальным общением, и помогают рецепиенту получить оставшиеся 65% информации в процессе коммуникации, как утверждает Х. Б. Дзейтова [4].

В области обучения иностранному языку иноязычная коммуникативная компетенция рассматривается с разных точек зрения. Н. Д. Гальскова, Г. Е. Поторочина, В. Ф. Аитов, Т. М. Балыхина определяют иноязычную коммуникативную компетенцию как способность осуществлять коммуникацию на иностранном языке с учетом культурного контекста [3].

И. А. Зимняя и Н. А. Прошьянц рассматривают вышеуказанную компетенцию как совокупность определенных знаний, умений и навыков, позволяющих осуществлять коммуникацию на иностранном языке в соответствии с поставленной коммуникативной задачей и культурным контекстом [4].

Как видно из приведённых выше определений, иноязычная компетенция предполагает владение всеми четырьмя видами речевой деятельности (аудирование, чтение, письмо и говорение) с целью выражения мыслей на иностранном языке, реализующих определённую коммуникативную задачу, а также предполагает адекватное речевое поведение как реакцию на обращение собеседника. Вопрос о компонентном составе иноязычной коммуникативной компетенции является предметом научного спора многих исследователей [5]. Е. Н. Соловова включает в иноязычную коммуникативную компетенцию следующие компоненты: языковую (овладение знаниями о языке); речевую (умение осуществлять речевую деятельность); социолингвистическую (способность осуществлять выбор языковых форм и использовать их в связи с ситуацией); социокультурную (способность к опредению диалога культур); стратегическую; дискурсивную (навыки и умения организации речи) компетенции [6]. Н. Н. Сергеева выделяет в структуре иноязычной коммуникативной компетенции в качестве составляющих выделяет не отдельные компетенции, а определенные знания, умения, навыки и личностные качества: знания – лексикон, сочетаемость слов, грамматическое оформление, текстовые фреймы; умения порождения и понимания высказывания текста при иноязычном общении; ценностно-смысловое отношение как значимость условий и предмета высказывания и понимания сообщения, определяющая включенность человека в иноязычное общение; эмоционально-волевая регуляция речевой деятельности в соответствии с условиями общения на основе рефлексии; готовность включаться в иноязычное общение соответственно любой ситуации [7].

В состав языковой компетенции входят фонетико-фонологическая компетенция (знания о системе звуков изучаемого иностранного языка, артикуляционные, интонационные и перцептивные навыки и умения), грамматическая компетенция (способность и готовность понимать и грамотно использовать грамматические элементы и конструкции для осуществления межкультурной коммуникации в многообразных социально детерминированных контекстах), лексическая компетенция (способность анализировать структуру значения слова, интерпретировать контекстуальное значение слова, одновременно идентифицируя национальное в его значении). М. А. Дьяченко утверждает, что лексическая компетенция позволяетсравнивать объем значений в родном и изучаемом языках. Отдельно Н. Л. Рябенко выделяется лексико-грамматическая компетенция, которая включает в себя владение лексикой и грамматикой изучаемого А. Л. Бердичевский понимает лингвистическую компетенцию как «знание системы языка и правил её функционирования в иноязычной коммуникации, т.е. лингвистическая компетенция включает наличие языковых средств с определенным коммуникативным потенциалом, знание языковых средств и их функций, владение фоновыми механизмами речевой деятельности».

Литература:

1 Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М.: Икар, 2019. – 448 с. – ISBN 978-5-7974-0207-7.

2 Азимов Э. Г. Словарь методических терминов: теория и практика преподавания языков / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – СПб.: Златоуст, 2019. – 471 с. – ISBN 5-86547-138-4.

3 Аитов В. Ф. Проблемно-проектный подход к формированию иноязычной профессиональной компетентности студентов: на примере неязыковых факультетов педагогических вузов: дис. ... д-ра пед. Наук / Валерий Ф.А.: СПб., 2017. – 48с.

4 Айсмонтас Б.Б., Педагогическая психология: учебник для вузов/Б.Б.Айсмонтас. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 483 с. – (Высшее образование). – ISBN 978-5-534-14692-9.

5 Айсмонтас Б. Б. Теория обучения: учебное пособие для вузов / Б.Б. Айсмонтас. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 141 с. – (Высшее образование). – ISBN 978-5-534-14670-7.

Ethno-, socio - and psycholinguistics

Ахантаева Ә.Ж - қауымдастырылған профессор,
Ахантаева Г.Ж - магистр
Қазақстан. Алматы. ҚазҰАЗУ

І. ЖАНСҮГІРОВ - ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ТАРИХИ ТҰЛҒА

Қазақ әдебиетінің классигі, ақын, жазушы, драматург, аудармашы, публицист Ілияс Жансүгіровтың туғанына 130 жыл. І.Жансүгіровтың шығармашылығы көп қырлы, алуан сырлы. Ол поэзия, проза, драма саласында өнімді еңбектеніп, өзіндік қолтаңбасы айқын көркем шығармалардың маржан шоғырын дүниеге келтірген құнарлы да тегеурінді қаламгер. Оның шығармаларына арқау болған тақырып өрістері де алуан түрлі. Поэзия, проза, драма салаларындағы шығармаларына өзі ғұмыр кешкен ортадағы нақтылы өмір көріністерінен бастап, тарихи тақырыпқа дейін арқау болып отырады. Қандай тақырыпқа қалам тербесе де ел қамы, халық тағдыры, ұлттың болмыс қасиеті оның шығармаларының алтын арқауы. Оның поэмалардың ішіндегі орны бөлек туындысы ол – «Күйші». «Күйші» поэмасы – І. Жансүгіровтің қазақ әдебиетіндегі орнын айқындауда айрықша мәні бар, шалқыған шабытпен және поэзиялық құдірет күшімен дүниеге келген теңдесі жоқ шығарма. Поэма құрылысы және идеясы, мазмұны жағынан классикалық поэмаға жатады. Поэманың негізгі идеясы – еркіндік пен құлдық, махаббат пен зұлымдық, өмір мен өлім, фәни тіршілік пен мәңгілік өнер арасындағы күрес.

Арқадан көшіп, Алатауға беттеген арманға айналған азаттықтың ақ таңын аңсаған қазақ халқы Абылайдың ұрпағы қазақтың соңғы ханы Кенесарыны қуана қарсы алады. Ұлан асыр той жасап, бие сояды, астына жүйрік ат мінгізіп, иығына шапан жабады. Осылайша байы мен бегі, биі мен даты, шешені мен майталманы, барлығы да хан Кенеге ерекше ілтипат танытады. Дегенмен ешбірі сыйлай алмаған қуанышты, рахат пен ләззатты қарадан шыққан, жұрт есімін ұмытып, «күйші» атап кеткен сарыүйсін жігіті тарту етеді. Оның тартқан алуан түрлі: зарлы, ащы, тәтті күйлері тас бұлақтың суындай лақылдатып, біресе тұла бойыңды шымырлатса, біресе асау толқындай жүректі жарады, біресе көңіліңді шымшып қоя береді. Осындай естіген жанды тылсым күштей баурайтын киелі

өнер иесіне, бармағынан бал тамған күйші жігітке Кене ханның қарындасы Қарашаштың көзі түседі. Күйшіге көңілі ауған ханша «күйшіні маған қиыңыз, ағажан» деп сұрап алып, өзінің ермегіне айналдырады. Ертелі-кеш күй тартқызып, жігітті бостандығынан айырады.

Шығармадағы негізгі кейіпкерлердің бірі – тарихи тұлға Кенесары Қасымұлы. Тарихта қазақ халқының азаттығы үшін жан алысып, жан беріскен тұлғаның кейбір біз біле бермейтін тұстарын осы поэмадан аңғаруға болады. Поэмада хан Кене жауыз, қара жүректі, менмен, қара халықты менсінбейтін, оларға тәкаппарлықпен қарайтын тұлға ретінде танылады, жағымсыз кейіпкер бейнесінде суреттеледі. Туындыдағы тағы да жағымсыз бейнедегі кейіпкер – хан Кененің қарындасы Қарашаш сұлу. Ол – сан түрлі қырынан танылған кейіпкер. Олай дейтін себебім, ақын Қарашашты тек ұнамсыз жағынан ғана емес, адамдық қасиеттерінің асылдығы жағынан да таныта білген. Ол - өзінің алған бетінен қайтпайтын, алдына қойған мақсатына қол жеткізе білетін, қанша ашуланса да, ызамен қатар ақылы бар жан. Домбырадан төгілген әсем күйдің үніне масайраған ханшаның жүрегін ғашықтық отының жалыны шарпып, буырқандырып күйдіреді, ішкі жандүниесінде алпауыт дауыл аласұрып, өзін қоярға жер таппайды. Бойын билеген күй құдіреті хан тұқымының бекзадасын есінен айырып, «қарадан шыққан өкілге жар болсам ба?» деген тұңғиық ойдың жетегіне батырады. Бірақ бұл – құлақтан кіріп, тұла бойыңды билеген тәтті күйдің мастығы, сиқырлы дыбыс үнінің өзіне қамаған сәттегі осалдығы еді. Олай болмаса, асыл тұқымды, көптің арманы болған асау сұлу қайдағы бір қарадан шыққан тексізге басын иер ма еді, сұлтандай сүйегін сындырып, таңба салар ма еді? Жоқ, әрине. Поэманың негізгі арқауы осы – Қарашаш пен Күйші жігіт арасындағы күйдің буына масаттанған сезімдердің алапат шарпысы.

Поэманың басты кейіпкері – бармағынан күйдің әсемдігі тамған Күйші жігіт. Жігіттің басында ханшаға оянған махаббат ұшқынын ақын келістіре толғай білген. Жалпы алғанда, жастық, махаббат, өзге жанға көңіліңнің алауыртып, ынтығуы – ерекше шабыт сыйлайтын рухани күш. Тұла бойыңа таусылмас күш-жігер береді, қанат бітіріп, көк бұлттан асып асуларға қарай жетелей жөнеледі. Қарашашқа ынтыққан, махаббаттың құрығына ілінген күйші жігіт өзі тартып жүрген бұрынғы тоқсан тоғыз түрлі күйін жадынан өшіргендей болып, сезімнің асау тұлпарына мінген күйі жүрегінен жаңа «махаббат күйі» деп аталатын туындысын төгеді. Жігіттің осы сәттегі күйін, домбырадан төккен

тоқсан тоғыз күйінің құдіретін адамның сезімдерімен ұштастырып, оқырман қауымға сезіндіре білуде ақын сөз бояуларын шебер қолдана білген.

Академик М.Қаратаевтың поэмаға берген бағасы: «Бұл байыбына барсақ, тек күй туралы емес, азаттық пен махаббат туралы, әлеуметтік қайшылықтар туралы жүрек қанымен жазған үздік поэзиялық толғау». Расында да, поэманы қай қырынан алып қарасаңызда, ешбір мінсіз жазылған асыл сөз екенін мойындайтыныңыз хақ.

Поэмада әділетсіздікті, зорлықты тізе бүктіретін ұлы күш, бостандыққа, азаттыққа жеткізетін құдірет - өнер деген идеяны ақын тамаша суреттер, поэтикалық көркем образдар арқылы терең толғап жеткізген, сонымен қатар онда ондаған күйлердің әлеуметтік мәні, тарихи негіздері, эстетикалық нысанасы ашылып, олардағы образдар, суреттер айқындалған. Соның бәрін ақынның қалай біле бергені таңдандырады. Және әрбір күйдің өзіндік сипаттарын ашық, бейнелеген кездегі басқа ешкім айтпаған, тек Ілияс қана қолданған, тапқан теңеу, образдар қаншама. «Қоғадай салбырасып, хан, қарасы, намазға ұйығандай отыр тыңдап», «домбыра айналаға, дүбір салды, адақтап жалғыз шапқан жүйрік аттай», «батыр да, хан да, қыз да, қазаншы да – бәрі бір домбыраға мінгескендей», «жыланнан сырға салған жолбарыс қыз», «қалтырап, қырау тұрып жүрегіне», «ыңыранып белі кеткен жолбарыстай», «толғантып тоқсан түрлі қыз көңілің, жүректің жазы шығып, жаңбыр төкті», «Таратып тоқсан күйді жібердің деп» бір жақтан керең бір ой күңкіл қақты» т.б. Бұл теңдесі жоқ ғажайып поэмада: күй-өлеңге, өлең-күйге айналады. Ілиястың өзі ақын-сазгер мен сазгер-ақын болып кетеді. Күй мен өлең бір тілде сөйлейді. «Күйші» поэмасы - романтикалық сарында шалқыған шабытпен, поэзиялық құдіретті қуатпен жазылған, қазақ әдебиетінде теңдесі жоқ үздік туынды.

«Күйші» поэмасының қозғайтын негізгі мәселесі қазақ халық күйлерінің – күй өнерінің ғажайып сыр-сипатын, қоғам, адам өміріндегі ерекше рөлін көрсету десе де болғандай. Міне, осы бір халықтың рухани байлығын тіл өнерімен әсерлі толғаған ақын поэмасында сол құдіретті өнерді жасаушы авторын да үнемі есте ұстап отырады. Ақын ғасырлар бойы жасалған рухани байлық – күй өнерін жасаушы халық, халықтың дана дарыны деп дұрыс түсінеді де, сол халықтың нақтлы өкілі ретінде үйсін руынан шыққан күйші жігітті алады. Ілияс Жансүгіровтің «Күйші» поэмасының көркемдік сапасы аса жоғары. Сонымен қатар, идеялық мазмұны да терең. «Күйші» кезінде де, кейін де

идеялық қадір-қасиетімен жарқырап көзге түседі. Қазақ поэмаларының тарихындағы аса көрнекті туынды ретінде бүкіл жұршылыққа кеңінен танылған, оның халықтық шығарма – асыл рухани байлық екені хақ. Сондықтан «Күйші» поэмасы Ілияс талантының шарықтаған шағының тамаша туындысы.

Күй – халық тарихы, ұлт жады, ұлт мүддесі, рухани байлық, мирас болған құндылық. Ертеден-ақ ата-бабаларымыз екі ішектен төгілген күйдің құдіретіне бас иген. Ұрпақтан-ұрпаққа жібін үзбей, мирас етіп жалғап келеді. Ақынның қай туындысын алып қарасаңызда, өзіне тән сырлы бояуы, ерекше құдіреті, тереңнен астарлайтын мән-мағынасы бар, көсіліп әңгімелеуге, талдауға өзі-ақ сұранып тұрады. «Күйші» поэмасы - сол туындыларының арасындағы көркемдік мағынасы аса жоғары, құрылысы күрделі шығарма. Ол қашан да болмасын кеше де, бүгін де, тіпті келешекте де өзінің идеялық мазмұнымен, көркемдік ерекшелігімен жарқырап, бөлектеніп тұратын болады. Қазақтың тарих сахнасындағы көпшілікке кеңінен танылған екінің бірінің қаламынан туа бермейтін мұндай туындылардың ешқашан әдебиет саласында өзінің орнын жоймайтын, халық ұмытпайтын поэма екені кімге де болса белгілі. Поэма – Ілиястың бойындағы дарынының шарықтаған тұсы, ұлттық өнерді дәріптеген туындысы. Ол осы туындысы арқылы өзінен кейінгі ұрпаққа «Өнер – асыл қазына, рухани құндылық, адами байлық» екенін ұғындырғысы келді. Адамдардың бойына қанат бітіріп, көк аспанға қалықтататын да, асау тұлпарға айналдырып шапқызатын да, тау мен тасты қопаратындай алпауыт ерік-жігер беретін құдірет ол – өнер.

Кеңес үкіметінің қылышынан қан тамып тұрған уақыттары, елім деген азаматтар халық жауы деп танылып, жазықсыз өлім жазасына кесіліп отырған. Ілияс Жансүгіровте зұлмат саясаттың құрбаны. Тарихты қолдан жасағанымен, ақиқаттан аттау мүмкін емес. Өз алдына Тәуелсіз ел болған Қазақстан, арыстарын ақтап, өскелең ұрпаққа үлгі етуде. *Ұлылардың шығармаларын насихаттап,* ұлықтау, бүгінгі ұрпақтың парызы.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жансүгіров І. Көп томдық шығармалар жинағы, Алматы, 2006 ж,
2. Иманғазинов М. Жан қайығын жарға ұрдым. Алматы, 1994ж.
3. Дүйсенов М. Ілияс Жансүгіров. А., Ғылым. 1995 ж.
4. Ғабитова Ф. Өртеңде өнген гүл – Алматы: Атамұра, 1998ж.
5. Азамат ақын. //Құрастырушы: С.Дәуітов. Алматы: Жазушы, 2004ж.

GEOGRAPHY AND GEOLOGY

Environmental management and environmental monitoring

Жарасбаева Д., Акпамбетова К.М.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан

МЕКТЕП ӨЛКЕТАНУЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Өлкетану ұғымы М.В.Ломоносовтың кезінде пайда болып еліміздің тарихымен бірге ұзақ даму жолын жүріп өтті, соның негізінде оның өміршеңдігі қоғамымыз бен халыққа қажеттілігі дәлелденді.

Өлкетанудың негізіне, тәлім–тәрбиелік мәніне, білімдік мазмұнына Қорқыт-ата, М. Қашқари, Әл-Фараби, Ж. Баласағұни, А. Иассауи, А. Науаи және т.б ғұламалардың еңбектерінде ерекше мән берілсе, қазақ даласының төл перзенттері, ақын-жазушылар А. Құнанбаев, Ы. Алтынсарин, Ш. Уәлиханов, М. Жұмабаев, А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов шығармаларында өлкетану мәселесі кеңінен қарастырылады. Өз өлкесін тану идеясы мен педагогикалық процесте өлкетану материалдарын қолдану, ұлы ағартушылар Я. А. Коменский, Ж. Ж. Руссо, К. Д. Ушинский, А. Я. Герд және басқалардың еңбектерінде негізі қалыптасқан болатын.

Өлкетану ғылымының негізін салушы К. Д. Ушинский оның туған тілге және адамгершілікке тәрбиелеудегі маңызын көрсетіп, жергілікті өлкені танудың педагогикалық мәнін айқындады. Ғылымның бұл саласын К. Д. Ушинский «Отантану» деп анықтама берді. К. Д. Ушинскийдің идеялары мен көзқарастары XIX ғасырдың II-і жартысында педагог-әдіскерлердің А. Я. Гердтің (ең алғаш практикаға экскурсияны оқыту әдісі ретінде кіргізді), В. П. Вехтеревтің (балаларды табиғатта белсенді оқытуға шақырып, олардың өзіндік ғылыми іс-әрекеттерін қалыптастыруды), Л. С. Севруктің (табиғат туралы ұғымның біртұтастығын негіздеп енгізген) еңбектерінде жалғасын тапты.

Өлкетану ғылымының дамуына көптеген педагог-ғалымдар П. П. Блонский, Н. К. Крупская, А. В. Луначарский, А. П. Пинкевич, С. Т. Щацкий өз үлестерін қосты, олардың еңбектері барлық даму кезеңдерінде тәрбиелік және білім беруде үлкен маңызы болды.

Қазіргі кезде педагогикалық өлкетанудың әртүрлі жақтарына арналған ғылыми жұмыстар бар. Өлкетануды оқу-тәрбие процесінде қолдану мәселесін, әртүрлі жылдарда бірқатар Бескоровайный И. И., Иванов П. В., Коцюба Д. В. және т.б. ғалымдардың назарын аударды. Коцюба Д. В. мен Дихтерев В. өлкетануды оқушылар ұжымын тәрбиелеудің құралы ретінде қарастырса, Атутов П. Р., Скаткин М. Н., Иванович К. А. және т.б. өлкетануды оқушыларды еңбекке тәрбиелеу мақсатында қарастырған.

Қазақстанда мектеп өлкетануында талдау алғаш рет географ-әдіскерлер: Н. Сарабеков, М. Жұмабаев, В. П. Беспалько, В. В. Давыдов, Ұ. Есназарова және тағы басқа ғалымдардың қатысуымен жасалған. Өлкетану мәліметтерін өмірмен байланыстыра оқу мақсатында, пайдаланудың элементтеріне жасалған анализ М. Н. Скаткин, В. А. Сухомлинский, А. А. Шибанов, Е. В. Щукин, И. М. Верзилин, С. А. Киватов еңбектерінде көрінеді. Оқушыларды тәрбиелеу барысында өлкетануды мақсатты түрде пайдалану жайлы мәселелер Н. Б. Рубанцов, Т. Е. Сафуллин, А. А. Меджидов, И. И. Бескоровайный еңбектерінде кездеседі. Оларда мектеп өлкетануын оқушылардың жан-жақты дамуы үшін, өлкетану мәліметтерін оқу үрдісінде пайдалану үшін тәжірбиелерді жалпы түрде біріктірді. Осынын ішінде құндылығы жағынан көзге түскен Д. В. Каюбтын еңбегі. Онын зерттеу жұмысында тарих сабағын оқыту үшін өлкетану мәліметтерін қодану мен мектеп мұражайын жасау үшін мәліметтерін жинақтап әдістемесіне талдау жасаған және тарихи өлкетану саласына болашақ ұстаздар дайындау жолдарынын жобасын жасаған.

Өлкетанушы-әдіскерлер ретінде Б. Б. Мұқанов, Г. М. Рукавишников, О. О. Рутьковскийді атап өтуге болады. Олардын зерттеуі бойынша жарық көрген әдістемелік көмекші құралы «Мектепте туған өлкені оқып үйрену» деп аталады.

Ол өлкетану жұмысынын жан-жақты аспектілерін оқу-тәрбие жұмысындағы маңызын ашып көрсетеді. Еңбекте мектеп өлкетануынын даму жолдары, мектеп пәндерін оқуда сыныптан тыс жұмыстар жүргізу мен туристік өлкетану саяхатын жасауды ұйымдастыру жолдарының жобасы берілген. Н. Сарыбеков 60 жылдардан бері қоршаған ортаны қорғау проблемаларын зерттеумен шұғылданады. Оның еңбектерінде оқушыларға экологиялық тәрбие берудің әдістемелік ұсыныстары бар.

Мектеп өлкетануы және туризм күрделі педагогикалық құбылыс, оны бір жақты шешу еш мүмкін емес, мектеп өлкетануы көп жақты:

- Өлкетану және туризм мәліметі- оқушыларды тәрбиелеу мен оқытудағы маңызды компоненті болып саналады;

- Оқушылармен жұмыс істеу үшін мәлімет мазмұнын таңдауда өлкетану принцип функциясын атқарады;

- Оқушыларды туған өлкесін оқып үйренуге жұмылдырғанда туған өлке жайында әдістер комплексін пайдалану керек. Ол құжаттар жинау, интерент, сұхбат алу, тарихи оқиғаларға қатысушылармен әңгіме;

- Оқушылардың жұмысының кең көлемде қанат жаюына жағдай жасап ұйымдастыруды формалау керек;

- Өлкетану жұмысынын жемісті болуын қадағалау.

Мектеп өлкетануынын функциясын педагогикалық құбылыс ретінде мазмұны міне осындай. Онда ғылыми ізденістердің теоретикалық позициялары бар. Ол мектеп өлкетануының қол жеткізген табыстарының дамуының көрсеткіші сияқты. В. П. Шемякин туристік саяхаттардың оқушыларды экономикаға тәрбиелеудегі маңызын жоғары бағалады. Мектеп өлкетануымен туризм оқушыларға экономикалық түсінік, қабілеттілік пен іскерлік тудырады. Олар да осыдан келіп жеке бастың моральды экономикалық қасиеттері қоғамдықжетістіктерді сақтау мен көбейтуге мүмкіндік береді. Туризм мен өлкетану оқушыларда қызығушылық тудырады.

Қазақстанда өлкетану білімінің негізін салғандардың бірі – Шоқан Уәлиханов болды. Ол адамды табиғаттың туындысы деп ұғынып, орман мен тоғайды, өзен мен көлді, далалы және таулы жерлердің тіршілік үшін қажеттігін, біртұтастығын байқаған. Ш.Уәлиханов қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрыптарын жете зерттеп, олардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін суреттеген [1].

Қазақстандағы өлкетанудың пайда болуы – XVII ғасыр. Өлкетану XVIII ғасырда әсіресе кең құлаш жайған. Географияның гүлденген уақыты деп аталады. Өлкетану зерттеулерінің нәтижесі жергілікті әкімшілік құжаттарында, губернатор «Есебінде», губернияның «Топографиялық жазбаларында», Бас жер өлшеушілер материалдарында көрініс берді. Өлкетанулық еркін зерттеулерді: экономикалық, археологиялық, географиялық, жаратылыстану қызығушылары, антропология және этнография қоғамдары, губерниялық архив комиссиясы, земстволар көп университеттер, ғылыми қоғамдардың бөлімшелері мен филиалдары жүргізді.

Қазақстанда өлкетану жұмыстарының негізгі кезеңдері:

1-кезең. Революциядан бұрыңғы кезең. Патшалық Ресейдің қиыр алыс түкпірлерінде өлкетану үйірмелері, қоғамы, мұражайлары пайда болды. Олардың жергілікті мәдениет саласы халық тұрмысын жазып, жинау зерттеуде елеулі табыстарға жетті. Осы кезеңде орыс саяхатшылары мен тарихшылары қазақ халқының тарихын зерттеуге зор үлес қосты. XVI ғасырдың ортасында Ресейде кітап басып шығару пайда болуына байланысты, тарихи мәліметтер, саяси-экономикалық, адамдардың рухани өмірі туралы кітаптар күрт көбейді. XVIII ғасыр бойында қазақ халқы туралы тарихи-этнографиялық материалдар молайған үстіне молая түсті.

Орыс және Орта Азиялық елшіліктер өз кезектерінде қазақтар көшіне соғып, Ресейге қазақ халқының өмірі туралы мәліметтер жеткізіп тұрды. Бұл ең алдынмен сауда жүргізу қауіпсіздігіне қажет болды. Ресейде 17 ғасырдың басында «Үлкен сызба» деп аталған мемлекеттік картаның тұңғыш жазбаша

сипаттамысы «Үлкен сызба кітабы» (1627 ж.) жарық көрді. Кітаптың Қазақстанға қатысты деректері Есіл мен Сарысу өзендерінің, Ұлытау мен Қаратау аралығындағы аумақтың 50-ге жуық географиялық атауларды қамтиды. Сырдария, Жайық, Жем, Ырғыз, Торғай, Жыланшық, Сағыз, Темір, Бұлдырты және тағы басқа өзендер мен басты көлдер аталған. Ұлытау, Қаратау, Мұғалжар тауларының, Нарын, Арал маңы құмдарының орны көрсетілген. Индер көлі мен Елек өзенінің бойында тұзөндірілетіні, Ұлытауды қалайы, Жыланшық өзенінің бойында табиғи бояу кездесетіндігі баяндалған [2].

XVIII ғасырдың 30-жылдарында кіші жүздің Ресей мемлекетінің кол астына кіруінен бастап қазақ жерінің географиялық зерттелуінде жаңа кезең басталады. XVIII ғасырдың ортасы мен XIX ғасырдың екінші жартысында этнографиялық зерттеулердің дамуы, Орыс географиялық қоғамының (1845-1861 жж) құрылуымен байланысты. Оның Орынбор бөлімшесінің мүшелері болып: Т. Сейдалин, Н. М. Бекчурин, О. Г. Игнатьев, И. А. Киреевский, А.И. Оводов, Я. Н. Плотников, А. А. Тилло, кейінірек Ы. Алтынсарин, Б. Дауылбаев, С. Жанториндер кірді. 1870 жылы баспа органының бөлімі өзінің «Жазбаларды» жарыққа шығарды. Бірақ, ол төрт шығармашылығынан соң өзінің өмір сүруін тоқтатты (1870, 1872, 1875, 1881). Онда Ы. Алтынсарин, Б. Дауылбаев, С. Жанторин, В. Плотников, Т. Сейдалиннің этнографиялық еңбектері жарияланды. Батыс-Сібір, Жетысұлық, Түркістандық қазақтардың үй кәсібі мен қолөнерін этнографиялық тұрғыдан зерттеп суреттеген П. Медведский, А.Н Тетеревниковтің еңбектері үлкен қызығушылық тудырады.

Таланты орыс географы және картографы Я. В. Ханыков (1818-1862), өмірінің он бес жылын қазақ даласы мен Орта Азияның географиясын зерттеуге арнаған. Ол 1839 жылы қазақ халқы туралы статистикалық және этнографиялық мәліметтерді қолданып, «Орынбор өлкесін географиялық шолу» атты тұңғыш ғылыми еңбегін жазды. Сонымен қатар, Я. В. Ханыков «Хиуа хандығы мен Арал теңізінің картасын» (1851 ж.) және «Кіші Ішкі орда қырғыздарының жерлері картасын» (1845 ж.) жасады. «Хиуа хандығы мен Арал теңізінің картасына» орыс

саяхатшыларының ерте кезден бастап XIX ғасырдың ортасына дейінгі Арал теңізі туралы тарихи мәліметтері бойынша күрделі «Түсініктеме жазуларын» жазды. 1848-1849 жылдары А. И. Бутаковтың (1816-1869) экспедициясы Арал теңізін қағазға түсірді және Арал туралы қызықты мәліметтер жинады. А. И. Бутаков Арал теңізін суреттеп, теңіз маңын табиғи-географиялық тұрғыда зерттеді және Аралдың дәл картасын жасады. Арал теңізінде пароход шаруашылығын дамытуға болатындығын негіздеді (1852), Сырдария мен Әмудария өзендерінің навигациялық-гидрографиялық суреттемесін жасады (1853-1863).

1850-1860 жылдары Орынбор өлкесінде қазақ этнографы М. С. Бабажанов еңбек етті. Бабажановтың «Қымыз туралы жаңалық», «Орал казак-орыстары мен Ішкі Орда қазақтарының айтысы», «Ішкі қазақ Ордасының жылқылары және оны бағу», «Нарын құмы жөніндегі мәліметтер», «Ішкі Бөкей ордасындағы аңшылық» деп аталатын мақалалары мен зерттеу еңбектері мән-маңызы өте жоғары еңбектер болып табылады. Әсіресе, мұндағы жылқы, қымыз жөніндегі жазбалары күні бүгінге дейін құны жоғалмайтын дүниелер. Нарын құмынан табылған әйел мүсініндегі балбал тас үшін ол күміс медальға ие болды. «Заметки киргиза о киргизах» («Қазақтың қазақтар туралы жазбалары») 1861 жылы Санкт-Петерборда басылған. Сонымен бірге ғалымның батыс қазақ жерінің кен байлығы, географиялық ерекшеліктері, топономика, этнография, тарих саласындағы еңбектері де бар [3].

2-кезең. Кеңес өлкетануының пайда болуы, қалыптасуы мен дамуы кезеңі 1917 жылдан 1990 жылдардың аралығын қамтиды. Кеңес дәуірінде өлкетану ғылыми-мәдени қозғалыс ретінде кең тарады және нығайды. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін Қазақстанда Өлкетанудың тұрақты ғылым мекемелері мен ғылыми-зерттеу интернаттары, қорықтар ұйымдастырылды. Өлкетану бойынша Қазақстанды зерттеу қоғамы аясында және Кеңес өкіметінің Қызыл керуен, Қызыл отау шараларының негізінде көптеген жұмыстар атқарылды. Бұл кезеңде негізінен Қазақстанның табиғи ресурстарын игеру, шикізаттың жаңа көздерін

ашу, индустрияландыру, елдің бет-бейнесін түбірінен өзгерту, кеңестік шаруашылықтар мен мәдени құрылыс бағдарламасын іске асыру мақсатында ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Қазақстан өлкетануында Қ. И. Сәтбаев, Ә. Х. Марғұлан т.б. қомақты еңбектер атқарды. Бірқатар тұрақты және маусымдық экспедициялар Қазақстанның жер қойнауын, өсімдік-жануарлар әлемін, жалпы табиғатын кешенді зерттеу және тарихи-археологиялық қазба жұмыстарын жүргізумен қатар, жергілікті халықтың мәдениетін, тілін, өнерін, ауыз әдебиеті үлгілерін жинастырумен де айналысты. 1973 жылы Кеңес Одағы жергілікті халықтар өлкесінің тарихын, экономикасын, мәдениетін, табиғатын зерттеп білуге қатысты арнайы Бүкілодақтық туристік экспедициялар ұйымдастырды. Туристік-өлкетану үйірмелері жұмыс жасады. Өлкетанудың жергілікті орталықтары ретінде тарихи-өлкетану мұражайлары, мәдениет үйлері, түрлі үйірмелер құрылды.

Қорытынды. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері жергілікті жерлердегі Өлкетану мекемелерінің ісін жандандыру, бұрынғы жер-су атауларының шығу тегін зерттеп, қалпына келтіру, халыққа көп танымал емес бай мұраны жинастыру, тарихи-мәдени ескерткіштерді қорғауға алу ісі қолға алынды. Жергілікті жерлерде облыс, аудан өлкетану мұражайлары жұмыс істейді. Қазақстанның әр өлкесіне арнайы ғылыми-зерттеу экспедицияларын ұйымдастыру да ілгері дамуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жакупов А.А. Павлодар облысының географиясы.Оқулық. Алматы: «Adal kitap» баспасы, 2022. – 100 б

2. Мазбаев О.Б. Қазақстан Республикасы туризмнің аумақтық дамуының географиялық негіздері: географ. ғыл. докт. ... автореф. – Алматы, 2010. – 38 б.

3. Жакупов А.А. Павлодар облысының аумақтық рекреациялық жүйесінің табиғи-ресурстық әлеуеті: монография. Алматы: «Adal kitap» баспасы, 2022. - 236 б

HISTORY

General history

Садыкова Айжан Абдихалыковна
А.Назарбеков атындағы №87 жалпы орта білім беретін мектеп

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ЭССЕ ЖАЗУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Эссе дегеніміз (фр. тіл. essai -тәжірбие, лат.т. exagium – құрау) – философиялық, әдеби, тарихи, публицистикалық, әлеуметтанулық, саяси және тағы басқа саладағы ғылыми емес, автордың жеке көзқарасын білдіретін прозалық мәтін. Жанр ретінде енгізген 1580 ж. Мишель Монтень болатын, ал «эссе» сөзін бірінші рет қолданып, осы жанрда 1597 жылы Френсис Бэкон кітаптарын жазып шығарды.

Эссе екіге бөлінеді: 1) субъективті; негізгі мақсаты – авторды жан жақты ашу, таныту. 2) объективті; негізгі мақсаты – белгілі бір ғылыми тақырып бойынша автордың көзқарасын ашу, таныту.

Эссе жазу кезеңдері:

Проблеманы анықтау -ойлану–жоспарлау –жазу–тексеру

ЭССЕ жазу барысында қатаң сақталынуы тиіс ТАЛАПТАР:

• Жеке көзқарастың көрінісі;
• Фактілі дәлелдер (аргументтер);
• Теоретикалық негіздеме;
• Терминдерді қолдану;
• Цитаталарды келтіру;
• Әртүрлі көзқарастарды мысалға алу;
• Логикалық заңдылықтың сақталынуы;
• Салыстыру және қорытындылау әдістерін қолдану;
• Сауаттылық (пункт., орфогр.);
• Юмор, сарказм;
• Ғылыми еңбектерге сілтеме жасау.

Эссенің жазылу құрылымы:

1. Кіріспе. Тақырыптың негізгі мәні мен негіздемесі тезис түрінде көрсетіледі;

2. Тақырыпты дамыту: Тақырыпқа сәйкес бар біліміңізбен: теория, фактілер, идея, ақпараттар, паралелдеу, аналогия, ассоцация, теңеу, сұрақтар қою, т.б. қолданып, дәлелдейсіз (аргументация).

1. Аргумент түсіндіру мысал (факт) байланыстырушы сөйлемдер.

2. Аргумент түсіндіру мысал (факт) байланыстырушы сөйлемдер;

3. Қорытынды. Жалпылау мен аргументтеріңіздің логикалық қорытындысы. «Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні».

Бұл – эссенің негізгі құрылымы. Эссе құрылымының бөліктері бір-бірінен ажырамайтын, спираль іспеттес болады. Сөз оралымдары, яғни абзацтан абзацқа өтуші сөйлемдер, шылаулар, қаратпа сөздер эссе құрылымын байланыстырады. Шылаулар абзацтарда айтылатын пікір мағынасына қарай қолданылады. Қаратпа сөздер эссе жазушының ойына байланысты қойылады.

Эссе жазу адамды үздіксіз оқуға итермелейді. Идея айтып, пікір білдіргенмен, аргументтермен бекіте алмау – аяқталмаған эссе. Толық эссе жазылу үшін қоғамда болып жатқан жаңалықтар, әртүрлі саладағы өзгірістер, тың ойлар, оқиғалар, жаһандық мәселелер назардан тыс қалмау керек. Нашар аргументтен нашар эссе жазылады. Эссе – білім алушыны үздіксіз оқуға жетелейтін жазба жұмыс түрі.

Енді эссе құрылысын және әрбір бөлімінде не жазылу керек екенін анықтап алайық:

1. Кіріспе.Мұнда 3-4 сөйлем жеткілікті. Бірінші сөйлемде оқырмандарды қызықтыру керек. Ол үшін сіздің эссе тақырыбыңыз өзекті екенін дәлелдейтін мәлімет жазылу керек. Тағы да еске түсіріп кетейік, плагиатты болдыртпас үшін ресурты көрсету керек. Эсседе берілген мәселені толық 100 пайыз қарастыру дұрыс болып саналмайды. Сондықтан да екінші сөйлемде жалпы айтып кеткен мәселенің ішінде негізгі тоқталатын 2/3 (эссе түріне байланысты, сондықтан бұл туралы келесі мақалаларда жазатын болам) қырды/ аспектіні таңдағаныңызды көрсету керексіз. Үшінші сөйлемде эссеге осы қырларды/аспектілерді таңдаудағы мақсатты көрсету керексіз. Бұл салыстыру, талдау жасау, шешімдерді ұсыну болуы мүмкін және мақсат эссе түріне байланысты. 2. Негізгі бөлім3 абзацтан тұрады. Әрбір абзац кіріспе бөлімінде көрсетіп кеткен мақсатқа

сәйкес болу керек. Яғни, егер сіз аспектілерге талдау жасауды мақсат етсеңіз, әрбір абзацта талдау жасау керексіз. Ал әрбір абзац 5/7 сөйлемнен құралғаны жөн. Бұнда да кіріспеде қолданылған принцип жүреду. Мәселен, 1 және 2-сөйлемдерде мәселенің белгілі аспектісі туралы мәлімет беріледі. Ал 3 пен 4-сөйлемдерде осы мәліметтер бойынша сіздің ойыңыз. 5-сөйлемде жалпы жасалынған ойыңызды 1 сөйлеммен қорытындылау керек.

3. Қорытынды жазуда абай болу керек. Себебі, эссенің бұл бөлімінде сіздер жаңа мәлімет қоса алмайсыздар. Алайда, эссенің оңай бөлімі де бола алады, егер сіздер негізгі бөлімнің әрбір абзацында қорытынды 1 сөйлем жазған болсаңыз. Сол жазылған 3 қорытынды сөйлемді өзгертіп басқа сөздермен жазу керексіз. Содан кейін 3 қорытынды сөйлемді жалпылап 1 сөйлем жазылуы тиіс.

Эссе жазу процесі оқушыларға өте пайдалы, өйткені ол оқушыларға ойларды анық және сауатты тұжырымдауға, ақпаратты құрылымдауға, негізгі ұғымдарды қолдануға, себеп-салдар байланыстарын көрсетуге, тәжірибені сәйкес мысалдармен көрсетуге және өз қорытындыларын негіздеуге үйренуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ә.Қ. Сейтова, Б.А. Әбілдаев. "Эссе жазудың әдістемесі". Алматы: Білім, 2018.
2. Г.Ж. Жұмабаева. "Жазу өнері: Эссе жазудың қыр-сыры". Астана: Фолиант, 2017.
3. М.К. Бекмұхамбетов, Л.М. Құрманбаева. "Қазақ тілінде эссе жазудың әдістері". Алматы: Мектеп, 2016.

Ауелова Роза Бахытовна
FinBridge International School

ЭССЕ ЖАЗУДАҒЫ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

«Эссе» сөзі қазақ тіліне француз тілінен енген және тарихи түрде латынның exagium (құрау) сөзінен шыққан. Француз тіліндегі ézai сөзін тәжірибе, сынау, әрекет, эскиз деген сөздермен сөзбе-сөз аударуға болады.

Эссе - бұл белгілі бір жағдайда немесе мәселе бойынша жеке әсерлер мен ойларды білдіретін және тақырыпты түпкілікті немесе толық түсіндіру деп мәлімдемейтін шағын көлемді және еркін композициядағы прозалық шығарма.

Жанр ретінде енгізген 1580 ж. Мишель Монтень болатын, ал «эссе» сөзін бірінші рет қолданып, осы жанрда 1597 жылы Френсис Бэкон кітаптарын жазып шығарды.

Эссе екіге бөлінеді: 1) субъективті; негізгі мақсаты – авторды жан жақты ашу, таныту. 2) объективті; негізгі мақсаты – белгілі бір ғылыми тақырып бойынша автордың көзқарасын ашу, таныту.

Қолданылуына қарай: әдеби жанрда, білімді бақылау әдісі ретінде, батыс елдерінде ЖОО-ға түсуде талап етіледі. Жазылу көлемі: 250 – 500 сөз, 1-2 беттен 20 бетке дейін.

Эссенің кейбір ерекшеліктері:

белгілі бір тақырыптың немесе сұрақтың болуы. Кең ауқымды мәселелерді талдауға арналған жұмыс, анықтамасы бойынша, эссе жанрында жазылмайды.

эссе белгілі бір жағдайға немесе мәселеге қатысты жеке әсерлер мен ойларды білдіреді және тақырыпты түпкілікті немесе толық түсіндіру болып көрінбейді.

Әдетте, эссе бір нәрсе туралы жаңа, субъективті боялған сөзді қамтиды, мұндай шығарма философиялық, тарихи-биографиялық, публицистикалық, әдеби-сыни, ғылыми-көпшілік немесе таза фантастикалық сипатта болуы мүмкін.

эссе мазмұнында ең алдымен автордың тұлғасы – оның дүниетанымы, ойы мен сезімі бағаланады.

Эссе құрылымы оған қойылатын талаптармен анықталады:

очерк авторының мәселе бойынша ойлары қысқаша тезис түрінде беріледі (Т).

идея дәлелдемелермен бекітілуі керек - сондықтан тезис аргументтермен жалғасады (А).

Маңызды ережелерінің бірі – тезис қою. Тезис – эссенің кілті. Кілті табылмаса, эссенің негізгі мақсатына жетуі де қиындыққа ұшыратады. Тезис – автор ұстанымы, негізгі бөлімде дәлелденетін ойға сілтеуші негізгі идея. Тезис кіріспе бөлімде қойылады. Кіріспе бөлім нені қамту керек? Кіріспе бөлімде эссе жазушы эссе тақырыбына түсінік береді. Осы арқылы жазушының эссе тақырыбын түсінгенін анықтай аламыз. Бұл тақырып неліктен өзекті екендігі жазылады. Тақырып және оның өзектілігі туралы жазылғаннан кейін тезис қойылады. Тезистен кейін негізгі бөлімге көшуші сөйлем жазылады. Тезис нақты әрі анық берілсе, жазбауға да болады.

Дәлелдер - бұл фактілер, әлеуметтік өмір құбылыстары, оқиғалар, өмірлік жағдайлар мен өмір тәжірибесі, ғылыми дәлелдер, ғалымдардың пікірлеріне сілтемелер және т.б. Әрбір тезистің пайдасына екі дәлел келтірген дұрыс: бір дәлел сенімсіз болып көрінеді, басқа үш дәлел қысқалық пен бейнелеуге бағытталған жанрда жасалған баяндаманы қайта қалпына келтіріп, ойды анық жеткізеді. Осылайша, эссе дөңгелек құрылымға ие болады (тезистер мен дәлелдердің саны тақырыпқа, таңдалған жоспарға және ойдың даму логикасына байланысты):

Кіріспе; Тезистер, дәлелдер; Тезистер, дәлелдер; Тезистер, дәлелдер; Қорытынды.

Эссе жазғанда келесі тармақтарды да ескерген жөн:

Кіріспеде және қорытындыда мәселеге назар аудару керек (кіріспеде ол қойылған, қорытындыда автордың пікірі жинақталған).

Абзацтарды, қызыл сызықтарды ерекшелеп, абзацтар арасында логикалық байланыс орнату қажет: осылайша жұмыстың тұтастығына қол жеткізіледі.

Баяндама стилі: эссе эмоционалдылығымен, мәнерлілігімен және көркемдігімен ерекшеленеді. Сарапшылар жақсы эссе қысқа, қарапайым, әртүрлі интонациялық сөйлемдермен және «ең заманауи» тыныс белгісін - сызықшаны шебер қолдану арқылы қамтамасыз етіледі деп санайды. Дегенмен, стиль тұлғаның ерекшеліктерін көрсетеді, мұны есте ұстаған жөн.

Эссе тақырыптары эссе түрлеріне қарай әртүрлі құрылады. Аргументтік, дәлелдемелік, әдеби, сыни, синтез эсселердің өзіндік ерекшеліктері бар. Осыған сәйкес тақырыптарында да өзгешілік бар.

Эссе жазу адамды үздіксіз оқуға итермелейді. Идея айтып, пікір білдіргенмен, аргументтермен бекіте алмау – аяқталмаған эссе. Толық эссе жазылу үшін қоғамда болып жатқан жаңалықтар, әртүрлі саладағы өзгірістер, тың ойлар, оқиғалар, жаһандық мәселелер назардан тыс қалмау керек. Нашар аргументтен нашар эссе жазылады. Эссе – білім алушыны үздіксіз оқуға жетелейтін жазба жұмыс түрі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ә.Қ. Сейтова, Б.А. Әбілдаев. "Эссе жазудың әдістемесі". Алматы: Білім, 2018.
2. Г.Ж. Жұмабаева. "Жазу өнері: Эссе жазудың қыр-сыры". Астана: Фолиант, 2017.
3. М.К. Бекмұхамбетов, Л.М. Құрманбаева. "Қазақ тілінде эссе жазудың әдістері". Алматы: Мектеп, 2016.

MEDICINE

Therapy

Сиязова Айнур Ержанкызы, Сейтхан Данура Сейтханкызы
Научный руководитель: к.м.н. Абильмажинова Г.Д. , Негманова Г.Е.
Врачи-резиденты 1 курса ПФ НАО «МУС»

КЛИНИКАЛЫҚ КЕЙС: БЕХЧЕТ АУРУЫ

Зерттеудің өзектілігі

Бехчет ауруы (БА) – ауыз қуысы, жыныс мүшелері, көздің шырышты қабаты және теріде ойық жара процесінің қайталануымен, буындардың, асқазан-ішек жолдарының, орталық жүйке жүйесінің (ОЖЖ), тамырлардың және басқа мүшелердің зақымдалуымен жүретін жүйелі тамырдың қабынуы. БА кез-келген калибрлі тамырлардың патологиялық процесіне қатысуымен жүреді.

Қазіргі ғылыми түсініктерге сәйкес, БА патогенезінің негізі қантамыр эндотелийінің аутоиммунды қабынуы болып табылады. Адамның иммундық жүйесінің сыртқы тітіркендіргіштерге гиперреактивтілігі иммунитет механизмдерінің бақылаудан тыс белсендірілуіне, 1 типті Т-хэлпер лимфоциттердің (Th-1) жұмысының бұзылуына және қабынуға қарсы цитокиндердің шамадан тыс экспрессиясына әкеледі. Бехчет ауруын сипаттайтын иммунологиялық бұзылулар артериялық және веноздық тамырлардың эндотелийінің зақымдалуына әкеледі.

Клиникалық кейс

Науқас туралы мәлімет: қыз А., 15 жаста, Павлодар қаласы «Облыстық балалар клиникалық ауруханасы» мемлекеттік бюджеттік денсаулық сақтау мекемесінде қаралып, емделді. Медициналық мекемеге дене қызуының 37,8 С дейін көтерілуіне, әлсіздікке, шаршағыштыққа, іштің ауырсынуына, сол жақ көзінің ауырсынуына және қызаруына, тәбетінің болмауына, 5 кг-нан астам салмақ жоғалтуға шағымдарымен медициналық мекемеге түсті.

Анасының айтуынша, балада ерте жастан ойық жара болған. Ауруханаға жатқызылғанға дейін 1 айда дене қызуының 39 С дейін көтерілуі фонында ауыз қуысының шырышты қабатында сол жақ көздің ойық жарасы мен гиперемиясы

пайда болған. Науқас Павлодар облысы «Облыстық балалар клиникалық ауруханасына» госпитализацияланып тиісті терапия тағайындалды. , жедел фарингит, орташа ауырлық дәрежесі. Афтозды стоматит. Жеңіл дәрежедегі анемия.» Науқас алдыңғы госпитализациядан бір ай бұрын келесі көріністерді байқаған: афталық стоматит, іштің ауыруы, диарея, 3 кг салмақ жоғалту. Ол қайтадан ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің «ОБКА» мемлекеттік бюджеттік мекемесіне жатқызылды, онда «инфекциялық» аурулар бойынша тексеруден өтіп, емделді. Ата-анасының айтуынша тұқым қуалаушылық, тамаққа, дәрі-дәрмектерге және вакциналарға аллергиялық реакциялар тіркелмеген.

Ауруханаға түскен кезде абдоминалды синдромына байланысты жағдайы орташа ауырлықта (іштің ауыруы, іш өтуі) анықталды. Терінің құрғауы және бозаруы және тургордың төмендеуі байқалды. Сол көздің склерасы мен конъюнктивасының айқын инъекциясы анықталды. Бетінің шырышты қабатында біркелкі емес пішінді көптеген ауырсынатын афталар (5 ойық жаралы ақаулар, диаметрі 0,6 см-ге дейін ауытқиды, түбі сұрғылт жабынмен жабылған). Төменгі аяқтың терісінде дөңгелек пішінді эритематозды элементтер (көлемі 1 см-ге дейін түйіндер) анықталды. Сонымен қатар тері элементтерінің ауыруы және шырышты қабықтың ойық жаралары байқалды. Перифериялық лимфа түйіндерінің ұлғаюы байқалмады. Кеуде қуысының мүшелерінен және қан айналымы жүйесінен - нормадан ауытқулар жоқ. Пальпацияда: іші жұмсақ, көлемі ұлғаймаған, эпигастрийде және кеуде маңы аймағында ауру сезімді, бауыр мен көкбауыр ұлғаймаған. Нәжістің сипаттамасы: патологиялық қоспаларсыз күніне 3-5 ретке дейін шырышты. Зәр шығаруы бос, ауырсынусыз Пастернацкий симптомы екі жақтан теріс.

Зертханалық зерттеу

Қарау кезінде гемограммада: гемоглобин 90 г/л, эритроциттер 3,5х10^12/л, ЭТЖ 30 мм/сағ, лейкоциттер 16,4х10^9/л (нейтрофилдер 72%, лимфоциттер 20%, моноциттер 20%) , тромбоциттер 550х10^9/л; жедел фазадағы С-реактивті ақуыздың жоғарылауы >165 мг/л; сарысудағы темірдің 2,7 мкмоль/л дейін төмендеуі. Гемограммада солға ығысқан анемия, тромбоцитоз және нейтрофильді лейкоцитоз белгілері анықталды. Жалпы зәр анализі: қалыпты.

Биохимиялық қан анализі: жалпы ақуыз 68 г/л (қалыпты 60–80 г/л), глюкоза 4 ммоль/л (қалыпты 3,3–5,5 ммоль/л), холестерин 3,6 ммоль/л (қалыпты 2,9–5,2 ммоль/л), АЛТ 7 U/l (қалыпты 22 U/л дейін), АСТ 17 U/l (қалыпты 32 U/л

дейін), креатинин 30 мкмоль/л (қалыпты 27– 62 мкмоль/л), мочевина 2,9 ммоль/л , қалыпты 1,8–6,4 ммоль/л), креатининфосфокиназа 72 Ед/л (қалыпты 20–200 Ед/л).

Жұқпалы аурулардың диагностикасы: қан және зәр культурасы - микробтардың өсуі жоқ; тамақтан және араннан жұғынды алу – Streptococcusviridans мол өсуі. АИТВ, В, С гепатитінің серологиялық маркерлері жоқ.

Аутоиммунды жағдайлар мен қабыну диагностикасы: қос тізбекті, нативті ДНҚ-ға антиденелер (анти-ds-ДНҚ), нуклеосомаға антиденелер (LE жасуша факторы), антинейтрофилді цитоплазмалық антиденелер (ANCA скринингі: PR3, MPO), циклдік цитрулинге қарсы антиденелер. ACCP, antCCP) - анықталмады.

Кардиолипинге (антифосфолипидтерге) антиденелерді анықтау сынағы: теріс.

Диагнозды растау үшін патергиялық сынақты жүргізген кезде оң нәтиже алынды.

Клиникалық диагноз

Бехчет ауруы. Созылмалы гастродуоденит (эрозиялық гастрит), HP-мен байланысты, өршу кезеңі. Сол жақ көздің жедел кератоувеиті. Афтозды стоматит. Жеңіл анемия.

Өмір анамнезі: Жасына, жынысына сәйкес өсіп дамыған. Вирусты гепатит, ВИЧ, туберкулез, қант диабеті – анықталмаған. Созылмалы аурулары: Жедел вирустық аурулар. Тұқым қуалаушылық – анықталмаған. Зиянды әдеттері жоқ.

Объективті қарау: жалпы жағдайы ауырлығы орташа, санасы айқын. Дене қызуы 36,6 С. Палата ішінде қозғалады, балдақпен. Өзіне-өзі қызмет көрсету шектеулі. Тері және шырышты қабаттар таза, бозғылт, тургор төмендеген. Тері астындағы май талшықтары орташа дамыған (бойы 160 см, салмағы 50 кг).

Тыныс алу жиілігі минутына 27. Тыныс алу жүйесін тексергенде екі жақты экспираторлық бронхит анықталды. Пульс жиілігі 105/мин, АҚ 120/80 мм сын.бағ. Жүйке жүйесін тексеру кезінде сенсорлық жоғалтумен екі жақты ассиметриялық дистальды бұлшықет әлсіздігі анықталды. Терең сіңір

рефлекстері бицепс рефлекстерін қоспағанда, аяқ-қолдарында анықталмады. Басқа жүйелер тексеру барысында қалыпты болды.

Лабаораториялық зерттеулер: Жалпы қан анализі: Гемоглобин – 117 г/л, эритроциттер – 3,7х1012, лейкоциттер – 14,4х109(нейтрофилдер 64%, лимфоциттер 15%, моноциттер 1% және эозинофилдер 20%), ЭТЖ – 44 мм/сағ. Жалпы зәр анализі: тығыздығы – 1024, протеинурия – 0,3 г/л, лейкоцитурия 20-25 көру аймағында. Тәуліктік протеинурия – 0,7 г/тәу. Биохимиялық қан анализі: Креатининфосфокиназа 532U/л (қалыпты 200 U/л дейін), Тропонин Т-сынамасы теріс. Вассерман реакциясы теріс болды. Иммунологиялық зерттеулер: ANA, анти dsDNA және c-ANCA теріс болды. P-ANCA (ИФА) оң болды.

Инструменталды зерттеулер: Электрокардиограммада синусты тахикардия анықталды, бірақ эхокардиограммада қалқада және алдыңғы қабырғада гипокинезия анықталды. Коронарлық ангиограммада сол жақ алдыңғы төмендейтін коронарлық артерия аумағында жеңіл дәрежелі зақымдану анықталды. Кеуде қуысының рентгенографиясы – созылмалы бронхит .Жүйке өткізгіштігін зерттеу кезінде мононейропатиялардың бар екендігі анықталды. Спирометрия кезінде тыныс алу жолдарының қайтымды бітелуі анықталды. Оның бастапқы форсирленген дем шығарғандағы 1 секундта шығарылған ауаның көлемі (ОФВ1) болжамды мәннің 68%. құрады, бронходилататорлармен сыналғаннан кейін болжамды форсирленген дем шығарғандағы 1 секундта шығарылған ауаның көлемінен(ОФВ1) 90% - ға дейін өсті, бұл тыныс алу жолдарының қайтымды кедергісін көрсетеді.

Инструменталды зерттеулер:

Іш қуысының ультрадыбыстық зерттеуінде: бауырдың, ұйқы безінің реактивті өзгерістері, сол жақ қолтықасты лимфа түйіндерінің лимфаденопатиясының эхографиялық белгілері, құрылымда кальцинаттар бар.

ЭФГДС: эрозиялық антрум гастриті НР-оң, катаральды бульбит, дуоденогастральды рефлюкс. Кеуде мүшелерінің КТ: ошақты-инфильтративті патологияның белгілері анықталған жоқ.

Қосымша мамандардың консультациялары өткізілді. Окулист-дәрігер қорытындысы: сол жақ көздің кератоуевиті, отоларинголог: ЛОР органдарының жүйелі зақымдануы анықталды, мұрын септумының қисаюына ем тағайындалды, стомотолог: терең кариес, афтозды стоматит, гастроэнтеролог:

Helicobacterpylori - мен байланысты созылмалы гастродуоденит, өршу, дуодено-гастральды рефлюкс, невропатолог – патологиялар анықталмады, иммунолог – қабыну иммунограммасындағы өзгерістер, иммунотропты терапияны қажет етпейді.

Қорытынды

Сипатталған клиникалық бақылау сирек кездесетін нозологиялық форма ретінде қызығушылық тудырады.

Бехчет ауруы диагностикалық процесінің күрделілігі спецификалық және жоғары сезімтал зертханалық және аспаптық диагностикалық әдістердің болмауына байланысты, аурудың клиникалық көріністерін талдау принципті болып табылады. Дегенмен, бұл патология клиникалық симптомдардың кең ауқымымен көрінеді, сондықтан Бехчет ауруы бар науқастарды тексеру және емдеу әртүрлі профильдегі мамандарды қажет етеді.

Clinical medicine

Антонян І.М., Мошель Ф.Г., В.В. Россіхін
Харківський національний медичний університет

ВІБОР МЕТОДУ ЛІКУВАННЯ ТА ДІАГНОСТИЧНА ТАКТИКИ ПРИ СИМПТОМАХ НИЖНІХ СЕЧОВИХ ШЛЯХІВ У ХВОРИХ НА ДОБРОЯКІСНУ ГІПЕРПЛАЗІЮ ПЕРЕДМІХУРОВОЇ ЗАЛОЗИ

Інтерес урологів до проблеми діагностики та лікування пацієнтів з доброякісною гіперплазією передміхурової залози (ДГПЗ) можна пояснити незадоволеністю результатами операцій як хворих, так і урологів (що особливо займаються тривалою післяопераційною реабілітацією).

На сьогоднішній день на доброякісну гіперплазію передміхурової залози страждають від 30% до 50% чоловіків старше 50 років і приблизно 80% чоловіків 80 років і старше (М.І. Коган, І.І. Белоусов та ін., 2001).

Пропорційно до збільшення віку чоловіка ДГП може поступово збільшуватися в обсязі та погіршувати відтік сечі. В результаті прогресують іритативні та обструктивні симптоми, що знижують якість життя пацієнта. Основний синдром ДГПЗ – інфравезикальна обструкція. Однак існує група захворювань нижніх сечових шляхів, що протікають із цим синдромом. Відповідно до цього не рідкісні і помилки в диференціюванні нозоологій і, отже, неправильний вибір лікувальної тактики.

Пропонується наступна схема первинного діагностичного мінімуму у пацієнтів з синдромом інфравезикальної обструкції.

А) У плані діагностичного набору досліджуються: 1. Анамнез; 2. IPSS; 3. Запис ритму сечовипускань; 4. Пальцеве дослідження простати; 5. Оцінка аналізу сечі; 6. Оцінка ниркових функцій; 7. PSA; 8. Урофлоуметрія; 9. УЗД сечової системи та простати; 10. Оглядова урографія

Б) Диференціювання синдрому інфравезикальної обструкції проводиться при захворюваннях: 1. ДГПЗ; 2. Карцинома простати; 3. Запальні зміни ПЗ; 4. Нейродисфункція сечового міхура; 5. Склероз шийки сечового міхура, простати.

При зверненні хворого до клініки поряд із збиранням анамнезу та загальноклінічним оглядом, включаючи пальцеве ректальне дослідження, пацієнт заповнює IPSS-карту (Міжнародна шкала простатичних симптомів) та представляє запис ритму сечовипускань. Пацієнту виконується аналіз рівня PSA (простат-специфічний антиген) крові, урофлоуметрія, УЗД сечової системи та простати, оглядова урографія.

Сам собою аналіз заповненої IPSS-карти не дає точної інформації про характер реальних порушень сечовипускання, оскільки є суб'єктивною оцінкою. Але у сумі з даними урофлоуметрії дозволяє об'єктивно відобразити якість життя пацієнта та оцінити ступінь виразності ірритативної та обструктивної симптоматики.

Вимірювання рівня PSA крові, УЗД простати всім пацієнтам сприяє ранній діагностиці карциноми простати (аж до інцидентальної пухлини), а аналіз урофлоуметричної кривої допомагає виявити обструктивний тип сечовипускання, запідозрити нейродисфункціональні порушення сечового міхура, що може в принципі змінити лікувальну тактику (табл. 1).

Виконання урофлоуметрії хворим з ДГПЗ дозволяє в середньому у 24% виявити відсутність обструктивних порушень уродинаміки (V сечов. міхур. > 150 мл, U макс. > 15 мл/с, V залишкової сечі < 30 мл.) , хоча за даними заповнених IPSS-карт рахунок симптомів коливався в межах 17-26 балів.

Таблиця 1

Виділені групи в залежності від показників урофлоуметрії та застосовувана в цих групах терапія

ГРУПИ хворих з ДГПЗ	ЗАСТОСОВАНА ТЕРАПІЯ
Ранні стадії ДГПЗ Показники УФметрії: (V сечов. міхур. < 150 мл, U макс. більше 15 мл/с V залиш. сечі -0 мл)	• «Обережне вичікування», • інгібітори 5-а редуктази
2. Ірітативна симптоматика (V сечов. міхур. < 150 мл, U макс. більше 12 мл/с V залиш. сечі -0 мл)	• «Обережне вичікування», • інгібітори 5-а редуктази, • селективні а-адреноблокатори
2. Ірітативна + обструктивна симптоматика (V сечов. міхур < 150 мл, U макс. < 12 мл/с V залиш. сечі <=100 мл)	• Селективні а-адреноблокатори, • інгібітори 5-а редуктази або • оперативне лікування

4. Обструктивна симптоматика (V сечов. міхур. > 150 мл, Uмакс. < 12 мл/с V залиш. сечі > 100 мл)	• Оперативне лікування

ВИСНОВОК: Аналіз даних за пропонованою схемою дозволяє достовірно виділити ДГПЗ з низки патологічних станів нижніх сечових шляхів, об'єднаних синдромом інфравезикальної обструкції, а також допомагає відповіді на запитання, чи необхідно хірургічне лікування. У результаті максимально знижується ятрогенний фактор ушкодження та діагностичні помилки, які можуть принести порушення у здоров'ї пацієнтів.

Россіхін В.В., Мошель Ф.Г.
Харківський національний медичний університет

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ПАТОЛОГІЇ ПРЕДМІХУРОВОЇ ЗАЛІЗИ ТА ТРИКУТНИКА ЛЬЄТО

Гіперплазія передміхурової залози (ГПЗ) залишається одним із найпоширеніших захворювань у чоловіків похилого та старечого віку (84-90%). З цієї причини питання структурно-функціональних особливостей передміхурової залози (ПЗ) та лікування ГПЗ привертає до себе увагу урологів усього світу.

Гіперплазія передміхурової залози (ГПЗ) залишається одним із найпоширеніших захворювань у чоловіків похилого та старечого віку (84-90%). З цієї причини питання структурно-функціональних особливостей передміхурової залози (ПЗ) та лікування ГПЗ привертає до себе увагу урологів усього світу.

Як не назвати це захворювання, - чи гіпертрофія передміхурової залози, ДГПЗ, аденома простати або аденома парауретральних залоз - але, по суті, мова може йти про групу захворювання, що виходять з органів міхурово-уретрального сегмента, його сечостатевого трикутника (trigonum vesicae).

Як встановлено клініко-патологоанатомічними зіставленнями, в одних випадках відбувається збільшення самої тканини передміхурової залози за рахунок істинної гіперплазії її залозистих клітин з подальшим збільшенням в обсязі самої залози - АП, в інших, навпаки, відбувається не гіперплазія, а атрофія з подальшим розвитком склерозу передміхурової залози — із заміщенням її потужною сполучно-фіброзною тканиною. У третьому випадку відбувається також справжня гіперплазія тканини передміхурової залози з вираженим злоякісним перетворенням її залозистих елементів (РПЗ).

Мова може йти про три патоморфологічні стани, що самостійно розвиваються в сечоміхуровому трикутнику: аденома, рак і склероз передміхурової залози. Саме ця тріада зумовлює тривогу, пов'язану як із характером змін із боку акту сечовипускання, і зі змінами із боку ритму статевої діяльності.

Судячи з патологоанатомічних даних, ці структурно-морфологічні зміни знаходять майже у 97-98% померлих віком старше 70-80 років. Як за нашими даними, так і за даними Англійської Національної Асоціації урологів близько 75% чоловіків у віці близько 50 років у тій чи іншій мірі страждає аденомою передміхурової залози. У цьому ж віці в 10% випадків зустрічаються в рівній мірі як рак, так і склероз передміхурової залози

Якщо ракова поразка і склероз ПЗ зустрічається у молодшому віці, то АПЗ зустрічається головним чином після 50 років.

Численні спостереження свідчать, що за останні 30—40 років відбувається значне омолодження хворих, які страждають на тріаду цих захворювань.

Складність у більш точному клінічному визначенні частоти цих захворювань можна пояснити в основному трьома факторами: прихованою та мізерною симптоматикою на початку хвороби, на яку не звертають уваги чоловіки, впевненість хворих, що ці зміни пов'язані не тільки з віковими особливостями, але й з невчасним зверненням до лікаря. Останнє може важко позначитися подальшої долі життя хворого, оскільки симптоми всіх цих захворювань ідентичні — у всіх випадках розвивається звуження, здавлення, девіація уретри.

Розвивається так званий «біологічний зашморг» однією із систем життєзабезпечення, якою є сечостатева система.

Збільшення передміхурової залози обумовлюється головним чином мультиплікацією залозистої та інтерстиціальної тканини. У зв'язку з особливостями анатомо-функціональної будови ПЗ при її рості можуть утворюватися вузли як по бічних її поверхнях, так і в центральній частині (центральна частка). Аденома простати, що має масу менше 20-30 г, вважається малою, до 80 г - середньою, понад 80 г - великою і перевищує 250-300 г - гігантської. У деяких оперованих хворих вага залози досягала від 200—300 до 570 г.

Характер аденоматозних вузлів, що утворюються, і їх величина позначається на клінічній картині і змінах, що розвиваються, з боку всього сечовидільного тракту. Так, внутрішньоміхурове зростання аденоматозних вузлів дає на самому початку захворювання ранні симптоми. Зростання у бік

прямої кишки обумовлює пізніший прояв симптоматики, і АПЗ може у випадках досягати величезних розмірів при порівняно незначних симптомах. Таким чином, паралелізму між величиною АПЗ та її клінічними проявами майже не спостерігається. Ця закономірність відзначається також при раку та склерозі.

Етіопатогенез розвитку цих захворювань і зараз вивчений ще недостатньо. Існуючі теорії: механічний, запальна, атеросклеротична та ін. - пояснюють хвороби з суто локалістичних підходів. Пізніше з'явилася внутрішньосекреторна теорія, яка в даний час визнається більшістю.

Крім поглядів, що змінилися на джерела виникнення аденоми, докорінному перегляду піддалися уявлення про анатомію передміхурової залози, причому її зображення дається стосовно клінічних потреб. Так, S.Gil-Vernet (1953) рекомендує розрізняти: а) верхню частину, розташовану навколо уретри на рівні сім'яного горбка; б) нижню периферичну частину, що оточує верхню частину простати та уретри на рівні сім'яного горбка; в) середню частину, розташовану позаду уретри і навколо сім'яних протоків.

J.E. Mc Neal (1978, 1988) запропонував виділяти 5 зон передміхурової залози, що виявляються при розвитку аденоми:

1) фібром'язова зона, утворена м'язовими волокнами та складає 1/3 переднього відділу простати; у фізіологічному та патологічному планах ця зона не відіграє жодної ролі;

2) периферична зона, яка формує задній та нижній відділи передміхурової залози. Вона багата залозами, вивідні протоки яких відкриваються як і дистальний відділ уретри, і у сім'яний горбок;

3) центральна зона, що має конічну форму з локалізацією верхівки на насіннєвому горбку, формує основу передміхурової залози; центральна зона охоплює сім'яні протоки на всьому їх протязі, її ацінуси зливаються з одного боку в центрі на рівні сім'яного горбка і з іншого - в сім'яних протоках;

4) перехідна зона формується двома маленькими часточками та проксимальним відділом уретри. Залози центральної зони зустрічаються в стромі рідко, видалені один від одного і зливаються у верхній частині сім'я- ного горбка. Перехідна зона становить 5% тієї залозистої або стромальної маси передміхурової залози, де переважно розвивається аденома;

5) зона парауретральних залоз, яка розташовується повністю навколо уретри в ділянці сем'яного горбка.

Отже, передміхурова залоза має 3 функціональні зони, що у співвідношенні становить: - центральна зона 25%; - периферична зона 70%; - перехідна зона 5%.

Ці зони мають неоднакову гістологічну будову та різне біологічне значення. Так, аденома передміхурової залози розвивається саме в перехідній зоні і, становлячи всього 5% з 20 г нормальної простати, при збільшенні досягає 100 і більше грамів, викликаючи здавлення всіх інших зон.

Рак передміхурової залози в 85% випадків розвивається в периферичній зоні, яка добре доступна для пальцевого ректального дослідження, зате цю зону дуже важко резецировати при ТУР. Тільки в 25% випадків рак простати розвивається і в перехідній зоні, яка недоступна для пальцевого і ректального УЗ-дослідження, хоча вона легко піддається ТУР.

Центральна зона становить 25% обсягу нормальної простати і дуже рідко залучається до патологічного процесу як при аденомі, так і при раку простати. Знання взаємин цих зон між собою є важливим компонентом для більш правильного підходу до патологічних процесів у передміхуровій залозі та їх лікуванню.

Саме сім'яний горбок є тим вузловим утворенням, навколо якого локалізуються основні вихідні зони виникнення аденоматозних вузлів і до яких співвідноситься умовний анатомічний поділ аденоматозної патології.

Якщо сучасне виділення 5 анатомічних зон формується аденоми передміхурової залози має пряме відношення до розшифрування ультразвукових особливостей, то уточнення спрямованості зростання має безпосереднє значення до вибору методу лікування, так і визначає техніку аденомектомії при поодиноких випадках проведення відкритої аденомектомії.

Залишається непорушним принцип виділення інтравезикального та субвезикального зростання аденоми передміхурової залози. Така відмінність передбачає зазвичай рівномірне збільшення всієї аденоматозної маси з переважним зростанням бічних часток.

Дослідження останніх 20-30 років, коли ультразвуковий метод став невід'ємною складовою комплексного вивчення цього захворювання, показали,

що у 45% хворих виявляється виразне збільшення середньої частки, яка виступає в просвіт сечового міхура у вигляді айсберга або на тлі навколишнього рідинного середовища. Така особливість зростання визначає і вибір методу лікування, оскільки ТУР виявляється важко або зовсім нездійсненною, а засоби медикаментозного впливу - не ефективними.

Клінічні прояви аденоми передміхурової залози визначаються зростаючим утворенням на шляху потоку сечі. Порушення сечовипускання (симптоми нижніх сечових шляхів) - це той симптомокомплекс, який і є провідним при всій різноманітності зростання аденоми передміхурової залози.

Літературні дані та клінічний досвід, дозволяє зробити наступні висновки:

1. Високоймовірно захворювання сечостатевого трикутника АПЗ, РПЗ, СПЗ після 45-50 річного віку виникають внаслідок функціонально-фізіологічної гормоно-клітинної втоми, дискоординації гіпофізарно-гормональної кореляції.

2. Першими, ранніми клінічними симптомами гормонально-клітинної втоми є в нормотропів падіння гостроти зору (проф. В.І. Шаповал).

3. Для всіх трьох захворювань основними патоморфологічними змінами є утворення перешкоди (своєрідного морфологічного зашморгу простатичного відділу уретри) з наступними причинно-наслідковими включеннями інших систем та органів та формуванням симптомів нижніх сечових шляхів).

4. Наявні у більшості хворих до цього віку соматичні захворювання обтяжують загальну картину хвороби, що дозволяє нам розділяти хворих на дві групи: хворих з ускладненою і хворих з неускладненою АПЗ (РПЗ, СПЗ), що визначає як діагностичну, так і лікувальну практику. Якщо хворим з ускладненою аденомою (раком, склерозом) може бути рекомендовано двоетапне відновлення сечовипускання, то хворим з неускладненою – лише одноетапне лікування.

5. Гормонотерапія, термотерапія та інші методи лікування не виправдані, а тому не отримали вдячності ні у хворих, ні у лікарів-фахівців. При цьому використання селективних a_{a1}-адренолітиків (силодозин, тамсулозин) та блокаторів 5а-редуктази (фінастерид, епристерид) може бути альтернативною оперативному лікуванню на певний час (або бути заходом передопераційної підготовки перед ТУР).

6. Альтернативою у лікуванні хворих є оперативний метод, спрямований на відновлення прохідності уретри. ТУР, аденомектомія або простатектомія є основними видами оперативних втручань, що дають найбільш сприятливі результати.

7. Мофологічні дослідження віддалених ПЗ показують, що поряд з клітинними змінами в простаті в останній у 80-90% спостережень є гнійно-септичні зміни, які дозволяють вважати хворих з АПЗ в переважній більшості випадків як інфіковано-септичними, що вимагає післяопераційних антисептичних та протизапальних заходів, що запобігають формуванню стриктур.

8. Після видалення АПЗ численні клінічні спостереження підтверджують відновлення як функції сечовипускання, а й у більшості випадків відновлення і навіть поліпшення статевої функції.

MUSIC AND LIFE

Music: learning and teaching

Сапар А.Қ. - 1403-21 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Таубаева Р.К. -аға оқытушы
Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

ДӘСТҮРЛІ КҮЙ ӨНЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК ТАҒЫЛЫМЫ

Күй өнері – қазақ музыкасы мәдениетінің ең көрнекті жанрларының бірі әрі бірегейі. Ата бабамыздың тайғақ кешулі, шытырманға толы тарихи тағдырының ең басты куәгері. Ұлттың намысы мен арын, адалдығын бойына сіңірген, өткен тарихтан мол мағлұмат беретін кемел қасиетті хат.

Қазақтың күй өнері жайлы сөз еткенде, оның қасиеті мен көркемдігі туралы «Санын сөз етсеңіз де, сапасын сөз етсеңіз де, екі ішектен ескен күй – мақтауға тұрарлық қымбат дүниеміз», - деп Ахмет Жұбанов айтқандай [1] күйлердің санын сөз етсек – сонау өткен ғасырдың бас кезіндегі қазақтың ән күйін жинаушы А.Затаевичтен бастап бүгінгі күнге дейін нотаға түскен қазақ күйлері шамамен төрт-бес мыңға жуық. Оның ішінде 1500 қазіргі заман күйлері, 2000-ға жуығы халық сазгерлерінің шығармасы, яғни, авторы белгілі күйлер, 500 күй ескі сарынды күй болса, 200-ден астамы аңыз-әңгімелер.

Күй өнері – ұрпақ арасындағы сабақтастықтың алтын көпірі. Осы алтын көпір туралы Ахмет Жұбанов «Ғасырлар пернесі», «Құрманғазы», «Замана бұлбұлдары», «Ән-күй сапары», Тымат Мерғалиевтің «Домбыра сазы», Гүлперизат Елеусіқызының «Күй керуені», Құдайберген Жұбановтың «Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы» очеркінде жазып кеткен. Бүгінгі таңдағы этнограф жазушы Тарақты Ақселеу «Күй шежіресі» атты еңбегін күй мәселелеріне арнады. Авторлардың еңбегінде күй өзінің сан ғасырлық тарихын бүгінгі күнге дейін жоймай бізге жеткендігі жайлы жазылып, олардың үлгілерін жоғалтпай сақтау жолдары көрсетіледі [2].

XIX ғасырда күй өнері өзінің даму жолында ең биік шыңға жетті деп айтуға болады. Қазақ даласының барлық аймақтарында күй өнерінің қалыптасуы

мен дамуы бірдей болған жоқ. XX ғасырдың 60 жылдарына дейін созылған күйшілік мектептерін атап өтейік. Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Қазанғап, Қаратау, Маңғыстау, Жетісу күйшілік мектептері. Бұл мектептердің ішіндегі ең жасы – Қаратау күйшілік мектебі. Негізін қалаушы – Сүгір Әлиев.

Алтай, Тарбағатай тауларынан бастап Шыңғыс тауы, Ұлытау, Қаратау, Жетісу, Сыр бойына дейін қоныстанған ел арасына ертеден танылған күйдің екінші мектебі шертпе күй өнері. Күйдің өзіндік жанрлық, даралық ерекшеліктерін көрсететін көптеген өкілдері болған. Олар: Тәттімбет, Тоқа, Байжігіт, Дайрабай, Қыздарбек, Сүгір т.б. атақты күйшілер.

Қазақ отбасында балаларды музыкалық шығармашылыққа тарту, музыкалық мәдениетке баулу, музыкалық аспаптарды үйретуде өзіндік ерекшелік бар. Олардың үлгі тұтатын ұстазы: ата-анасы мен музыкалық қабілеті бар адамдар. Айта кететін жайт қазақ бұрын баласының бойы мен жасын есепке ала отырып аспапты сатып алған немесе өздері жасаған. Әрі жас мөлшеріне қарай үйрету тәсілі де әртүрлі болған.

Суырып салма ақындық өнері, айтыс, шешендік өнер, театр өнері, ән айту, жыр-терме мектептегі музыка сабағында өз орнын тапты. Осылайша ұлттық өнерге оқушыларды жастайынан баулу мәдени дәстүрге деген сыйластық сезімін дамытуға, эстетикалық, адамгершілік қасиеттерінің дамуына, оқу-тәрбие процесінің дамуына өте зор әсерін тигізді. Оқушылар күнделікті өмірде музыкамен етене араласа алады.

Бүгінгі күннің жалпы басты талабының бірі – жалпы білім беретін орта мектептерде күй өнерінің тәрбиелік маңызын қамтып көрсету. «Мынау күй» деген қарапайым құрғақ анықтамаға қарағанда, күйшілік дәстүрдің өзі де үлкен тәрбиелік мектеп екенін неге айтпасқа.

«Абай жолы» романы арқылы белгілі М.Әуезовтың «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген қанатты сөзі арқылы сол ел бесігі – болашақ ұрпақтың тәрбиесінен басталатынына көзіміз жетеді [3]. Сондықтан болар қазақ халқы әуел бастан бала тәрбиесіне аса назар аударған.

Өнер – халық педагогикасында балаларды тәрбиелейтін ең негізгі құралдардың бірі болып табылады, оның ішінде музыка өнері. Адам баласы жастайынан музыкамен өсіп-өнген. Шыр етіп дүниеге келіп, бесікке жатып әлди естіп, үлкен азамат боп жетіліп, өмірден өткен кезінің өзін музыкамен

байланыстыруға болады. Сол музыкалық аспаптарды орындайтын аспаптардың орны ерекше. Өйткені музыкалық аспап болмаса, ән, күй, шығармалар қайдан пада болсын.

Қазіргі таңда қазақтың халық музыкасының болашақ ұрпақты тәрбиелеуде алатын орын ерекше. Музыка пәні – көптеген ізденіс, тапқырлық, шеберлікті талап ететін шығармашылық пән. Оқушыларға ұлттық рухани тәрбие беріп, туған жеріне, халқына деген сүйіспеншілік, адамгершілік сипаттарын бойына сіңіруде музыка пәнінің алатын орны орасан зор екендігі баршамызға белгілі. Осы бағытта сабақты тиімді ұйымдастырып, ақпараттық технологияларды пайдалану өте маңызды. Мысалы: интербелсенді, смарт тақталар арқылы, мультимедиялық көріністер арқылы оқушылардың қызығушылығын арттырып дәстүрлі күй өнерін де, оның тәрбиелік маңыздылығын да оқушылардың бойында өшпестей етіп қалдыруға болады.

Қорыта келгенде, күйдің тәрбиелік сипаттары мен басқа да танымдық тағылымдары аз емес. Әрине, менің зерттеу жұмысым күй өнері арқылы тәрбие берудің мәселесін шешпесе де, жас ұрпаққа тәрбие беруде күйдің, қазақ музыкасының алатын орны ерекше екендігін аңғартты.

Әдебиеттер:

1. Жұбанов А. Ән-күй сапары. Жазушы – А., 1976
2. Тарақты А. Күй шежіре – Алматы 1992
3. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – А., Ана тілі 1991.

Амангельді Е.Б.-1403-22 тобының білім алушысы
Ғылыми жетекшісі: Лес М.К.-аға оқытушы
Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

МУЗЫКА МҰҒАЛІМІНІҢ САБАҚ БАРЫСЫНДАҒЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІ

Педагог деген бір сөз терең мағынаны білдіреді, мыңдаған сауалға жауап береді. Педагогтың жалпы қызметі-ол кешелек ұрпақты саналы, мәдениетті және бәсекелестікке бейімді етіп тәрбиелеу, болашаққа бағдар көрсете отырып, білім нәрімен сусындату. Нағыз педагог білім берумен ғана шектелмейді, ол болашақ ұлы тұлғаның іргетасын қалаушы болып есептеледі. Нағыз педагог-бұл жәй ғана мамандық емес, бұл кәсіп. Өз ісін шын сүйетін, сол іске өзінің бар өмірін арнай алатын адам ғана тән мамандық. Нағыз мұғалімнің алғы қасиеттерінің бірі-оның кәсіби дайындығы, мамандығына адалдығы, өз саласындағы барлық өзгерістерден қалыс қалмау үшін өзін әрдайым жетілдіріп, оқытудың жаңа әдіс тәсілдерін меңгеріп, түрлі курстарға барып жаңа сатыларды бағындырып отырады.

Қазіргі қоғамды дамытудың маңызды факторлары білім мен ғылым болғандықтан, сол саланың ішіндегі музыкалық білім беру жүйесі жас ұрпақтың мәдениетті, білімді, сымбатты болып өсуі үшін ең жоғарғы мүмкіндіктер мен әдіс-тәсілдерді қолдануды мақсат тұтады. Еліміз тәуелсіз, зайырлы мемлекет болып, өз шаңырағымызды тіктеген сәттен бастап ұлттық өнеріміз бен мәдениетімізді, біліміміз бен қабілеттілігімізді жаңғыртып, оны ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп жеткізуді міндетті деп танидық. Осы орайда барлығында «Музыка пәні не үшін қажет?» деген сауал қалыптасуы мүмкін. Көпшілігіміз үйреніп қалған дағды бойынша, музыка пәні бейнелеу және дене шынықтыру пәндері секілді негізгі пәндерге қосымша пән ретінде қаралып жүргені де жасырын емес. Содан келіп туындайтын мәселе, бұл пәндер бойынша қойылған бағада шарттылық пен талаптар басым. Егер де алгебра, геометрия, т.б. пәндер бойынша оқушыға шынайы білімі, нақты білім көрсеткіші бойынша баға қойылатын болса, музыка пәнінде оқушыға қандай білім көрсеткіштері үшін баға

қойылуы керек? Осы мәселе айқындалмай келеді. Оған қоса қазіргі трендке айналған қазақи стильдегі әндер, киімдер, оған қоса қазақша сөйлеу, бәрі бәрі өзекті. Музыка пәнінде осы жайттардың барлығы қарастыралатын боғандықтан, қоғамда бұл пәннің орны айрықша екендігі сөзссіз.

Мұғалімдік мамандықтың қыр-сырын ашу үшін оның басқа мамандықтарға қарағандағы *әлеуметтік құндылығын,* оның қоғамдағы орны мен рөлін тереңірек қарастырған жөн. Адамзат тарихында мұғалім мамандығының ең маңызды ерекшеліктерінің бірі-оның қай елде болмасын ең кең таралғандығы. Бұл нені білдіреді? Бұл дегеніміз педагог мамандығының қоғам дамуы үшін аса қажеттілігінің, зор маңыздылығының көрсеткіші. Себебі егер де бұл мамандыққа қоғам тарапынан сұраныс болмаса, мұндай көп мамандарды даярлау кажеттілігі де болмас еді. Бұл мәңгілік ескірмейтін мамандықтардың бірі. Мұғалімдер әр баланың тұлғасын қалыптастыруда, оларды интеллектуалдық жағынан дамытуды, эмоционалдық, рухани, дене тәрбиелерін жетілдіруді көздейді. Ал шәкірттің тұлға ретінде қалыптасуын басқару өте күрделі процесс екені балалардың әрдайым психологиялық, физиологиялық, педагогикалық өзгеріс үстінде болатындығына байланысты. Соның ішінде музыка пәні мұғалімінің атқаратын рөлі ерекше. Музыка пәні қоғамының әлеуметтік сұранысына жауап бере отырып, оқушыларды халықтық-ұлттық әлемдік музыкаға баулиды. Музыкалық көркем бейне оқушыларды қоршаған ортада болып жатқан түрлі құбылыстардың шын бейнесін танып, білудегі ой-өрісін байытып, дүниетанымын кеңейтеді, музыка оқушының талғамының дұрыс қалыптасуына бірден-бір негізгі бағыт-бағдар беретін пән. Музыка пәнінің мазмұны оқушылардың қабылдауына ыңғайлы болуы қажет. Әсіресе бастауыш сынып оқушыларына өз елінің мәдениетін, салт дәстрүрлеріне деген күрметті, оған қоса эстетикалық көріністердің үйлесімділігін қалыптастыруға осы музыка өнерінің маңызы зор екендігін байқауға болады.

Оқушы музыкамен күнделікті дерлік етене араласады, оған негіз ретінде осы үш факторды алуға болады:

1) музыка сабағындағы ұғымдық тапсырмаларды орындау барысында (сыныппен бірге күй тыңдауы, музыкалық шығармаларды талдауы)

2) өз бетінше белгілі бір құрылғылардан тыңдауы

3) музыканы кездейсоқ тыңдауы

Музыка сабағында бірге әуенмен бірге өлшем, ырғақ жүйесін есту, қабылдау, түсіну тәжірибесі қалыптасып, есте сақтап қалу қабілеті де жинақталады. Қай сынып, қай сабақ болмасын музыкалық материалды оқытқан кезде музыканың мазмұнын негізге алып, түсінуді, ынта-ықыласты, сезімдік құбылыстарын да соған бағыттау керек. Бұл орайда музыкалық сабақтан әсер алған балалардың эмоциялық жағдайын меңгеру тікелей оқытудан ғана құралмайды, сонымен қатар қызықты ойын, қимыл іс-әрекеттермен сабақтасып отырғаны пайдалы.

Бүгінгі таңда музыка мамандарының алдында тұрған мәселелердің бірі осы ата-бабаларымыздай музыканың құдіретін терең түсініп, оны өзінің рухани азығы етіп, адам өмірін нұрландыруға атсалысатын музыкалық білімді азамат тәрбиелеу. Оның түп-тамыры, негізі-музыканы қабылдай білуде жатыр. Баланы музыка тыңдауға, тыңдай отырып оны сапалы түрде қабылдауға баулу музыкалық тәрбие беру жұмысындағы міндеттердің бірі. Өйткені ол оқушының музыкалық мәдениеттілігін қалыптастырудың алғы шарты болып есептеледі. Музыканы қабылдау - музыка сабағында қолданылатын іс-әрекеттердің кез-келген түрінің іргетасы, бастапқы нүктесі ретінде қарастырылады.

Бүгінгі таңда музыкалық білім берудің мақсаты рухани, адамгершілік, эстетикалық, көркемдік мәдениетінің қалыптасуы деп түсіндіріледі. «Жас шақта берілген тәрбие өмірлік азық» - дейді халқымыз. Осыған орай ендігі кезде жаңа адамды жан-жақты дамыған, білімді, өнерлі, еңбек сүйгіш бағытта тәрбиелеу-оқытушылардың басты парызы болып табылады.

Музыкалық тәрбие беруде мұғалімнің алдына негізгі үш міндет қойылады:

музыкалық әртүрлі іс-әрекеттер арқылы оқушының сезімін ояту;

музыканы сезім арқылы саналы түсінуге баулу;

музыкалық шығарманы өз шамасына қарай орындай білуге үйретуде орындаушылық дағдыны меңгерту.

Музыка пәні мұғалімінің сабақтарды өткізуге даярлығы басты екі кезеңнен-оқу пәнін жүргізудегі жалпы және әрбір жеке сабақты өткізуге даярлығынан құралады.

Жалпы даярлық барысында мұғалім оқушылардың пәнге деген қызығушылығын, қарым-қатынасын, бейімділіктерін және музыкалық даму деңгейлерін зерттейді.

Музыка пәні мұғалімінің әрбір сабаққа даярлығы да едәуір ізденісті, шығармашылықты талап етеді. Бұл жұмыстың алғашқы кезеңінде оқу материалының мазмұны ойластырылады. [4]

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бабаев С.Б., Оңалбек Ж.К.h «Жалпы педагогика»

2. ulagat.com

3. r.donnu.edu.ua

4. bilimainasy.kz

5.Дүйсембінова Р.Қ., “Музыкалық білім беру педагогикасы”. Талдықорған.: І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, 2006.-216 б.

6. Алиев Ю.Б. “Настольная книга школьного учителя-музыканта”. Москва.: Владос, -336 с.

7. Абдуллин Э.Б., Николаева Е.В. Теория музыкального образования., Москва., академия.,-336 с.

Төлешова А.М. - 1403-12 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Балабекова А.А. – магистр, аға оқытушы
Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

МУЗЫКА САБАҒЫНДА АСПАПТАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Музыка – шынайы өнер, адамға әсер етіп, құдіреттің эмоциялық орасан зор күш арқылы эстетикалық талғамын оятады. Музыканы тыңдау арқылы оқушыларға эстетикалық тәрбие берудің негізгі мақсаттары жүзеге асады. Іс-қимыл бірге музыканы тыңдаумен қатар оны қиялдау арқылы басқа ғылыми салаларын жетік меңгерген үлкен септігін тигізетіні анық. Музыканы сезінген бала, ол математика пәнін жетік меңгеріп, яғни көрсеткіш көрсететіні баршаға аян. Музыка - сезініп қана қоймай, оны көз алдына елестете алып оқушы ана тілі мен әдебиет пәндерін жетік меңгеретін болады. Кейбір балалар музыканы жай ғана тыңдап, ешқандай әсер, сезіну, қобалжу, эмоциялық әсер ала алмаса, ол оқушы музыкадан басқа жалпы пәндерден білім көрсеткіші төмен болады. Музыканы дұрыс түсініп тыңдай білуге тәрбиелеу арқылы оқушылардың ой-өрісін, сезімін, санасын, киімін, талғамын жалпы өнерге деген сүйіспеншілігі мен мәдениеттілігін дамытамыз. Мектептегі оқушыларға берілетін тәрбие саласының бірі - эстетикалық тәрбие. Эстетикалық тәрбие өнер құралдары бойынша, яғни музыкада - дыбыс, суретте - бояу, әдебиетте - сөз арқылы жасалынған көркем бейнелер негізінде оқушының дүниетанымын арттырып, өмірдің шындығы мен әсемдікті сезіну қабілетін дамытуға жағдай жасайды [1].

Музыка сабағында оқушыларды музыка өнеріне баулу олардың әсем сезімдерінің тәрбиеленуіне, көзқарастары мен сенімдерінің қалыптасуына себебін тигізеді. Музыкалық тәрбиенің мақсаттары мен заңдылықтарын анықтауда әдістеме көмегін тигізеді. Әдістеменің қалыптасуының тарихы мен дамуын білу аса маңызды, өйткені қазіргі кезенде осы саладағы жетістіктерді және кемшіліктерді анық байқауға мүмкіндік береді. Музыкалық тәрбиені өмірмен байланыстыру, музыкалық өнерге деген қызығушылығын арттыру, оның тәрбиелудегі әсерін күшейту сияқты қажетті міндеттерді жүзеге асыруда музыка мұғалімінен өз пәнін жақсы меңгеріп және

әрдайым жеке тұлғалы оқушыға көңіл бөлуін талап етеді. Оқушы – ол тыңдаушы, орындаушы екендігін есте сақтауы керек. Оның білгендігі мен тәжірибесі мұғалімге қарағанда аз бола тұрса да, музыкаға деген өзінің қатынасын білдіре алады. Музыка пәнінің мұғалімі ән айту, музыка тыңдау, музыка сауатын меңгеру тәрізді сабақтың «дәстүрлі бөлімі» шеңберінің құрсауында қалмай, оны нақтылы өмір шындығымен, қоршаған орта туралы түсініктермен ұштастыра білуі тиіс.

Музыка сабағында аспапты қолдану ерекшілігі – оны үйренуге ықылас танытқан оқушылармен жұмыс істеу. Әр баламен жұмыс істегенде сабақты оның басының қабілеттілігіне, талғамына сай жоспарлайды. Аспапты игеріп кету, оның музыкалық қабілетіне, еңбексүйіспеншілігіне, ынтасына байланысты. Мұғалім баланың қызығушылығын арттыратын әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдана білген жөн.

Музыка мұғалімі, ең алдымен, керемет музыкант болуы шарт. Егер ол музыкалық аспапты еркін меңгеру, даусы, есту қабілетінің нәзіктігі, нотаға қарап бірден ойнау және импровизациялық қабілеттілігі жоғары болса, бұл оның қызметтегі шығармашылығының жеңісі болып табылады. Белгілі педагог Д.Б.Кабалевский музыка мұғалімі бойындағы біліктіліктің ең маңыздысы аспапты меңгеруінде деп атап айтқан болатын. Таспаға жазылған шығармаларды тыңдаудан гөрі көз алдында аспапта ойнап көрсетудің құндылығында шек жоқ. Ойнап көрсету тыңдаушыға эмоциялық орта жасайды. Мұғалім өзі орындау барысында кез-келген жерде тоқтап, түсіндіріп, кейбір эпизодтарды қайталап немесе жеке тактіні ойнап, сонымен қатар бастапқы шығармаға қайта орала алады. Өзін сүйемелдеп ән салатын оқытушы барлық оқушысына қадірлі және ойнай отырып ән салу қызықты.

Музыкалық аспапты меңгеру, ән салу, дирижерлаумен қатар мұғалімнің теориялық біліммен толық қаруланғаны керек. Білікті музыкант әдебиеттерді, музыка тарихын, оның тілін түсінуі керек. Сонымен қатар музыкалық өнерді қоғам дамуындағы орны мен әдебиет, сурет және басқа мамандықтармен байланысын білуі, яғни өз пәнін толық меңгеруі қажет.

Орындаушының орнықты әрі ыңғайлы отыруы қолдарын еркін қимылдатып, домбыраны дұрыс тартуына мүмкіндік береді. Сондықтан оқушы алдымен оң аяғын сол тізесінің үстіне қойып, орындыққа тік, еркін отырып жаттығуы қажет. Домбыраны ұстап отырған кезде екі иық төмен не жоғары

көтерілмей, бір деңгейде бос тұрғаны дұрыс. Домбыра аспабын тарту кезінде орындаушының бүкіл денесінің, қолдары мен саусақтарының дұрыс қалыптасып, оранласуын және оның аспапты ұстау тәсілдерін үйретеміз.

Шығармамен жұмыс істеп бастағаннан мұғалім оқушының көңілін шығарманың характеріне, темпіне, динамикалық-белгілеріне, штрихтеріне көңіл аударады [2].

Әдебиеттер:

1. https://vk.com/wall-89312592_1253
2. https://rcdo.kz/publ/5502-oushyny-obyzda-oynau-sheberlgn-damytu.html

Сарсенбаева Ш.А - 1403-42тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Байбатшаева.С.З –магистр аға оқытушы
Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ҚАЗАҚ ҰЛТ АСПАПТАРЫН ҚОЛДАНУ

Музыка - жасөспірімге дүниені жан-жақты танып-білуге көмектеседі, баланың ойына азық беріп, кеңінен және әдеттен тыс ойлауға үйретеді, халықтың рухани мәдениетіне жақындастыра отырып, патриотизм сезімін тәрбиелеп, адамгершілік және азаматтық белсенділігін оятады. Сөйтіп, осының нәтижесінде қоғам үшін қажетті жеке адамның үйлесімді дамуына жәрдемдеседі.

Өнерді, оның ішінде, атап айтқанда музыканы мектепке “ендіру” процесі бірнеше бағыттар бойынша жүреді. Қоғамның барған сайын өсе түскен мәдени сұранысы мен талаптары, мектептің жаңа реформасының қабылдануы мектепте ұлттық өнерді, соның ішінде ұлттық музыка мұрасын меңгерту туралы мәселені қоюдың және сол арқылы тәрбиеге нәтижелі ықпал етуге мүмкіндігін тудырады.

Музыка тілі - өнердің басқа салаларымен салыстырғанда күрделі тіл. Музыка айтылатын ой мен оқиға сазды дыбыстар арқылы береді, осыған байланысты музыканы қабылдауды оқушылардың бойында қалыптастыру елеулі қиындықтар тудырып, жан-жақты ойластыруды қажет етеді. Музыка өнерінің ерекшелігі – адамның жан дүниесіндегі сөз бен тіл жеткізіп алмайтын құбылыстарды, сезімді дыбыс арқылы беруге мүмкіндік тудыруында.

Қазақстанда ұлттық музыка өнерінің дәстүрін зерттеп жалғастырушы композиторлар А.Жұбанов, М.Төлебаев, А.Затаевич, Е.Рахмадиев, С.Мұхамеджанов, т.б. Композиторлардың шығармаларындағы ұлттық музыка өнері адамның қиялына қанат бітіріп, ойлау қабілетін дамытады, туған елін, жерін сүюге, мәдениетін, әдебиетін, өнерін эстетикалық тұрғыда қабылдап сезіне білуге үйретеді, имандылық, ізеттілік, парасаттылық тәрізді қасиеттерге тәрбиелеп, рухани азығын молайтады.

Адамзаттың барлық жақсы қасиеттерін жас ұрпақтар бойына сіңіріп, олардың қоғамдық көзқарастарының дұрыс қалыптасуына эстетикалық

тәрбиенің маңызы зор. Эстетикалық тәрбиенің жас ұрпақтың өскен ортасын дұрыс таңдауы, адамдарға сүйіспеншілікпен қарауы, жалпы адамгершілік қасиеттерін бойларына сіңіруіне музыка пәнінің де өз қосатын үлесі зор. Эстетикалық тәрбие құралдарының басты салаларының бірі - музыка. Музыка-сезім тілі. Музыак жеке тұлғаның ақыл-ой мен дене бітімін жетілдіреді, әрі жан-жақты өмір тәжірибесін кеңейтуге, біліктілігі мен қабілетін дамытуға, шығармашылық іскерлікке тәрбиелеуге мүмкіндік береді. Музыка сабағының негізгі мақсаты шәкіртке ұлттық өнердің құдіреттілігін таныту арқылы олардың санасына, сезімі мен ұшқыр қиялына игі әсер ету. Сонымен қатар музыка сабағында қазақ халқының көне заманнан мұра болып келе жатқан ұлттық аспаптарымен таныстыру. Қанша аспап жасаса да, олар бірінің үнін бірі қайталамаған. Осыдан келіп аспаптардың алуан түрі шыққан. Қазақ халық музыка аспаптарын жетілдіру 60 – 70 жылдарда ерекше қарқын ала бастады. Бұл аспаптардың шығу тарихы, қазіргі орны, пайдалануы туралы айтып, музыкалық шығармалар ойнап, көрсету музыка сабағында оқушыларға эстетикалық тәрбие мәселесінде өз үлесін қосады. Сөйтіп, бұрын белгісіз болып келген шертер, сазсырнай, жетіген, асатаяқ, нарқобыз, шаңқобыз, қос сырнай секілді аспаптар қайта тіріліп халық музыкасы санынан берік орын алады.Аспаптардың жетілуі, дамуы тек ғылыми лабораторияларда шешіле салмайды. Ол халық арасында , нақты шығарма ойнау, оқып үйрену үстінде айқындала түседі.

Аспаптардың құрылысы, жасалуы, оларда ойнау туралы сөз қозғамас бұрын, оларды сыр-сипатына, құрылыс-құрылымына қарай топ-топқа бөліп атап шыққан жөн. Өнертану ғылымының кандидаты Болат Сарыбаев өзінің «Қазақтың музыкалық аспаптары» деген еңбегінде қазақ музыка аспаптарын былайша жіктейді:

Шертпелі аспаптар – адырна, жетіген,

Ыспалы аспаптар - қобыз, нарқобыз, сазген;

Үрмелі аспаптар – керней, үскірік, сыбызғы, даңғыра, шаңқобыз, уілдек.

Ұрмалы-сілкімелі аспаптар-дабыл, кепшік, даңғыра, асатаяқ, жыланбас, тоқылдақ, тұяқтас.

Аспаптар өздерінің аталуына, құрылысына, пішініне, ою-өрнегіне, үніне қарай белгілі бір ұлттың өнерін паш еткен.Үрмелі және ұрмалы аспаптар ерте

заманда адамдардың бір-біріне дыбыс беру үшін немесе аң мен құстың дауысын салу үшін пайдаланғаны үшін еш дау туғызбаса керек.

Сырнай деп бірнеше музыкалық аспаптардың бірнеше түрін атаған. «сырнай»-«сыр» және «най» деген екі сөзден тұрады. «сыр « деген сөздің мағынасы бәрімізге белгілі: «сырласу», «сыр шерту», «най» деп түтік заттарды атаған. Үрлеп тартылған аспаптар жасалу материалына байланысты бөлінген.Үскірік аспабының үні майда, құлаққа жағымды. Ойнай білетін адам одан құйқылжыған сан алуан дыбыс шығаруға болады. Құстың сайрағанын, асау боран уілін, сәбидің жылаған дауысын, қасқыр, ит ұлығанын келтіру оңай, халық әндерін орындап, күй, би, әнді сүйемелдеуге де ыңғайлы.

Мүйізсырнай-қарамал мүйізінен жасалады. Үрмелі аспап. Мүйізді аспаптар оркестріне пайдаланады.

Сыбызғы-бұрынғы кезде қамыс, құрайдан жасаған. Сыбызғыда ойнау кез-келген адамның қолынан келе бермейді. Дегенмен сыбызғыда ойнау қазіргі кезде жақсы дамуда.

Шаңқобыз-шаңқобыз аспаптық музыкамызда ерекше орын алады. Шаңқобызда көбінесе әйел адамдар ойнаған. Оның көлемі де күрделі емес, екі жақ ұшы сүйірленіп, ортасында жіңішке тілі бар лираға ұқсайды.

Асатаяқ-ежелден келе жатқан сілкімелі аспап. Бақсылар қарапайым халықты қарату үшін даңғыра, қыл қобыздармен қатар асатаяқты да пайдаланған. Бақсылық жойылғаннан кейін асатаяқ ұмытыла бастап еді. Бірақ ел арасындағы сауықшыл-өнерпаздар оның музыкалық сипатын дұрыс танып, қайта жаңғыртып өз өнерлеріне пайдаланды. Асатаяқ тек ән, күй әуеніне қосылып қоймай, би ырғағын да сүйемелдейді.

Қоңырау-ерекше аспап болып саналады. Күйші-домбырашылар домбыра шанағының ішіне іліп, күмбірлеген дыбысқа сыңғырлаған қоңырау үнін ұластырған. Қобызшы, шаңқобызшы қоңырау сазын күйге қосқан. Осының бәрінің негізінде қоңырау үнінің әсемдігі мен әсерлігі жатыр. Үні таза қоңыраулар арнайы музыкалық аспап ретінде жеке де пайдаланылады.

Тұяқтас-қазақ тұрмыс-салтында ежелден бар музыкалық аспап.Тұяқтас аспап ретінде бүгінгі өміріміздің берік орын алды.

Қазақ халқының фольклорлық аспаптары - қымбат мұра, асыл қазына. Оларды үйрету, қайта жаңғырту арқылы оқушы жастардың ұлттық санасын

қалыптастыруға зор мүмкіндік туады Қазақ халқының музыка аспаптары ғасырлар бойы келе жатқан мәдени мұра. Қазіргі кезде олардың 50-ден астам түрі белгілі. Әр аспаптың өзіне тән үні (әуенділігі мен саздылығы), орындаушылық дәстүрі бар. Көптеген музыка аспаптардың аттарын халқымыздың жыр-аңыздары мен дастандарынан, 15-19 ғасырдағы орыс және шетел саяхатшылары мен ғалымдарының еңбектерінен кездестіруге болады. Ертеде музыка аспаптарын жасауға ағаш, қамыс, құрай, малдың терісі мен сүйегі, мүйізі мен қылы қолданылған. Музыка аспаптарын ерте кезден халыққа хабар бергенде, жорыққа ұран салғанда, саятшылықта, сондай-ақ ән-күйлер орындағанда, бақсылар сарынында пайдаланып отырды. Музыка аспаптары ішекті (2 және 3 ішекті домбыралар, қобыз, жетіген, шертер), үрлемелі (саз, қос, қамыс және мүйіз сырнайлар, сыбызғы, адырна, ұран, керней), шалып ойнайтын (шаңқобыз), соқпалы (даңғыра, дауылпаз, шыңдауыл, дабыл, асатаяқтың көптеген түрлері) болып бірнеше топқа бөлінеді.

Музыка сабақтарында оқушыларға эстетикалық тәрбие бере отырып, қазақтың ұлттық музыка аспаптарымен таныстыра отырып, музыка сабақтарында ұлттық аспаптар жасайтын шеберлер, шеберлердің еңбектері туралы айта кеткен жөн. Осы жерде ұлттық аспаптарды көрсете отырып, қазақ халқының әсемдікке құмар екенін, ұлттық қолөнер шеберлігі өте ерте дамыған, халқымыздың шеберлерінің еңбегін бағалай білгенін айта келіп, жалпы оқушылардың ұлттық өнерге деген сүйіспеншілігін арттыруға талпыныс жасап, шығармашылыққа баулу керек. Осы қазақтың ұлттық аспаптары арқылы тұрмыс-тіршілікте пайдаланатын бар құрал-жабдықтарын ою-өрнекпен әшекейлеп сұлулыққа, әсемдікке жаны құштар халық екенін білдірген.Осы музыкалық аспаптар арқылы оқушылар ұлттық аспап сазының әдемілігін сезіне отырып, сол аспапты үйренуге, ән салу шеберлігіне құштарлықтары артады. Осы тақырып негізінде 6-сыныпта Н.Тілендиевтің өмірі мен шығармашылығына арналған ашық сабақ өткізілді. Бұл сабақта Н.Тілендиевтің өмірі, шығармашылығы жалпы қазақтың музыкалық аспаптары туралы танымдық сабақ болды. Музыкалық терминдер туралы түсінік беріліп, оқушылар шығармашылықпен жұмыс жасады.Музыка сабағында қазақтың ұлттық аспаптарын оқушыларға таныстыра отырып, оқушыларды шығармашылыққа баулу оқушы білімінің жақсы бір бастамасы болып табылады. Осы ұлттық аспаптар арқылы әсер алған оқушылар музыка және басқа да өнер әлеміне енудің

әсерлі белсенділігін көрсетеді және өз жастарына сай өзіндік қабылдау, музыкалық сауаттылықтарының артуы, эстетикалық өнеге мәселелерін өз жасына қарай шешу сияқты қасиеттерді музыка әрекеттерімен үйлестіруге себеп болады.

Музыка сабағында ұлттық аспаптарды таныстыра отырып оқыту мынадай нәтижеге жеткізеді:

Қазақ халқының рухани құндылықтарын және дәстүрлі көркем мәдениетін игереді;

Айналадағы болмысты және қазақтың халықтық өнерін музыкалы-эстетикалық және көркемдік бағалуды қалыптастырады;

Қазақ халқының дәстүрлі көркем тәжірибесін тақырыптық жағынан түйсініп, сезінеді;

Қазақтың халық өнеріндегі бейнелі көркем тілде білімін, білік және машығын қалыптастырады;

Тұлғаның көркем-шығармашылық белсенділіктері артады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Музыка әлемінде» журналы. № 2, 2005 жыл
2. Б.Сарыбаев. «Қазақтың музыкалық аспаптары.
3. Қазақтың ұлттық аспаптары.

Адасова А.У.-1403-12, тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: -ө.ғ.к, аға оқытушы Джоламанова Г.Д.
Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

МЕКТЕПТЕГІ МУЗЫКА САБАҒЫНДА МУЗЫКАЛЫҚ ЕСТУДІ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕСІ

Музыкалық естуді педагогикалық аспектіде дамыту мәселесі мектеп оқушыларына музыкалық білім беру контекстінде қарастырылды. Оның дамуына Б.Асафиев, Н.Гродзенская, О.Иванчикова, Д.Кабалевский, Г.Падалка үлкен үлес қосты. Олардың еңбектерінде музыкалық іс-әрекеттің бір түрі ретіндегі «музыка тыңдау» мақсаттары белгіленіп, музыкалық қабылдау мен көркемдік қызығушылықты, эстетикалық талғамды, вокалдық-хор шеберлігін дамытудың кейбір принциптері мен әдістерін ашады. Алайда, бар зерттеулерге қарамастан, қазіргі заманғы қосымша білім беру мекемелерінде сольфеджио сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының музыкалық есту қабілетін дамытудың әдістемелік негіздері жеткілікті түрде зерттелмеген[2].

Тембрлік, динамикалық, ырғақты, ішкі, салыстырмалы, абсолютті, полифониялық және архитектуралық есту болып бөлінеді. Музыканың биіктігі, дыбыс деңгейі, түсі, ұзақтығы сияқты сапалық сипаттамалары бар. Дыбыс деңгейінің өзгеруіне адамның зейінінің шоғырлануымен байланысты, динамикалық есту оның көлемін анықтауға байланысты, ал тембрлік естудің көрсеткіші дыбыс түсін ажырата білу болып табылады. бір музыкалық аспаптың екіншісінен.

Музыканы қабылдау кезінде белгілі бір ұйымдасқан дыбыстардан тұратын әуезді желі мен оның гармоникалық сүйемелдеуін бөліп алуға болатыны анық. Бұл жағдайда адамның әуезді және гармоникалық есту қабілеті көрінеді.

Музыкалық материалды түсіну жеке адамның музыкалық-есту қабілетімен анықталатын сәулеттік естудің (бұл терминді алғаш рет Н.Римский-Корсаков енгізген) көрінісімен тікелей байланысты.

Музыкадағы дыбыс ырғағының қозғалысын анықтауға және шығарманың көркемдік бейнесін түсінуге мүмкіндік беретін дыбыстық есту ерекше рөл

атқарады. Музыкалық дыбыстың бір дауысты әуенге қатысты көрінісін мелодиялық деп атайды.

Музыкалық интонацияның ерекше қасиеттерінің бірі модальділік. Дәл модальды негізде интонацияның эмоционалды бояуы анықталады. Бұл тұжырымдар музыкатанушы Х.Кушнаревке жатады [3, б. 412-413]. Сол себепті сольфеджио сабақтарында, сондай-ақ вокалдық-хор іс-әрекеті барысында студенттердің музыкалық естуін тәрбиелеу мен дамытуда күйді оның барлық көріністерінде білу негізгі практикалық міндеттердің бірі болып табылады.

А.Готсдиенер «барлық формадағы толыққанды музыкалық іс-әрекет үшін дыбыстың биіктігі, тембрі және динамикалық есту қабілеті өте маңызды» деп өте орынды атап көрсетеді. Дегенмен, дыбыстың дыбыс деңгейін сезінуде дыбыс деңгейі жетекші рөл атқаратындықтан, дыбыстың дыбыс деңгейі басым болып табылады» [1, б. 45].

Музыкалық-есту ұғымдарының дамуының ең маңызды кезеңі Т.Беркманның пікірінше,

«олардың еріксіз пайда болуынан қажетті музыкалық-естулік бейнелерді ерікті түрде тудыру қабілетіне көшу. Сондықтан дыбыстарды қабылдау ғана жеткіліксіз: бізге бейнелеудің осы түрін міндетті түрде қажет ететін әрекет қажет» [1, б. 78].

С.Радченко музыкалық естудің объективті және субъективті жақтарын талдайды. Автор музыкалық естудің объективті және субъективті жақтары бір-бірімен тығыз байланысты екенін атап көрсетеді. «Сыртқы объективті музыкалық есту тондық, әуендік, интонациялық), гармониялық, полифониялық, тембрлік, динамикалықтан тұрады. Ішкі субъективті есту – бұл есту бейнелеуі, музыканы іштей есту және жаңғырту қабілеті» [5, б. 176].

Ішкі аудиторлық өкілдіктердің екі формасы бар: ішкі репродуктивті және сыртқы. Ішкі репродукция ерікті түрде де, еріксіз де пайда болатын ішкі есту немесе ішкі ән ретінде көрінеді. Ішкі идеялар (ішкі есту) есту арқылы қабылдауға (сыртқы есту) негізделген, музыкалық жадымен көптеген қасиеттерімен астасып жатыр және мидың шартты және шартсыз рефлекторлық әрекетінің арқасында өмір сүреді. Мұның бәрі музыкалық естудің күрделі иерархиялық құрылымы бар функционалды көп компонентті жүйе екенін көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, музыкалық естуді адамның музыканы біртұтас көркем құбылыс ретінде эмоционалды түрде қабылдау және сонымен бірге оның жеке компоненттерін: дыбыстардың биіктігін, ырғағын, тембрін және динамикалық реңктерін ажырата білу қабілетін қарастыруға болады. Музыкалық естудің даму дәрежесі мен бағытына қарай оның бірнеше қасиеттерін ажыратады: салыстырмалы, абсолютті, ішкі, интонациялық және тембрлік есту. Салыстырмалы есту – берілген дыбысты басқа дыбыспен салыстыру арқылы дыбыстардың биіктігін анықтау, сонымен қатар

берілген кілтте естуді «баптау»; абсолютті биіктік мұндай салыстыруды қажет етпейді: дыбыстың биіктігі тікелей танылады. Салыстырмалы есту қабілетін дамытуға болады және жеткілікті табиғи сезімталдық пен табандылықпен музыкант оны абсолютті түрге айналдыра алады.

Сольфеж және хормен ән айту дағдыларын меңгеру процесінде әуенді іштей «мыңдау» және музыканы ойша елестету қабілетінің маңызы зор. Ішкі есту деп аталатын бұл қабілет оқушының ән айтуды үйренудің алғашқы қадамдарынан-ақ оның көркемдік ой-өрісін, музыкалық қиялын арттыру, сольфедж жаттығулары және басқа әдістер арқылы дамыту керек.

Есту қабылдау аймақтары музыкалық естудің даму дәрежесіне байланысты өзгереді: есту қабілеті жоғары музыканттардың есту қабілеті нашар адамдарға қарағанда дыбыс қасиеттерін қабылдау аймақтары әдетте әлдеқайда тар болады. Модальды сезімнің ең қарапайым және индикативті көріністерінің бірі - әуенді тоникалық (тоникалық сезім) бойынша аяқтау тенденциясы, сондай-ақ тұрақсыз дыбыстардың кез келгеніне аяқталған әуенді аяқталмаған деп қабылдау. Терең мағынада модальдық мағына әуеннің барлық дыбыстарының тоникке және күйдің басқа тұрақты дыбыстарына қатынасында қабылдануынан көрінеді.

Е.Назайкинский интервалдық бейнелер туралы айтып, оларды нақты музыкалық интервалды дәл бағалау немесе ойша елестету, атын, сандық және сапалық сипаттамаларын анықтау қабілеті ретінде анықтайды [4, б. 27].

Музыкалық интервал бірқатар қасиеттерге ие, олардың ішінде дыбыс биіктігінің қозғалысының бағыты, интонациялық шиеленіс, шама, сондай-ақ модальды және дыбыстық сипаттамалар (фонизм) бар. Егер шама мен күйдің белгілері барлық интервалдарға тән болса, онда тондық қозғалыс пен

интонациялық шиеленістің бағыттылық қасиеттері негізінен әуендік интервалдарға тән, ал фонизм әсіресе гармониялық интервалдарға тән. Интервалдар сезімі дамуының әрбір кезеңі әуезді қозғалыстың қабылданатын жақтарының өзіндік ерекше қатынасымен сипатталады. Бастапқы кезеңде тембрлік-дыбыстық өзгеріс (музыкалық естудің тембр-жоғары компонентінің көрінісі) ретінде есту дыбысының биіктігінің қозғалысы басым болады. Мұндай қабылдау әлі қатаң музыкалық емес, бірақ музыкалық интонациялық естудің кейінгі қалыптасуы үшін өте маңызды.

Интервалдар сезімі дамуының келесі кезеңі әуезді қозғалысты тік-биіктік қабылдаудың алдыңғы орынға шығуымен және күшеюімен сипатталады. Бұл қабылдау негізінен ән мен дауысты интонацияға сүйенген кезде пайда болады. Көмейдегі дыбыс локализациясының бейсаналық сезімдері дыбыстардың тік шкала бойынша биіктікте қозғалысы сияқты әсер қалдыру үшін жеткілікті. Жаттығу процесінде мұндай әсерлер барған сайын берік болады, нәтижесінде дыбыс биіктігінің тембрлік-томдық естуі вокалды- дыбыстық естуге ауысады. Интервал дыбыстарының модальдық мағыналарын және оның шамасын белсенді түрде сіңірудің бірден-бір жолы – ән мен әуезді интонация.

Мектеп оқушыларының музыкалық естуін дамытуға бағытталған шетелдік музыка мұғалімдерінің бірнеше музыкалық білім беру жүйелерін қарастырайық.

Болгариялық аудиториялық білім беру жүйесін болгар мектебінің мұғалімі Б.Трихков жасаған және ол алғаш рет 1923 жылы «Бағаналық әдіс» атты еңбегінде көрсетілген [6, б. 85]. Болгариялық жүйе бойынша білім беру негізгі және кіші шкалаларды берік меңгеруге негізделген, одан кейін жеке қадамдар анықталады, оларды студенттер дәйекті түрде меңгереді. Бұл жүйенің негізгі принциптерінің бірі студенттердің жазылған дыбыстарды ауыстырмай, әрқашан жоғарыда айтуы болып табылады. Тағы бір нұсқау жаңа дыбыстық қарым-қатынастарды меңгеру тәртібіне қатысты: сольфеж ноталары кезінде кез келген жаңа тапсырманы енгізбес бұрын, студенттер оны бағанада ән айту арқылы берік меңгереді.

Үдемелі қозғалысты меңгергеннен кейін секіруді меңгеру бойынша арнайы жұмыстар жүргізіледі. Алдымен оқушылар кез келген дыбыстан тұрақты дыбысқа, содан кейін әрбір тұрақсыз деңгейге секіруді үйренеді. Болгар жүйесінің маңызды артықшылығы – таразыларды жүйелі түрде айту және әр

қадамды жеке меңгеру негізінде оқушылардың күй сезімін мақсатты түрде тәрбиелеп, музыкалық естудің дәлдігін арттыруға көмектеседі. Күйдің дәрежелерін арнайы атаулармен – буындармен байланыстыру сияқты күй сезімін дамытудың қуатты құралы болмағанымен, ол венгр жүйесінен айырмашылығы, студенттерді оқудың соңғы мақсаттарына тікелей жетелейді және одан әрі меңгеруді қажет етпейді. Болгариялық жүйенің артықшылығымен қатар, бұл айтылғандардан басқа, оның мұқият дамуы мен жүйелілігінен тұрады, оның белгілі бір кемшіліктері де бар. Бұл жүйені қолдану арқылы оқыту толық октавалық шкаланы бірден меңгеруден басталады.

«Эхоға» еліктеу – импровизацияның ең маңызды қадамы. Жаттығулар бір метрлік ырғақты қозғалыста орындалады және балаларда метр мен қарқынның тұрақтылығының ішкі сезімін - кез келген музыканы шығаруға қажетті дағдыны тиімді дамытады. «Жаңғырық» - жаңа материалды көрсетудің және онымен жұмыс істеудің ең қолайлы түрлерінің бірі. Мұнда мұғалімнің оқушылардың дамуын, олардың білімді меңгеру дәрежесін: берілген үлгіні дәл қайталай алуын және өздері ойында көшбасшы бола алатындығын бақылауға мүмкіндігі бар.

Бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс істеу үшін оқушылардың есту қабілетіндегі кейбір кемшіліктер мен ақауларды жоюға көмектесетін сольфеджио жаттығуларын таңдау қажет.

Жұмысқа арналған жаттығуларды үш үлкен топқа бөлуге болады.

Бірінші топта жеке дыбыстар мен дыбыс биіктігінің қатынасына із рефлекстерін дамытуға арналған жаттығулар кіреді. Екінші топ музыкалық элементтерді үйлестірудің есту көріністерін дамытуға арналған. Жаттығулардың үшінші тобы ойлар аясын дамытуға бағытталған. Жаттығулар сольфеджио сабақтарында қабылданған тапсырмалардың барлық түрлерін қамтиды: диктант, көзбен оқу, ән айту, қадамдар мен интервалдарды құру және интонациялау, оларды есту арқылы талдау. Сонымен қатар, ішкі есту және ішкі ән айту дағдыларын дамыту үшін арнайы жаттығуларды қолданған жөн.

Сонымен, балалар музыка мектептеріндегі сольфеджио сабақтарында кіші мектеп оқушыларының музыкалық естуін дамыту – мектеп оқушыларының белсенді музыкалық-шығармашылық іс-әрекетімен педагогикалық менеджменттің өзара әрекеті жүзеге асырылатын, мектеп оқушыларының міндеттерін шешуге негізделген мақсатты психологиялық-педагогикалық процесс. қабылдау, ән айту, мазмұны мен күрделілік дәрежесі бойынша әр түрлі

Сольфег және музыкалық материалды оқушылардың жас және жеке мүмкіндіктерін ескере отырып талдау; репродуктивті тапсырмалардан шығармашылық тапсырмаларға дәйекті көшу. Музыкалық шығарманың пішіні мен мазмұны арасындағы байланыс диалектикасына ену белгілі бір тұлға үшін тұлғалық мәнді жаңа көркемдік мағына туғызып, музыкалық естудің дамуына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Воспитание музыкального слуха: методическое пособие. – Вып. 2 / сост. А. Агажанов. – М.: Музыка, 1985. – 120 с.
2. Гейнрихс И. Музыкальный слух и его развитие / И. Гейнрихс. – М.: Музыка, 1978. – 345 с.
3. Кушнарёв Х.С. Вопросы истории и теории армянской монодической музыки / Х.С. Кушнарёв. – Л.: Лениздат, 1958. – С. 412-413.
4. Назайкинский Е.В. Взаимосвязи интервальных и ступеневых представлений в развитии музыкального слуха / Е.В. Назайкинский. – М.: Просвещение, 1977. – 138 с.
5. Спутник учителя музыки / С.С. Балашова, В.В. Медушевский и др. / сост. Т.В. Челышева. – М.: Просвещение, 1993. – 240 с.

Турсунбекқызы Ш. - 1403-11 оқу тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Ж.А.Сакибекова – ҚР мәдениет саласының үздігі, аға оқытушы
Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

БАЛАЛАР ХОРЫ МЕН МУЗЫКА САБАҒЫНДА ДАУЫС АШУ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Дауыс ашу жаттығулары - ән айту дағдыларын дамытудың маңызды бөліктерінің бірі. Дауыс ашуды репертуарды орындамас бұрын жай ғана дауыс желбезектерін қыздыру ретінде қарастыруға болмайды: бұл вокалдық өнердің техникалық негіздерін меңгеруге апаратын жол.Дауыс ашу жаттығулары солист әншіні де, хорды дайындағанда да бірдей қажет. Ән сабағында, әсіресе әншілік тәрбиенің негізі қаланған төменгі сыныптарда да қажет. Дауыс ашу жұмысы ән айтуды үйренетін балалардың жасына, педагогикалық міндеттеріне және музыкалық даму деңгейіне сәйкес таңдалатын арнайы жаттығуларға негізделген.Әншінің техникасы қаншалықты кемел болса, соғұрлым ол композитордың көркемдік ниетіне ден қоя алады. Сондықтан әншілік шеберлікті дамыту вокалдық педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.Вокалдық және хор дағдыларының дамуы музыкалық есту қабілетінің дамуымен тығыз байланысты.Вокалдық және хор дағдыларын дамыту хор орындаушыларынан үнемі назар аударуды талап етеді. Кез келген өнер сияқты ән айтуды шыдамдылықпен, табандылықпен үйрену керек. Балалар хорындағы вокалдық жұмыстың ересектер хорындағы жұмысқа қарағанда өзіндік ерекшелігі бар.Бұл ерекшелік, ең алдымен бала ағзасының ересек адамнан айырмашылығы, үнемі дамуында және өзгеруінде. Балалық шақтағы ән айтудың пайдасы бар екенін көп жылдық тәжірибе дәлелдеген. Дұрыс ән айту, бұл белгілі бір принциптер сақталған жағдайда мүмкін болады. Ән айту дауыс байламдарының, тыныс алу және артикуляциялық аппараттардың дамуына ықпал етеді. Дұрыс ән айту балалардың денсаулығын жақсартады. Ал кіші мектеп оқушысының хордағы дамуы дұрыс жүруі үшін оның негізгі вокалдық дағдыларын дамыту қажет.

Оларға мыналар жатады:

1.Әншінің дұрыс тұруы – дыбысты дұрыс шығаруға ықпал ететін міндетті талаптардың жиынтығы. . Әнші дыбыстың қажетті қасиеттерін сақтау үшін: басын төмен түсірмей, артқа лақтырмай, тік, еркін ұстау; дененің салмағын біркелкі таратып, екі аяққа мықтап тұру; денені тік ұстау, орындықтың шетіне отыру, сонымен қатар аяққа сүйенуі міндетті. Отырған кезде аяқты айқастыруға болмайды, өйткені бұл тыныс алуды шектейді.Дененің дұрыс орналасуы эстетикалық тұрғыдан ғана маңызды емес, бұл дауысты дұрыс шығаруға әсер етеді. Әншінің бұлшық етінің байсалдылығы, жақсы ән айтумен қатар, дыбысты жақсы ұйымдастыруға ықпал етеді.

2.Тыныс алу. Сабақ кезінде балалар тыныс алу техникасын меңгеруі керек – дыбыссыз қысқа дем алу және оны біртіндеп жұмсау. Уақыт өте келе балалар, жаттығулардың кейінгі кезеңдерінде тізбекті тыныс алу техникасын меңгереді. Тыныс алу бірте-бірте дамиды, сондықтан жаттығудың бастапқы кезеңінде репертуарға соңында ұзақ нотасы бар, қысқа фразалы әндер немесе үзілістермен бөлінген фразалары болуы керек. Әрі қарай дыбысы ұзағырақ сөз тіркестері бар әндер енгізіледі.Ән айтуда тыныс алу ерекше маңызға ие - дыбыстың күші, әдемілігі және ұзақтығы осыған байланысты. Дем шығару біркелкі, бірте-бірте және ұзақ, жанып тұрған шамды үрлеп жатқандай болуы тиіс.

3. Дыбыс жасау. Ән дыбысының қалыптасуындағы маңызды мәселе – дыбыстың пайда болған кездегі шабуылы. Балалар хормен ән айтуда жұмсақ және қатты шабуылдар қолданылады. Ән айтудың негізі – дыбыстың жұмсақ шабуылы. Дегенмен, белсенді, жігерлі дыбысты жеткізуді қолданған жөн. Бірақ белсенді ән айту еріксіз қатты дыбысқа айналмауы керек.

4. Артикуляция - вокалдық-хор жұмысының ең маңызды бөлігі болып табылады. Ол тыныс алумен, дыбыс шығарумен, интонациямен тығыз байланысты. Мәтін тыңдаушыға жақсы артикуляциямен ғана жетеді. Ал орындау сапасына ән айтқан кезде ауызды аша білу, ерін мен тілдің дұрыс орналасуы және төменгі жақтың тартылуы әсер етеді. Ән айту кезінде: дауысты дыбыстардың әуезділігі, оларды дөңгелектеу мүмкіндігі, дауыссыз дыбыстардың тез және анық айтылуы өте маңызды.

Хор сабақтары міндетті түрде дауыс ашу жаттығуларынан басталады, мұнда екі функцияны бөліп көрсетуге болады: әншілердің дауыс аппаратын қыздыру және баптау. Мұндағы ең басты мақсат- шығармаларда дыбыстың сапалы, әдемі болуына қол жеткізу, вокалдық-хор дағдыларын дамыту.Дауыс

ашу жаттығулары арқылы вокалдық өнердің техникалық аспектілерін пайдалануды үйренуге болады. Ән айту балалардың жасына, техникалық тапсырмаларына және музыкалық даму деңгейіне сәйкес таңдалған арнайы жаттығуларға негізделген. Жаттығулар бойынша жұмыс әншілерге техникалық пайда әкеліп қана қоймай, олардың хормен ән айтуға деген қызығушылығын оятуы керек.Жаттығулар әр-түрлі болуы мүмкін және әр-түрлі мақсаттарды көздейді: дауысты дамыту, оның диапазонын кеңейту, тыныс алуды күшейту, позициялық жоғары баптау, кантиленаны дамыту, дауыстың біркелкілігі, оның қозғалғыштығы, икемділігі, интонация тазалығы, гармониялық естуді дамыту, дикцияның айқындылығы, дыбыс шығарудың біртұтас тәсілі және т.б. Күрделі сипаттағы жаттығулар да бар, яғни бір мезгілде әртүрлі дағдыларды дамытады. Бірақ та, басында әрдайым қарапайым ән айту дағдыларын дамытатын жаттығулардан бастау керек, олардың диапазоны шағын (терция, кварта көлемінде), ыңғайлы тесситурада, орташа қарқынмен , орташа динамикамен болуы тиіс.

Ән айту ол кез келген басқа дене еңбегі сияқты бұлшық еттерді жұмысқа қосуды ғана емес, сонымен қатар тыныс алу жүйесінің, қан айналымы жүйесінің және басқа дене жүйелерінің әрекетінің жұмыс жасауын талап етеді. Мұның бәріне ұзақ және мақсатты жаттығулар арқылы ғана қол жеткізуге болады.Әншінің, әсіресе хор тобының тәжірибесінде дауыс жаттықтыру кезінде даму процесі жүреді. Дәлірек айтқанда, хорда дауыс ашу - оның әрбір қатысушысы үшін даму процесі, яғни ағзаны жұмыс жағдайына келтіру процесі.Сондықтан хорда ән айту физиологиялық тұрғыдан негізделген қажеттілік болып табылады. Хор жұмысының тәжірибесінде әлі де жиі кездесетін пікір - "дауыс ашу жаттығуларын жасаудың қажеті жоқ немесе тіпті пайдасыз", бұл хор мүшелерінің физиология заңдылықтары мен әншілік дауыстың табиғатын жеткіліксіз білуінің нәтижесі болып табылады.

Әншінің жұмысын спортшы шығармашылығымен салыстыра отырып, дауыс аппаратын қыздыру деп айта аламыз.Ән айтудың бірінші қызметі спортшының дене шынықтыруына ұқсас, дауыс аппараттарын қыздыру кезеңі, вокалдық хор техникасы бойынша жұмыс ол ән айтудың екінші қызметі– жаттықтыру. Тек осы реттілікте ғана жаттығу айтарлықтай пайдалы және тиімді болады.Осыған сүйене отырып, хорда дауыс жаттығуларын құрудың принциптерін қарастыруымыз керек.

Дауыс жаттықтырудың негізгі принциптері.

Хормейстер хордың дауыс ашу жаттығуы кезінде сәтті шешуге тиіс басты міндет – әншілердің дауыс аппаратына жүктемені біртіндеп арттыруды қамтамасыз ету. М.И.Глинка дауыс ашуды «ешқандай шиеленіссіз қабылданған тондармен» бастауды, содан кейін дауыстық жүктеменің күрделілігін біртіндеп арттыруды ұсынды. Сондықтан жабық ауызбен дауысты жаттықтыруды негізгі дыбыстармен бастаған пайдалы. Алғашқы жаттығулар әуезді және ырғақ тұрғысынан өте қарапайым болуы керек, мүмкін болатын ең аз диапазонды қамтуы керек. Дұрыс қалыптасқан жабық ауыз әншіде көмей мен жұтқыншақта абсолютті еркіндік сезімін тудырады, репетицияның алғашқы минуттарынан бастап әрбір хор партиясының табиғи тембрін анықтауға, дыбыстың дұрыс қалыптасуы және біртіндеп ұзақтығы бойынша қалыпты вокалды дем шығаруға ықпал етеді.

Мысал №1

Жаттығудың алғашқы 5-8 минутында альт пен бас партияларын «си бемоль» дыбысынан жоғары, сопранолар мен тенорларды «ми бемоль» дыбысынан жоғары орындау ұсынылмайды.

Мысал №2

Жылдам қарқынды қолдану және нотадан нотаға жылдам ауысу арқылы жаттығу байламдардың икемділігін дамытуға көмектеседі. Біз міндетті түрде ән мен интонацияның сапасын қадағалаймыз.Диафрагмамен дем шығаруды таратып, дұрыс дем алу арқылы ән айтуды бастаймыз. Тұйық дыбыстан ашық дыбысқа өту дыбысты ерінмен сәл ашу арқылы ғана жүзеге асады. Орындау кезінде оқушының дұрыс дауыс позициясын сақтауын қамтамасыз етеміз.

Сонымен қатар, жаттығудың алғашқы минуттарынан бастап әншілердің тыныс алу жұмысын ұйымдастыруға, тыныс алуды үнемді, мүмкіндігінше ұзақ дем шығаруға ерекше назар аудару өте маңызды. Бұл үшін стаккато жаттығулары пайдалы.

Мысал №3

Келесі жаттығудың міндеттері: стаккато штрихын жасау. Фразаны стаккатода айту бір демде болғандай болуы керек.

1-ші тактіде – бірқалыпты, 2-ші тактіде – үзіп айтылуы тиіс.

Айта кету керек, стаккато жаттығуларымен жұмыс істегенде, дыбыстың дұрыс емес қалыптасуына әкелетін дыбыстың қатты шабуылынан аулақ болу керек, бұл вокалда «көмейдің соғуы» деп аталады.

Хормен дауыс жаттықтыру процесінде әншілердің дауыс аппаратына түсетін жүктемені бірте-бірте арттыру міндеті үнемі хормейстер назарында болуы керек.Әрбір жаңа жаттығу сайын вокалдық және техникалық тапсырмалар күрделене түседі, қамтылған диапазон және қолданылатын динамика кеңейеді. Жаттығудың соңғы кезеңінде дауыстың толық диапазонын пайдалануға мүмкіндік беретін жаттығуларға көшу керек, бұл диапазонның жоғарғы бөлігін білдіреді, төменгі регистрлерді пайдалану ұсынылмайды.

Мысал №4

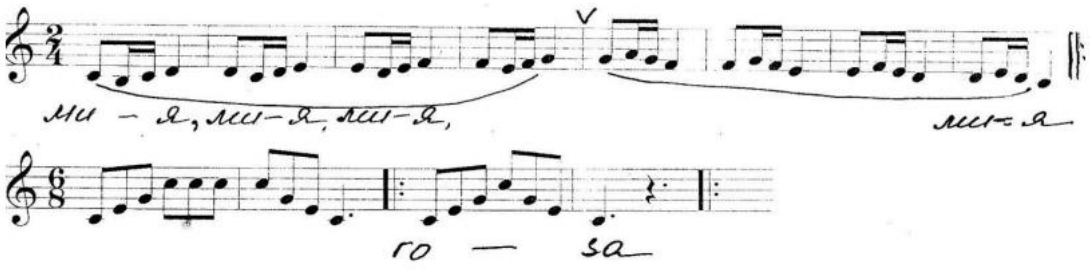

Дауыс ашу жаттығулары нәтижесінде хор жұмыс жағдайына келтіріліп, репетиция процесі репертуармен жұмыс істеу кезеңіне ауысқанда, жұмысты қай шығармадан бастау керек деген сұрақ маңызды рөл атқарады. Тәжірибе әлдеқашан дәлелдегендей, жаттығу шығарманың табиғаты бойынша сәйкес болған кезінде, ән айтуда ең жақсы нәтижеге қол жеткізіледі. Демек, хормен практикалық жұмыста осы ережені ұстануға ұмтылу керек және сол репетицияда немесе концертте жұмыс жоспарланған репертуарға сәйкес жаттығуларды құру керек.

Ән айту, сабақтың кез келген бөлімдері сияқты, мұғалімнен мұқият және байыпты дайындықты және әр сабақта мұқияттылықты талап етеді. Осы жағдайда ғана жұмыс нәтижелі болып, балалардың ән өнерінің бастапқы негіздерін тез меңгеруіне көмектеседі.Әнді мәнерлі орындау үшін, шығарманың музыкалық бейнесін барынша толық ашу үшін, ол ән болсын, әннен үзінді болсын, техникалық жаттығу болсын, анық және айқын дикция ерекше маңызды. Жасалатын бейнеге сәйкес мимиканың мәнерлілігі де ән айтуда өте маңызды.Осылайша, хор сабақтарында техникалық жұмыс музыкалық мәнерлілікке арналған жұмыстармен тығыз байланыста жүруі керек, сонда ғана балалардың вокалдық және хорда ән айту дағдыларының дамуы кеңірек және үйлесімді сипатта болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Ә.Б.Күздеубаева,А.А.Балабекова.Хорға арналған вокалды-хор жаттығулары.-Шымкент,2006ж.

2.Добровольская, Н. Распевание в школьном хоре.- Москва: Музыка, 1969ж.

3.И.Б.Лебедев. Методические разработки для преподавателей дирижерско-хоровых отделений музыкальных училищ.-Алма-Ата-1976г.

4.Соколов, В. Работа с хором. - Москва: Музыка, 1967ж

Composers

Фахридин С.С.- 1403-12 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Смаилова М.С. –ҚР мәдениет саласының үздігі, аға оқытушы
Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

БӨРІ ИСАНЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Өнердің бөрісі - Бөрі Иса талантты күйші, сан қырлы сазгер, шалқар шабыт иесі, өмірі өнегеге толы азамат. Ол еліміздің бас қаласы Астана, еліміздің ордасы Алматыда тіпті үшінші мегаполис Шымқаладада тұрмайды. Ауылдан шықсада өнерді жетелеймін деген Бөрі Иса ұлы тұлғалардың бірі. Талант иесі ешкімнің арқа қағуынсыз ақ қай кезде болмасын тасты жарып шығатынын дәлелдеген өнер иесі. Алматыда Нұрғиса, Жетісайда Бөрі Иса деген қанатты сөз текке айтылмаған. Дәл қазіргі заманның белгілі күйші, композиторы Нұрғиса Тілендиевпен салыстырудың астарында үлкен мән жатыр. Қазақтың қасиетті домбырасын шертіп, күй сандықтың құлағында ойнайтын таланттың талай туындысы тыңдаушысын елітіп жүр. Атаққа таласпаған, өнер десе ішкен асын жерге қойған Бөрі Иса Жетісайдағы Құрманбек Жандарбеков атындағы театрда ұлттық аспаптарға жетекші болып еңбек етті. Бұйраланған қою қара шашын,ақ қырау шала бастасада. Жасы 79 ға келседе шығармашылық Бөрі Иса мені шығармашылық шыңдап, қартайтпайды деп жымиды. Талғамы биік көрермендер үшін күй шығарып, туындыларын кітапқа түсірген шалқар шабыт иесі Жетісайда талай шәкіртті ұлттық өнерге үйретуде. Жаратқанның берген таланты нағашы жұртымнан дарыған болар деп болжайды. Тектіліктің терісін теріс айналдырсаңда өңін көрсетеді. Киелі өнердің толқынында жүзіп келе жатқан Бөрі Иса дәстүрлі өнерді жаңғыртушы.Оның ішінде қос ішекті домбыраны қолынан тастамай, ұрпаққа үйретіп жүрген тәлімгер ұстаз. Еліміздің шеткі аймағы Жетісайда жүріп ақ, атын танытты. Шәкірттерімен марқайып отырған ұстаз кімді болсада өнерге елітіп алып кететін қасиеті бары айдан анық. Тіпті қолына тек қалам ұстап жүрген журналисттіде домбыра шертуге қызықтыратын қасиеті бар. Өнердің құдіреті осы болғаны ау шамасы.

Төрт ұл, бір қыздың әкесі үйіндеде аспабтан алыстамайды екен. Ақ, қара жолақты шертпелерді басқанда құлақтың құрышы қанатын әуен естейсің. Бөрі-есіміде ерекше. Түркі халықтарының аңызында киелі ұғымды білдіретін,мағынасын ашып айтқанда қасқырдың жағымды атауы.Ағасының есімі Қасқыр, інісі Бөрі. Шынында да алғыр отбасы. Қасқырдың терісін сыпырсаңда, тектілігін сыпыра алмайсың деген ата-баба сөзі құдды осы әулетке айтылғандай. Ұлы тұлға, даңқты адам, қарапайым жұлдыз. Бүгінде әйгілі күйші, сазгер және дирижер Бөрі Иса саналы ғұмырын қазақтың киелі күй өнеріне арнаған ардақты азаматтың бірегейі. Ұлт-аспаптар оркестріне арнап 30-ға жуық шығарма жазған Бөрі ағаның қасиетті қара домбырасынан төгілген құдіретті күйге еліткен қазақтың көрнекті лирик ақыны Тұманбай Молдағалиев «Бұл Бөрі Иса емес, мырзашөлдің Нұрғисасы»,- деп кезінде тамсанған болатын. Әрине, мақтааралдық күйші-композитор, «Сырдария» университетінің профессоры Бері Иса ағамызды қазақтың ұлы құйші-композиторы Нұрғиса Тілендиевпен салыстырудың астарында да белгілі деңгейде шындық жатқаны рас. Бөрі ағамыздың деңгейі өзі ғұмыр бойы құрметтеп жүрген ұстазы Нұрғиса Тілендиевтей болмаса да біздің жерлес ағамыздың тапанты, атақ-даңқы аудан, облыс көлемінен асып кейде республикаға да тарап жатады. Бір қызығы, осы Бөрі ағамызды кезінде талай рет Алматыға, берісі Шымкентке жұмысқа шақырса да туған жерден қол үзіп кетпепті. «Мен Мақтааралыма, Жетісайыма керекпін» деп шығармашылығын жалғастырумен келеді. Шашын ақ қырау шалып, жасы жетпіске келсе де жүрегі мәңгі жас Бөрі ағамыз жалпы отыздан астам күйлер шығарған. Бұлардың шоғыры биіктерінің қатарына жерлес ақын ағамыз, марқұм Ә.Мейірбекұлының либереттасына жазған ороториясы мен «Тәуелсіздік толғауы» атты бесінші республикалық конкруста екінші орынды алған «Желтоқсан», сондай-ақ «Әлқисса-Нұрғиса», тағы басқа да құйлерін жатқызуға болады. Осы Бөрі ағамыздың 70 жылдық мерейтойы таяуда Қ.Жандарбеков атындағы драма театрында дүркірей өтті. Салтанатты жиында сөз сөйлеген еңбек ардагері Т.Жүнісов, аудан әкімінің орынбасары Ә.Есенбеков, «Нұр Отан» партиясы аудандық филиалы төрағасының орынбасары Ә.Байдуллаев, тағы басқа да азаматтар сөз сөйлеп, күйші- композитор жерлесіміздің шығармашылығы туралы да өрелі әңгімелерін өрбітті. Естелік ретінде сый-сыяпаттарын да табыс етті. Мұнан соң әндер мен құйлерге орын берілді. Талғамы биік көрермендер Бөрі Исаның «Армысың XXI ғасыр» ороториясын тыңдады.

Бұл күрделі музыкалық шығарманы «Жетісай сазы» оркестрі мен «Сырдария» университетінің хор ұжымы нәшіне келтіре орындады. Әншілер квартетінің орындауындағы Абайдың «Айттым сәлем қапамқас», оркестрдің талантты ұл-қыздары орындаған Б.Исаның «Әлқисса-Нұрғиса», Н.ТІлендиевтің «Ата толғауы», Бөрі Иса мен оның өмірдегі, өнердегі де досы, белгілі әнші С.Серікбаев екеуі орындаған Т.Момбековтың «Салтанат» күйін, тағы басқа да шығармаларды көрермендер жылы қабылдады. Осылайша Мырзашөл өлкесінің төл перзенті, күй дүлдүлі Бөрі Иса ағамыздың шығармашылық кеші мазмұндылығымен ерекшеленді. . Домбыра – бүкіл бір әлем екендігіне Бөрі Иса илана түсті. Ұлы Даланың, оның ұлан-ғайыр жері мен топырағын мекен еткен халқының басты қасиеті–жүрегінде, қанында былайша айтқанда, ғылыми айналымға енген, бүгінде көбірек айтылатын менталитетінде. Бұл ерекшелігі, әсіресе, домбыраға қатысты өнерде айырықша байқалады. Қара домбыраның шегінен лықсып аққан қоңыр әуеннің өзі-ақ іште қатып қалған шеменді еріте алатындығы, айтуға болмас құпияны жетесіне жеткізе жайып салатындығы керемет емес пе?...Ұлы Дала болмысын, досқа адал, дұшпанға қатал қазақ жанын домбырадай түсіндіре алатын аспап әлемде әлі жаратыла қоймаған десек те, асылық айтқандық емес. Домбыра іштегі шерді емдейді. Езілген еңсені тіктейді. Ұйыған қанды ысытады. Бойға ғаламат қуат дарытады. Жасық болмауға, жайнап, жадырап жүруге баулиды. Қазақтың көрнекті ақыны Қадыр Мырзалиевтің ақындық тілімен айтқанындай, шынында да, «Нағыз қазақ–қазақ емес, нағыз қазақ-домбыра» деуінде шынайы ұлттық болмысты тани білу бар дер едік. 1945 жылы Арыс ауданында дүниеге келген Бөрі Иса қазірде тәуелсіз еліміздің маңдайалды белгілі сазгері, дәулескер күйшісі. «Әркімнің туған жері–Мысыр шаһары» демекші, қазірде мемлекетіміздің ең қиыр оңтүстігінде орналасқан Мырзашөл өңіріндегі Мақтаарал ауданы Жетісай қаласындағы «Сырдария» университетінде өнертану саласының профессоры. Туып-өскен топырақтан қуат алған, домбыра құдіретін нағыз өнер биігіне көтерген Бөрі Иса аса дарынды күйші–домбырашы ретінде елге танылған шынайы шығармашыл тұлға. Өз халқының шексіз ықыласына бөленген талантты өнерпаз. Оның сахна төріндегі орындаушылық қас шеберлігіне көрермендер талай-талай куә болды, разы пейіл танытты.

Бөрі Исаның өнер жолындағы қабілет-қарымы үнемі шеберлікті, ұстаздық қасиетті жетілдірумен аңғарылады. Атап айтқанда, 1963 жылы Жетісай

халық оркестрінің дирижері болды. Оркестрге басшылық жасап, домбыраны ел-жұрт арасында насихаттады. Ұлттық болмысты өнер арқылы қалыптастыруға, нығайтуға, орнықтыруға ерекше ден қойды. Бөрі Иса қазіргі таңдағы шеберлік пен біліктілік биігіне бірден қол жеткізген жоқ. Ізденістер, тәжірибе жинақтау секілді өнерге тән үдерістерді бастан өткерді. Алғашқы өнер жолында-ақ Бөрі Иса оркестрдің репертуарын байыту, жаңарту және дамыту ісімен етене араласты. Мырзашөл өңіріндегі ел есінде қалған Ақбала, Қайыпназар және тағы басқа да есімдері елеулі күйшілердің, әншілердің әуендерін жинады. Нотаға түсірді. Оркестрге лайықтады. Мақсаты – рухани дүниелерді ұрпақтар кәдесіне жарату еді.

Пайлаланылған **әдебиеттер:**

1. Мейірбеков Ә. Бөрі десе Бөрі. //“Парасат”, 1993.

2. Ковалева А. В Алматы – Нургиса, в Жетысае – Бори Иса. //“Южный Казахстан”, 1999, №2.

3. Өнердің бөрісі-Бөрі Иса. Айғақ: Телеарна, 2021

PEDAGOGICAL SCIENCES

Problems of training of specialists

Түймебаева Сапаркуль Амантаевна
Общая средняя школа №28
Учитель начальных классов

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ У У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В разные исторические эпохи мыслители трактовали понятие нравственности по-разному. Согласно Сергею Ивановичу Ожегову, нравственность представляет собой внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек, а также этические нормы и правила поведения, определяемые этими качествами.

В древней Греции в трудах Аристотеля о нравственном человеке говорилось: "Нравственно прекрасным называют человека совершенного достоинства. Ведь о нравственной красоте говорят по поводу добродетели: нравственно прекрасным зовут справедливого, мужественного, благоразумного и вообще обладающего всеми добродетелями человека".

Нравственные качества личности отражают отношения, которые общество предписывает по отношению к другим людям, труду и родине. Среди них: Человеколюбие; Вежливость; Бескорыстие; Терпимость; Тактичность; Трудолюбие; Бережное отношение к природе.

Учебный процесс в тесной связи с нравственным воспитанием, особенно в современной школе, где содержание образования стало более объемным и сложным. По мере поступления детей в школу начинается перестройка их познавательных процессов и приобретение ими качеств, характерных для взрослых. Это связано с включением их в новые виды деятельности и межличностные отношения, требующие наличия новых психологических качеств, таких как произвольность, продуктивность и устойчивость в познавательных процессах.

Нравственное формирование личности – это сложный процесс, который происходит под воздействием множества факторов. Дети влияются всем, с чем они взаимодействуют – людьми, вещами, явлениями окружающего мира. Нравственное воспитание в школе должно отвечать требованиям не только сегодняшнего, но и будущего. Важно воспитывать у детей моральные и волевые качества, такие как честность, правдивость, нравственная чистота, простота и скромность в общественной и личной жизни, а также уважение к старшим. С детства необходимо воспитывать неприятие несправедливости, нечестности и других негативных качеств, которые препятствуют построению лучшего общества.

Необходимость нравственного воспитания детей обусловлена несколькими факторами. Во-первых, дети не рождаются ни нравственными, ни безнравственными. Их моральные качества формируются в процессе специально организованного воспитания. Во-вторых, для усвоения нравственного опыта дети нуждаются в постоянной помощи взрослых, таких как педагоги, которые уже обладают этим опытом. Личный опыт детей ограничен, и поэтому необходимо систематическое направленное воспитание, нацеленное на развитие положительных моральных качеств и преодоление отрицательных.

Любые качества личности, интеллектуальное развитие, физическое совершенство и сила воли, имеют социальную ценность только при условии их сочетания с нравственным развитием. Важно для педагога понять, как нравственное воспитание влияет на развитие воспитанника и как ученик изменяется и продвигается на пути к нравственному совершенству. Это можно понять, если анализировать процесс нравственного воспитания, разбивая его на отдельные элементы и изучая каждый из них.

В младшем школьном возрасте, когда дети активно развивают свое собственное нравственное понимание, нравственная сфера подвергается дальнейшим изменениям. В начальной школе дети сталкиваются с постоянной необходимостью следовать моральным правилам и нормам, которые постоянно и систематически контролируются. Они должны научиться применять эти правила и нормы в своих отношениях с учителями, другими взрослыми и сверстниками. В этом возрасте происходит формирование таких нравственных чувств, как чувство товарищества, долга, коллективизма, способности к сопереживанию и эмпатии.

Обобщая вышесказанное, можно сделать вывод, что в процессе формирования нравственных качеств ребенок преодолевает жизненные противоречия и постепенно становится формированной личностью. Именно поэтому особое внимание должно уделяться процессу формирования нравственных качеств.

Многие известные педагоги считают, что нравственные качества определяют высшие принципы человеческой жизни и регулируют поведение и деятельность человека. Таким образом, развитие нравственных качеств играет ключевую роль в становлении и развитии личности, формируя основы для человеческого поведения и мировоззрения.

Литература:

1. В.А. Куценко, И.И. Шайдуллина. "Формирование моральных ценностей у младших школьников: теория и практика". Издательство "Просвещение", 2017.
2. Г.Ф. Якиманская. "Развитие моральных ценностей детей в начальной школе". Издательство "Академия", 2018.

Candidate of pedagogical sciences Mukusheva S.B., Candidate of pedagogical sciences Sakayeva A.N., Doctor of pedagogical sciences Mirza N.V.
Karaganda Buketov University, Karaganda

THE INFLUENCE OF STAKEHOLDER ON THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE UNIVERSITY

The development and implementation of changes in the curricula of universities is influenced by external and internal stakeholders or stakeholders, the list of which is presented in Figure 1.

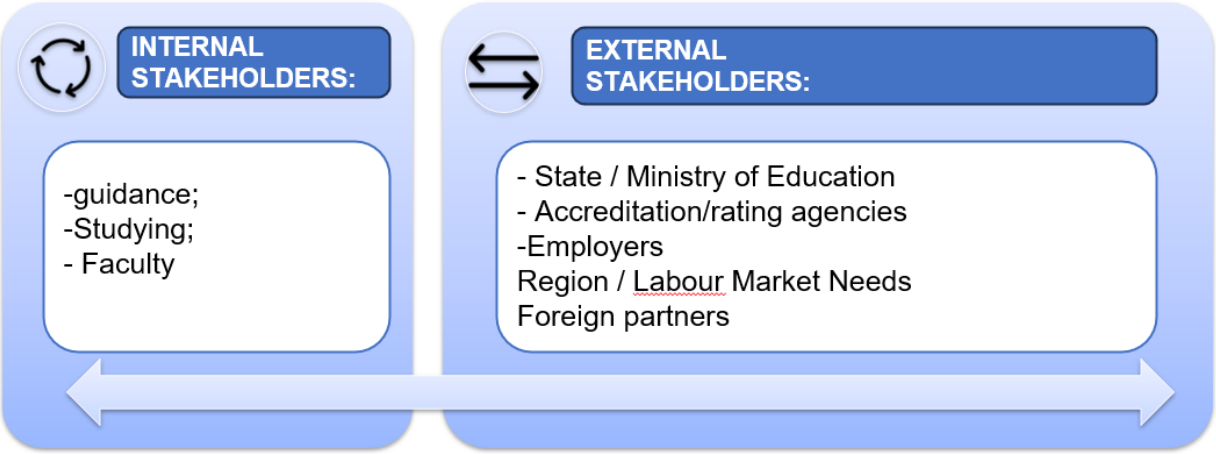

Figure 1. Stakeholders of the educational process

Worthwhile that a conflict between the parties interested in promoting their ideas and interests has a positive effect on the development of the organization or, as in our case, on the development of the educational program. This phenomenon is noted by researchers of the stakeholder theory.

In 2022, the Republic of Kazakhstan approved the professional standard "Pedagogue", which defines the foundations for educational training programs, including pedagogue-psychologists [1]. The standard has two Profession Cards that describe the competencies of professional ascent from training and entry into the

profession to pedagogical skills, practically the first card characterizes a young novice pedagogue-psychologist with certain competencies that he received in the process of studying at the university. Based on the first Card, changes to the working curriculum were proposed. The included disciplines are presented in Table 1.

Table 1 – Compliance of academic disciplines with the requirements for the main professional activity of an educational psychologist, according to the professional standard “Pedagogue”

Requirements for the main professional activity of an pedagogue-psychologist	**Academic Disciplines for the Educational Program «6B01101-Pedagogy and Psychology»**
Diagnostics of psychological and pedagogical profile and purpose	- Professionalism of an educational psychologist
Providing psychological and pedagogical assistance to participants in the educational process	- Fundamentals of Pathopsychology - Social intelligence technology - Psychological Service in the Education System - Psychology of Innovative Thinking - Training in applied psychological knowledge
Conducting psychological and pedagogical monitoring of the conditions of the educational environment	- Differentiated pedagogy - Practicum in Psychology
Implementation of educational and methodological work in the planning and development of developmental and remedial programs of educational activities	- Social Psychology - Applied Pedagogy - Teacher's Activities with Children with Special Educational Needs - Conflict Resolution and Conflict Management

The next external stakeholder is the «Atameken» National Chamber of Entrepreneurs. One of the main functions of the «Atameken» National Chamber of Entrepreneurs is training, retraining, advanced training, certification and attestation of personnel, development of technical and vocational education.

In this regard, the National Chamber of Entrepreneurs «Atameken» conducts a procedure for assessing and analyzing the content of educational programs with the involvement of experts who are high-level specialists in the professional field to which the evaluated educational program belongs, including those with experience in evaluating educational programs of higher and postgraduate education organizations.

Evaluation of educational programs by «Atameken» experts is carried out according to certain criteria (Figure 2).

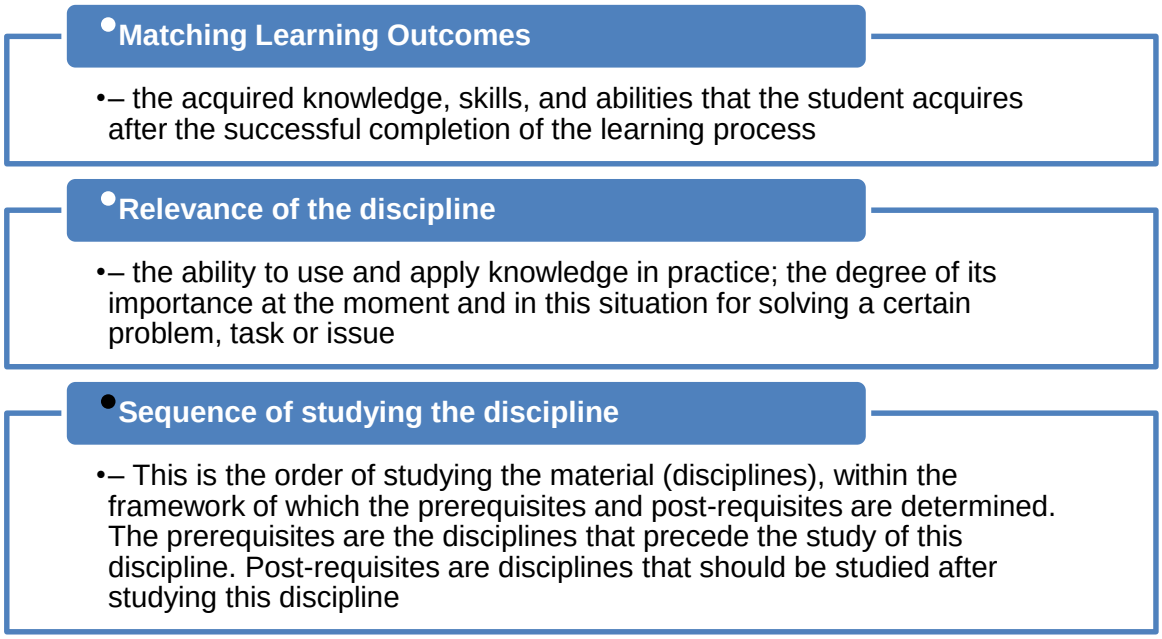

Figure 2. Criteria for expert evaluation

Expert recommendations are provided to higher and postgraduate education organizations for information purposes only and are not binding on the educational program. On some issues, experts offer their ideas and opinions on certain issues, regardless of whether this criterion is in the rating.

Thus, when developing work and curricula for the EP «6B01101-Pedagogy and Psychology» for the 2024-25 academic year, the recommendations of the experts of the NCE «Atameken» were taken into account and such academic disciplines as the following were introduced:

- «Project Activities in the Educational Environment»

- «Technologies of Psychological Counseling»

- «Psychological Management».

Adjustments were also made in terms of teaching methods and updating scientific sources. It is noteworthy that the rating of «Atameken» National Chamber of Entrepreneurs, first of all, is aimed at protecting the interests of students, who should understand what career prospects open up for them after graduation.

The following can be noted about the accreditation procedures. In the spring of 2023, the educational program «6B01101-Pedagogy and Psychology» received expert recommendations regarding the academic mobility of students and teachers. Consequently, there was a need to organize explanatory activities for students of all levels with the provision of relevant information.

Stakeholder employers are represented mainly by pedagogue-psychologists who provide professional support to university students during the period of practice and practical classes during the educational process. Pedagogue-psychologists with practical experience, as well as students who have completed internship, offer updated educational or additional material, thus influencing the content of the subject.

The process of updating the educational program is influenced by doctoral research and the participation of pedagogues of the department in competitions for grant funding. Thus, within the framework of dissertation research of doctoral students, such elective courses have recently been introduced, such as:

- «Technologies for the development of hard skills and soft skills»

- «Technology for the development of social intelligence»

- «Artificial Intelligence in Education».

As part of the implementation of projects that received grant funding from the «Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan», the research group of the project IRN AR19678852 «Formation of competencies of continuous professional development in students and graduates of the direction «Pedagogical sciences» in the conditions of academic independence of the university» proposed to focus on the development of continuous

professional skills of future educational psychologists and in this regard to introduce such disciplines:

- «Professionalism of the Educational Psychologist»: the course is aimed at implementing the competence of the PDP - identifying professional problems;

- «Pedagogical Culture of the Individual»: the course is aimed at the implementation of the competence of self-management;

- «Psychology of Innovative Thinking»: the course is aimed at implementing the competence of the faculty - monitoring of professional development and career growth.

In general, the issues of stakeholder education are moving from a purely formal conciliatory format to a format of cooperation and interaction. Practical information, requirements, proposals and recommendations of stakeholders, including contradictory ones, allow universities to develop specific measures to increase satisfaction with the most important of them, serve as the basis for the sustainable development of the organization and will be aimed at developing the competitiveness of students.

The article was prepared within the framework of the scientific project IRN AR19678852 "Formation of Competencies of Continuous Professional Development in Students and Graduates of the Direction of "Pedagogical Sciences" in the Conditions of Academic Independence of the University" under grant funding from the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

References:

1. On the approval of the professional standard " Pedagogue". Order of the Acting Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated December 15, 2022 No 500/ https://clck.ru/3Aqv6G

Маженова Толкын Жаксылыковна
дефектолог ТОО "Spectrum kindergarten " Астана

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА, РАБОТАЮЩЕГО В СФЕРЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Включение детей с ограниченными возможностями развития в общеобразовательный процесс имеет высокую политическую значимость. Развитие инклюзивного образования - одно из средств устранения барьеров, разъединяющих людей; ликвидации дискриминации по психическим и физическим различиям; обеспечения равных прав и возможностей в получении образования всеми детьми без исключения.

Вхождение Республики Казахстан в мировое образовательное пространство, потребовало от педагогической общественности нового взгляда на профессиональные задачи и способы их решения,активизировало инновационную деятельность.

Сегодня в Казахстане инклюзивное образование развивается относительно детей с ограниченными возможностями здоровья. Такое рассмотрение идеи инклюзии определенным образом сужает трактовку, принятую во всем мире, а, следовательно, и саму концепцию инклюзивного образования. Подобное упрощение рождает противоречия между специальным и общим образованием. Изучение опыта зарубежных стран показывает, что приоритетность инклюзивного образования не должна уничтожать другие варианты образования детей с ОВЗ. Только их сосуществование и взаимное обогащение может обеспечить необходимую каждому ребенку вариативность в получении образования, и, как следствие –адекватность выбора образовательного маршрута.

Система специального обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями по своей организационной структуре является дифференцированной и соответствует различным типам нарушений их физического и умственного развития. В Республике Казахстан функционируют уже ставшие традиционными для всего постсоветского пространства основные типы специальных дошкольных и школьных организаций: для детей с нарушением слуха (неслышащих и слабослышащих), с нарушением зрения (незрячих и слабовидящих), с нарушением интеллекта (с задержкой

психического развития и умственной отсталостью), с тяжелыми нарушениями речи, с нарушениями опорно-двигательного аппарата.

Реализуемое к настоящему времени профессиональное образование по специальности «Дефектология» обеспечивает необходимую подготовку специалистов для указанных типов специальных организаций. Вместе с тем, в связи с происходящими социально-экономическими переменами и гуманизацией государственной образовательной политики, предусматривающей выход республики в мировое образовательное пространство, в РК создаются новые типы организаций для детей с ограниченными возможностями (кабинеты психолого-педагогической коррекции, реабилитационные центры, логопедические пункты, кабинеты коррекции и инклюзивного образования детей дошкольного возраста и др.). Поэтому подготовка дефектологов для работы с детьми с ограниченными возможностями ориентируется не только на существующую сеть специальных организаций, но и предусматривает подготовку специалистов для обучения и воспитания детей в новых типах специальных образовательных организаций.

Включение детей с ограниченными возможностями в общеобразовательный процесс уже сегодня отмечается повсеместно,однако проблема обеспеченности соответствующими кадрами полностью не разрешена, дошкольные организации испытывают насущную необходимость в специальных педагогах и педагогах интегрированного обучения.

Для практического внедрения инклюзивного обучения необходимо решить проблемы, связанные не только с материальной базой. В процессе реализации инклюзивной практики в работу педагогического коллектива привносятся существенные коррективы содержательного и процессуального характера. В такой системе каждый специалист должен обладать определенным уровнем сформированности инклюзивной компетентности в области образования.Многими исследователями понятие профессиональной компетентности раскрывается как интегральная многоуровневая профессионально значимая характеристика личности и деятельности педагога; в научной литературе освещается сущность и компонентный состав профессиональной компетентности (В.Н. Введенский, Л.Н. Горбунова, И.В. Гришина, А.К. Маркова, Э.М. Никитин и др.).

Несмотря на наличие научных трудов, посвященных совершенствованию педагогического мастерства специалистов и определению условий их личностно – профессионального саморазвития, вопросы, касающиеся специфики профессиональной компетентности педагогия, реализующего процесс инклюзивного обучения, изучаются немногими исследователями.

И.Н. Хафизуллина понимает инклюзивную компетентность педагогией как составляющую их профессиональной компетентности, включающую ключевые содержательные и функциональные компетентности. В структуру инклюзивной компетентности автор включает мотивационный, когнитивный, рефлексивный и операционный компоненты.

- Мотивационный компонент педагог включает личностную заинтересованность, положительную направленность при выполнении профессиональной деятельности в условиях включения детей с ограниченными возможностями.

- Когнитивный компонент определяется как способность педагогически мыслить на основе системы знаний, необходимых для осуществления инклюзивного обучения.

- Рефлексивный компонент проявляется в способности анализа собственной учебной, профессиональной деятельности в условиях инклюзивного обучения.

- Операционный компонент определяется как способность выполнения конкретных профессиональных задач в педагогическом процессе в условиях инклюзии: разрешение педагогических ситуаций, использование приемов самостоятельного и быстрого решения педагогических задач, осуществления поисково-исследовательской деятельности.

В структуре инклюзивной компетентности выделяют три компонента: когнитивный, личностный и деятельностный.

Ключевой проблемой является профессиональная и психологическая готовность педагоговк включению детей 4-5 лет в дошкольных организациях с инвалидностью в обычную группу детей.

Список использованной литературы:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М.: Мысль, 1991.
2. Компетентностный подход в педагогическом образовании / под ред. В.А. Козырева, Н.Ф. Радионовой, А.П. Тряпицыной. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008.
3. Краевский В.В., Хуторской А.В. Основы обучения. Дидактика и методика. - М.: Академия, 2008.
4. Сабельникова С.И. Развитие инклюзивного образования // Справочник руководителя образовательного учреждения. 2009. № 1. С. 42–54.
5. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. - М.: Академия, 2012.
6. Хафизуллина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих педагогов в процессе профессиональной подготовки: дис. ... канд. пед. наук. - Астрахань, 2008.__

Жанибекова Акмаржан Избасаровна
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университетітің оқытушысы,
техника ғылымдарының магистрі

IT-МАМАН ДАЯРЛАУДЫҢ ӘЛЕМДЕГІ ҮЛГІСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҒДАЙ

Бүгінде цифрландыру әлемдік ауқымдағы трендке айналды. Дамыған елдің барлығы цифрлық саясатты қолға алып, даму қарқынын арттыруға күш салып жатыр. Десе де, инновация мен технология тілін түсінетін, оны жүргізетін мамандар тапшы. Сол тапшылық IT-саласының дамуына кері әсерін тигізіп, цифрлық экономиканы жүргізуге, озық технологияның игілігін көруге кедергі келтіріп келеді.

IT-маманның аздығы — тек Қазақстанда емес, бүкіл әлем елдерінде бар үлкен мәселе. Инновация мен технология күн сайын жаңарған заманда оларға сұраныс та арта түсті. Әлемдік рейтинг бойынша ең қажет мамандықтар тізімінде IT-мамандар екінші орын алады екен. Қазір жаңа технологиялар тауар жасаудан бастап, өндіріс, транспорт сынды барлық салаға ықпал етіп жатыр.

Қазақстандағы IT-кадрлар. Потенциалы мен сапасы

Қазақстан ішкі қажеттілік пен жahан талабына байланысты ақпараттық технология мамандарын даярлауды мықтап қолға алды. 2017 жылы қабылданған Цифрлы Қазақстан мемлекеттік бағдарламасының төртінші бағыты бойынша IT-мамандарды даярлау міндеті жүктелді. Осыған орай соңғы жылдарда кадр мәселесін шешу жұмысы белсенді жүргізіліп жатыр.

Статистика бойынша жыл сайын отандық ЖОО мен колледждерді 18 мың ақпараттық технология маманы бітіріп шығады екен. Алайда елдің цифрлық экономикасын дамыту үшін бұл көрсеткіш аздық етері анық. Осы бағытта мемлекет тарапынан көптеген жеңілдік, жағдай жасалып отыр. Жетістіктер де жоқ емес. Бүгінде елімізде 2001 IT-сынып, 21 IT-лицей, 1406 робототехника кабинеті ашылып үлгерді.

Сарапшылар не дейді?

Қазақстан IT-компаниялар қауымдастығының президенті Нұрлан Исиннің пікірінше, АКТ-маманы болу үшін көп еңбектеніп қана қоймай, әлемдік тәжірибені де толық игеру керек.

IT-мамандарға сұраныс артып келеді. Жалпы айтқанда IT-саласын дамытпай ақпараттық технологияны басқару мүмкін емес. Сондықтан елімізде IT-мамандар, IT-саласы трендте деп айтсақ болады. Бұл — тәжірибені көп керек ететін, еңбекті көп қажет ететін мамандық. Оны игеру үшін барлық елдің тәжірибесінен хабардар болу керек деп есептеймін, – дейді Нұрлан Исин.

Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінің ректоры Дамир Шыныбековтың айтуынша, ақпараттық технология маманына ішкі, сыртқы нарықта да сұраныс жоғары.

Әлемдік тәжірибе

Үздіктер қатарынан көрініп жүрген мемлекеттер инновация мен жаңа технологияны жолға қойған. Әлем елдері ақпараттық технология саласындағы кадр мәселесін шешуде екі негізгі тенденцияға назар аударады. Біріншісі жаһан жұртына ортақ ғылыми тәсіл болса, екіншісі — халықаралық стандарттар. Дегенмен 1990-жылдардың соңында әлемнің алпауыт компанияларының көбі кадр дағдарысын, соның ішінде IT-мамандарын ауадай қажет етті.

Дамушы елдер батыс елдерінен кадрлар шақырып, өзара алмасып отырды. Кей ел IT-қызметті экспорттаушы болса, енді бірі импортқа мұқтаж. Экспорттаушы мемлекеттер — Оңтүстік Америка, Шығыс Еуропа, Үндістан, Оңтүстік-шығыс Азия, Ресей және кейбір ТМД елі болса, импорттаушы мемлекеттер – АҚШ, Батыс Еуропа және Аустралия.

АҚШ

Кез келген компьютер маманы Google, Microsoft және Apple сияқты алпауыт компаниялардың отанында білім алуды армандайды. Өйткені дәл осы елде әлемдік сұранысқа сай келетін IT-мамандарды даярлайды. Сала бойынша үздік университет — Массачусетс технологиялық институты. Стэнфорд университеті де мықтылардың қатарында. Ал Карнеги-Меллон университеті болса, ғылым мен техника саласын зерттеу жүйесімен әлемге әйгілі. Онда қазіргі технологиялық тренд саналатын жасанды интеллект пен роботехниканы

оқытады әрі зерттеумен айналысуға мүмкіндік жасалған. АҚШ-та IT-саласы жоғары жылдамдықпен дамып келеді. Сол себепті де бұл мемлекетте ақпараттық технология мамандарының жетіспеушілігі бар. Атап айтқанда, Финикс, Колумбус, Денвер, Даллас, Бостон, Остин, Сиэтл, Сан-Франциско, Сан-Хосе қалаларында АКТ-маманына сұраныс көп.

Израиль

Израиль IT-мамандарды даярлау бойынша әлем елдері арасында алдыңғы орында. Ондағы 8 университет пен 60 академиялық колледжде ақпараттық технология мамандарын оқытады. Олардың арасындағы ең үздігі — Technion политехникалық институты және Иерусалимдегі Еврей университеті. Израиль мектептерінде информатиканы оқу үшін оған дайын болу қажет. Өйткені арнайы күштер (спецназ) мектептерінен кем түспейді. Осылайша олар компьютер мамандарын даярлауда тәртіп пен дисциплинаны қолданады. АКТ-саласының болашақ мамандарын әскери жағдайды білуі үшін, бірлескен технологиялық жобалар жасауы үшін әскерге жіберіп отырады.

IT-мамандар — кез келген мемлекеттің IT-саласын көтеретін бірден-бір күш. Біріншіден, ақпараттық технология маманының сапасы елдің цифрлық экономикасын алға жылжытуға әсер етеді. Екіншіден, олар елдің инновациялық әрі технологиялық потенциалын арттырып, өмір сапасын жақсартады. Үшіншіден, халыққа көрсетілетін қызметтердің деңгейі жоғарылайды.

Нурымбетова Жулдыз Амангелдиевна
Түркістан облысы Келес ауданы №33 «Жуантөбе» жалпы білім беретін мектеп КММ, ағылшын тілі пәнінің мұғалімі, педагог зерттеуші

USING EFFECTIVE EDUCATIONAL PLATFORMS IN ENGLISH LESSONS

Modern platforms are an educational approach aimed at motivating students through the use of video game design and gaming elements in the learning environment. The goal is to increase enjoyment and interest by stimulating students' interest and inspiring them to continue learning.

The possibilities for using Internet resources are endless. In English lessons, using the Internet, you can solve the whole range of didactic and methodological problems. The article discusses Internet resources and modern online platforms that can be used in preparing and conducting lessons. The use of educational platforms provides many opportunities for the development of not only students, but also teachers. This, in turn, presupposes universal computer literacy and the creation of conditions for intensifying information exchange between all parts of the lifelong education system.

Modern pedagogical technologies such as learning using elements of cooperation, project-based methods, the introduction of modern information technologies, Internet resources can help implement a person-centered approach to learning, provide individualization and differentiation of learning, taking into account the capabilities of the children and their level of training.

The possibilities for using Internet resources are endless. In English lessons, using the Internet, you can solve the whole range of didactic problems. (they can be seen on the screen)

This teaching method also makes the task of teaching lessons easier for teachers. At the same time, the computer does not replace the teacher, but only complements him, playing the role of a tool that, when used correctly, significantly increases the efficiency of the pedagogical process.

The methodological potential of educational IR allows:

select text, graphic, photo, audio and video material on the topics being studied;

carry out consideration of cultural and social problems in groups and the whole class;

perform a linguistic test of oral and written speech of native speakers (representatives of various social groups, speakers of dialects and accents);

carry out extracurricular and extracurricular project work for students.

Platforms with advanced functionality

There are a huge number of services for teachers that are presented on the screen. Test your knowledge with LearningApps.org

A database of ready-made exercises, tasks and tests of different levels and in many subjects. You can use what is in the database, or you can create your own tests. Free registration, saving work done, tips and a Russian-language interface make LearningApps an indispensable assistant.

Educational applications. LearningApps is a free online service created in Germany. With its help, you can create applications yourself to test and consolidate the knowledge you have already acquired.

In this program, I created several types of computer science games for my students: first register, select a template, create your problem, save it and show it to your students on the board using the link.

Umaigra (UI) is an online tool for creating, publishing and running interactive educational games for students. The Umaigra online service can be easily integrated into the main educational process as an additional educational tool - a game-based one, and at the same time effective, which can be used both at school and at home, both individually and for a group of students.

Platform	Description
liteka.ru	Read literature and expand your vocabulary. You can download your books, immediately translate unclear words, and use excerpts from works to study.
fenglish.ru	Show your students films and teach them to work with subtitles. Slow down if you need to understand a rule or pronunciation. Excellent help in learning the true language.

ted.com	It is interesting to learn a language by listening to short videos from TED conferences on various topics: from economics to futurology. Intensive listening and discussion will significantly improve your speaking skills and ability to express your opinions.
t.me/EngInPhrases	A Telegram channel that can be read and analyzed in short breaks between main activities.
correctenglish.ru	A complete collection of all the necessary theory + practical tasks.
pictolang.com	This one is suitable for those who love the play method and teach children.
BBC 6 minute English	Short and very cool modern videos that are suitable for all ages.
engvid.com	A site that has no equal. Everything is here from beginner to advanced level.
deepl.com	A professional translator for those who want to translate exactly.
lingust.ru	Ideal for beginners from scratch online for free.

References:

1. Information and communication technologies in English language teaching. A study guide. - 2006.
2. Albrecht K.N. Agylshyn tili sabaktarynda AKT koldanu// Electronic journal "Information and communication technologies in pedagogical education". – 2010.
3. Belyaeva L.A., Ivanova N.V. PowerPoint presentation and its possibilities in teaching foreign languages // Foreign language at school. - 2008. - № 4.

Алибаева Меруерт Алимхановна
Түркістан облысы Келес ауданы №33 «Жуантөбе» жалпы білім беретін мектеп КММ, бастауыш сынып мұғалімі

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ІЗДЕНУШІЛІККЕ БАУЛУ ЖОЛДАРЫ

«Балаға өз бетімен зерттеуге мүмкіндік туғызған сайын одан әрі жақсы оқи түседі»

Питер Клайн

Абай Құнанбаевтың жетінші қара сөзіндегі « Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біріншісі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Екіншісі – көрсем, білсем деп, ер жетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, «ол неге өйтеді?», « бұл неге бүйтеді?» деп көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді», – деген ой тұжырым оқушының биік танымдық қабілет, тұрмыс-тіршіліктің сырын ұғуға талпыныс баланың ерте жасынан туындайды екен. Сондықтан оқушыны ізденушілік, зерттеушілікке баулу бастауыш сыныптан басталуы тиіс.

Өйткені бастауыш сынып оқушысының түрлі сөздіктер мен қызықты әдебиеттерді іздеп табуға, оқып танысуға деген құштарлығы басым болады. Баланы ізденушілікке баулу, оған зерттеу дағдысы мен білігін игерту бүгінгі білім беру саласының маңызды міндеті болып саналады.

Қазіргі кездегі білім беру ісінің негізгі нысаны-жас ұрпақтың біліктілігін ғана қалыптастырып қоймай, олардың бойында ақпаратты өздері іздеп табатын және талдай алатын, сонымен қатар оны ұтымды пайдалана білетін, жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі күнге лайықты өмір сүріп, қызмет етуге қабілетті тұлғаны қалыптастыру болып отыр.

Зерттеуші-оқушы өзінің табиғатынан зерттеуге бейім келеді. Білуге құмарлық, бақылау жасауға талпыныс, өзінше эксперимент жүргізуге баланың балалығымен бірге жүретін процесс. Зерттеу, іздеу белсенділігі-баланың жаратылысына тән табиғи құбылыс. Зерттеушілік әдісін қолдану қажеттігі

оқушының білім алу процесінде қоршаған ортасына қызығушылығымен, сүйіспеншілікпен қарауымен түсіндіріледі.Оқушының өз бетінше зерттеу жүргізуі оның жеке талабын қанағаттандыруға, көкейінде жүрген сұрақтарға жауап табуға үлкен ықпал етеді. Одан басқа зерттеу жүргізу интеллектуалдық және шығармашылық қабілеті мен ойлау, зерттеу білігінің дамуына мүмкіндік туғызады. Оқушы өз бетінше зерттеу жүргізу арқылы қоршаған ортасын тани алады, жаңа білімді дайын күйінде емес, өзі үшін жаңа білім ашады.

А.И.Савенков **“жобалау мен зерттеу бағыттылығы, мен мағынасы және іс-әрекетінің мазмұны бойынша әртүрлі’’,** атап көрсетті. Дегенмен жобалар әдісі мен зерттеу әдістерінің негізіне мыналар жатады:

-оқушының танымдық білігі мен дағдысын дамыту;

-ақпараттық кеңістікте бағдарлай алу білігі;

-өз білімін өздігінен құрастыра алуы;

– ғалымның әр саласының білімдерін кіріктіре алу білігі;

-сын тұрғысынан ойлай алуы;

Екі әдіс те оқушылардың өзіндік әрекетіне бағдарланған (дербес, топтық, жұптық), оны арнайы бөлінген уақыт аралығында (сабақтың бірнеше минуттарынан бастап бірнеше апталар мен тіпті айлар аралығында) орындайды. Жобалау технологиясы және зерттеушілік әрекет технологиясы төмендегілерді қамтиды:

-кіріктірілген білім мен оны шешудің зерттеушілік ізденісін талап ететін проблеманың болуы;

-алынатын нәтижелердің практикалық, теориялық, танымдық маңыздылығы;

-оқушының өзіндік әрекетін;

-жобаның мазмұндық бөлігін оның кезеңдік нәтижелерін көрсете отырып құрылымдау;

-зерттеу әдістерін қолдану, яғни проблеманы және одан туындайтын зерттеу әдістерін анықтау; зерттеу әдістерін талқылау, ақпарат жинау, соңғы нәтижелерді рәсімдеу; алынған өнімнің тұсауын кесу, талқылаулар мен қорытындылар.

Зерттеу түрлері:

1)теориялық 2) фантастикалық 3) эксперимент

Теориялық – зерттеу мәселелерін теориялық талдау. Мәселелердің маңыздылығын, оның ерекшеліктерін, осы тақырып бойынша әртүрлі көзқарастарды сипаттау, сондай-ақ оның бүгінгі таңдағы шешілу жолдары. Осының барлығы зерттеу бөлімінің 1-ші теориялық мазмұнын құрайды.

Фантастикалық **—** өмірде болмайтын фантастикалық құбылыстар мен заттар жөнінде.

Эксперименттік – өзіндік байқаулар мен эксперименттерді жүргізуді талап етеді. Балалар үшін ең қызықты эксперимент-нақты заттарға және олардың қасиеттеріне жасалған тәжірибелер. Оқушыларға әр түрлі тақырыпты беруге болады. Экспериментальді (практикалық бөлім) зерттеу мәселелер мәнісін түсіндіретін немесе оны шешуге мүмкіндік беретін ғылыми әдістерді пайдалануды болжайды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. **Әлімқұлова А.Б. Бастауыш сынып оқушыларының жобалық-зерттеу әрекетін ұйымдастыру** [Мәтін]: Республикалық ғылыми-әдістемелік және педагогикалық журнал /… Әлімқұлова А.Б. // Бастауыш мектеп: ҚР МАжБКМ- Алматы, 2014- №7-8- Б.6- ISSN 0207-5474

Methodical bases of the educational process

Мукушева С.Б., Зыбина Е.А.
НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова», Казахстан

КАРТОТЕКА ИГР КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Воспитатель в игровой деятельности побуждает каждого ребенка к активной самостоятельности, не допуская пассивности, чтобы ребенок не был сторонним наблюдателем или исполнителем чужих решений. В арсенале педагога должно быть достаточно приемов, стимулирующих новую тематику игр, углубление их содержания. С увеличением активности и самостоятельности детей в воспитании следует переходить от прямых указаний к косвенным методам воздействия, таким как напоминания о прошлых играх, наблюдениях и наводящие вопросы [1].

Самостоятельная организация игр – важный этап развития детей. Не стоит оставлять без внимания их желание играть, но необходимо помогать им осваивать навыки договоренностей, чтобы сохранить этот интерес надолго.

Типовой учебной программой дошкольного воспитания и обучения предусмотрено наличие картотеки игр для самостоятельного использования дошкольниками [2].

Игровая картотека – это систематизированное собрание игр, направленное на всестороннее развитие дошкольников. Она включает игры различной направленности, которые позволяют:

-Развивать познавательные способности (память, внимание, мышление, воображение, речь);

-Развивать социально-коммуникативные навыки (общение, сотрудничество, ответственность, эмпатия, самостоятельность);

-Развивать двигательные навыки (координацию движений, ловкость, выносливость, гибкость, сила);

-Развивать эмоционально-волевую сферу (интерес к игре, уверенность в себе, целеустремленность, самоконтроль).

В работе педагога наличие игровой картотеки позволяет: разнообразить игровую деятельность детей, повысить личностный профессиональный рост педагога, создать благоприятную атмосферу в группе, экономить время и силы. Игровая картотека является незаменимым помощником для каждого педагога.

Каждый педагог способен разработать собственный шаблон игровых карточек, которые можно использовать в работе с детьми.

Однозначно, что игровая карточка должна включать определенные компоненты. Представим игровую карточку для использования педагогом в работе с дошкольниками (таблица).

Таблица – Игровая карточка для педагога

Игровая карточка	
Название игры	Положи куда скажу
Возраст детей	3-4 года
Длительность игры	5-15 минут
Ожидаемые результаты	Дети ориентируются в пространстве, на листе; Внимательно слушают и выполняют инструкции; Выполняют правила игры; Запоминают название предметов, цветов, действий; Отвечают на вопрос воспитателя полным предложением
Необходимые ресурсы	Карточки, разделенные на верхнюю и нижнюю полосы, мелкие картинки
Условия проведения	Детям раздаются карточки «полки» и картинки
Краткое описание	Педагог предлагает положить на верхнюю полку картинку с мячом. Положите на нижнюю полку «машину».

	Дети постепенно выкладывают картинки на карточки - «полки». Воспитатель: Что у тебя на нижней полке? На верхней полке?

Исходя из задачи, поставленной в Типовой учебной программе – «Организовать пространство для многовариантных игр. Наличие картотеки

игр» [2], предлагаем проект игровой карточки для самостоятельного использования детьми (рис.2 и 3).

Рис. 2. Игровая карточка для самостоятельного использования детьми

Рис.3. Игра **«Где звенит?»**

Представим краткое содержание игры «Где звенит?» (рис.3):

Дети сидят по кругу или вдоль стены. Один из играющих по назначению воспитателя становится в центре круга или перед сидящими. По сигналу воспитателя он закрывает глаза. Воспитатель дает кому-нибудь из детей звоночек и предлагает позвонить. Ребенок, находящийся в центре круга, должен не открывая глаз, указать рукой направление, откуда доносится звук. Если он укажет правильно, воспитатель говорит «пора», играющий открывает глаза. Если водящий ошибся, он снова закрывает глаза и отгадывает еще раз. Затем воспитатель назначает другого водящего.

Таким образом, в работе с дошкольниками, педагог может разработать свою уникальную картотеку игр с обязательными этапами их использования на практике. Условия использования игровой карточки детьми в самостоятельной игровой деятельности следующие:

- 1 этап: неоднократное предварительное использование игровой карточки педагогом в процессе проведения игры с объяснением символов и последовательностью действий. Цель: обеспечить детей пониманием символов и последовательности действий, представленных на игровой карточке; сформировать у детей интерес к игре и желание играть с помощью карточки;

- 2 этап: первоначальное непосредственное корректирующее сопровождение детей, использующих игровую карточку в самостоятельной игровой деятельности. Цель: оказать детям необходимую помощь в процессе самостоятельной игры с использованием игровой карточки; обеспечить детям возможность играть в соответствии с правилами игры; сформировать у детей навыки самоконтроля и саморегуляции;

- 3 этап: стороннее наблюдение за действиями детей в процессе игровой деятельности с использованием игровой карточки. Цель: оценить эффективность использования игровой карточки детьми; определить, насколько хорошо дети понимают правила игры и символы на карточке; выявить возможные трудности, с которыми дети сталкиваются при игре;

- 4 этап: при необходимости внесение изменений или дополнений в игровую карточку.

Список литературы:

1. Бондаренко А.К., Матусик А.И. Воспитание детей в игре. – М.: Просвещение, 1983. – 192 с.

2. Степанова О.А., Вайнер М.Э., Чутко Н.Я. Теория и методика игры. – М.: Юрайт, 2022. – 76 с.

3. Типовая учебная программа дошкольного обучения и воспитания. Приложение к приказу Министра просвещения Республики Казахстан от 14 октября 2022 года, №422.

4. https://676.su/QUCK

Дүйсебай Мадина Бағысбайқызы
Шымкент қаласы, №79 жалпы орта білім беретін мектебінің директордың оқу жұмысы жөніндегі орынбасары, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің педагог -шебер мұғалімі

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДЕП - МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІПТІК САПАСЫ.

Педагогикалық әдеп этика ғылымының бөлігі болып табылады және педагогикалық адамгершіліктің ерекшеліктерін зерттейді, педагогикалық еңбектегі адамгершіліктің ортақ қағидаларының жүзеге асырылуын қадағалайды, оның негізгі қызметтерін және этикалық категорияларды қарастырады.

Мұғалімдерге тән педагогикалық біліктілік, шәкірттер бойында білім,ептілік және дағдылар қалыптастыру мүмкіндіктері және олардың өз бетінше іске асу жағдайларын жасау бірдей емес. Педагогикалық қызметте әртүрлі жетістік деңгейлері кездеседі. Педагогикалық әрекеттестіктің әрқилы деңгейлері мен сипатын сөзбен өрнектеуде бірнеше термин түсініктер колданылады: «педагогикалық өнер», «педагогикалық шеберлік», «педагогикалық техника», «педагогикалық технология».

Педагогикалық іс-әрекет пен оқу-үйретімнің ең жоғары жетістігін педагогикалық өнер деп атау қабылданған.

Педагогикалық өнер – бұл педагогикалық үдерістің жоғары тиімділігін айқындаушы белгілі кәсіптік, іскерлік және тұлғалық сапалардың бірлігі. Педагогикалық өнер педагогтың кәсіби қызығушылығымен, дамыған педагогикалық ойлау және сезімталдығымен ұштасқан психологиялықпедагогикалық білім,ептілік және дағдылардың барша шындығын мүлтіксіз меңгере білуінен қалыптасады. Педагогикалық өнердің мәнді де маңызды бір қыры – педагогикалық шеберлігі. Нақтырақ айтсақ, шығармашылдығы жоқ педагогикалық еңбек болмайды, болуы да мүмкін емес, себебі шәкірттер, жағдайлар, педагогтың өзіндік тұлғасы қайталанбас құбылыстар, осыдан қалаған педагогикалық шешім қай уақытта да бірыңғай қалыпқа келмейтін осы жағдайлардан бастау алады.

Педагогикалық шығармашылдық бірегей де ерекше құбылыс болуымен ғалым, жазушы, әртіс қызметтерімен етене жақын келеді. Педагогикалық шығармашылдық мәні, көбіне өз алдына дербес, сонымен бірге қайталанбас оқу-үйретім жағдайларына сәйкес әрекетке келе білуді өз іс-әрекетін ғылыми-педагогикалық білімдер тұрғысынан пайымға салу, сондай-ақ автоматтасқан және автоматтаспаған бірліктердің ара қатынасын дұрыс топшылау қабілеттерімен орынды байланыстыра білуден аңғарылады. Педагогикалық шығармашылдықтың анайылылығы, оның қай жағдайда да мақсатты бағдар сипатына ие болуында: үдеріс қатысушыларының өзара баю, байытуын қамтамасыз етеді, мұғалім және шәкірт шығармашыл қызметтестігіне дем береді. Бір жағынан, педагогтың шығармашылыққа тікелей араласуынан шәкірт танымы кеңейеді, алға ілгерілейді және қандай да бекім, нәтижеге келеді. Екінші жағынан, педагог өзі ойлау, таным жөніндегі ғылымның тарихи кезеңдері мен оның негізгі даму заңдылықтарын еріксіз меңгеріп барады.

Өзегі «жоғары мәртебелі» шәкірт болған «педагогикалық» болмысты қайта жасауға бағытталған мұғалімнің белсенді іс-әрекетінің аса жоғары формасы – бұл педагог шығармашылдығы. Аталған орайда, егер мұғалімнің жасампаздық іс-әрекеті ғылыми теориялықпедагогикалық білімдер түрғысынан, өзіндік дербес кәсіби бағдар таңдауға көмектесетін педагогикалық болмыстың нақты сәтінде кәсіптік-шығармашыл міндеттерді шешудің бірегей де тиімді жолдарын түзу сияқты көрсеткіштерімен сипатталатын болса, педагогикалық шығармашылдық өз дәрежесінде болғаны. Бұл өз кезегінде педагогикалық шығармашылдықтың қызметтік өрісін кеңейте түседі. Педагог шығармашылдығы екі алғышартты арқау етеді: 1) бір тұтастықтағы көптеген психикалық үдерістер, қалыптар және тұлғаның жеке дара психологиялық қасиеттерінің (сезімталдық, қиял, саналы және бейсаналы бастаулар, табандылық, сындарлылық, еңбеккерлік, жоғары сөйлеу мәдениеті) өзара әрекеттестігі - ішкі, жандүние шарттарын құраса; 2) шығармашылықтың сырттай шарттары қатарына білімдер, дүниетаным, педагогикалық техника мен ойлау және өзіндік сана мәдениеті, педагогтың дербес кәсіптік бағыт-бағдары, көзқарасы кіреді. Шығармашылдықтың құрамдас бөліктерін педагог тұлғасының мазмұндық бірліктері, педагогикалық болмыстың педагог сезімінде, санасында, есінде бейнеленуінен пайда болған өнімдері ретінде де қабылдауға болады, әрі бұлардың бәрі мұғалімнің шығармашыл қуаты мен мүмкіндіктерінің

нәтижесі. Шығармашылдық құрамын педагог барша кәсіби ісәрекетінің үздіксіз барысында қалайды. Психикалық ісәрекеттер негізінде ерекше «дәнекер» есебіндегі шығармашылдықтың құрамдас бірліктері жетіліп барады. Осы бірліктердің арқасында кәсібиліктен шеберлікке, шеберліктен жанпидалыққа жетелеуші дербес кәсіби бағыт-бағдар қалыптасады. Осыдан шығарылатын қорытынды: шығармашылдықтың құрамдас бөліктерінің қандай да бірі өз қызметінде әлсіздік танытса, педагогикалық табысты күтудің қажеті де болмайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Абдікерімов, Н. (2018). Педагогикалық әдеп: мұғалімнің кәсіптік сапасы мен әлеуеттілігі. Оқу-білім қазақ мемлекеттік журналы, 4(52), 78-83.
2. Бейсембаева, А. (2019). Педагогикалық әдеп және оқытушының кәсіптік сапасы. Білім беру, 2, 42-47.
3. Жумабаев, Г. (2020). Педагогикалық әдеп - мұғалімнің кәсіптік сапасы мен тәрбие. Жетісу: Оқу-әдістемелері, 1(37), 94-98.
4. Нұртазин, Ж. (2021). Педагогикалық әдеп пен мұғалімнің кәсіптік сапасы. Педагогикалық ғылымдар, 3(30), 61-67.
5. Серікқызы, А. (2022). Педагогикалық әдеп - оқытушының кәсіптік сапасы мен білім беру процесі. Ұлттық тағылымдама орталығы, 1(15), 76-82.

Кузембай Корлан Сергазыкызы
Учитель музыки
КГУ «Общеобразовательная школа №15» отдела образования города Караганды управления образования Карагандинской области, Казахстан

НЕТ НА СВЕТЕ РАДОСТНЕЕ ДЕЛА, ЧЕМ ВОСПИТАНИЕ ДУШИ

Аннотация: Воспитание души определяется как путь к внутренней гармонии и счастью, который приносит не только личное удовлетворение, но и способствует созданию более гармоничного и справедливого общества.

В статье подробно обсуждаются роль искусства и творчества, важность контакта с природой, значимость служения другим и влияние духовных практик на развитие души. Особое внимание уделено образованию и философии как основам критического мышления и нравственного воспитания. Также рассматривается влияние семьи и общества на формирование духовных и этических ценностей.

В статье приводится обширный список литературы, включающий классические и современные работы по философии, психологии, религии и духовным практикам, которые могут быть полезны для глубокого понимания темы воспитания души.

Ключевые слова: воспитание, внутренний мир, духовное развитие, интеллектуальная воспитания, желания.

Воспитание души — один из самых возвышенных и глубоких процессов, которыми может заняться человек. Этот процесс включает в себя не только формирование нравственных принципов и этических норм, но и развитие внутреннего мира, укрепление характера, осознание своих целей и места в мире.

Нет на свете радостнее дела, чем воспитание души, ведь оно приносит гармонию, мир и счастье не только самому человеку, но и всем, кто его окружает.

Воспитание души как основа внутренней гармонии. Воспитание души — это путь к внутренней гармонии и счастью. Каждый из нас стремится к тому, чтобы чувствовать себя целостным, уверенным и удовлетворённым своей жизнью. Воспитывая душу, мы учимся понимать свои истинные желания и потребности, распознавать свои сильные и слабые стороны, принимать и любить себя такими, какие мы есть. Это приводит к ощущению внутреннего покоя и радости, которое невозможно получить от внешних источников.

Влияние на окружающих. Человек с воспитанной душой излучает свет и тепло, которые привлекают к нему людей. Такой человек способен вдохновлять, поддерживать и помогать другим находить свой путь. Воспитание души позволяет развивать в себе такие качества, как эмпатия, сострадание, доброта и терпимость. Эти качества делают мир вокруг нас лучше и добрее, создавая атмосферу взаимопонимания и поддержки [1].

Духовное развитие и поиск смысла жизни. Воспитание души тесно связано с духовным развитием и поиском смысла жизни. Этот процесс помогает нам находить ответы на важные вопросы: кто мы, зачем мы живем, какова наша миссия. Погружаясь в размышления о вечных ценностях и смысле бытия, мы обогащаем свою душу, открываем для себя новые горизонты и перспективы. Духовное развитие помогает нам понять, что настоящая радость и счастье кроются не в материальных благах, а в духовном и моральном росте.

Практики воспитания души. Существует множество практик, способствующих воспитанию души. Одной из них является медитация — практика, помогающая успокоить ум, сосредоточиться на внутреннем мире и обрести гармонию. Чтение духовной литературы и философских трудов также способствует обогащению души и расширению сознания. Важным аспектом является и самоанализ, который помогает осознать свои поступки, мысли и эмоции, понять их причину и следствие [2].

Воспитание души на протяжении веков занимало центральное место в философии, религии и культуре многих народов. В античной Греции философы, такие как Сократ, Платон и Аристотель, подчеркивали важность нравственного и интеллектуального воспитания для достижения эвдемонии — состояния истинного счастья и благополучия. В восточных традициях, таких как буддизм и индуизм, воспитание души связано с достижением просветления и освобождением от циклов перерождения.

В христианской традиции воспитание души занимает ключевую роль в учении о спасении и вечной жизни. Святые отцы и теологи, такие как Августин Блаженный и Фома Аквинский, рассматривали воспитание души как путь к единению с Богом и постижению высших духовных истин. Таким образом, воспитание души всегда было и остается важной составляющей человеческого бытия.

Психологический аспект. С психологической точки зрения, воспитание души связано с развитием эмоционального интеллекта, самосознания и способности к саморефлексии. Психологи, такие как Карл Юнг, подчеркивали значимость самопознания и интеграции различных аспектов личности для достижения внутреннего баланса и гармонии. Процесс воспитания души помогает нам осознавать и контролировать свои эмоции, развивать позитивные черты характера и формировать здоровые отношения с окружающими.

Социальные и этические аспекты. Воспитание души также играет важную роль в социальном контексте. Общество, состоящее из людей с высокими нравственными принципами и развитым чувством ответственности, является более гармоничным и стабильным. Такие люди способны принимать взвешенные и этичные решения, которые способствуют общему благу. Воспитание души укрепляет социальные связи и способствует развитию культуры взаимопомощи и поддержки [3].

Экзистенциальный аспект. Экзистенциальные философы, такие как Жан-Поль Сартр и Виктор Франкл, рассматривали воспитание души как способ

обретения смысла жизни и преодоления экзистенциального кризиса. Франкл, в частности, отмечал, что стремление к смыслу является фундаментальной человеческой потребностью. Воспитание души помогает нам находить смысл в повседневных действиях, преодолевать трудности и справляться с жизненными вызовами.

Воспитание души через искусство и творчество. Искусство и творчество играют важную роль в воспитании души. Художественные практики, такие как живопись, музыка, литература и театр, позволяют выразить и исследовать внутренние переживания, мысли и чувства. Они помогают развивать эстетическое восприятие, воображение и чувствительность. Через искусство человек может найти глубокое понимание самого себя и мира вокруг [4].

Музыка, например, обладает способностью вызывать сильные эмоции и помогает в процессе самопознания. Литература позволяет погружаться в чужие истории и переживания, расширяя эмоциональный и интеллектуальный горизонт. Театр и кино, благодаря своей визуальной и эмоциональной выразительности, могут глубоко затронуть душу и вызвать размышления о жизни, морали и человеческих взаимоотношениях.

Роль природы в воспитании души. Природа также является мощным инструментом в воспитании души. Проведение времени на свежем воздухе, прогулки в лесу, наблюдение за природными явлениями способствуют восстановлению внутреннего равновесия и гармонии. Природа помогает нам осознать свою связь с миром, ощущать себя частью чего-то большего. Это способствует развитию чувства благодарности, смирения и уважения к жизни во всех её проявлениях.

Контакт с природой также может служить источником вдохновения и укрепления духовных ценностей. Например, горы могут символизировать стойкость и силу, реки — постоянное движение и изменение, леса — мудрость и терпение. Таким образом, природа помогает нам воспитывать в себе важные духовные качества.

Воспитание души через служение другим. Служение другим — ещё один важный аспект воспитания души. Волонтёрская работа, помощь нуждающимся, участие в благотворительных проектах развивают в нас сострадание, эмпатию и чувство социальной ответственности. Помогая другим, мы учимся ценить то, что у нас есть, и ощущаем глубокую удовлетворённость от того, что можем внести свой вклад в улучшение жизни окружающих [5].

Служение другим помогает нам избавиться от эгоизма и эгоцентризма, развивая в нас способность видеть мир с разных точек зрения и учитывать интересы других людей. Это способствует нашему духовному росту и укреплению чувства взаимосвязанности и единства с окружающим миром.

Влияние духовных практик и ритуалов. Духовные практики и ритуалы играют важную роль в воспитании души. Молитвы, медитации, участие в религиозных обрядах и ритуалах помогают человеку установить связь с высшими силами, обрести внутренний покой и гармонию. Они помогают нам осознавать свою духовную природу и стремиться к её развитию.

Духовные практики способствуют очищению ума и сердца, помогают нам избавиться от негативных мыслей и эмоций, укрепляют нашу веру и внутреннюю силу. Регулярное участие в таких практиках помогает нам поддерживать связь с нашими духовными ценностями и идеалами, что способствует более осознанной и гармоничной жизни.

Воспитание души — это многогранный процесс, включающий исторические, культурные, психологические, социальные и экзистенциальные измерения. Оно способствует нашему внутреннему развитию, помогает находить гармонию и радость в жизни, а также вносит значительный вклад в улучшение общества и мира. Нет на свете радостнее дела, чем воспитание души, ведь это приносит гармонию, мир и счастье как самому человеку, так и всем, кто его окружает.

Список источников

1. Августин Блаженный. Исповедь. — М.: АСТ, 2007.
2. Аристотель. Никомахова этика. — М.: Наука, 2007.
3. Будда Шакьямуни. Дхаммапада. — СПб.: Азбука-классика, 2008.
4. Веданта. Упанишады. — М.: Восточная литература, 2005.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990.

КАЛЕНОВА ТАМАРА ТУРДЫБАЕВНА

Қазақстан Республикасы Қарағанды облысы ТЕМІРТАУ ҚАЛАСЫ "№29 ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕБІ" КММ

МӘТІН ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДӘРІПТЕУ

Ұлттық құндылықтар – әрбір ұлттың болмысында ғасырлар бойы атадан балаға мирас болып келе жатқан адамгершілік қағидаттары. Ғасырдан-ғасырға жеткен халықтың қазынасы – тілі, діні, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнері ұлтымыздың рухани байлығы.

Ұлттық құндылықтар - ұлттық идеяның негізгі өзегі, ұлт қалыптасуының басты факторларының бірі. Осы ұлттық идеяны іске асыратын басты фактор отбасы болса, білім шаңырақтары – оны іске қосушы генератор. Ұлттық идея – туған жер, өскен орта әсерлерінен қалыптасып, халықтың тілі, ауыз әдебиеті, салт-санасы, әдет-ғұрпы, ырымдары мен тыйымдары арқылы жүйеленген сезім. Ол – ұлттың болмысы, психологиялық өзіндік ерекшелігі.

Ұлттық құндылықтар математика сабағында мәтін есептерді шығару арқылы дәріптеледі. Оқушыларға тек пәндік білімді, білік дағдыларын үйретпей тәрбиелік мақсатта ұлттық құндылыұтарды түсіндіру қажет.

Бірінші мысал:

Киіз үйдің биіктігі 4 м 80 см. Бұл оның керегесінің, уық бөлігінің және шаңырағының биіктіктерінің қосындысына тең. Оның керегесінің биіктігі 1 м 60 см, уық бөлігінің биіктігі 2 м. Шаңырағының биіктігі киіз үй биіктігінің қандай бөлігін құрайды?

Шешімі: *(1) 4 м 80 см - (2 м 20 см + 2 м) = 480 см - 420 см = 60 см*

(2) 60 см / 480 см = 1/8

Жауабы: Шаңырақ киіз үйдің 1/8 бөлігін құрайды.

Киіз үй - қазақ халқының бір шегесіз жиналып, бір шегесіз құрылатын, қыста жылы, жазда салқын, көшіп-қонуға ыңғайлы тұрмыстық үй. Оқушылардың қазақ халқының байырғы тұратын жерін, салт-дәстүрін білгені жөн. Бұл оларды отан сүюге және жанашырлыққа тәрбиелейді. Жоғарыдағы есеп түрлі формада берілуі мүмкін.

Екінші мысал:

Еліміздің бас қаласында орналасқан «Бейбітшілік және келісім сарайының» биіктігі 62 метр, ұзындығы мен ені 62 метр. Пирамиданың бүйір бетінің ауданын тап.

Шешімі: S = ½ * (ұзындығы) * m

$m = \sqrt{(62^2 + 62^2)} = \sqrt{7688} = 87{,}68$ м

S = ½ * 62 * 87,68 =2718,12 м2

Жауабы: 2718,12 м2

Бұл есепті шығару арқылы оқушылар Астана қаласының әлемге маңызы зор ғимараттардың бірі “Бейбітшілік және келісім сарайымен” танысады. Пирамида – түрлі діндердің, этностардың және мәдениеттердің, халықтың және мемлекеттің барлық әлемге ашықтығының символы, сондай-ақ дінтану мен дінге еріктіліктің орталығы болып табылады. Сонымен қатар, Бейбітшілік және Келісім сарайы Қазақстан жеріндегі бірлік пен достықтың, бейбітшілік пен ынтымақтастықтың нышаны болып табылады. Оқушылардың бойына достықты және ынтымақтастықты бойына сіңіруі елдің болашағы үшін маңызды.

Үшінші мысал:

Бәйтерек монументінің шармен қосқандағы биіктігі 105 метр, шарсыз биіктігі 97 метр. Шардың биіктігі қанша?

Шешімі: *105 м - 97 м = 8 м*

Жауабы: Шардың биіктігі 8 м

«Астана-Бәйтерек» монументінің негізгі идеясы – Бейбітшілік Діңгегі. Діңгектің негізгі қызметі: дүниетанымның негізгі үш – төменгі (жер астындағы), орта (жер үстіндегі) және жоғарғы (аспандағы) деңгейін біріктіру. Бәйтерек өзінің тарихи тамырларын сақтап, берік негізі мен болашақ өркендеуге ұмтылған мемлекетті әйгілейді. Оқушыларды әрқашан ұйымшылдыққа үйрету қажет. Сонымен қатар, тарихи негізін сақтап қалуға, оны әрқашан есте сақтауға үйрету мұғалімнің басты мақсаттарының бірі болуы қажет. Сондықтан да, есептерде ұлттық символдарды қолданған олардың маңыздылығын оқушылардың есіне салып тұрады.

Математика сабағы оқушыларға білім беру процесінде негізгі рөлді атқарады. Оны ұлттық құндылықтарды дәріптеу арқылы үйрету оларды тек сабаққа ғана емес, елімізді сүюге және құрметтеуге баулу қажет. Мәтін есептері ұлттық құндылықтарды дәріптеуде өте жақсы құрал.

Бүгінгі ұрпағымызды туған халқының тіліне, рухани мәдениетіне, тарихына немқұрайлы қарамауға тәрбиелеуіміз керек. Сонда ғана олардың ішкі жан дүниесі, санасы ұлттық құндылықтарға елжіреп тұрады. Біз, ұстаздар, бала болмысын жақсартуға ата-анадан да зор атсалысуымыз қажет. Себебі олар – елдің болашағы.

Қолданылған әдебиеттер:

1. М.Б. Балғабаева, Г.Қ. Әбдіқалықова. "Мәтін есептерді шығару және ұлттық құндылықтарды енгізу". Алматы: Білім, 2015.
2. А.Қ. Сұлтанбекова. "Ұлттық құндылықтар және математикалық есептер". Астана: Фолиант, 2017.
3. Ж.Ә. Төлеубаева, Ә.Ж. Нұрмұханова. "Қазақ тіліндегі мәтін есептерді шығаруда ұлттық құндылықтарды қолдану". Алматы: Мектеп, 2018.
4. Қ.С. Тұрсынбай, Г.М. Айтжанова. "Бастауыш сыныптарда мәтін есептер арқылы ұлттық құндылықтарды дәріптеу". Алматы: Атамұра, 2019.
5. Р.С. Қайратова. "Мәтін есептер және ұлттық құндылықтар: әдістемелік нұсқаулық". Шымкент: Оқулық, 2020.

Юрловская И.А.,
доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогического образования

ПОДКАСТИНГ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ – БУДУЩИХ ДЕФЕКТОЛОГОВ

В связи с активным внедрением в образовательные организации информационно-коммуникативных технологий зародилась необходимость в обеспечении обучающихся качественными дидактическими и учебно-методическими материалами. В свою очередь это потребовал переход на компетентностный подход, предполагающий формирование универсальных, общепрофессиональных и профессиональных компетенций в рамках федеральных государственных образовательных стандартов высшего образования нового поколения.

При этом необходимо обратить внимание на то, что изменилась роль преподавателя. При традиционных формах обучения преподаватель выступает в роли транслятора информации. Но в условиях перехода на новые стандарты необходимы дополнительные технологии обучения (Р.Р. Варисова, С.А. Корнеев, Г.А. Медяник) [2; 6]. В качестве такой технологии в статье рассматривается подкастинг.

Подкастинг, как процесс разработки и распространения мультимедиа в форме звуковых или видеофайлов (подкастов), доступен в любое удобное для обучающихся время и легко может быть включен в процесс обучения в дистанционной форме, что позволяет обеспечивать обучающихся учебной и методической информацией. Применение информационно-коммуникационных технологий в системе образования дает возможность самим обучающимся выбирать и время, и место для освоения программы (Ч.Ф. Айзатуллова, С.В. Леженина, И.И. Мифтахов, Д.С. Потапов, Б.С. Тагоев, А.Е. Федотова, Н.В. Шувалова), при этом преподаватель выполняет функцию наставника [1]. Это дает электронным учебникам, в отличие от традиционных печатных учебников, ряд преимуществ:

возможность наполнения большим иллюстративным материалом, причем можно использовать любой формат (Е.А. Конистерова, С.А. Корнеев, Г.А. Медяник): графику, анимацию, различные активные элементы типа тестовых интерактивных заданий, других мультимедийных возможностей [4; 7];

удобство редактирования: если преподаватель имеет по своему предмету учебную информацию в электронной форме (В.В. Кабак, А.А. Кононенко), он достаточно быстро перекомпоновывает ее, внося коррекцию по необходимости; доступность: преподаватель может в любой момент поместить весь учебник или его компоненты на образовательном дистанционном портале учебного заведения для одновременного доступа к ней всех своих студентов [3; 5];

интерактивность: студенты, в свою очередь, самостоятельно выполняют предложенные задания и могут вносить предложения по уточнению неясных (А.В. Тулякова), непонятных тем преподавателю; дешевизна: создание и оформление учебника в принципе не предусматривает специальных расходов (кроме наличия компьютера и времени на его создание) [8].

Электронный учебный курс является достаточным для автономной и сетевой самостоятельной работы. Областью применения электронных учебных пособий являются вузы, в которых реализуется очная, заочная и дистанционная форма обучения. Основная цель создания учебных пособий – дать студентам глубокие систематизированные знания, навыки и умения. Так, например, для студентов по направлению подготовки «44.03.03 Специальное (дефектологическое) образование», знание основ анатомии, физиологии и патологии органов слуха, зрения и речи дает возможность педагогам, воспитателям и логопедам пользоваться научно-обоснованными гигиеническими рекомендациями по организации эффективного обследования и проведения коррекционной работы.

Электронное пособие по дисциплине «Анатомия, физиология и патология органов слуха, зрения и речи» разбито на разделы, состоящие из небольших, законченных по содержанию модулей («Анатомия и физиология органов зрения», «Заболевания органов зрения» и т.д.). Эти модули представляют собой коллекции кадров с небольшим количеством текста и большим количеством видеоматериала, способствующего пониманию и запоминанию. Причем, обучаемый может просматривать материал самостоятельно в любом порядке.

Титульный лист электронного учебного пособия представлен в мультимедийной форме в виде коллажа тематических рисунков. На титульном листе имеется информация о названии электронного учебного пособия, авторском коллективе. Информация об авторском коллективе выводится в отдельном окне при нажатии на соответствующую кнопку в титульном листе. На титульном листе электронного пособия находиться меню программы, которое включает в себя теоретический блок, позволяющий пройти обучение дисциплине, видео материалы, материалы итогового тестирования и методы исследования, глоссарий.

Соответствующие блоки открываются в том же окне. Слева имеется кнопка «Меню» для навигации между модулями. В каждом окне блоков (теории, глоссария, тестов) помещены кнопки перехода «вперед» и «назад» для перехода между страницами. Глоссарий предназначен для оказания помощи пользователям по работе с электронным учебным курсом. Доступ к глоссарию возможен с меню кнопки «Глоссарий» из меню электронного пособия. Глоссарий содержит и видеоматериал. Из основного меню можно осуществить переход на итоговое тестирование. Тесты по темам курса с пятью вариантами ответов. Каждая тема отражена в итоговом тесте. Тесты собраны в соответствии с темами курса, каждый из которых содержит от 10 до 30 тестовых заданий в зависимости от объема изученной темы курса, из них случайным образом в тест выбирается. Результаты теста выводятся в отдельном окне в виде количества правильных ответов и полученной студентом оценки.

Практикум содержит: практические работы, позволяющие студентам самостоятельно осваивать особенности строения, физиологии и патологии органов зрения, слуха и речи; вопросы для теоретической подготовки; проверочный тест, позволяющий студенту оценить уровень своих знаний по теме; Поэтому виртуальный практикум выполняет определенные дидактические функции: организации дистанционного обучения предмету; организации самостоятельного обучения студентов; организации текущего и итогового контроля знаний; - развития логического мышления; формирования умений и навыков и т.д. Процесс создания пособий и практикума требовал одновременно знаний, как в предметной области, так и в области информационно-коммуникационных технологий.

Таким образом, основная функция при создании электронного сопровождения – сделать процесс обучения более быстрым и эффективным, достигнута. При таком подходе обеспечивается выполнение двух принципов: наглядности и регулирования. Каждый модуль состоит из теоретического ядра, содержащего материал, изложенный по разделам, например, речевой аппарат, его строение и работа: нос, рот и. т.д. Модули связаны между собой так, чтобы пользователь мог перейти к любому из них (принцип ветвления). Помимо этого он включает тесты для самостоятельного решения, глоссарий и дополнительный видео – материал (принцип полноты). В пособии содержится большое количество видеоматериала, видеороликов.

Литература:

1. Айзатуллова Ч.Ф., Мифтахов И.И., Потапов Д.С., Федотова А.Е., Леженина С.В., Шувалова Н.В., Тагоев Б.С. Мнение студентов о применении информационных технологий в образовательных учреждениях // Проблемы научной мысли. 2022. Т. 2. № 8. С. 46-52.

2. Варисова Р.Р. Педагогика как наука каждого из нас // Приднепровский научный вестник. 2022. Т. 6. № 1. С. 46-48.

3. Кабак В.В. Исследование сформированности регуляции и самоконтроля у дошкольников с ОВЗ в условиях инклюзивного образования // Проблемы научной мысли. 2023. Т. 2. № 7. С. 81-85.

4. Конистерова Е.А. Роль педагогической практики в системе подготовки будущего учителя // Приднепровский научный вестник. 2022. Т. 6. № 1. С. 24-27.

5. Кононенко А.А. Традиционный и развивающий подходы к обучению в школе в ДОУ // Приднепровский научный вестник. 2024. Т. 1. № 2. С. 135-138.

6. Корнеев С.А., Медяник Г.А. Актуальные проблемы обучения школьников с ограниченными возможностями здоровья в России // Проблемы научной мысли. 2022. Т. 5. № 1. С. 26-30.

7. Корнеев С.А., Медяник Г.А. Факторы формирования готовности преподавателей вуза к реализации программ обучения студентов с ОВЗ // Проблемы научной мысли. 2022. Т. 2. № 2. С. 54-58.

8. Тулякова А.В. Профилактика буллинга по отношению к детям с ОВЗ в начальной школе // Проблемы научной мысли. 2023. Т. 12. № 1. С. 203-207.

Modern methods of teaching

Иманбетова Айымгул Нуркасымовна
Қазақстан мемлекеті,
Қарағанды облысы білім басқармасының Қарағанды қаласы білім бөлімінің,
«Қосымша білім беретін мектеп орталығы ” N 5 КММ
Аскербай Айжан
Қазақстан мемлекеті,
Қарағанды облысы білім басқармасының
Қарқаралы ауданы білім бөлімінің "Қарабұлақ ауылының №33 жалпы білім беретін мектебі"
коммуналдық мемлекеттік мекемесі

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБЫЛЕТІН ДАМЫТУ

Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту тұжырымдамасына сәйкес «білім алушылардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін сапалы білім алуына жағдай жасап, жаңа технологияларды енгізу» орта білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Шығармашылық әрекет – оқушының өз жеке шығармашылық бағытын таңдау қажеттігін және шығармашылық өнім, нәтиже туғызуға бағытталған жауапкершілігін қамтитын әрекет.

Б.Д.Эльконин шығармашылыққа мынадай анықтама береді: «Шығармашылық – бұл ерекше тұрғыдағы жасампаздық, жаңадан жасалған нәрсе, бұрынғы нәрселердің механикалық қайталануы емес өзінің сонылығымен, біртумалығымен ерекшеленетін болса, өзін-өзі куәландыратын, дәлелдейтін болса, онда бұл нәрсені туғызған шығармашылық акт туралы сөз қозғауға болады».

Бастауыш мектеп-оқушы тұлғасы мен санасының дамуы қуатты жүретін, ерекше құнды, қайталанбас кезең. Сондықтан бастауыш білімүздіксіз білім берудің алғашқы басшысы, қиын да жауапты жұмыс.

Бастауыш мектеп балаға белгілі бір білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, яғни, сөйлеу, оқу, қоршаған орта жөнінде дұрыс көзқарас қалыптастыру, жағдайларды объективті түрде бақылап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс

айтуға, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйретеді. Дамыта оқытудың да басты мақсатыбаланы оқыта отырып, оны шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту.

Бастауыш мектеп оқушысының жеке тұлғасын қалыптастыру, оның рухани әлемін байыту, сабаққа ынта-жігерін арттыру, жеке дарындылығын дамыту-бүгінгі таңдағы негізгі мәселелердің бірі.

Өйткені, қазіргі кезеңдегі қоғамның жедел дамуы ғылым мен техниканың дамуымен байланысты болса, ал болашақта ғылым мен техниканы, өндірісті дамытатын бүгінгі мектеп оқушылары. Сондықтан мектеп оқушылары үлкен жауапкершілік пен білімдарлықты қажет етеді. Оқушылардың өз-өзіне сенімін арттыру, олардың шығармашылығын дамыту, өтілетін сабақтың оқуматериалы терең ұғына білуге баулу-мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне де байланысты. Мұғалімнің әрбір өтілетін сабағы қазіргі кездегі оқыту талаптарына сай болып келуі қажет. Бұл аталған талаптармен бірге мұғалімнің күнделікті өтілетін әрбір сабағы ғылыми түрде негізделіп, оның тәлім-тәрбиелік мәні жан-жақты ашылуы тиіс.

Осы талаптардың орынды атқарылуында ғана оқушыда шығармашылық қабілет дами түсіп, оқушының оқуға, білімге деген құштарлығы дамып отырады. Оқушы құлшынысын ұдайы дамытып әрбір өтетін сабағын жаңаша ұйымдастыра біліп, оқытудың озық әдіс-тәсілдерін қолдана білгенде ғана бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеті дами түседі.

Шығармашылық дегеніміз-адамның өмір шындығына, өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі. Өмірде дұрыс жол табу үшін дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі. Оқушылардың белсенділігі мен танымдық іс-әрекеттері арқылы шығармашылығын дамыту, қажетті жағдайда айрықша шешім қабылдай алатын жеке тұлғаны дайындау, осыған орай оқытуды ізгілендіру мектептерінің алдында тұрған үлкен міндет екені белгілі.

Уақыт талабына сай оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту үшін, оқытудың жаңа ақпараттық технологиясын пайдаланған жөн деп ойлаймын. Шығармашылыққа үйрету үшін мынадай жағдайларды ескеру тиіс. Мұғалім ең алдымен, сыныпта шығармашылық көңіл-күй тудыру үшін баланың назары бір нәрсеге бағытталуы керек.

- Әрбір шығармашылық тапсырманы оқушыға ұсынудың мазмұны жеткіншектердің жас ерекшелігіне, қызығушылығына үлесуі керек.

- Оқушының шығармашылықпен айналысуына мектепте, сабақ үстінде, үйде қолайлы жағдай туғызу.

- Шығармашылық бағытқа баланы жүйелі, сапалы түрде қалыптастырып отыру қажет. Сондықтан баланың шығармашылығын дамытуда ұстаз көп еңбек сіңіру керек.

Баланың қиялын дамытып, ойын ілгері жетектеуде, түрлі лингвистикалық жаттығулардың да ролі зор. Сабақ үстінде материалды салыстырып қарама-қарсы қою әдісі арқылы да ұғындыру өз нәтижесін береді.

Мұғалім сабақта әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, балалардың ұсыныс пікірлерін еркін айтқызып, ойларын ұштауға өздеріне деген сенімін арттыруға мүмкіндік туғызып отыру қажет. Әдістәсіл көмегімен өткізген әрбір сабақ оқушылардың ойлауын және қиялын, ойын дамытып, оларды сөйлеуге үйретеді. Түрлі әдістемелік тәсілдер пайдалану арқылы балалардың ортасынан қабілеті жоғары бала іздеп, онымен жұмыс жасау, оны жанжақты тану, оқушылардың шығармашылық деңгейін бақылап отыру-әрбір мұғалімнің негізгі міндеті.

Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу адамның рухани күшін нығайтып, өзін-өзі тануына көмектеседі.Оқушының өз болмысын тануға көмектесіп, қабілетін ояту, жаңа рухани күш беру білімнің ең маңызды мақсаты болып табылады.

Осындай шығармашылық тапсырма түрлерін сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне, психологиялық саралығы, шығармашылық қабілетінің даралығына қарап әр сынып бойынша жалғастыра беруге болады. Шәкірт бойындағы қабілеттің көзін ашып, тілін байытуға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда сабақтарды түрлендіріп өткізудің маңызы ерекше. Шығармашылық сипаттағы сабақтар түрлерін жүйелі ұйымдастыру арқылы танымдық белсенділігі қалыптасып, ұстазы берген ақпаратты игеріп қана қоймай, оқушы іс-әрекетте шығармашылық бағыт ұстанады, қабілет,білігін ұштай түседі. Шығармашылық сабақтардың, сыни тұрғыдан ойлау технологиясының оқушылар үшін маңызды жақтары да көрінеді. Осыған орай шығыс данасы Абдул Баханың сөзімен қорытындыласақ: Мұғалімнің еңбегі

бағбан еңбегімен пара-пар, өйткені бағбан әртүрлі өсімдіктерді күтіп, баптайды. Кейбір өсімдіктер күн сәулесін сүйсе, кейбіреулері- салқын самал көлеңкені, кейбіреуі ағынды су жағасын, ал кейбірі тау шыңын сүйеді. Кей өсімдік құмдақты жерді, кейбірі құнарлы, шұрайлы жерлерді ұнатады. Әрқайсысы өзіне тиімді күтімді қажет етеді, ал олай болмаған жағдайда нәтижесі қанағаттандырылмайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Мырзабаев А. Б. Оқушылар шығармашылығын дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері. Пед. Ғыл.канд. ... дисс. – Алматы, 2004. – 122 – б

2. Бардин К.В. Балаларды оқуға қалай үйретеміз. М.: «Просвещение».-1997.

3. Зак А.З. Развитие интеллектуальных способностей у детей 8 лет: Учебно-методическое пособие для учителей. – М.: Новая школа, 1996. – 252с.

Муратова Жулдузай Жумановна
Ө.А.Жолдасбеков атындағы №9 IT лицей мектебінің тарих пәнінің педагог-зерттеуші мұғалімі

ТАРИХ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ҮШІН ҚОЛДАНЫЛАТЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Бүгінгі таңда заманауи психологиялық-педагогикалық зерттеулердің нәтижелері мектептегі тарихты оқу кезінде оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту мәселесі өзекті болып отырғанын көрсетеді. Өз бетінше әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу іс-әрекетінің әртүрлі формаларын және әртүрлі педагогикалық технологияларды пайдалана отырып, әртүрлі білім көздерімен жұмыс істеу басты назарда.

Осыған байланысты оқушылардың жеке ерекшеліктері мен танымдық мүмкіндіктерін ескере отырып, олардың танымдық қызығушылығын қалыптастырудың жаңа тәсілдерін әзірлеу қажеттілігі туындады. Мотивация деңгейін арттыруға, өз бетінше танымдық белсенділікке, тұрақты қызығушылықтар жиынтығын қалыптастыруға әсер ететін оқыту, тәрбиелеу және дамыту арасындағы байланысқа ерекше назар аудару қажет.

Тарих сұрақ қоюға, зерттеуге, дәлелдерді тексеруге, гипотеза жасауға, пікірталас жасауға, құру және түсінуге, түсіндіруге және негіздеуге мүмкіндік береді. Сондықтан, ғылым мен техниканың дамуы мен жетілдірілуінің жоғары қарқынына, қоғамның қоршаған ортаны тез шарлай алатын, ойлай алатын білімді адамдарға деген қажеттілігіне байланысты тарих сабағында оқушылардың танымдық іс-әрекетінің белсенділігінің мәселесі ерекше маңызға ие. Мұндай тапсырмаларды орындау оқушылардың ақыл-ой белсенділігін ынталандыратын белсенді оқыту жағдайында ғана мүмкін болады. Белсенді әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылатын белсенді оқыту білім мен оқу әрекетін меңгеруге деген танымдық қызығушылықтың қалыптасуына ықпал етеді.

Жасөспірімдердің оқуға деген оң көзқарасын сақтау үшін танымдық қызығушылықтармен қатар білімнің маңыздылығын түсіну өте маңызды. Жасөспірімдер үшін білімнің өмірлік маңыздылығын және ең алдымен оның

тұлғалық дамудағы маңыздылығын түсінуі қажет. Бұл қазіргі жасөспірімнің өзіндік санасының өсуімен байланысты. Жасөспірімге көптеген оқу пәндері ұнайды, өйткені олар жан-жақты дамыған тұлға ретінде оның қажеттіліктерін қанағаттандырады. Тек білімді адам ғана қоғамның нағыз пайдалы мүшесі бола алады деген жеткіншектердің сенімін қолдау қажет. Сенімдер мен қызығушылықтар бірігіп, жасөспірімдерде жоғары эмоционалдық реңк туғызады және олардың оқуға деген белсенді қатынасын анықтайды.

Оқушылардың танымдық қызығушылықтары бар-жоғын анықтау үшін қандай белгілерді қолдануға болады? Ғалымдардың жұмысы қызығушылық белгілері мен оның критерийлерін анықтауға мүмкіндік берді, оларды үш топқа бөлуге болады:

сабақтағы оқу іс-әрекеті кезіндегі оқушылардың мінез-құлқы мен белсенділігінің қызығушылық-ерекшелік ерекшеліктері;

оқушылардың сабақтан тыс уақытта көрінетін мінез-құлқы мен іс-әрекетінің ерекшеліктері;

белгілі бір іс-әрекетке қызығушылық әсерінен пайда болатын оқушылардың бүкіл өмір салтының ерекшеліктері.

Әр түрлі тапсырмаларды орындау кезінде танымдық қызығушылық пен шығармашылықты дамытуда оның ішкі және сыртқы аспектілерін ескеру маңызды. Бірақ, мұғалім бұл үрдіске толық әсер ете алмайды. Мұғалімнің ең маңызды міндеті – мектеп оқушыларының оқу іс-әрекетіне, олардың мазмұнына, жүзеге асыру формалары мен әдістеріне қатысты жағымды эмоциялардың қалыптасуын қамтамасыз ету. Эмоционалды қозу зейін, есте сақтау, түсіну процестерін белсендіреді, бұл процестерді қарқынды етеді және сол арқылы қол жеткізілген мақсаттардың тиімділігін арттырады.

Дидактикалық ойын – оқушылардың шығармашылық және ізденіс деңгейіндегі жұмысын ғана емес, сонымен қатар репродуктивті оқыту шеңберінде жүзеге асырылатын материалды оқудың күнделікті қадамдарын қызықты және тартымды етуге мүмкіндік беретін бірегей формалардың бірі. Танымдық белсенділіктің трансформациялық деңгейлері – фактілерді, даталарды, атауларды және т.б. ассимиляциялау. Ойынның шартты әлемінің көңіл көтеру сипаты тарихи ақпаратты есте сақтау, бекіту немесе

ассимиляциялау монотонды әрекетін жағымды реңкке бояп, ал ойын әрекетінің эмоционалдылығын арттырады. Баланың барлық ой процестері мен функцияларын белсендіреді.

Практикалық іс-әрекеттер дамытушылық сипатта болуы керек, сондықтан ондағы инструкция минимум түрде берілуі қажет: өз бетінше зерттеу, ізденіс және талдау әрекеттері процесс толығымен сипатталған кезде кезең-кезеңмен жұмыс істеуге қарағанда маңыздырақ рөл атқарады. Дегенмен, оқу материалына деген танымдық қызығушылық тек жарқын фактілер арқылы ғана сақталуы мүмкін емес. Оқу материалындағы барлық нәрсе студенттерді қызықтырмауы мүмкін. Бұл жерде танымдық әдіс- тәсілдердің маңызды көзі пайда болады - әрекет процесі. Оған апаратын жол, ең алдымен, оқушылардың ерекше қызығушылықтарына сәйкес ұйымдастырылған сан алуан өзіндік жұмыстары арқылы жатыр. Оқушыны өз бетімен жұмыс істеуге қалай үйрету керек? Дайындық жаттығуларын, сараланған тапсырмалары бар карточкаларды, тапсырмалардың ойластырылған тізбегін, вариацияны, тапсырмаларға түсініктеме беруді және нақтылықты пайдалану қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Төлебек, А. (2018). Тарих сабағында оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін интерактивті әдістерді қолдану. Оқу-білім қазақ мемлекеттік журналы, 1(49), 64-70.
2. Жұмабаева, Г. (2019). Тарих сабағында оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін креативті әдістерді қолдану. Білім беру, 3, 25-30.
3. Абдікерімов, Н. (2020). Тарих сабағында оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін сұрақтандыруларды қолдану. Жетісу: Оқу-әдістемелері, 2(42), 81-86.
4. Нұртазин, Ж. (2021). Тарих сабағында оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін жаңа технологияларды қолдану. Педагогикалық ғылымдар, 2(35), 47-53.

Дүйсебай Гүлмира Бағысбайқызы
"Коммунальное государственное учреждение общего образования имени Айтбая Шеримкулова"
Преподаватель по русскому языку и литературе

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Обучение русскому языку в современном образовательном учреждении осуществляется в условиях значительных изменений во всей системе образования. Эти изменения обусловлены необходимостью приведения качества последнего в соответствие с требованиями современного общества. Но следует отметить, что у детей слабо сформированы навыки развития речи. Учащиеся не всегда могут свободно аргументировать свои выступления, делать обобщённые выводы, или просто свободно и произвольно общаться друг с другом. Зачастую они стараются заменить живую, культурную речь стандартной житейской мимикой и жестами, т.е. примитивными невербальными способами общения. Ребята затрудняются в создании самостоятельных, связных, обобщённых устных и письменных высказываний. Ученики допускают большое количество речевых, орфографических и пунктуационных ошибок. Поэтому целью в преподавании русского языка и литературы считаю создание условий на уроке для формирования коммуникативной и языковой компетенции. Для реализации данной цели ставлю следующие задачи: -отрабатывать навыки рационального чтения учебных, публицистических, художественных текстов; -обучать анализу текста, обращая внимание на эстетическую функцию языка; -учить письменному и устному пересказу, интерпретации и созданию текстов различных стилей и жанров. Считаю, что выполнение данных задач способствует речевому развитию школьников, помогает формированию мировоззрения, знаний жизненной позиции учеников, способности выражать и защищать свою позицию словом.

Владение родным языком, умение общаться, добиваться успеха в процессе коммуникации являются характеристиками личности, которые во многом определяют достижения практически во всех областях. Коммуникативная компетентность - основа практической деятельности человека в любой сфере жизни. В современном обществе особенно ощущается потребность во всесторонне грамотных людях, свободно владеющих навыками устной и письменной речи. Профессиональные, деловые контакты, межличностные взаимодействия требуют от современного человека универсальной способности к порождению множества разнообразных высказываний, как в устной, так и в письменной речи. К сожалению, наши ученики имеют серьёзные недостатки в развитии коммуникативной компетентности. Каковы причины? - снижение уровня читательской культуры; - снижение уровня индивидуального словарного запаса; -низкий уровень сформированности индивидуально-личностных оснований для коммуникативной компетентности. Это отражается на результатах и качестве речевых умений, способностей к конструктивному диалогу, последующей социальной самореализации и продуктивности. Проблема культурного общения школьников – одна из самых важных сегодня в организации социальной учебной среды. Ведь именно коммуникативная компетентность начнёт играть основополагающую роль, помогая в профессиональной подготовке и трудовой деятельности.

Обучение на уроках русского языка должно строиться с учетом необходимости формирования у учащихся различных коммуникативных умений и навыков: -умений понять тему сообщения, логику развития мысли, - извлечь нужную информацию (полно или частично), - проникнуть в смысл высказывания — слушание; -навыков изучающего чтения; -умений ведения диалога и построения монологического высказывания — говорение; -умений, осмысливая тему и основную мысль (идею) высказывания, -собирать и систематизировать материал, - составлять план, пользоваться различными типами речи, -строить высказывание в определенном стиле, - отбирать языковые средства, -

совершенствовать высказывание — письмо, говорение, Результативность уроков русского языка находится в прямой зависимости от того, насколько рационально организована сменяемость устных и письменных заданий, как продумана взаимосвязь устной и письменной речи учащихся, созданы ли условия для преодоления учениками трудностей, возникающих при переходе от мысли к речи, от речи к мысли.

Соединить деятельность школьников по выработке (закреплению) практических навыков грамотного письма и речевому развитию позволяет работа с текстом как основной дидактической единицей. Данная работа не только служит формированию навыков общения и речи школьников, но и развивает общую образовательную культуру личности через «великий, могучий и прекрасный русский язык». Тренировка в общении в ходе учебного занятия дает ученику возможность не только повысить свои учебные достижения, но и повлиять на будущий профессиональный выбор, улучшить свои профессиональные шансы.

Используемая литература:

1. Пономарёва Л.Д. Речетворчество учащихся // РЯШ. – 1979. – №6

2. Антонова Е.С. «Тайна текста» и секреты методики. // РЯШ. – 2012. – №2

3. Балаклай А.Г. Осмысление слова. // Русская словесность. -2002. – №2

Дүйсебай Гүлмира Бағысбайқызы
"Коммунальное государственное учреждение общего образования имени Айтбая Шеримкулова"
Преподаватель по русскому языку и литературе

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

В современном образовательном учреждении происходят значительные изменения в подходах к обучению русскому языку. Эти изменения обусловлены потребностью привести качество образования в соответствие с современными требованиями общества. Однако у детей наблюдается недостаточное развитие навыков общения. Они не всегда могут легко аргументировать свои мысли, делать обобщения или свободно общаться друг с другом. Часто они предпочитают использовать примитивные невербальные способы общения вместо культурной и живой речи. Ребята испытывают трудности с созданием связных устных и письменных высказываний, допускают многочисленные ошибки в речи, орфографии и пунктуации. Поэтому основной целью в преподавании русского языка и литературы является создание условий для развития коммуникативной и языковой компетенции учеников. Для достижения этой цели ставятся следующие задачи: развивать навыки рационального чтения различных текстов, обучать анализу и интерпретации текстов, учить письменному и устному пересказу, а также созданию текстов различных стилей и жанров. Это способствует развитию речи учащихся, формированию их мировоззрения, позиции и умению выражать свои мысли словами.

Владение родным языком и успешное взаимодействие в коммуникации считаются важными характеристиками личности, которые оказывают влияние на успех в различных областях жизни. Коммуникативная компетентность является основой успешной деятельности в различных сферах. В наше время особенно важно иметь универсальные навыки устной и письменной речи.

Профессиональные и межличностные взаимодействия требуют умения выражать свои мысли как устно, так и письменно. Однако наши ученики сталкиваются с серьезными проблемами в развитии коммуникативной компетентности. Это связано с ухудшением читательской культуры, снижением словарного запаса и недостаточным формированием личностных оснований для коммуникации. Эти проблемы отражаются на их речевых навыках, способности к диалогу и социальной адаптации. Проблема культурного общения среди школьников становится одной из ключевых в организации учебной среды. Важно развивать коммуникативную компетентность, так как она играет ключевую роль в подготовке к профессиональной деятельности и общественной жизни.

На уроках русского языка необходимо учитывать не только освоение грамматики и лексики, но и формирование коммуникативных умений и навыков у учащихся. Это включает в себя способность понимать основную мысль высказывания, извлекать нужную информацию, а также умение выражать свои мысли как устно, так и письменно. Результативность уроков зависит от организации сменяемости устных и письменных заданий, а также от создания условий для преодоления трудностей в общении и выражении мыслей.

Работа с текстом на уроках русского языка играет ключевую роль в развитии практических навыков грамотного письма и речевого развития у школьников. Это помогает не только сформировать у них умения в общении и выражении своих мыслей, но и способствует развитию общей образовательной культуры через изучение русского языка. В ходе учебных занятий тренировка в общении дает возможность ученикам не только улучшить свои академические результаты, но и повлиять на выбор будущей профессии, повысить свои шансы на успех в профессиональной сфере.

В заключении можно отметить, что развитие навыков общения в процессе изучения русского языка и литературы играет ключевую роль в формировании компетентных и эрудированных личностей. Умение выражать свои мысли как

устно, так и письменно, анализировать тексты, аргументировать свои взгляды - это необходимые навыки для успешной адаптации в современном мире. Работа над развитием коммуникативной компетентности учащихся в ходе изучения русского языка и литературы не только способствует повышению качества образования, но и подготавливает их к эффективному взаимодействию в различных сферах жизни, будь то учеба, работа или общение в социуме. Таким образом, учебный процесс по изучению русского языка и литературы играет важную роль в формировании целостной личности и успешной социальной адаптации.

Используемая литература:

1. Пономарёва Л.Д. Речетворчество учащихся // РЯШ. – 1979. – №6
2. Антонова Е.С. «Тайна текста» и секреты методики. // РЯШ. – 2012. – №2
3. Балаклай А.Г. Осмысление слова. // Русская словесность. -2002. – №2

Билдабекова Фарида Исраиловна
№28 жалпы орта білім беретін мектебінің бастауыш сынып мұғалімі

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБЫЛЕТІН ДАМЫТАТЫН ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Бастауыш мектеп балаға белгілі бір білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, яғни, сөйлеу, оқу, қоршаған орта жөнінде дұрыс көзқарас қалыптастыру, жағдайларды объективті түрде бақылап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс айтуға, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйретеді. Дамыта оқытудың да басты мақсатыбаланы оқыта отырып, оны шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту.

Уақыт талабына сай оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту үшін, оқытудың жаңа ақпараттық технологиясын пайдаланған жөн деп ойлаймын. Шығармашылыққа үйрету үшін мынадай жағдайларды ескеру тиіс. Мұғалім ең алдымен, сыныпта шығармашылық көңіл-күй тудыру үшін баланың назары бір нәрсеге бағытталуы керек.

- Әрбір шығармашылық тапсырманы оқушыға ұсынудың мазмұны жеткіншектердің жас ерекшелігіне, қызығушылығына үлесуі керек.

- Оқушының шығармашылықпен айналысуына мектепте, сабақ үстінде, үйде қолайлы жағдай туғызу.

- Шығармашылық бағытқа баланы жүйелі, сапалы түрде қалыптастырып отыру қажет. Сондықтан баланың шығармашылығын дамытуда ұстаз көп еңбек сіңіру керек.

Оқушының шығармашылық қабілеттіліктері оқу әрекетінде көрінеді. Әр бір баланың бойындағы шығармашылық қабілеттіліктерін бағыттап, тәрбиелеу қазіргі таңдағы ата-ана мен мұғалімнің тарапынан қолдау тауып отыруы қажет. Оқу әрекетінде мұғалім мен оқушы тығыз байланыста болуы керек. Ол үшін мұғалім бар күш-жігерін, педагогикалық шеберлігін оқушының бойындағы

табиғи мүмкіндіктерді ашуға, оны дамытуға шығармашылық жағдай жасау керек.

Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылығын арттыра түсу үшін, шығармашылық қабілеттерін сабақта және сабақтан тыс уақытта дамытуда әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдану тиімді. Менің жетекшілік ететін сыныбым бірінші гимназия сыныбы болғандықтан, ана тілі мен қазақ тілі сабақтарында жаңа технологиялардың бірі - сыни тұрғысынан ойлау технологияларының стратегияларын қолдану арқылы оқушыларды шығармашылыққа жетелеуді басты мақсат етіп алдым.

Олар мыналар:

- Мәтін, ертегіні, әңгімені өз ойларымен аяқтау.
- Ақын, жазушылардың дайын мәтіндерін басқаша аяқтау.
- Белгілі мақал негізінде әңгіме жазғызу.
- Мәтін бойынша мақал құрастыру.
-Табиғат құбылыстарына, заттарға қарап жұмбақтар құрастыру.

Ана тілі сабағында дүниетану пәнімен кіріктірілген сабақта оқушыларға шығарма, мәтін құрастырудың өзі шығармашылыққа баулуға жағдай жасайды.

- Ана тілі сабағын математика сабағымен ұштастыра отырып оқушыларды шығармалылыққа баулуға болады.

- Қайталау сабақтарында, оқыған мәтіндері бойынша өз беттерінше тест тапсырмаларын құрастыру.

- Логикалық ойлауын дамытатын шығармашылыққа баулудың бірі сөзжұмбақ, ребус, метаграммаларды жеке, топпен құрастыртуға болады.

Сабақтан тыс уақытта оқушылардың шығармашылығын дамыту үшін әртүрлі кездесулерден, саяхаттардан, журналдардан оқығандарынан алған әсерлерін әңгімелету, шығарма ретінде жаздыруға, «Ана тілінен» оқылған мәтін шығармалардың авторлары туралы мағлұмат жинатып реферат жазғызуға болады.

Осындай шығармашылық тапсырма түрлерін сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне, психологиялық саралығы, шығармашылық қабілетінің даралығына қарап әр сынып бойынша жалғастыра беруге болады. Шәкірт бойындағы қабілеттің көзін ашып, тілін байытуға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда сабақтарды түрлендіріп өткізудің маңызы ерекше. Шығармашылық сипаттағы сабақтар түрлерін жүйелі ұйымдастыру арқылы танымдық белсенділігі қалыптасып, ұстазы берген ақпаратты игеріп қана қоймай, оқушы іс-әрекетте шығармашылық бағыт ұстанады, қабілет,білігін ұштай түседі. Шығармашылық сабақтардың, сыни тұрғыдан ойлау технологиясының оқушылар үшін маңызды жақтары да көрінеді.

- оқушының танымдылық ізденімпаздығы қалыптасады;

- сұрақтарды , мәселелерді терең талдауға үйренеді;

- кітаппен жұмыс, көркем және ғылыми әдебиеттер, баспа материалдармен жұмыс істеу біліктерін қалыптастырады;

- ұжымдық ой-пікірлері жетіледі, топ мүшелерінің пікірлерімен ортақ тұжырым жасауға үйренеді;

Қорыта келгенде, бастауыш сыныптың қай пәнінде болсын оқушылардың танымдық шығармашылық қабілетін дамыту олардың сабаққа деген қызығушылығын оятып, өз ойын ашық, қысылмай жеткізе білуін, ынтасын дамыта түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Мырзабаев А. Б. Оқушылар шығармашылығын дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері. Пед. Ғыл.канд. ... дисс. – Алматы, 2004. – 122 – б

2. Бардин К.В. Балаларды оқуға қалай үйретеміз. М.: «Просвещение».- 1997.

3. Зак А.З. Развитие интеллектуальных способностей у детей 8 лет: Учебно-методическое пособие для учителей. – М.: Новая школа, 1996. – 252с.

Абдраманова Акбота Талгатовна
Республика Казахстан, г.Шымкент,
Технический лицей

УЛУЧШЕНИЕ НАВЫКОВ ОБЩЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ

В современных образовательных учреждениях происходят значительные изменения, направленные на приведение качества образования в соответствие с современными требованиями общества. Однако стоит отметить, что у детей часто недостаточно развиты навыки коммуникации. Ученики не всегда способны аргументировать свои мысли, делать обобщения или свободно общаться друг с другом. Часто они предпочитают использовать примитивные невербальные средства общения вместо культурной и выразительной речи. Ребята испытывают затруднения в создании связных устных и письменных высказываний, часто допуская ошибки в речи, орфографии и пунктуации. Поэтому я считаю, что основной целью преподавания русского языка и литературы должно быть создание условий на уроке для формирования коммуникативной и языковой компетенции. Для достижения этой цели я выделяю следующие задачи:

- Развивать навыки рационального чтения учебных, публицистических и художественных текстов.

- Обучать анализу текста, уделяя особое внимание его эстетической функции.

- Прививать умение письменного и устного пересказа, интерпретации и создания текстов различных стилей и жанров.

Я уверен, что выполнение этих задач способствует развитию речи учащихся, формированию их мировоззрения и жизненной позиции, а также способности выражать и отстаивать свою точку зрения словом. Владение родным языком, умение эффективно общаться и достигать успеха в

коммуникации являются важными характеристиками личности, которые оказывают влияние на достижения в различных областях жизни.

Коммуникативная компетентность является основой успешной деятельности человека в различных сферах жизни. В современном обществе особенно актуальна потребность в людях, обладающих высоким уровнем устной и письменной речи. Профессиональные и деловые взаимодействия, межличностные отношения требуют от человека умения генерировать разнообразные высказывания как на устном, так и на письменном уровне. К сожалению, многие наши ученики испытывают серьезные трудности в развитии коммуникативной компетентности. Это обусловлено несколькими факторами:

- Снижение уровня читательской культуры.

- Уменьшение словарного запаса учеников.

- Недостаточная сформированность личностных оснований для коммуникативной компетентности.

Эти факторы отражаются на результатах и качестве речевых навыков, способности к конструктивному диалогу, а также на последующей социальной самореализации и производительности.

Проблема культурного общения среди школьников сегодня является одной из наиболее важных при организации социальной учебной среды. Ведь именно развитие коммуникативной компетентности начинает играть ключевую роль, помогая в подготовке к профессиональной деятельности.

На уроках русского языка необходимо учитывать не только передачу знаний, но и формирование у школьников разнообразных коммуникативных навыков и умений:

- Умение понимать тему высказывания и логику его развития.

- Извлечение необходимой информации.

- Понимание смысла высказывания при слушании.

- Навыки активного чтения.

- Умение вести диалог и строить монологические высказывания.

- Способность осмысливать тему и основную мысль высказывания, собирать и систематизировать материал, составлять план и использовать различные типы речи, а также подбирать языковые средства.

- Совершенствование навыков высказывания при письме и устной речи.

Эффективность уроков русского языка напрямую зависит от того, насколько осмысленно организована сменяемость устных и письменных заданий, как хорошо продумана связь между устной и письменной речью учащихся, и созданы ли условия для преодоления возникающих у них трудностей при переходе от мысли к выражению речи и обратно.

Как известно, основная цель обучения русскому языку заключается в достижении практической грамотности и языковой речевой компетентности учащихся. Совмещение деятельности школьников по развитию навыков грамотного письма с развитием их устной речи позволяет использовать текст как основную дидактическую единицу.

Эта работа не только способствует формированию навыков коммуникации и развитию речи учащихся, но также способствует развитию общей образовательной культуры личности через изучение "великого, могучего и прекрасного русского языка". Тренировка общения в ходе учебных занятий дает ученикам возможность не только повысить свои учебные результаты, но и влиять на свой будущий профессиональный выбор, улучшая свои шансы на рынке труда.

Используемая литература:

1. Пономарёва Л.Д. Речетворчество учащихся // РЯШ. – 1979. – №6

2. Антонова Е.С. «Тайна текста» и секреты методики. // РЯШ. – 2012. – №2 3. Балаклай А.Г. Осмысление слова. // Русская словесность. -2002. – №2

Завгородняя Гульнара Амангельдыевна
Республика Казахстан, г.Шымкент,
Технический лицей

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ДЕТЕЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В разные исторические эпохи мыслители трактовали понятие нравственности по-разному. Согласно Сергею Ивановичу Ожегову, нравственность представляет собой внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек, а также этические нормы и правила поведения, определяемые этими качествами.

В древней Греции в трудах Аристотеля о нравственном человеке говорилось: "Нравственно прекрасным называют человека совершенного достоинства. Ведь о нравственной красоте говорят по поводу добродетели: нравственно прекрасным зовут справедливого, мужественного, благоразумного и вообще обладающего всеми добродетелями человека".

Нравственные качества личности отражают отношения, которые общество предписывает по отношению к другим людям, труду и родине. Среди них: Человеколюбие; Вежливость; Бескорыстие; Терпимость; Тактичность; Трудолюбие; Бережное отношение к природе.

Учебный процесс в тесной связи с нравственным воспитанием, особенно в современной школе, где содержание образования стало более объемным и сложным. По мере поступления детей в школу начинается перестройка их познавательных процессов и приобретение ими качеств, характерных для взрослых. Это связано с включением их в новые виды деятельности и межличностные отношения, требующие наличия новых психологических качеств, таких как произвольность, продуктивность и устойчивость в познавательных процессах.

Нравственное формирование личности – это сложный процесс, который происходит под воздействием множества факторов. Дети влияются всем, с чем они взаимодействуют – людьми, вещами, явлениями окружающего мира. Нравственное воспитание в школе должно отвечать требованиям не только сегодняшнего, но и будущего. Важно воспитывать у детей моральные и волевые качества, такие как честность, правдивость, нравственная чистота, простота и скромность в общественной и личной жизни, а также уважение к старшим. С детства необходимо воспитывать неприятие несправедливости, нечестности и других негативных качеств, которые препятствуют построению лучшего общества.

Необходимость нравственного воспитания детей обусловлена несколькими факторами. Во-первых, дети не рождаются ни нравственными, ни безнравственными. Их моральные качества формируются в процессе специально организованного воспитания. Во-вторых, для усвоения нравственного опыта дети нуждаются в постоянной помощи взрослых, таких как педагоги, которые уже обладают этим опытом. Личный опыт детей ограничен, и поэтому необходимо систематическое направленное воспитание, нацеленное на развитие положительных моральных качеств и преодоление отрицательных.

Любые качества личности, интеллектуальное развитие, физическое совершенство и сила воли, имеют социальную ценность только при условии их сочетания с нравственным развитием. Важно для педагога понять, как нравственное воспитание влияет на развитие воспитанника и как ученик изменяется и продвигается на пути к нравственному совершенству. Это можно понять, если анализировать процесс нравственного воспитания, разбивая его на отдельные элементы и изучая каждый из них.

В младшем школьном возрасте, когда дети активно развивают свое собственное нравственное понимание, нравственная сфера подвергается дальнейшим изменениям. В начальной школе дети сталкиваются с постоянной необходимостью следовать моральным правилам и нормам, которые постоянно

и систематически контролируются. Они должны научиться применять эти правила и нормы в своих отношениях с учителями, другими взрослыми и сверстниками. В этом возрасте происходит формирование таких нравственных чувств, как чувство товарищества, долга, коллективизма, способности к сопереживанию и эмпатии.

Обобщая вышесказанное, можно сделать вывод, что в процессе формирования нравственных качеств ребенок преодолевает жизненные противоречия и постепенно становится формированной личностью. Именно поэтому особое внимание должно уделяться процессу формирования нравственных качеств.

Многие известные педагоги считают, что нравственные качества определяют высшие принципы человеческой жизни и регулируют поведение и деятельность человека. Таким образом, развитие нравственных качеств играет ключевую роль в становлении и развитии личности, формируя основы для человеческого поведения и мировоззрения.

Литература:

1. В.А. Куценко, И.И. Шайдуллина. "Формирование моральных ценностей у младших школьников: теория и практика". Издательство "Просвещение", 2017.
2. Г.Ф. Якиманская. "Развитие моральных ценностей детей в начальной школе". Издательство "Академия", 2018.

Завгородняя Гульнара Амангельдыевна
Республика Казахстан, г.Шымкент,
Технический лицей

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Согласно данным социологических исследований, современное общество перешло на новый этап своего развития, став информационным обществом. Этот переход накладывает все более строгие требования на современного индивида. Быстрый темп жизни, огромные потоки информации и разнообразные проблемы выдвигают новые требования к личности: гибкость, креативность, умение контролировать и регулировать себя. В этой связи ключевая роль в формировании личности, способной успешно функционировать в современном мире, ложится на педагогов. Им предстоит обучать умению работать с информацией и различными информационными ресурсами, адекватно оценивать получаемую информацию и находить оптимальные способы её применения.

Критическое мышление представляет собой стремление к разумному пониманию, позволяющее рассуждать объективно и принимать логичные решения с учетом различных точек зрения, включая как собственные, так и других людей, и умение преодолевать собственные предвзятости. Оно играет ключевую роль в решении различных проблем, способствуя выработке новых идей и обнаружению новых возможностей.х

В новой педагогической методике критического мышления можно выделить три основные фазы: постановка задачи или вызова, реализация или осмысление и, наконец, рефлексия.

Применение технологии критического мышления на уроках русского языка и литературы может быть осуществлено через организацию урока следующим образом:

Вызов: Первая фаза может включать в себя постановку ученикам стимулирующих вопросов или проблем, которые требуют анализа и критического мышления. Например, это может быть вопрос о том, как автор использует языковые средства для выражения своих идей или образов.

Реализация (осмысление): Здесь ученики должны активно анализировать тексты, исследовать различные точки зрения и аргументы, выраженные в произведениях, и формировать собственное мнение на основе обоснованных рассуждений и доказательств.

Рефлексия: В заключительной фазе учащиеся должны оценить свой процесс мышления, обсудить результаты их работы, выявить свои сильные и слабые стороны в анализе текстов и принятии решений, а также определить, как они могут улучшить свои навыки критического мышления в будущем.

Эффективная организация урока русского языка и литературы включает в себя не только чтение и анализ текстов, но и стимулирование учеников к активному мышлению, обсуждению и выработке собственных точек зрения, что способствует развитию их критического мышления.

На первой стадии, которую мы назовем "вызовом", ключевая роль заключается в активации и обобщении имеющихся знаний ученика по данной теме или проблеме. Это способствует вызову устойчивого интереса к теме урока, мотивирует учащихся к активной учебной деятельности и стимулирует их к работе как на уроке, так и дома.

Вторая стадия, названная "осмыслением", направлена на приобретение учеником новой информации и ее последующее осмысление, связывание с уже имеющимися знаниями. Задачи на этой стадии включают в себя анализ новой информации, выявление важных аспектов и их сопоставление с предыдущими знаниями ученика.

Третья стадия, или "рефлексия", подчеркивает целостное осмысление и обобщение полученной информации, а также важность присвоения новых знаний и формирования собственного отношения к изучаемому материалу. На

этой стадии ученики должны выработать собственное мнение по теме урока и увидеть ее значение в контексте своей жизни и обучения.

Различные виды нестандартных уроков, такие как семинары, лекции, беседы, практикумы, экскурсии, исследования, игры, конкурсы типа КВН, защита проектов, диспуты, конференции, театрализованные представления, маскарады, путешествия и зачеты, предоставляют учащимся возможность решать проблемные задачи и создавать ситуации, способствующие активному обучению.

Эти формы уроков активизируют учебную деятельность студентов, повышают их познавательный интерес и развивают критическое мышление. Кроме того, нестандартные уроки русского языка и литературы способствуют системному анализу лингвистических материалов и развитию языковой наблюдательности у учащихся.

Литература

1. Муштавинская И.В. Рефлексивные модели обучения. Технология развития критического мышления. – Режим доступа: http//volchki.ru/print:page,1,74mushtavinskaja-i.v.refleksivnye-modeli.html (7 февраля 2009) (стр.308-313)

2. Селевко Г.Г. Современные образовательные технологии. Москва, Народное образование, 1998 г.

3. Суворова Н.Г. Методическое пособие по праву для 7-го класса. – М., издание РФПР, 2002г.

Мұратов Жақсылық Жұманұлы
Ш.Уалиханов атындағы ЖОББМ Еңбек пәннің педагог- мадератор мұғалімі

ЕҢБЕК ПӘНІ: ОҚУШЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАСИЕТІН ДАМЫТУ

Қазіргі дәуір жаһандық өзгерістерге толы десек қателеспейміз. Бұл тікелей шығармашылықты дамытуға бағытталған оқыту жүйесімен байланысты. Әлеуметтік, экологиялық және экономикалық өзекті мәселелерді шешу үшін жеке тұлғаның шығармашылық деңгейі жоғары болуы қажет. Балалардың шығармашылық қасиеттерін дамыту барысында мектептерде өтілетін “еңбек” пәнінің маңызы зор.

“Еңбек” пәні – шығармашылықты түрлі қырмен көрсетуге мүмкіндік беретін сала. Бұл тұлғаны жан-жақты дамытуға үлкен мүмкіндіктер ашады. Әрбір бала шығармашылық арқылы өзін танып-білу қажеттілігіне ие және “Еңбек” пәні бұл үшін ең жақсы алаң болып табылады.

Шығармашылық – әр адамға туа біткен тән, бірақ қоршаған ортаның әсерінен көпшілік шығармашылық бағытын жоғалтқан. Күнделікті өмірде шығармашылық әр жағдайда сыналады. Әр адамның тапқырлығы оның шығармашылық деңгейін көрсетеді. Мысалы, қоршаған ортаны, заттар мен жағдайларды пайдалана отырып, мақсатқа жету, үмітсіз болып көрінетін жағдайдан шығудың жолын табу қабілеті осы шығармашылықтың көрінісі болып табылады. Кеңірек мағынада шығармашылық - бұл мәселенің тривиалды емес және тапқыр шешімі. Өмірде, кез-келген шығармашылық кәсіби қызметте ең құнды тәжірибе – жылдар бойы жинақталатын шығармашылық ойлау тәжірибесі. Егер ол бала кезінен дамымаса, интеллектуалдық күрделі мамандықтарды меңгергенде ол үнемі жетіспейді. Сонымен қатар, оқушылардың интеллектуалдық кәсіпті жоғары деңгейде меңгеруі қиынға соғады.

Шығармашылық ойлаудың негізгі ерекшелігі - репродуктивті ойлау тәжірибесінен және ұқсас немесе бірдей әрекеттерден бас тарту, өйткені кез-келген мұндай әрекет тек бұрын қолданылған жағдайға сәйкес келеді. Кез-келген жаңа жағдай тек соған ғана тән адекватты және тиімді әрекетті талап етеді. Репродуктивті әрекетті немесе ұқсастық бойынша әрекетті пайдалану әрқашан ең жақсы нәтижеден төмен болады және қалаған табысқа әкелмеуі мүмкін. Ойлау

дағдыларын дамыту үшін оқушылардың әртүрлі ақпаратты өз бетінше жинақтауды және онымен шығармашылықпен жұмыс істеу тәсілдерін үйрету керек.

Психикалық әрекет кез келген әрекет сияқты жеке операциялар мен олардың әртүрлі комбинацияларынан тұрады. Мұндай операцияларды меңгеруге және оларды пайдалану тәжірибесін алуға болады. Басқаша айтқанда, ақыл-ой әрекетін мақсатты түрде үйретуге болады. Мұны «өз бетінше ойлануды үйрен» әдісін қолдана отырып, сол немесе басқа оқу жұмысы барысында емес, жеке операцияларды, әдістерді және «қалай ойлау керек» тәсілдерін меңгеру арқылы жасау керек. Оқытудың бұл түрі «Ойлау мәдениеті немесе ақыл-ой әрекеті» деп аталады. Ақыл-ой әрекетінің мәдениетін қалыптастыру – шығармашылық ойлауды дамытудың бір жолы. Тәрбие мен оқытудың табысты болуы көп жағдайда мұғалімнің қандай әдіс-тәсілдерді қолданатынына және олардың шығармашылық ойлауды қалыптастыруға қаншалықты ықпал ететініне байланысты.

Әрбір сабаққа оқыту әдістерін таңдағанда, мүмкіндігінше оқытудың белсенді (өнімді) әдістеріне басымдық беріледі. Оларға жобалық технология, проблемалық оқыту, оқытудың зерттеу әдісі, кейс технологиясы жатады.

Шығармашылық ойлауды дамыта отырып, шығармашылық қабілеттердің жан-жақты дамуына ықпал ететін сабақта жұмысты ұйымдастырудың осындай формаларын таңдау маңызды. Оның ішінде жеке жұмыс, жұптық жұмыс.

Проблемалық жағдайды басқаларға қарағанда тезірек шеше алатын оқушылар сабақта әрқашан болады. Мұғалім мұндай оқушыларға қиынырақ тапсырма ұсына алады. Бұл күрделі мәселені шешу үшін балалар тақырып материалын тереңірек оқуға мәжбүр болады. Бұл дараландырудың бір жолы. Шығармашылық ойлауды дамытуға ықпал ететін жеке жұмыстың мысалы ретінде тақырып бойынша эссе жазу, жоба құру, сурет немесе эскиз салу және т.б.

Мектептегі Еңбек сабағы көптеген түрлі оқу құралдарына сүйенуді талап етеді. Еңбек сабағын оқу арқылы мектеп оқушылары Қазақстанның экологиясы мен халық шаруашылығымен танысады, станоктар мен механизмдердің құрылымы мен мақсатын зерттейді, шеберліктің қыр-сырын түсінеді, шеберханада әртүрлі практикалық жұмыс түрлерін орындайды, т.б. Осының барлығы әртүрлі оқу құралдарын – кестелерді, жинақ материалдарын,

аспаптарды, аспаптарды жүйелі пайдалануды талап етеді. Сондай-ақ, қазіргі мектеп оқушылары ИНТЕРНЕТсіз өздерін елестете алмайтыны жасырын емес. Мұның бәрі балаларды конференцияларға, олимпиадаларға, жарыстарға дайындауда жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижесінде шығармашылық адамда мынадай қасиеттер болатыны анықталды: шығармашылық мақсат қоя білу және оған жету үшін өз қызметін бағындыру; өз қызметін жоспарлау және өзін-өзі бақылау қабілеті; есептерді табу және шешу қабілеті. Оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін ашу үшін дәл осы қасиеттерді дамыту қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ж. Есқалиев, А. Қосбаев. "Шығармашылық қасиеттері мен оларды қалыптау". Ағарту. 2015.
2. Ж. Есқалиев. "Шығармашылық: көзқарас теориясы мен практикасы". ҚазҰПУ. 2018.
3. А. Сейтжанова, А. Туленова. "Шығармашылық қасиеттерін дамыту: педагогикалық практика және теория". ҚазҰПУ. 2019.
4. Ж. Мырзабеков. "Шығармашылық педагогикасының негіздері". Атамұра. 2017.

Байжаркинова Жанар Срайыловна
№83 жалпы орта білім беретін мектеп

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ РӨЛІ

Биологияны оқыту көптеген зертханалық жұмыстар мен жаттығуларды қажет етеді. Олардың едәуір бөлігі бағдарламада қарастырылған.

Биология бағдарламасының үлгісі оқу нәтижелеріне келесі талаптарды белгілейді:

1) ғылыми-зерттеу және жобалау қызметінің құрамдас бөліктерін меңгеру, оның ішінде проблеманы көру, сұрақтар қою, гипотеза қою, ұғымдарды анықтау, жіктеу, бақылау, эксперименттер жүргізу, қорытындылар мен қорытындылар жасау, материалды құрылымдау, түсіндіру, дәлелдеу;

2) биологиялық ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс істей білу: әртүрлі дереккөздерден (оқулық мәтіні, ғылыми-көпшілік әдебиеттер, биологиялық сөздіктер мен анықтамалықтар) биологиялық ақпаратты табу, ақпаратты талдау және бағалау, ақпаратты бір түрден екіншісіне түрлендіру.

Биология бағдарламасын меңгерудің маңызды нәтижелері:

1. Когнитивтік (интеллектуалдық) салада: адамдардың күнделікті іс-әрекетіндегі биологияның рөлін түсіндіру; адамның табиғаттағы орны мен рөлдері; тұқымқуалаушылық пен өзгергіштік механизмдерін, адамдағы тұқым қуалайтын аурулардың көрінісін, түрленуі мен жарамдылығын;

2. Құндылыққа бағдарлау саласында: табиғаттағы іс-әрекетінің салдарын, қауіп факторларының адам денсаулығына әсерін талдау және бағалау.

Тәжірибелік жұмыс деп студенттердің оқытушының нұсқауы бойынша және бақылауымен, бірақ оның тікелей қатысуынсыз бұл үшін арнайы қарастырылған уақытта орындалатын жұмысты айтамыз. Сонымен бірге оқушылар ақыл-ой күш-жігерін жұмсап, сол немесе басқа формада (ауызша жауап беру, графикалық құрастыру, тәжірибелерді сипаттау, есептеулер және т.б.) ақыл-ой және дене әрекеттерінің нәтижесін көрсете отырып, мақсатқа жетуге саналы түрде ұмтылады.

Бұл жұмыстардың мақсаты студенттерге теориялық білімдерін практикада қолдануға, оқылған материалды тереңірек түсінуге, оны берік меңгеруге көмектесу, сонымен қатар практикалық дағдыларды қалыптастыруға ықпал ету болып табылады.

Тәжірибелік жұмыстың алдында әдетте теориялық материалды зерделеу және оны қалай орындау керектігін мұғалімнің көрсетуі қажет.

Оқушылармен практикалық жұмысты жүргізу әдістемесі жұмыстың оқу-тәрбие процесіндегі орнына байланысты және оны орындау кезінде мұғалімнің алдына қойған мақсатына байланысты әртүрлі болуы мүмкін.

Бұл алған білімдерін бекіту жұмысы болуы мүмкін, мысалы, гербарий үлгілері негізінде өсімдіктердің тұқымдастарға жататынын анықтау бойынша ботаника курсындағы практикалық жұмыс.

Зертханалық жұмыс алған теориялық білімдерін практикада қолдануға бағытталуы мүмкін, мысалы, жалпы биология курсында плазмолиз және деплазмолиз құбылыстары.

Тәжірибелік жұмыс кейбір жағдайларда теориялық материалды меңгерудің алдында болып, студенттерді соған жетелеуі мүмкін. Сонымен, биологияны оқытуда практикалық жұмыстар әртүрлі мақсатта жүргізіледі, бірақ олардың ортақ тұсы – әрқайсысының алдында мұғалім оқушыларға мұқият нұсқау береді, жұмыстың техникасы мен тәртібін көрсетеді, қандай материалды пайдалану керектігін көрсетеді, бақылайды.

Оқытудың белгілі бір кезеңіндегі практикалық жұмыс, егер тиісті дағдылар болса оқушының дербестігінің маңызды элементтерін қамтуы мүмкін. Мұндай жұмыстың мақсаты білімді бекіту және қолдану ғана емес, сонымен қатар жаңа білімді меңгеру болуы мүмкін. Демек, белгілі бір жағдайларда зертханалық жұмыс оқушылардың жеке жұмысына айналуы мүмкін.

Әртүрлі тапсырмаларды орындау кезінде оқушылардың дербестік дәрежесі практикалық жұмыс жүргізілетін дайындық кезеңіне, сонымен қатар жұмыстың мақсаты мен сипатына байланысты. Оқыту процесіне практикалық жұмысты өз бетінше орындауды қосқанда мұғалім әрбір жаңа өзіндік жұмыс түрін меңгеруді алдыңғы сыныптар дайындағанын есте сақтауы керек, тапсырмалардың күрделенуін және оқушылардың дербестігін арттыру қажеттілігін қамтамасыз ету керек.

Дидактикалық мақсаттағы практикалық жұмыстардың барлық түрлерін бес топқа бөлуге болады: жаңа білім алу, білімді өз бетінше меңгеру қабілетін меңгеру; білімді бекіту және нақтылау; білімдерін оқу-тәжірибелік мәселелерді шешуде қолдану қабілетін дамыту; практикалық сипаттағы дағдыларды қалыптастыру; шығармашылық сипат қалыптастыру, алған білімдерін күрделі жағдайда қолдана білу.

Аталған топтардың әрқайсысы практикалық жұмыстың бірнеше түрін қамтиды, өйткені бір дидактикалық мәселені шешу әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл топтар бір-бірімен тығыз байланысты. Бұл байланыс әр түрлі дидактикалық есептерді шешуде бірдей жұмыс түрлерін қолдануға болатындығына байланысты. Мысалы, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың көмегімен іскерлік пен дағдыны меңгеру ғана емес, сонымен қатар жаңа білімді меңгеру және бұрын алған білімдерін қолдана білу қабілетін дамыту.

Қорыта айтқанда, зертханалық жұмыстар оқушылардыңт оқу, меңгеру дағдыларын дамытады және теориялық білімді бекітеді. Сондықтан, биология сабағында тәжірибелік жұмыстарға ерекше көңіл бөлу қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. А. К. Бисембаев, Ж. С. Тлебаева, К. М. Жексембаева. "Биология пәнінен зерттеулер жасау күрделілігі". Алматы: Мектеп, 2008.
2. Г. С. Жамалдинов, Ж. К. Асылбекова, Ж. Т. Төлеутай. "Биологияның зерттеулері жасау үрдісі". Астана: Білім, 2013.
3. С. Ж. Кошанов, К. А. Бісенбаева. "Биологияны оқытудағы зерттеулер". Алматы: Оқулық, 2005.
4. "Биология пәнінен зерттеулер жасау және оқу үрдісі". Алматы: Білім, 2010.

Бегежанова Р.К., Ошакбаева Д.Н.
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан

ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ ДАМЫМАУЫ БАР МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мектеп жасына дейінгі балаларда жиі кездесетін сөйлеу бұзылыстары жалпы сөйлеу тілінің дамымауы болып табылады. Бұл ұғым қалыпты есту қабілеті бар және интеллектісі бұзылмаған балаларды белгілеу үшін қолданылады және сөйлеу жүйесінің барлық компоненттерінің қалыптасуы бұзылған немесе нормадан артта қалатын ауытқуларды білдіреді: лексика, грамматика, фонетика [1].

Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық қабілеттерінің ерекшеліктері балалардың психофизикалық дамуымен тікелей байланысты. Осы санаттағы балаларда зейін тұрақтылығы әлсіз және оның бөліну деңгейі төмен, балаларда мағыналық және логикалық жады салыстырмалы түрде сақталғанымен, ауызша есте сақтау қабілетінің деңгейі төмен болып келеді. Балалар жиі күрделі параметрлерді ұмытып, маңызды сәттерді өткізіп жібереді және ұсынылған тапсырмалардың ретін өзгертеді. Бұл санаттағы балалар заттар мен суреттерді сипаттағанда жиі қателеседі. Балалардың есте сақтау белсенділігі төмен.

Өз зерттеулерінде Т. С. Овчинникова, О. Н. Усанова, Ю. Гаркуша, Т. Н. Синякова, Т. А. Фотекова, А. В. Ястребова, В. А. Ковшиков сынды ғалымдар жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың зейіні тұрақсыздықпен, ерікті зейіннің төмен деңгейімен, өз іс-әрекетін жоспарлаудағы қиындықтармен сипатталатынын көрсеткен [2].

Ерікті есте сақтау туралы айтатын болсақ, сөйлеуі жалпы дамымаған 5-6 жастағы мектеп жасына дейінгі балаларда келесідей ерекшеліктер байқалады: геометриялық фигуралар қатарын өнімді есте сақтау көлемінің төмендігі; есту есте сақтау қабілетінің төмендеуі; жанама есте сақтаудың даму деңгейінің төмендігі [1].

Т. Б. Филичева мен Г. В. Чиркина сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларда ауызша материалды есте сақтаудағы қиындықтар мен есте сақтау өнімділігінің төмендеуін анықтады [2].

С. Г. Щербактың пікірінше, жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар балаларда ауызша-логикалық ойлаудың дамымауы байқалады. Оларда жалпылама ұғымдар қалыптаспаған. Себеп-салдарлық байланыстарды орнатудағы қиындықтар, заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын маңызды белгілер бойынша тұжырымдау; сөздердің мағынасын түсінбеу, ақыл-ой операцияларының дамымауы. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың ойлауы келесі ерекшеліктерге ие: сөздік жалпылаудың қалыптаспауы; объектілерді жіктеудегі қиындықтар; қоршаған дүниенің заттары мен құбылыстарының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын салыстырмалы талдау кішігірім белгілер бойынша жүргізіледі. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың эмоционалды-еріктік саласының бұзылуы өте жиі және тұрақты түрде кездеседі. Бұл фактор балаларды оқытудың тиімділігіне және олардың қоғамға бейімделуіне кері әсерін тигізеді.Баланың эмоционалды-тұлғалық сферасының ерекшеліктері сөйлеудің төмендігі баланы балалар ұжымынан алып тастауының нәтижесі болып табылады, бұл факт жасы ұлғайған сайын оның психикасына травматикалық әсер етеді.

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балаларда ерікті мінез-құлық қалыптасу деңгейі төмен, оларда қандай да бір іс-әрекетте дербестік көрсету қабілеті жоқ; [3].

Сөйлеу бұзылыстары дамуға әсер ететін негізгі фактор ретінде неғұрлым айқын болса, балалардың когнитивтік және жеке қасиеттері соғұрлым жиі және ауыр түрде зардап шегеді. Ақаулардың әртүрлі сипатына қарамастан, Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балаларда сөйлеу әрекетінің жүйелі бұзылуын көрсететін типтік көріністер бар.

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалар келесі белгілермен сипатталады:

- сөйлеудің кеш басталуы (3-4 жас);
- сөздік қордың қатты шектелуі;
- айқын аграмматизмдер;
- дыбыстың айтылуындағы ақаулар (барлық түрлері);
- сөздің ырғақты-буындық құрылымының бұзылуы;

- жай сөйлемдерді және күрделі сөйлемдерді құруда қиындықтар.

Сөйлеу бұзылыстарының теориялық негізі - сөйлеудің жалпы дамымауы (I, II, III ЖСТ дамымауының деңгейлері) - алғаш рет 50-60 жылдары тұжырымдалған. XX ғасыр Левина Р. Е. және дефектология ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкерлері (Жаренкова Г. И., Каше Г. А., Никашина Н. А., Спирова Л. Ф. және т. б.) осы мәселелер бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізген. Осы күрделі кемістігі бар балалардың сөйлеуін түзетудің ең тиімді әдістерін таңдау - жалпы сөйлеу тілі дамымауының құрылымын, оның себептерін, бастапқы және қайталама бұзылулардың әртүрлі арақатынастарын дұрыс түсіну, сондай-ақ мүмкін болатын асқынулардың алдын алу үшін қажет болды [4].

Зерттеулер көрсеткендей, жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың дыбыстық айтылуы жас нормасына сәйкес келмейді: олар естілуі мен айтылулары бойынша ұқсас дыбыстарды ажыратпайды, сөздердің дыбыстық құрамы мен дыбыстық мазмұнын бұзады. Көптеген балаларда артикуляциялық аппарат бұзылыстары байқалады: сөйлеу бұлшықеттеріндегі бұлшықет тонусының өзгеруі, тістену кемістіктері, ерікті қозғалыстардың шектелуі, саусақтардың ұсақ моторикасы. Көрсетілген ерекшеліктер оқу және ойын әрекеттерімен уақтылы айналысуға немесе бір нысаннан немесе әрекет түрінен екіншісіне ауысуға қабілетсіздікке әкеледі. Балаларға сондай-ақ төмен өнімділік, тез шаршау және қажудың жоғарылауы тән, бұл тапсырмаларды орындау кезінде әртүрлі қателіктерге әкелуі мүмкін.

Балалардың қиялының дамуы да сөйлеуді меңгеруге үлкен ықпал етеді, ал сөйлеудің кеш дамуы ойлау мен қиялдың дамуының артта қалуына әкеледі (Лурия А. Р.). Жалпы сөйлеу қабілеті дамымаған балалардағы қиялды В. П. Глухов шығармашылық қабілеттерінің көрсеткіші ретінде сурет сынамаларын қолдана отырып зерттеді. Ол олардың өнімділігі әдетте дамып келе жатқан құрдастарымен салыстырғанда төмен екенін анықтады. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалар көбінесе жақын ортасынан үлгілер мен нысандарды көшіруге жүгінеді, өздерінің сызбаларын қайталайды немесе тапсырмадан ауытқиды. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалар қалыпты дамып келе жатқан құрдастарынан кеңістіктік-уақыттық параметрлері бойынша қозғалыстық тапсырманы ойнатуда ерекшеленеді, олар іс-әрекеттің кезеңдерінің бірізділігін бұзады және оның құрамдас бөліктерін өткізіп жібереді. Жалпы сөйлеу тілі

дамымаған балалардың мінез-құлық ерекшеліктері, әдетте, қалыпты дамып келе жатқан құрдастарындағы сияқты, олардың отбасы мен балабақшадағы өмір сүру жағдайларымен байланысты. Алайда неврологиялық белгілер болған кезде (неврастения, мидың минималды дисфункциясы, астено-невротикалық немесе гиперкинетикалық синдром және т.б.) балалардың мінез-құлқы сырттай нашарлайды. Кейбір балаларда қобалжу, үрей, қорқыныш, мазасыздық, ықтимал агрессия және жанжалдың күшеюі байқалады. Басқа балаларда алаңдаушылық, фобиялық бұзылуларға икемділік, төмен көңіл-күй және экспрессивтіліктің болмауы байқалады. Балалар қарым-қатынас пен сөйлеу дағдыларының дамымағандығынан өздеріне сенімсіз, көпшіл болмауы мүмкін.

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балаларды оқыту мен тәрбиелеудің түзету жүйесінің бағдарламалық принциптеріне келесілерді жатқызуға болады (Р. Е. Левина бойынша):

- екіншілік ауытқуларды болдырмау үшін сөйлеу әрекетіне ерте әсер ету принципі;
- сөйлеуді дамыту және онтогенезге сүйену принципі, ол баланың сөйлеу функциясын қалыптастырудың объективті және субъективті шарттарын талдауды, жетекші сөйлеу кемшілігін және одан туындаған психикалық дамудың кемшіліктерін анықтауды қамтиды;
- тілдің фонетикалық-фонематикалық және лексикалық-грамматикалық компоненттерінің өзара байланысты қалыптасу принципі (осы бағыттардың бірлігі және өзара дайындық): фонематикалық қабылдаудың дамуы сөзжасамның грамматикалық және морфологиялық жүйесін қалыптастыруға негіз дайындайды;
- сөйлеудің жеке компоненттерінің қалыптасуының басқа психологиялық процестердің жағдайына тәуелділігін ашатын сөйлеудің психикалық дамудың басқа аспектілерімен байланысы принципі; оларды анықтау жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың сөйлеу әрекетін тиімді түзетуге тікелей немесе жанама түрде кедергі келтіретін психологиялық ерекшеліктеріне әсер етеді.

Қорыта айтқанда, жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық қабілеттеріндегі ерекшеліктерді түзету мүмкін болып

табылады. Ең бастысы осы бағытта жасалған түзету жұмысы бірізді, жүйелі және тұрақты болуы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ибатова Г.Б., Оразаева Г.С. Қазақстан Республикасында балаларға білім беру мекемелерінің әр түрлерінде логопедиялық жұмыстың ұйымдастырылуы және мазмұны. Оқу құралы, Абай атындағы ҚазҰПУ, 2010 ж.
2. Филичева Т. Б. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада / Т. Б. Филичева, Г. В. Чиркина. – М.: Просвещение, 2019. – 98 с.
3. Ибатова Г.Б. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балаларды оқыту барысында ескерілетін қағидалар, Хабаршы, «Арнайы педагогика» сериясы, Алматы, ҚазҰПУ, №1 (24) 2011 ж.
4. Жукова Н. С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников [Текст] / Н. С. Жукова, Е. М. Мастюкова, Т. Б. Филичева. – Рязань: КнигоМир, 2011. – 320 с.

Сұлтанбекова Ұлжан Жұпарбекқызы
А.Назарбеков атындағы №87 жалпы орта білім беретін мектеп

ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Тарих білімі өскелең ұрпақтың дүниетанымын қалыптастыруда және сыни ойлауын дамытуда маңызды рөл атқарады. Өткенді зерделеу бізге бүгінді түсінуге және болашақты болжауға көмектеседі, әртүрлі мәдениеттер, халықтар мен өркениеттер туралы біліміміздіі байытады. Дегенмен, тарихты толық түсіну үшін фактілер мен даталардың өзі жеткіліксіз. Өткеннің нағыз білгірі болу үшін тарихи дереккөздермен жұмыс істеу дағдысын меңгеру керек.

Тарихи дереккөздер әртүрлі формада сақталған және қазіргі зерттеушілердің зерттеу нысанына айналған өткен дәуірлердің айғағы. Олар бізден бұрын өмір сүрген адамдардың өмірін қарауға мүмкіндік беретін өткенге бірегей терезелер. Жазбаша құжаттар, археологиялық жәдігерлер, өнер туындылары, фотосуреттер, кинохроника – осының барлығы ғасырлар бойы болған оқиғалар мен процестер туралы баға жетпес ақпарат көздері.

Тарихи дереккөздермен сауатты жұмыс істей білу – тарихты табысты зерттеудің кепілі. Бұл – мектеп қабырғасынан бастап, жастайынан дамытуды қажет ететін дағды. Дәл оқу орындарының қабырғасында тарихи ойлаудың іргетасы қаланып, тарихи зерттеу әдістері туралы алғашқы түсініктер қалыптасады.

Тарих сабақтарында оқушылар сан алуан дереккөздермен танысады: көне шежірелер мен жылнамалардан бастап қазіргі құжаттар мен мультимедиялық материалдарға дейін. Бұл көздермен жұмыс істеу дағдылар мен дағдылардың бүкіл кешенін дамытуды қамтиды. Ең алдымен, біз ақпаратты сыни талдау, оның сенімділігін анықтау, әртүрлі дереккөздерді салыстыру, негізгі ойларды бөліп көрсету және негізделген қорытындылар жасау қабілеті туралы айтып отырмыз.

Бастапқы дағдыларды дамыту процесі қарапайым немесе сызықты емес. Ол тапсырмалар мен жаттығулардың күрделілігін біртіндеп арттыруды, талдаудың салыстырмалы түрде қарапайым түрлерінен дереккөздерді тереңірек

және көп қырлы зерттеуге көшуді көздейді. Бастапқы кезеңде оқушылар дереккөзге жатқызу, оның түрі мен мерзімін анықтау бойынша тапсырмаларды орындай алады. Содан кейін олар мәтіндегі немесе суреттегі негізгі ойды және негізгі ойларды анықтауға көшеді. Бұдан әрі бірнеше дереккөздерді салыстыруды, олардың сенімділігін сыни бағалауды және мүмкін болатын қайшылықтарды анықтауды қамтитын күрделі талдау жүргізіледі.

Тарихи дереккөздермен жұмыс тек жазбаша құжаттармен немесе көрнекі материалдармен шектелмейтінін ескерген жөн. Қазіргі әлемде кинохроника, радиохабарлар, телебағдарламалар және цифрлық ресурстар сияқты аудиовизуалды және мультимедиялық көздер өте маңызды болып отыр. Бұл дереккөздерді пайдалану зерттелетін дәуірдің атмосферасына енуге және өткенді неғұрлым жарқын және айқын түсінуді қалыптастыруға жаңа мүмкіндіктер ашады.

Жазба деректермен қатар өткеннің заттық айғағын білдіретін материалдық дереккөздердің маңызы зор. Оларға археологиялық жәдігерлер, тұрмыстық заттар, құралдар, өнер және сәулет өнері туындылары жатады. Бұл дереккөздер ата-бабаларымыздың күнделікті өмірін, техникасын, мәдени дәстүрлерін, эстетикалық идеяларын зерттеуге мүмкіндік береді.

Қазіргі заманда фотосуреттер, кинохроника, радиохабарлар және бейнежазбалар сияқты аудиовизуалды дереккөздердің маңыздылығы артып келеді. Бұл дереккөздер тарихи оқиғалардың атмосферасы мен эмоциясын жеткізудің ерекше қабілетіне ие, оларды қазіргі заманғы көрерменге неғұрлым жарқын және түсінікті етеді.

Дереккөздермен жұмыс істеу дағдыларын дамыту әдістемесін одан әрі жетілдіру үшін заманауи технологиялар мен онлайн мұрағаттар, виртуалды мұражайлар және білім беру платформалары сияқты цифрлық ресурстарды белсенді түрде енгізу қажет. Бұл оқушылардың әртүрлі материалдарға қолжетімділігін арттырады және оқу процесін интерактивті және қызықты етеді. Сонымен қатар, мұғалімдер арасында тәжірибе және озық тәжірибе алмасуды ынталандыру, семинар-тренингтер мен шеберлік сабақтарын өткізу және тарихи дереккөздермен жұмыс істеудің тиімді әдістері бойынша әдістемелік әзірлемелер мен оқу-әдістемелік құралдарды жасау маңызды.

Қорытындылай келе, дереккөздермен жұмыс істеу дағдыларын дамыту тек тарихты оқып-үйрену үшін ғана емес, сонымен қатар оқушылардың сыни

тұрғыдан ойлауын, ақпаратты талдап, дәлелді қорытынды жасай білуді дамыту үшін де үлкен маңызға ие екенін тағы да атап өткім келеді. Бұл дағдылар ақпарат ағынында шарлау қабілеті өмірлік маңызы бар заманауи әлемде сәтті әлеуметтенудің кілті болып табылады. Сондықтан тарих сабағында тарихи дереккөздермен жұмыс істеу әдістемесін енгізу және жетілдіру білім беру жүйесіндегі басым бағыттардың бірі болып қалуы керек. Тек осылайша біз табысты болашақты құруға қажетті терең білім мен талдау дағдылары бар ұрпақты қалыптастыра аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Вяземский, Е.Е. Тарихты оқытудың теориясы мен әдістемесі: оқу құралы. оқушыларға арналған жоғары оқулық мекемелер / Е.Е.Вяземский, О.Ю.Стрелова. – 2-ші басылым, рев. – М.: Гуманитарлық. ред. VLADOS орталығы, 2023. – 384 б.

2. Деректану: оқулық / ред. Румянцева М.Ф. – М.: Жоғары мектеп, 2021. – 345 б.

3. Абдулғазис, Ғ.У.Тарих сабағында дереккөздермен жұмыс жасау арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту / Ғ.У.Абдулғазис // Мектепте тарихты оқыту. – 2022. – No 8. – 12-17 б.

Омарова М.К., Болат А.С.
Дарынды балаларға арналған N1 мамандырылған IT лицей-интернаты, Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУҒА ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Бұл мақалада әзірленген кезеңдік оқыту моделіне негізделген болашақ математика мұғалімдерін есептерді құрастыруға үйрету әдістемесі сипатталған: әр кезеңнің мақсаттары мен мазмұнының ерекшелігі, сондай-ақ оқыту кезінде қолданылатын әдістер мен формалар ашылады.

Біз әзірлеген болашақ математика мұғалімдерін есептерді құрастыруға үйрету әдістемесі математика бөлімдері мен есептердің түрлеріне қатысты көптеген өзгермейтін есептерді құрастыру процесінің маңызды сипаттамаларын ескере отырып құрылған және педагогикалық университеттердің математика факультеттерінде оқытылатын пәндер материалына негізделген: «Бастауыш математика», «Кіріспе математика курсына», «Алгебра», «Сандар теориясы», «Геометрия», «Математикалық талдау», «Дискретті математика».

Оқытушылардың жұмысын тиісті үйлестіру кезінде құрамдас әдістемелер педагогикалық жоғары оқу орындарының математика факультеттерінде оқытылатын математикалық циклдің стандартты пәндері (жалпы математикалық және жаратылыстану пәндері; пәндік даярлық пәндері; Жалпы кәсіптік пәндер) шеңберінде іске асырылуы мүмкін.

Сабақтың басында әңгімелесу өткізіледі, онда есептерді өз бетінше құрудың пайдасын көрсететін келесі дәлелдер келтіріледі:

1) Нақты өмірде белгілі бір шарттары мен талаптары бар дайын есептер сирек кездеседі;

2) Есептерді құрастыруға үйрету есептерді шешуге байланысты дағдыларды дамытуға ықпал етеді;

3) Қолда бар дидактикалық материалдарды дұрыс бағалау үшін мұғалім ұсынылған есептер жүйелерін бағалай білуі керек, бұл есептерді құрастыру тәжірибесімен оңайырақ.

4) Есептерді құра білу мұғалімге өз оқушыларының іс-әрекеттерін диагностикалауға, есептерді шешуде туындауы мүмкін қиындықтарды болжауға көмектеседі, оған тақырыпты түсінудің жоғары деңгейіне көтерілуге мүмкіндік береді.

5) Құрастырылған есептер (жеткілікті сапа жағдайында) болашақта талап етілетін болады. Атап айтқанда, әзірленген алгоритмдерді студенттердің өздері «компьютерлік практика» курсы аясында пайдаланады, онда студенттер бағдарламалық-педагогикалық құралдарды әзірлейді.

Әдістеме болашақ математика мұғалімдерін есептерді құрастыруға үйрету моделіне негізделген, оған мыналар кіреді: пропедевтикалық кезең; тапсырма элементтерін өзгерту және өзгерту бойынша оқыту кезеңі; тапсырма құрылымын түрлендіруді оқыту кезеңі; жүйелеуді оқыту кезеңі. Әр кезең аяқталғаннан кейін бақылау бөлімдері жүргізіледі.

I. пропедевтикалық кезең.

Мақсатты компонент студенттердің есептің құрылымдық-компоненттік құрамын талдау әдістерін игеруге және оны шешу процесінде белгісіздікті жоюға бағытталған.

Мазмұны:

Тақырып 1. Шешу барысындағы анықталмағандықтары бар есептер.

Практикалық сабақтарды студенттер кейде өздерінің оқу іс-әрекеттерінде кездесетін, бірақ шешілу барысында анықталмағандық туындауы мүмкін мәселелерді шешуден бастау ұсынылады. Мұндай есептерді шешу барысында жеңілдету үшін есеп жағдайында қарастырылмаған, анықталмаған қосымша элементтерді енгізу қажет немесе орынды. «Қолайлы» элементтерді таңдау үшін шартты, деректер мен есептің қажетті объектілері арасындағы қатынасты талдау қажет. Шешімнің әрі қарайғы барысының күрделілігі таңдау сапасына байланысты болады.

Таңдау екіұшты болатын есептерді қарастырған жөн, сонда студенттер өздері «таңдау тізімін» жасайды, содан кейін бұл есепті шешуге қаншалықты жақындата алатындығына байланысты қосымша элементтерді таңдайды.

Әрі қарай, қосымша элементтерді енгізбестен шешуге болатын метрикалық есептерді (құрылысқа арналған геометриялық есептер) қарастыруға болады, бірақ шешім өте ұтымды емес, көлемді болады. Бірақ егер мұндай

тапсырмаларда қосымша элемент (белгілеу) енгізілсе, сіз енгізілген элементке тәуелді емес жауапты оңай ала аласыз.

Студенттердің назарын әр түрлі геометриялық есептерді шешуде олар координаталық және векторлық әдістерді қолданғанына аудару керек, олар координаттар жүйесін немесе векторларды енгізуді талап етеді. Үй тапсырмасы ретінде студенттерге мектепте немесе университетте геометрия сабақтарында бұрын шешілген тапсырмалардың ішінен осындай тапсырмаларды табуды ұсынуға болады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мордкович А.Г. О профессионально-педагогической направленности преподавания математических дисциплин на заочных отделениях пединститутов (рекомендации). - М.: МГЗПИ, 2005. - 38 с.
2. Надеева, Н.В. Формирование познавательной самостоятельности студентов педагогического колледжа как основа повышения качества профессиональной подготовки: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Казань, 2003. -221с.
3. Абдрахманова И.В. Методика использования учебно-познавательных задач для формирования логических операций у студентов колледжа в процессе обучения математике: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. - Волгоград, 2004. - 201 с.
4. А.Г. Мордкович Е.С. Орлова. - Челябинск: Изд-во ЧГПУ; М.: МГПУ, 2004. - 224 с.

Жарқынбек М.Ж., Болат А.С.
Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ЕСЕПТЕР ҚҰРАСТЫРУДЫ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Есептерді шешу мен құрастыру процестерінің маңызды сипаттамалары

Өмір бойы адам әртүрлі мәселелерді шешу қажеттілігіне тап болады. Әдетте проблемалық жағдай басталатын кез-келген ойлау процесі белгілі бір мақсатқа жетуге, белгілі бір есепті шешуге бағытталған. Ойлау іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін және жаңа білімді ашуға әсер етеді. Бұл ашылудың негізгі формасы-есептерді шешу [1, 2].

Кәсіби қызметте мұғалім үнемі осы немесе басқа түрдегі есептерді шешуі керек: педагогикалық, психологиялық, арнайы. Кез-келген педагогикалық әрекет танымдық есептер тізбегі түрінде ұсынылады. Сондықтан болашақ математика мұғалімдерін даярлауда тапсырмалық тәсіл ерекше рөл атқарады [3]. Математиканы және басқа да бірқатар пәндерді оқытуда есептердің рөлін асыра бағалау қиын. Есеп - оқушылардың танымдық және практикалық белсенділігін арттырудың маңызды факторларының бірі. Есептерді шешу - бұл математикалық іс-әрекеттің негізгі формасы, оның барысында оқушылардың ақыл-ой және шығармашылық қабілеттерін дамыту, пәнге деген қызығушылық, жеке тұлғаның белсенділігін қалыптастыру, яғни есептер тәрбие мәселелерін дамытуға да қызығушылық тудырады.

Есептерді шешу және құрастыру процестерін қарастырмас бұрын, «есеп» негізгі ұғымына тоқталайық. Ғылыми әдебиеттегі «есеп» ұғымы негізінен екі тәсіл тұрғысынан қарастырылады: психологиялық (есеп мақсат және ойлауға

итермелеу ретінде) және дидактикалық (есеп оқу материалын жүзеге асырудың бір түрі және оқыту құралы ретінде).

Психологтардың пікірінше, есеп - бұл белгілі бір шарттармен берілген мақсат, оған жету үшін қажетті құралдарға қатысты қарастырылады. Сонымен қатар, есеп адамның іс-әрекетінің оның белгілі бір кесіндідегі бағытын сипаттайды. отырып бір нәрсе біле аламыз және түпкі мақсатқа жету үшін бір нәрсе үйренуіміз керек.

Зерттеуде негізінен оқу есептеріне тап боламыз және есепті оқу материалын жүзеге асырудың бір түрі және оқу құралы ретінде қарастырамыз. Есепті белгілі бір шарттарымен берілген мақсат ретінде түсіну оқу есептерін зерттеуге назар аударуға мүмкіндік бермейді, есептерді ақыл-ой әрекетін тиімді белсендіруші ретінде пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Есептін құрылымдық-компоненттік құрамын талдай отырып, Л.М.Фридман ондағы келесі компоненттерді бөліп көрсетеді: аталған элементтер жиынын және олардың арасындағы байланыстар мен қатынастар жиынын қамтитын шарт; есепті шешудің мақсатын көрсететін талап; талабын орындайтын есеп шартының үстінде жасалуы керек әрекеттердің (операциялардың) жиынтығын білдіретін оператор [4]. Есепті шешу деп ол «есептің бастапқы күйден талап етілетін күйге өтуін анықтайтын есеп нысанына әсерін («шешуші» жағынан)» түсінеді [8, 34-35 беттер].

Компоненттері бар жүйе ретінде есептін ең кең таралған және қолайлы анықтамасын қолданамыз: объектінің бастапқы күйін (БК); соңғы күйін (СК); есептін тақырыбын бастапқы күйден соңғы күйге ауыстыратын процедураны (Пр); есепті шешу базисін; есепті шешетін субъектіні. Құрылымдық-компоненттік құрамда шешуші есепті бөліп көрсету есептін барлық басқа компонентін түсіну және қолдану субъектіге, оның есепті қабылдауына байланысты болатындығымен ақталған.

Есепті құрастыру кезінде есептің құрылымдық-компоненттік құрамын ескеру қажет. Берілген есепті шешу бойынша зерттеушінің осы есепті шешудегі

ойы бағытталған барлық нәрсені есептің тақырыбы деп түсінеміз. Кейбір жағдайларда объект ұғымын пайдалану ыңғайлы. Кез-келген затты объект деп атауға болады, бірақ объект оның белгілі бір қасиеттерін тіркеген зерттеуші бөлген жағдайда ғана объект болып табылады. Заттың *бастапқы күйі* (БК) деп зат болған және оның талап етілген (шекті) күйге өтуі мүмкін немесе жүзеге асырылуы керек күйді атаймыз. Мәселен, есептің тақырыбы-бастапқы және талап етілетін күйге бір бірімен сәйкес келмейтін кез-келген тақырып. Кейде заттың бастапқы күйінің орнына есептің шарты (шарттары) туралы, яғни берілген есептер мен олардың арасындағы қатынастар туралы сөйлесетін боламыз, ал соңғы күйді есептің талабы деп атаймыз. Аталған компоненттердің әртүрлі комбинацияларын орнату арқылы оқу есептерін құрастыру үшін әртүрлі есептерді аламыз.

Оқу есебін құрастыру және шешу кезінде оқушы өз әрекеттерімен объектілердегі немесе олар туралы түсініктердегі өзгерістерді жасайды, бірақ оның нәтижесі-қазіргі субъектідегі өзгеріс. Бұл жағдайда оқуды игеру объектісі пәндер емес, олардың нақты қасиеттері емес, осы пәндерді өзгерту әдістері болып табылады [5].

Математиканы оқытуда оқу есептерін қолданудың мақсаты-оқушыны дамыту, оны осы қарастырылып отырған саладағы жалпыланған қатынастарды меңгеруге, іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін игеруге және меңгеруге жетелеу. Оқу есептерін шешуде оқушы білімді практикада қолдануға үйренеді, күнделікті өмірде алға қойылған есептерді шешуге дайындалады. Оқу есептерін құрастыру әрекеті неғұрлым күрделі, бірақ пайдалы емес болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мордкович А.Г. О профессионально-педагогической направленности преподавания математических дисциплин на заочных отделениях пединститутов (рекомендации). - М.: МГЗПИ, 2005. - 38 с.

2. Надеева, Н.В. Формирование познавательной самостоятельности студентов педагогического колледжа как основа повышения качества профессиональной подготовки: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Казань, 2003. -221с.
3. Абдрахманова И.В. Методика использования учебно-познавательных задач для формирования логических операций у студентов колледжа в процессе обучения математике: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. - Волгоград, 2004. - 201 с.
4. А.Г. Мордкович Е.С. Орлова. - Челябинск: Изд-во ЧГПУ; М.: МГПУ, 2004. - 224 с.
5. Алексеев, Н.Г. Познавательная деятельность при формировании осознанного решения задач: Дис ... канд. психологических наук. — М., 2005. 153 с.

Венера Анваровна Джаксыбаева
канд.пед.наук, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы,
Куандыкова Дина Мусабековна,
канд.фил.наук, ассоц. профессор, университет Нур-Мубарак, Алматы

РЕЧЕВАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В АСПЕКТЕ ПРОБЛЕМ ЛИНГВОДИДАКТИКИ И МЕТОДИКИ

Под фонетической интерференцией понимается нарушение (искажение) вторичной языковой системы и ее нормы в результате взаимодействия в сознании говорящего фонетических систем и произносительных норм двух, а иногда и более языков, проявляющегося через интерференцию произносительных навыков, сформирован.

Исследователями интерференция, рассматривается с разных сторон как результат контактирования языковых единиц как минимум двух языков. Именно поэтому явление интерференции имеет множество определений.

Розенталь Д. Э. и Теленкова М.А. в книге «Словарь-справочник лингвистических терминов» интерференцию определяют как «перенесение особенностей родного языка на изучаемый иностранный язык» [1,132].

В данном случае интерференция объясняется как результат одностороннего процесса: родной язык отрицательно влияет на овладение неродным языком.

Дешериев Ю. Д. и Протченко И. Ф. рассматривают интерференцию как «явление взаимодействия структур и структурных элементов двух языков в процессе общения двуязычного населения [2, 28-29].

В данном определении интерференции не указывается, в каком направлении идет отрицательное явление на процесс речевой деятельности индивида и общества.

Розенцвейг В.Ю. явление интерференции определяет как «нарушения билингвом соотношения контактирующих языков, которое проявляется в его речи в отклонении от нормы» [3, 4].

В данном определении интерференции также не показывается направление отрицательного влияния: от родного языка к неродному или – наоборот или обоюдно.

Вопросы полилингвизма и речевой интерференции в условиях инонационально-русского двуязычия исследовались многими учеными XX-го и начала XXI-го веков. (Поливанов Е.Д., Розенцвейг В.Ю. и Уман Л.М., Верещагин Е.М., Реформатский А.А., Вайнрайх У., Бельдиян В.М., Карлинский А.Е., Джусупов М., Рогозная Н. Н., а также Юлдашева Ю. У. Шарипова Н.Э., Хамраева Г. А.)

Виноградов Р.В. считал, что «интерференция есть не что иное как подмена схем и моделей изучаемого языка соответствующими элементами родного языка, либо видоизменение первых по образцу вторых» [4, 55].

В данном определении интерференции направление отрицательного влияния четко отмечено: от родного языка к изучаемому (неродному) языку.

Надо заметить, что современные преподаватели-практики в своих методических статьях упоминают лишь два типа произносительных ошибок – фонетические и фонологические. Т. М. Балыхина и О.П. Игнатьева выделяют фонематические и нефонематические несовпадения, которые возникают в результате контрастивного изучения языков. «Фонематические несовпадения порождают произносительные ошибки, в большинстве случаев неприемлемые, поскольку они препятствуют правильному пониманию высказываний, например: [голат] – город (ошибка из-за отстутствия фонемы [р] в ряде языков). Нефонематические различия по своему характеру могут быть фоническими, т.е. не зависящими от позиции звука, например: космана[хт] – космонавт /…/, или дистрибутивными, т.е. позиционными, например: п[ап]щать – пообещать (ошибка на произношение русских «двойных» гласных на стыке морфем)» [1. С. 60]. Нам кажется, что целесообразно выделение и методическое описание «смешанных» ошибок, являющихся результатом взаимодействия артикуляционной базы (АБ) и фонологической системы (ФС) контактирующих языков.

Таким образом, явление интерференции появляется при взаимодействии единиц двух и более языков и проявляется в речи индивида и социума в процессе овладения ими вторым (неродным) языком.

Как правило, подавляющее большинство специалистов рассматривают интерференцию как односторонний процесс, то есть как факт отрицательного влияния особенностей родного языка на процесс овладения неродным языком.

Мы в своей работе придерживаемся концепции М.Джусупова, согласно которой «интерференция – это результат отрицательного воздействия на процесс речепроизводства билингвом на втором языке, появляющийся под влиянием особенностей как родного языка, так и неродного (изучаемого)» [5, 154-155].

Изложенные взгляды на интерференцию касаются языка в целом, то есть интерференции на всех уровнях языковой системы. «На каждом же уровне языка интерференция проявляется в соответствии с особенностями фонетики, лексики, грамматики, стилистики контактирующих языков, поэтому при контактировании одного языка с разными языками, интерференция каждый раз разная, как в целом (например, казахско-русская, казахско-французская, казахско-немецкая и т. д.) так и отдельно на каждом ярусе языка (например, казахско-русская фонетическая, казахско-русская морфологическая и т. п.)» [5, 148]

В языкознании различают внутриязыковую и межъязыковую интерференцию.

Внутриязыковая интерференция возникает на основе синонимических, стилистических и др. особенностей языка. Это, как правило, неправильное употребление языковых единиц внутри одного языка.

Данная интерференция характерна продвинутому этапу обучения неродному языку, когда обучающиеся уже владеют неродным языком, но не в совершенстве, поэтому ошибаются в выборе одной языковой единицы из синонимического (или стилистического и др.) ряда, в котором она находится. Например: *в бассейне вода горячая,* вместо *в бассейне вода теплая; жаркий хлеб* вместо *горячий хлеб*.

Внутриязыковая интерференция в нашем случае проявляется и внутри узбекского языка. Например, резкие различия в нормах литературного узбекского языка и узбекских говоров Южного Казахстана порождают звуковую интерференцию у узбекских учащихся, когда они овладевают узбекским литературным языком. Например: ученики - носители узбекских говоров Южного Казахстана в процессе овладения узбекским литературным

произношением допускают ошибки: а) вместо узбекского литературного *келди* произносят *кәлді;* б) вместо узбекского литературного *борди* произносят *бады* и т. д.

Однако данная проблема не является объектом нашего исследования, поэтому мы ее специально не исследуем.

Межъязыковая интерференция проявляется под воздействием друг на друга двух языковых систем в сознании индивида. Это отклонения от норм второго (изучаемого) языка. В данном случае, в отличие от внутриязыковой интерференции, ошибки в речи появляются в результате контактирования двух языков.

Е. М. Верещагин В.Г. Костомаров считают, что межъязыковая интерференция может быть троякой: 1) нарушение системы (так сказать нельзя); 2) нарушение нормы (так сказать можно, но так никто не говорит); 3) нарушение речевого узуса (так сказать можно, но в других условиях общения) [6, 135-138].

В процессе обучения русскому литературному произношению учащихся школы с узбекским языком обучения в условиях узбекских говоров Южного Казахстана межъязыковая интерференция имеет тройной характер проявления

1) Межъязыковая звуковая интерференция, порождаемая особенностями звуковых систем русского и узбекского литературных языков. Например: произношение *[п]ама* вместо *[ф]ама* объясняется тем, что в исконно узбекских словах согласный звук [ф] не встречается, поэтому он в русском слове заменяется согласным [п], который характерен как для узбекского литературного языка, так и для русского литературного языка.

2) Межъязыковая звуковая интерференция, порождаемая особенностями литературных звуковых систем узбекского и русского языков и особенностями местного говора родного языка. Например произношение *[с]ирк* вместо *[ц]ирк* объясняется тем, что как в узбекском литературном языке, так и в узбекских говорах Южного Казахстана звука [ц] нет, поэтому в русском слове он заменяется звуком [с,], который характерен и узбекскому литературному языку, и узбекским говорам Южного Казахстана, и русскому литературному языку.

3) Межъязыковая звуковая интерференция, порождаемая особенностями узбекских говоров Южного Казахстана. Например: произношение *та[в]ақ* вместо *та[б]оқ*, объясняется тем, что, например, в таких словах как *хабар*

(информация) в литературном узбекском языке произносится согласный звук [б], а в узбекских говорах Южного Казахстана в таких словах произносится звук [в], то есть *ха[в]ар*. Эта особенность диалекта ученик-узбек автоматически перносит на произношение русского слова, поэтому вместо *жа[б]а, та[б]ор* произносят *жа[в]а, та[в]ор* и т. д.

Таким образом, в процессе обучения русскому литературному произношению учащихся школ с узбекским языком обучения в условиях узбекских говоров Южного Казахстана и педагог, и ученик должны преодолеть три причины порождения межъязыковой звуковой интерференции, что является очень сложной и серьёзной лингводидактической и методической задачей.

В языкознании существуют три теории интерференции:

1) Лингвистическая теория интерференции. Для данной теории главным является отрицательный результат взаимодействия языков, то есть ошибки в речи на втором языке.

При лингвистическом подходе исследуется как синхронное, так и диахронное состояния интерференции, что осуществляется сопоставительно-типологическим описанием языковых систем и норм двух языков.

2) Психологическая теория интерференции. Для данной теории важен перенос умений и навыков, выработанных в практике общения на родном языке, на процесс речепроизводства на неродном языке. Интерференция появляется в результате или неправильного переноса умений и навыков, или же в результате невозможности их переноса, так как таких умений и навыков, которые необходимы для произношения некоторых звуков и их сочетаний в изучаемом языке у билингва не выработаны, т. е. надо вырабатывать новые до селе неизвестные произносительные умения и навыки.

3) Психолингвистическая теория интерференции. Для данной теории главным является уровень владения обучающимися неродным языком. В зависимости от уровня владения определяется уровень интерференции для каждого этапа обучения в отдельности. (О теориях и типологиях интерференции см. подробно: М. Джусупов [4, 147-175]).

Мы в своей работе при анализе звуковой интерференции, прежде всего опираемся на его лингвистическое понимание (на лингвистическую теорию интерференции), так как для нас важен отрицательный результат

контактирования языков, изучение которого позволит наметить и осуществить пути его лингводидактического описания и методического преодоления.

Речевая интерференция как отрицательный результат контактирования языков проявляется в двух измерениях – парадигматическом и синтагматическом. Поэтому в языкознании выделяются две большие типологии речевой интерференции:

Парадигматическая интерференция (смешение, незнание, неправильное употребление разных форм одной и той же языковой единицы).

Синтагматическая интерференция (незнание, смешение, неправильное употребление сочетаемостных особенностей языковой единицы или языковых единиц). [7]

Каждая из этих двух видов речевой интерференции имеет свои разновидности, которые серьезно отличаются друг от друга. (Об этом см. подробно: М. Джусупов, [5, 156-161].

Итак, контактирование языков и речевая интерференция в аспекте лингводидактики и методики обучения неродному языку на каждом уровне обучения, при каждой новой социолингвистической ситуации как при учете особенностей взаимодействия литературных языков, так и диалектов или говоров и литературного языка должны исследоваться и описываться заново. Потому что повышение уровня владения вторым языком серьезно меняют картину интерференции в сторону ее уменьшения или же полного исчезновения (последнее наблюдается при совершенном овладении неродным языком).

Список литературы:

1. Балыхина, Т. М. Лингводидак□тическая теория ошибки и пути преодоления ошибок в речи иностранных учащихся / Т. М. Балыхина, О. П. Игнатьева. М. : Изд-во РУДН, 2006. 195 с.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь справочник лингвистических терминов. –М.: Просвещение, 1976. -543 с.
3. Дешериев Ю.Д., Протченко И. Ф. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972. С. 28-29
4. Розенцвейг В.Ю., Уман Л. М. Интерференция и грамматическая категория // Исследование по структурной типологии. –М.: Академия наук, 1963. – с.104-114

4. Виноградов В.Н. Стилистический аспект русского словообразования. –
М.: Наука, 1984. -272 с.
5. Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. – Ташкент: Фан, 1991.-240с.
6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура // Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М., 1976. –2-е изд. –с. 135-138.
7. Жанпеисова У. А.Теоретические основы обучения русскому языку в казахской школе (лексический аспект). Дисс… д-ра пед. наук. Алматы, 1999.

Керимбаева К.З., Асанова Г.Т., Мамаева М.Л.
Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

ГЕОМЕТРИЯНЫҢ ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ

Осы тарихи материалды зерделеу кезінде келесі мәселелерді қарастыруға назар аударылады:

1. Геометрияның пайда болуы адамның практикалық қажеттіліктеріне байланысты болды.
2. Практикалық геометрия, философия, логика және басқа ғылымдар негізінде пайда болып және оның ішкі қажеттіліктерінен әрі қарай дамыған абстрактты геометрияның пайда болуы.
3. Геометриялық ғылымның қорытындысын басқа ғылымдардың дамуымен практикалық қосымша табады.

1. Геометрия ерте заманда адамның практикалық қажеттіліктерінен пайда болды - жер телімдерін өлшеу, үй салу, ыдыстардың көлемін анықтау керек болды. «Геометрия» сөзі грек тілінен аударғанда «жер өлшеу» дегенді білдіреді. Көптеген геометриялық терминдер, мысалы, «трапеция», «ромб» ежелгі уақытта өте нақты объектілерді білдірген. Аудандар мен көлемдер, кейбір құрылымдарды есептеу ережелері бүгінгі күнге дейін жетті. Мысалы, дөңгелектің ауданын есептеу үшін ежелгі қытайлықтар бірнеше ережелерді қолданған, олардың бірі: «Айналымның жартысын диаметрдің жартысына көбейту». Тең қабырғалы үшбұрыштың ауданын есептеу кезінде мысырлықтар негіздің бүйір қабырғасына көбейтіндісінің жартысын алуды ұсынды және т.б.. Бұл ережелер «кездейсоқ» табылды, есте сақталды және тәжірибеде қолданылды.

Сондықтан проблемаларды шешу үшін «Қалай жасалса, солай жаса» деген ұйғарым берілді. Ежелгі үндістер кейбір шамаларды есептеу кезінде есептің қорытындылары «айқын» болатын сызбаларды орындады. Мысалы, Пифагор теоремасының «дәлелдеуі» келесідей болады:

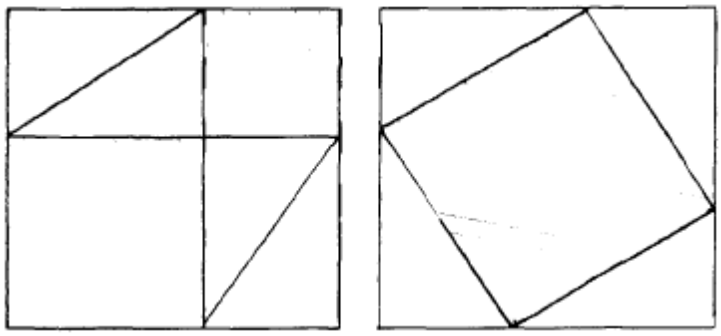

Сүрет 1.

Бұл теореманың көптеген ұқсас «дәлелдері» белгілі. Ежелгі ғалымдардың сызбаларында ешқандай түсініктемелер мен белгіленулер болған жоқ. Әдетте тек «Қараңыз» сөзі жазылған, осыдан «теорема» сөзі шыққан.

Осылайша, ежелгі халықтар геометрияны тек практикалық қажеттіліктер үшін қолданған. Ежелгі математика эмпирикалық сипатқа ие болды.

2. Математика тек Ежелгі Грецияда нағыз ғылымға айналды. Егер басқа ежелгі халықтардың математикасы әр түрлі нақты фактілерді, жеке заңдылықтарды орнатуға, қарапайым әдістерді игеруге басты назар аударса, онда грек математикасы өз жолын таңдады. Ежелгі грек ғалымдары кейбір ережелерді басқалардан шығаруға болатындығын байқады. Осылайша, тәжірибеге сілтеме жасамай, басқа ережелерді шығаруға болатын айқын нақтылар жүйесі ерекшелене бастады. Математика тек практикалық қажеттіліктер үшін ғана қолданыла бастады.

Бізге жеткен ежелгі гректердің кейбір есептерінің практикалық мәні болған жоқ. Мысалы, есепте дөңгелек өрістің ауданын табуды талап етті, бірақ мұндай өрістерді ешкім жасамады. Кейінірек есептер идеалды геометриялық фигураларға жата бастады. Ежелгі Греция ғалымдары геометриялық фигураларды анықтау және зерттеу кезінде оның пішіні мен өлшемінен басқа

нақты денелерге тән барлық қасиеттерден алшақтау керек деген қорытындыға келді. Денелердің белгілі бір өлшемдерін ескермей, өте маңызды сөйлемдер оңай тұжырымдалатын дерексіз геометриялық беттерді, сызықтар мен нүктелерді табуға болады.

Бұл мәселені көптеген ғалымдар шешуге тырысты, бірақ ол Евклидтің (б.з. д. IV-III) бізге жеткен «Бастамаларында» толық ашылды. Евклидтің бұл еңбегі геометрияны ғана емес, сонымен қатар бірқатар басқа ғылымдарды одан әрі дамыту үшін үлкен маңызға ие болды. Алғаш рет «Бастамаларда» қолданылған аксиоматикалық әдіс қазіргі математиканың, теориялық механиканың және физиканың бірқатар бөлімдерінде таптырмас болып шықты.

«Бастамаларда» алғаш рет қолданылған аксиоматикалық әдіс қазіргі математиканың, теориялық механиканың және физиканың бірқатар бөлімдер бағытының көпшілігінде таптырмас әдіс болып шықты.

3. Ғылымға айнала отырып, геометрия практиканың қажеттіліктеріне байланысты емес заңдары бойынша дамыды. Евклид «Бастамаларының» кемшіліктері екі мың жылдан астам уақыт бойы ғалымдардың бесінші постулат мәселесін шешуге тырысуына әкелді. Бұл мәселе XIX ғасырда шешілген және мүлдем жаңа геометрияның пайда болуына әкелді. Мұндай геометрия ақылға қонымсыз және нақты өмірге қолданылмайтын болып көрінді, бірақ ғылым мен техниканың дамуымен ғарыштық масштабта нақты кеңістіктің геометриясы Евклидтен айтарлықтай ерекшеленетіні анықталды.

Осылайша, дерексіз ғылыми тұжырым уақыт өте келе іс жүзінде расталды. Геометрияның даму тарихы туралы материал оқушылардың өз бетінше оқуы үшін жеткілікті қарапайым. Сондықтан, осы тақырып бойынша сабақ (факультативті сабақ) семинар ретінде өткізуге болады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Янченко А.М. Применение композиций симметрии при решении задач // Математика в школе. - 2005. - №5.

2. Извольский Н.А. Геометрия на плоскости. - М.: Сотрудник школ, 2007. - 293с.

3. Депман И.Я. Задачи на деление площадей // Математика в школе. - 2006.- №2.- 10-14 с.

Асанова Г.Т., Жарқынбек М.Ж., Мамаева М.Л.
Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

АКСИОМАЛАР ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ҚАЙШЫЛЫҚСЫЗДЫҒЫ

Аксиомалар жүйесіне қойылатын ең маңызды талап оның қайшылықсыздығы болып табылады, яғни аксиоматикалық түрде құрастырылған теорияда бір-біріне қайшы келетін ұйғарымдар болмауы керек. Аксиомалардың кез келген жүйесінің қайшылықсыздығына көз жеткізу үшін кез келген мәлімдемелерді жұппен алып, олардың бір-біріне қайшы келетін-келмейтінін тексеруге болады. Бірақ бұл іс жүзінде мүмкін емес, өйткені аксиомалар жүйесіне сүйене отырып, мұндай мәлімдемелердің шексіз көп санын табуға болады. Сондықтан басқа жолдар таңдалады.

Теория қайшылықсыздығын дәлелдеулерінің бірі оның моделін құруға байланысты. Мұндай модельге арналған объектілер нақты әлемнің осындай аймағынан алынуы керек, оның қасиеттері адамдардың көпжылдық тәжірибесімен дәл анықталған және расталған. Көбінесе бұл шарт материалдық объектілердің шекті жиынының модельдерімен қанағаттандырылады.

Неғұрлым күрделі жағдайларда интерпретация басқа аксиомалар жүйесінде құрылған теория ұғымдарының көмегімен құрылады. Осылайша, модельді құру кезінде қайшылықсыздық мәселесі осы теориядан осы модель құрылған қосымша теорияға ауысады. Сондықтан бұл қосымша теория біле тұра қайшылықсыз болуы керек. Әдетте мұндай теорияға арифметика алынады.

Кейбір аксиомалар жүйелерінің қайшылықсыздығын дәлелдеуді қарастырамыз.

Теоремада нүктелер мен түзулердің өзара орналасуының аксиомалары негізінде, үш нүкте мен үш түзудің бар екендігі дәлелденді. Бұл дегеніміз, егер негізгі объектілер мен қатынастар әдеттегі геометриялық мағынада түсінілетін болса, 1-суретті ұсынылған аксиомалар жүйесінің моделі ретінде санауға болады.

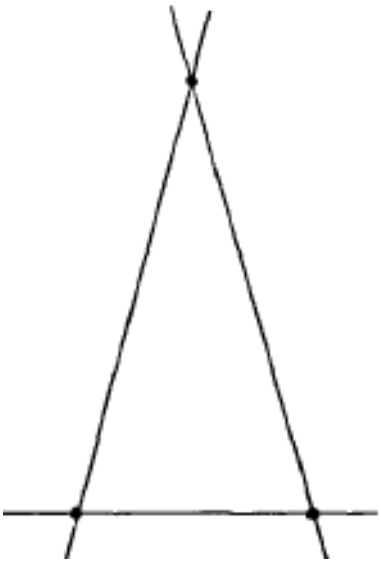

Сүрет-1.

Осы үш аксиомаға параллель түзулердің аксиомасын қосамыз : «Берілген түзуде жатпайтын нүкте арқылы берілген түзуге параллель тек бір ғана түзу өтеді» және төрт аксиомалар жүйесінің қайшылықсыздығын көрсетеміз.

Алғашқы үш аксиомалардың негізінде үш нүктенің (*A, B* және *C*) және үш түзудің (*AB, AC* және *BC*) болуы көрсетілген. Параллель түзулердің аксиомасы бойынша *AB* түзуінде жатпайтын *C* нүктесі арқылы *AB* түзуіне параллель бір түзу өтеді, бірақ 1-аксиома бойынша осы түзуде *C* нүктесінен басқа кем дегенде тағы бір нүкте болуы керек (мысалы, *D* нүктесі). Сонымен, төрт мәлімдеменің деректерінен төрт нүктенің болуы пайда болады - *A, B, C* және *D*. Аксиома бойынша кез келген екі нүкте арқылы жалғыз түзу өтеді, сондықтан *AD* және *BD* түзулері болуы керек.

2-суретте барлық төрт аксиомалардың талаптары орындалған, демек, *ABDC* - осы жүйенің моделі. Түсіндірудің болуы аксиомалар жүйесінің қайшылықсыздығын дәлелдеуі болып табылады.

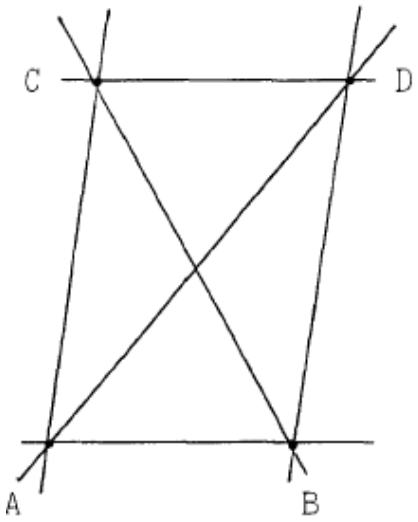

Сүрет-2.

Әр түрлі аксиоматикалық жүйелерді қарастырған кезде әрқашан оларда қанша аксиома болуы керек деген сұрақ туындайды. Олардың мүмкіндігінше аз болуы керек екені айқын. Теорияны қатаң құру кезінде оның аксиомалар жүйесінде осы теорияның қалған тұжырымдары негізінде дәлелденуі немесе жоққа шығарылуы мүмкін, яғни осы жүйенің аксиомаларына тәуелді болып табылатын сөйлемдер болмауы керек. Мұндай құрылымда аксиоматика тек басқа сөйлемдер арқылы дәлелденбейтін немесе жоққа шығарылмайтын ұйғарымдарды қамтиды. Мұндай аксиомалар тәуелсіз деп аталады, ал кез-келген аксиомасы қалғандарынан тәуелсіз болатын бүкіл жүйе - тәуелсіз аксиомалар жүйесі деп аталады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. М.: Педагогика, 2006. - 240 с.

2 Иванова Н.Н. Развитие творческих способностей учащихся на основе системы факультативных курсов по геометрии (7-9кл.). Дис. ... канд. педаг. наук. - М., 2011. - 162 с.

3 Далингер В.А. Об аналогиях в планиметрии и стереометрии // Математика в школе. - 1995. - *л/*6 - С. 16-21

4 Исаева М.А. Роль аксиоматического метода в осуществлении познавательно-мировоззренческой направленности углубленного изучения геометрии в средней школе: Дис. . . . канд педаг. наук. - М., 1991. - 156 с.

Нышанбек С.Н., Арубаев Б.Д., Кенжебек А.Ж.,
Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

АУДАНДАР МЕН КӨЛЕМДЕР ӘДІСІМЕН ПЛАНИМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕР ШЕШУДІҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Оқушылардың аудандар әдісімен зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруды және оларды осы әдіспен есептерді шешуге үйретуді егжей-тегжейлі қарастырамыз. Оқушылардың іс-әрекетін аудандар әдісін меңгеруге бағыттау үшін шешу әдістерін өзара байланыстыратын бірқатар есептер құрастырдық. Бірқатар есептерді құра отырып, ұстанатын талаптарды тұжырымдаймыз: 1) ұсынылып отырған есептер қолданыстағы бағдарлама шеңберінен шықпауы тиіс; 2) барлық есептер төрт блокқа бөлінуі керек, блоктардың ішінде есептерді ұстаным бойынша қарапайым есептерден неғұрлым күрделіректерге бөлу қажет; 3) планиметриялық есептерді шешу тәжірибесінде аудандар мен көлемдер әдісімен нақты қолданылатын есептер сериясы қабілет пен дағдыларға бағытталуы керек.

Әдісті оқытудың мұндай тұжырымы әдісті меңгеруді ғана мақсат етіп қоймай, сонымен бірге оқушының ойлау қабілетін дамытудың құралы болып табылады. Әдісті игерген сайын аудандар әдісімен шығатын есептерді басқа әдістермен шығатын есептерге алмастыруға, содан кейін әдіс оқушылардың белсенді қоры болып қалу үшін және шешімнің қалыптасып келе жатқан стереотиптері жойылу үшін басқа тақырыптарды зерттеу кезінде таңдауымыздағы кейбір есептерді жәй қосып отыруға да болады.

Бірінші кезеңде тақырыпты зерттеудің негізгі мақсаттары: аудандар әдісі туралы түсінік беру; әр түрлі есептерді шешуде аудандар әдісін қолдану мысалдарында ауданның аддитивтілігі мен аудандар қатынасының қасиеттерін қолдану мүмкіндігімен таныстыру.

Аудандар әдісімен есепті шешуде ауданның аддитивтілігін қолданумен танысуды үшбұрыштың аудан формуласын қабырғасы мен негізі арқылы зерттегеннен кейін бірден бастауға болады. Қарапайым есептер аудандар әдісіне үшбұрыштың ауданын екі жолмен есептеуге келтіріледі [3].

ABC үшбұрышының *AB* және *BC* қабырғалары 8 және 11, ал *BC* қабырғасына сызылған биіктігі 4 тең. *AB* қабырғасына сызылған биіктікті табыңыз.

Тікбұрышты үшбұрышта катеттері 6 және 8. Гипотенузаға жүргізілген биіктіктің ұзындығын табыңыз.

Тең қабырғалы үшбұрышта табанының қабырғасы 8, және жақтары - 10. Бүйір жағына сызылған биіктіктің ұзындығын табыңыз.

Тең қабырғалы үшбұрыштың қабырғалары 12, және негізі 16. Үшбұрыш табанының ортасынан бүйір жағына дейінгі қашықтықты табыңыз.

Үшбұрышта қабырғалар 1:2 қатынасында болады. Осы қабырғалардың үлкеніне тартылған биіктік 10-ға тең. Осы қабырғалардың кішісіне тартылған биіктіктің ұзындығын табыңыз.

Осы тізімделген есептердің кейбірін шешу үшін Пифагор теоремасын білу қажет екенін ескереміз. Егер оқушылар онымен әлі таныс болмаса, онда қабырғалар деректерін өзгертуге және гипотенузаны табу үшін үшбұрыштағы бұрышты 30° етіп орнатуға болады. Параллелограммның, ромбтың ауданының формулаларын зерттегеннен кейін, оқушылар ауданды екі жолмен өрнектеу арқылы биіктікті табудың жалпы принципін түсіну үшін ұқсас есептерді шығарған жөн. Мұндай есептер келесідей болуы мүмкін.

Параллелограммның биіктігін табыңыз, егер оның екі қабырғалары 8 см және 15 см, ал екінші биіктігі 5 см болса.

Ромбтың екі параллель қабырғалары арасындағы қашықтықты табыңыз, егер оның диагональдары 6 және 8 болса.

Ұсынатын есептердің барлығын шешудің қажеті жоқ, бұл мұғалімнің қалауына байланысты. Бұл ескерту сериямыздың барлық басқа есептеріне де қатысты. Әрине, мұғалім уақытпен шектеледі, бірақ оған оқушылармен әдісті меңгеру үшін шешілуі керек есептердің қатаң жиынтығын ұсыну бәрібір ақталмайды. Өйткені, мұғалім өз жұмысында өз сыныбының материалы бойынша алға жылжу ерекшеліктерін және өзіндік тәуелділіктерін ескереді.

Аудандар әдісі бойынша есептердің екінші блогына көшейік. Оқушыларға ауданның аддитивтілік қасиетін еске түсіре отырып, (оны тақтаға жазған жөн) осы қасиетті есеп шығаруда қолдану дағдыларын қалыптастыратын есептерді шығаруға кірісеміз [4].

Есеп 1. *ABC (AB=BC)* тең қабырғалы үшбұрышта *AC* кесіндісінің кез келген *K* нүктесінен *AB* және *BC* қабырғаларына дейінгі қашықтықтардың қосындысы тұрақты шама болатынын дәлелдеңдер.

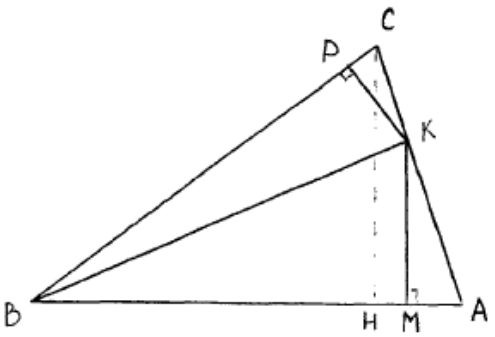

Мұғалім сызбаны салғаннан кейін есептерді аудандар мен көлемдер әдісімен шешу процесінде орындалатын әрекеттердің бөлген жиынтығын қолдана отырып, есептердің шешу тәсілін игеруге оқушылардың жұмысын қалай бағыттай алатынын сипаттайды.

Есептерді шешудің негізгі оқу мақсаты – оқушылардың аудандар әдісінің қолдану аясы мен шарттары туралы түсініктерін қалыптастыруды жалғастыру. Бұл оқушыларда әдісті қолданудың қалыптасып келе жатқан стереотиптерін жою үшін де, оқушы әрекетінің жолдарын әртараптандыру үшін де қажет. Сонымен қатар, оқушы «әртүрлі» есептерді шеше отырып тұжырымдама мен конфигурациясы бойынша көптеген есептердің ішінен аудандар әдісін қолдана отырып шешілетін есептерді бөлуге мәжбүр. Бұл шешу әдісін дұрыс таңдау бойынша жұмысты жалғастыруға мүмкіндік береді [5]. Барлық есептерді, олардың арасында өте күрделілер де бар, шешім барысында теориялық мәліметтің қолданылуына қарай бірнеше топқа бөлдік: үшбұрыштардың ұқсастығына арналған есептер; шеңберлері бар есептер; үшбұрыштағы қабырғалар мен бұрыштардың арасындағы қатынасына арналған есептер; іштей сызылған төртбұрышқа арналған есептер; дұрыс көпбұрыштарға арналған есептер. Мұндай бөлу мұғалімге, оқушыларға ұсыну үшін қандай материалды бұл жағдайда ол зерттегісі немесе тексергісі келетініне байланысты, есепті таңдауға көмектесуі керек. Әрине, өз таңдауымызға есептердің одан да көп санын орнықтырғымыз келеді, бірақ жұмысымыздың мақсаты аудандар әдісін қолдана отырып шешілетін есептер жинағын құрастыру емес, есептерді осындай қолданудың иллюстрациясы ретінде көрсету.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Козаченко А.Н. Координатный метод в решении конструктивных задач // Актуальные проблемы преемственности в обучении математике, Алма-Ата, 2016. - 54-62 с.
2. Методика преподавания математики в средней школе. Общая методика / Оганесян В.А., Колягин Ю.М., Луканкин Г.Л. и др. - М.: Просвещение, 1980.-368 с.
3. Шарыгин И.Ф. Геометрия. 7-9 классы. - М.: Дрофа, 2007. – 352 с.
4. Погорелов А.В. Элементарная геометрия. - М.: Наука, 2014. - 208 с.
5. Адамар Ж. Элементарная геометрия. Планиметрия. - М.: Учпедгиз, 2007.-608 с.

Дутбаева Оразкул Аманбайкызы
Үшбас негізгі мектебі
Бастауыш сынып мұғалімі
Жамбыл облысы,Сарысу ауданы, Үшбас ауылы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ДЕГЕН ЫНТАСЫН ДАМЫТА ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі заманғы ғылыми - техникалық үрдістің қарқыны білім беру жүйесінің алдына үлкен мақсаттар мен жаңа міндеттер жүктейді. Жас ұрпақты жан - жақты жетілген, ақыл - парасатты, ой - өрісі биік, бәсекеге қабілетті азамат етіп тәрбиелеу – қоғамымыздың ең өзекті мәселесі. Бұл әр мұғалімнің шығармашылық ізденіспен жаңаша істеуін қажет етеді.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын дамытудың негізгі факторы олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге, баланың маңызды психикалық қызметтерін, ақыл - ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу процесін жолға қою керектігі саналады. Оқушының шығармашылық қабілеті де оның ойлау мен практикалық әрекеттері арқылы ғана дамиды. Ойлауға үйренетін сабақтарды дамыта оқыту сабақтары деп білеміз.

«Дамыта оқыту деп – оқыту мақсаты, міндеттері, әдіс - тәсілдері баланың даму заңдылықтарына сәйкестендірілген оқытуды» атайды. Оқыту арқылы баланың психикасында жаңа құрылымдар пайда болуы, яғни жаңа сапалық өзгерістер болуы тиіс деп есептейді. Сондықтан да жаңа сапаға ие, шығармашыл, қабілетті адамдар тәрбиелеу үшін дамыта оқыту жүйесін ең негізгі басшылыққа алар нысана деп білеміз.

Оқыту барысында баланың ақыл - ойын, қиялын т. б. танымдық үрдістерін дамытып қоймай, баланы әртүрлі әрекеттің субъектісі болып қалыптасуын қамтамасыз етуді алдыңғы қатарға шығарды.

Дамыта оқытуды ұйымдастыру, балаға ақыл - ой әрекетін меңгеруге жағдай жасау деп қарастыру керек. Дамыта оқыту үрдісінде оқушы оқу әрекетімен шұғылданып, теориялық ойлауға икемделеді, білімді өзі меңгеруге мүмкіндік алады.

Дамыта оқыту сабақтағы ерекше ахуал, мұғалім мен оқушы арасындағы ерекше қарым - қатынас. Мұғалім бұл жағдайда танымдық іс - әрекетті ұйымдастырып, оқушының шығармашылығын арттырады.

Дамыта оқытуда баланың ізденушілік - зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Осыған байланысты Д. Б. Эльконин, В. В. Давыдовтардың жасаған жүйесі 3 негізгі құраушыдан тұрады.

1. Оқу мақсаттарының қойылуы.
2. Оны шешу жолын бірлесе қарастыруы.
3. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеуі.

Сабақты жақсы оқитын оқушылармен ғана белсенді жұмыс істеп қана қоймай, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жағдай туғызып, қабілеті жеткен жерге дейін еңбек ету ойластырылса, әр оқушының оқуға деген қызығушылығы артады.

Дамыта оқыту ұлы неміс педагогы А. Дистербергтің әйгілі «Неміс мұғалімдерінің білім беру ісіне басшылық» атты еңбегінің де негізі болып табылады. Дамыта оқыту деп ол баланың білім алуға әрекет етуін ұйымдастыратын оқытуды атаған. «Жаман мұғалім ақиқатты өзі айтып береді, ал жақсы мұғалім оқушының өзін ізденуге жетелейді» - деген. Ал ойлауға үйретететін сабақты дамыта оқыту сабақтары деп білеміз. Қоғамдағы өзгерістерге сәйкес оқушыларға бүгінгі таңда тиянақты білім беріп, танымдық қабілетін дамыту, танымдық белсенділігін арттыру үшін олардың әр пәнге қызығушылығын, өздігінен даму дағдыларын қалыптастыру, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеу – мектептің басты міндеті. Бастауыш сынып оқушыларын жан - жақты дамытып, қоғам құрылысына белсене қатысуға әзірлеу мектепте оқыту және тәрбиелеу арқылы жүзеге асады. Оқушылардың оқу - танымдық іс - әрекеті белсенділігін қалыптастыруда олардың қабілеттерін дамытуға, танымдық жан қуаттарының оянуына ықпал етіп, ізденіс, талабын ұштауға білім деңгейін жетілдірудің маңызы ерекше. Оқушылардың оқу - танымдық іс - әрекеті – күрделі процесс. Ол іс - әрекет мақсатын, мазмұны мен қорытындысын, түрлері мен әдістерін, мотивтерін, деңгейлерін қамтиды.

Оқу үрдісі оқушылардың оқу - танымдық әрекеті негізінде жүзеге асады, ал оқу - танымдық әрекеті негізінде оқушылардың танымдық белсенділігі қалыптасады. Белсенділіктің ең жоғары көрінісі оқушылардың алған білімдерін өмірде пайдалана білуі болып табылады.

Дамыта оқыту – күрделі құрылымды, біртұтас педагогикалық жүйе. Оның нәтижесінде әр оқушының өзін-өзі өзгертуші субъект дәрежесіне көтерілуі көзделіп, оқыту барысында соған лайық жағдайлар жасалады. Дамыта оқытудың дәстүрлі оқытудан айырмашылығы: көздеген мақсатында, мәнінде, мазмұнында, дамытудың негізгі факторында, мұғалімнің рөлі мен атқаратын қызметінде, әдіс-тәсілдерінде, оқушының білім алу белсенділігінің түрінде, оқыту үрдісі мүшелерінің әрекеттестік ерекшеліктерінде, олардың қарым-қатынас сипатында, танып-білу үрдісін ұйымдастыру түрлерінде көрінеді. Қорыта айтқанда, бүгінгі таңдағы ұлттық мектеп белгілі білім мен дағдылар жиынтығын меңгерген азаматтар ғана емес, ұлттық дүниетаным негізінде өз көзқарасы қалыптасқан, әлеуметтік белсенділігі жоғары, отаншыл, қандай ұлтпен болса да тең дәрежеде қатар тұратын тұлғаларды тәрбиелеп өсіруге бағытталған.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы 2007 жыл
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты 2023 жыл
3. «2023-2024 оқу жылында ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ» ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУ ХАТ
4. «Білімді ұлт. Сапалы білім» Ұлттық жобасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 12.10.2021ж. №726 Қаулысы)
5. «Қазақстан Республикасында бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» (ҚР БҒМ 8.11.2012 ж. № 500 бұйрығы, 18.08.2023 ж. № 264 бұйрығымен енгізілген өзгерістері мен)

Садвакасова Зарема Хамзатовна
Служонская СОШ
Учитель русского языка и литературы
Павлодарская область, Баянаульский район

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Формирование функциональной грамотности обучающихся – приоритетное направление современного казахстанского образования.

«Функционально грамотный человек — это человек, который способен использовать все постоянно приобретаемые в течение жизни знания, умения и навыки для решения максимально широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений» В современном мире, где информация доступна в изобилии, умение читать, понимать и анализировать тексты – это не просто навык, а жизненно важная компетенция. Развитие читательской грамотности – одна из главных задач современного образования, и уроки русского языка и литературы играют в этом ключевую роль. Что такое читательская грамотность?

Читательская грамотность – это способность понимать и использовать письменные тексты для достижения своих целей, развития знаний и участия в обществе. Она включает в себя не только умение читать и писать, но и способность анализировать информацию, выделять главное, критически оценивать текст, интерпретировать его смысл и применять полученные знания в различных жизненных ситуациях.

Как развивать читательскую грамотность на уроках русского языка и литературы?

Использование разнообразных текстов: не только художественная литература, но и публицистика, научная литература, рекламные тексты, инструкции, новостные статьи. Это помогает учащимся развивать умение анализировать текст в зависимости от его жанра и целей.

Применение активных методов обучения: работа в группах, дискуссии, ролевые игры, проекты, презентации. Такие методы стимулируют учащихся к самостоятельному мышлению, высказыванию своей точки зрения, работе с информацией.

Развитие навыков критического мышления: учащимся нужно учить анализировать информацию, выделять главное и второстепенное, оценивать достоверность источников, выявлять скрытый смысл текста, сравнивать разные точки зрения.

Использование инновационных технологий: онлайн-ресурсы с текстами и упражнениями, видеоматериалы, мультимедийные презентации, интерактивные учебники. Это делает уроки более интересными и интерактивными, расширяет возможности для развития читательской грамотности.

Создание проблемных ситуаций: предлагать учащимся тексты с неясной информацией, с недосказанностью, с разными точками зрения, чтобы они могли сами анализировать текст и приходить к выводам.

Связь с жизнью: приводить примеры из жизни, использовать тексты, актуальные для современных учащихся, показывать, как навыки читательской грамотности пригодятся им в будущем.

Результаты развития читательской грамотности:

Повышение успеваемости по русскому языку и литературе: учащиеся лучше понимают тексты, легче анализируют их, свободно выражают свои мысли в письменной и устной речи.

Развитие критического мышления и аналитических навыков: учащиеся научатся критически оценивать информацию, анализировать факты, выдвигать гипотезы.

Улучшение коммуникативных навыков: учащиеся свободно выражают свои мысли, аргументируют свою точку зрения, ведутся дискуссии и обсуждения текстов.

Подготовка к успешной жизни в современном мире: учащиеся научатся ориентироваться в потоке информации, критически ее оценивать, использовать для достижения своих целей.

Развитие читательской грамотности на уроках русского языка и литературы – это важная задача, которая требует творческого подхода от учителя. Важно использовать разнообразные методы обучения, инновационные технологии, связывать учебный материал с жизнью. Только в этом случае учащиеся смогут овладеть навыками читательской грамотности, которые будут необходимы им для успешной жизни в современном мире.

Чтобы развить читательскую грамотность, можно вовлечь учащихся в текстовую деятельность на уровне *визуализации* (создание видеофильмов по произведениям; рекламных сообщений, роликов; небольших видеофрагментов по тому или иному произведению; создание *интеллект-карт* и т.д.). Когда дети самостоятельно создают их, ошибаются, смотрят друг у друга, перепроверяют, тогда они понимают, что создают что-то свое, вовлекаются в эту деятельность.

Система работы с текстом на уроках русского языка и литературы способствует развитию аналитических умений школьников, их читательской грамотности, восприятию произведения в единстве его содержания и формы, формирует навыки как рационального, так и эмоционального чтения, позволяет максимально использовать образовательные ресурсы, соотносить их с личностными потребностями школьников и обеспечивать развитие их функциональной грамотности.

Литература:

1. Леонтьев А.А. Образовательная система «Школа 2100». Педагогика здравого смысла / под ред. А. А. Леонтьева. М.: Баласс, 2003. С. 35.

2.Анисимова Л.М. Формирование читательской компетентности. 2013 г.

3. Брякова И.Е., Кулаева Г.М., П.А. Якимов Развитие читательской грамотности учащихся средней школы: уроки речеведения и внеклассного чтения. – Оренбург, 2021 – 100 с.

Чаршидалиди Фарида Махаммадгызы
Школа -гимназия имени Ермухана Бекмаханова
Учитель географии
Жамбылская область, Шуский район, село Толе би

СКАФФОЛДИНГ-СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Скаффолдинг, или каркасное обучение, представляет собой системный подход, который помогает учащимся двигаться к более сильному пониманию и большей независимости в процессе обучения. Этот метод основан на предоставлении поддержки учащимся в тот момент, когда они сталкиваются с новыми задачами или концепциями.

Скаффолдинг (англ. *scaffolding*) — педагогическая стратегия, представляющая собой систематическую методику обучения и воспитания, направленную на активное вовлечение учащегося в образовательный процесс и максимизацию его способностей при помощи пошаговой поддержки и структурирования учебных задач. Скаффолдинг обеспечивает студентам необходимый «мостик» для совершенствования знаний и навыков, которые они могли бы освоить в процессе обучения. Этот подход активно используется в образовании для оптимизации учебного процесса и повышения эффективности обучения.

Скаффолдинг играет ключевую роль в образовательной практике, так как он поддерживает учащихся в процессе их обучения и развития. Вот несколько аспектов, подчеркивающих его важность:

Поддержка индивидуального обучения: Скаффолдинг позволяет учителям предоставлять индивидуализированную поддержку, соответствующую уровню знаний и навыков каждого ученика. Это помогает учащимся преодолевать трудности и достигать образовательных целей.

Развитие критического мышления: Подход скаффолдинга стимулирует учащихся к активному участию в учебном процессе, что способствует развитию навыков критического мышления и решения проблем.

Постепенное отводение поддержки: Скаффолдинг предполагает постепенное уменьшение уровня поддержки по мере того, как учащиеся становятся более самостоятельными, что способствует развитию уверенности и независимости.

Сотрудничество и взаимодействие: Этот подход часто включает совместную работу и взаимодействие между учащимися, что способствует развитию коммуникативных навыков и умению работать в команде.

Адаптация к различным стилям обучения: Скаффолдинг позволяет учителям адаптировать методы обучения для удовлетворения различных стилей обучения учащихся, что делает образование более инклюзивным и доступным.

Эти аспекты демонстрируют, что скаффолдинг является важным инструментом в арсенале современного педагога, способствующим более глубокому и значимому обучению. Применение скаффолдинга на уроках географии может значительно улучшить понимание учащимися сложных концепций и тем. Вот несколько способов, как это можно реализовать:

Использование визуальных материалов: Карты, диаграммы и фотографии могут служить в качестве опорных средств для объяснения географических процессов и явлений.

Построение знаний шаг за шагом: Начинать с основ географии и постепенно переходить к более сложным темам, таким как климатические изменения или глобальное потепление.

Групповые проекты: Работа в группах над проектами, связанными с географией, может помочь учащимся развивать навыки коммуникации и сотрудничества, а также глубже понимать изучаемый материал.

Интерактивные задания: Использование интерактивных заданий, таких как виртуальные экскурсии или игры на географическую тематику, может увеличить вовлеченность учащихся и их интерес к предмету.

Исследовательские задания: Поощрение учащихся к проведению собственных исследований по интересующим их географическим темам помогает развивать навыки самостоятельной работы и исследовательской деятельности.

В заключение, скаффолдинг на уроках географии представляет собой мощный инструмент, который помогает учащимся усваивать сложные

концепции и развивать навыки, необходимые для понимания и анализа географических данных и явлений. Он способствует активному обучению, где ученики не просто пассивные получатели информации, а активные участники образовательного процесса. Скаффолдинг обеспечивает поддержку учащимся на разных этапах их обучения, адаптируясь к их индивидуальным потребностям и способностям. Это позволяет учителям создавать более инклюзивную и динамичную учебную среду, в которой каждый ученик может достичь успеха. Использование разнообразных методов скаффолдинга, таких как визуальные поддержки, пошаговое наращивание знаний, групповые проекты, интерактивные задания и исследовательские работы, делает обучение географии более интересным и значимым для учащихся. Это не только улучшает академические результаты, но и воспитывает у учеников чувство ответственности и желание учиться на протяжении всей жизни. Таким образом, скаффолдинг является ключевым элементом современного образования, который помогает формировать у учащихся необходимые навыки и уверенность для успешного освоения географии и других предметов.

Литература

1. Ударцева С. М., Ударцева Т. С., Ахметова Д. Р. Изучение опыта в обучении профессионально ориентированному иностранному языку в технических вузах зарубежных стран и Республики Казахстан // Молодой ученый. — 2017. — №1. — С. 472-475. — URL https://moluch.ru/archive/135/37230/ (дата обращения: 26.09.2018).

2. Гучетль С.К. Интерактивные формы обучения иностранному языку в неязыковом вузе. // Научные труды Sworld 2014. Т. 12. №3, с. 15-19 3. Головлева Е.Л,. Дивненко О.В., Журко В.И. Основы формирования межкультурной компетентности у молодежи. - М.: Институт международных социально-гуманитарных связей, 2015.

Туреханова Кундызай Шегебаевна
№ 204 орта мектеп
Бастауыш сынып мұғалімі
Алматы қаласы, Алатау ауданы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ЖӘНЕ ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Балалардың дыбыс айту ерешеліктері өнегесіз тәрбиенің себебімен де жиі пайда болады, баланың сөйлеу тіліндегі дыбыстардың айтылуында жанында жүретін ересек адамдар мүлде көңіл аудармайды. Сөздегі дыбыстардың қателігін түзетпейді, өз сөзімен түсінікті етіп анық айтудың үлгісін көрсетпейді. Басқаша айтқанда, баланың сөйлеуге дағдылануының дұрыс жетілуіне ересектердің жүйелі ықпал жасауы тиіс.

Мектептегі оқыту процесі сауат ашудан басталатыны белгілі. Сондықтан оның балаға ана тілін оқытып үйретуде алатын орны да ерекше. Сауат ашу жұмысының негізгі міндеті - балаға хат таныту, яғни оған оқу мен жазуды үйрету. Жалпы сауат ашудың нәтижелі болуы даярлық кезеңінде жүргізілетін жұмыстардың мейлінше сапалы болуына байланысты. Демек, сауат ашуға даярлық жұмыстарын дұрыс ұйымдастырып, ұқыпты жүргізуге баса назар аударылады.

Жазу, таза жазу, дұрыс жазу, сауатты жазу- қай тілдің болмасын басты ұстанымы. Сауатты жазудың алғышарттары бастауышта қолданады. Мектеп табалдырығын аттаған балаға бірінші сыныптан бастап дұрыс сөйлету үшін сөздердің дыбыстық жағы, дұрыс айтылуы қадағаланады.

Оқушының орфографиялық нормаға сай дұрыс жазуы - бастауыш сынып мұғалімінің маңдай терінің жемісі. Таза жазу дағдысының алғашқы бастамасы әріптің әрбір бөлігін дұрыс сызып көруі арқылы қалыптасады. Бастауыш сынып оқушыларының оқу-жазу дағдыларын дамыту оқу-тәрбие үрдісіндегі басты міндеттердің бірі болып табылады. Бұл дағдылар табысты оқу және оқушылардың қоғамға интеграциялануының негізі болып қарастырылады.

Педагогикада оқу-жазу дағдыларын дамытуға арналған көптеген стратегиялар мен әдістер бар. Мысалы, оқу дағдыларын дамыту үшін, дауыстып

оқу, интерактивті оқулар мен сөздік ойындар сынды түрлі тәсілдерді қолдануға болады. Енді әрқайсысына жеке-жеке тоқталып өтейік.

Дауыстап оқу:

Сабақтың бір бөлігі ретінде дауыстап оқуды ұйымдастыру. Бұл оқушының тек айтылу дағдыларын дамытып қана қоймай, сонымен қатар оқыған мәтінін түсінуін жақсартады.

Дауыстап оқу – бастауыш сынып оқушыларының оқу дағдыларын дамыту үшін ең тиімді әдіс. Бұл әдіс айтылу дағдыларын дамытуға, мәтінді немесе шығарманы түсінуге мүмкіндік береді, сонымен қатар оқуға деген қызығушылықты арттырады. Бұл ретте, ең бастысы баланың жасына сай кітапты таңдау керек. Өйткені, оқылатын мәтіннің түсінікті әрі қызықты болуы маңызды рөл атқарады. Және де педагог айтылым симуляциясын әрдайым бақылауда ұстап отырғаны дұрыс.

Яғни, сөздердің, сөз тіркестерінің дұрыс айтылуына, интонация мен ырғаққа мән беруі қажет. Бұл балаларға тілдік дыбыстар мен ырғақтарды жақсы әрі дұрыс қабылдауға көмектеседі. Мәтінді оқып болған соң, оқушыға тақырыпқа сай сұрақтар қою да маңызды. Ол арқылы баланың сыни ойлау және талқылау дағдылары қалыптасады.

Интерактивті оқулар:

Материалды оқып болған соң, оқушылармен кітаптың мазмұнын талқылау. Бұл білім алушының өз ойын айтуына, пікір білдіруіне жағдай жасайды.

Интерактивті оқу – тыңдаушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын, мәтінді талқылауын және мазмұнмен өзара әрекеттесуін көздейтін әдіс. Бұл әдіс оқу дағдыларын дамытуға көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар ойлауды, талқылауды дамытуға да атсалысады.

Бұл әдіс барысында балаларға өз ойларын айтуға, бөлісуге мүмкіндік беру қажет. Және де оларға өз әсерлерін сурет арқылы көрсетуге тапсырма беру де оң әсер етеді. Одан бөлек, сюжеттік карталар жасау арқылы балаларға негізгі оқиғалар мен кейіпкерлерді таныстыруға да болады. Бұл ақпаратты құрылымдауға және сюжеттің дамуын визуализациялауға жағдай жасайды.

Жаңаша әдіс ретінде кітаптағы кейіпкерлерді немесе оқиғаларды бейнелейтін карталарды пайдаланған жөн. Ал, бұл арқылы балалар картаға оқиғаларды ретімен орналастырып, өз түсінгендерін айтып беруге ұмтылады.

Негізінен, интерактивті оқу - әдебиетті меңгеру процесін қызықты етеді. Шығармашылық ойлау мен коммуникативті дағдыларды дамытуға атсалысады.

Қорыта келе айтарым бастауыш сынып оқушыларының оқу және жазу дағдыларын қалыптастыру мақсатында жүргізілген жұмыстар:

Оқушылардың сауаттылығын қамтамасыз етуге;

Оқушының тіл байлығын арттыра отырып, ойлау қабілетін, байқампаздығын дамытуға;

Өз -ойын пікірін жеткізе білуге ;

Ізденгіштікке ұмтылуға;

Құбылыстарды шынайы бағалай білуге;

Орфографиялық сауаттылықты нығайту оң әсерін тигізіп, жақсы нәтиже береді деп есептеймін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы 2007 жыл
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты 2023 жыл
3. «2023-2024 оқу жылында ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ» ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУ ХАТ
4. «Білімді ұлт. Сапалы білім» Ұлттық жобасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 12.10.2021ж. №726 Қаулысы)
5. «Қазақстан Республикасында бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» (ҚР БҒМ 8.11.2012 ж. № 500 бұйрығы, 18.08.2023 ж. № 264 бұйрығымен енгізілген өзгерістері мен)

Вакарь Виктория Владимировна
Школа гимназия №1 имени Динмухамеда Конаева
Учитель английского языка
Жамбылская область, Кордайский район

NEW METHODS OF TEACHING ENGLISH

There are different approaches to teaching English, the main thing is to choose methods that would suit you and your students. Each teacher chooses his own method of teaching English. The emergence of new information technologies associated with the development of computer tools and telecommunications networks has made it possible to create a qualitatively new information and educational environment as the basis for the development and improvement of the education system.

The use of information technology opens up new opportunities in teaching a foreign language, since modern training programs and the use of the Internet have advantages over traditional teaching methods and activate the potential of knowledge, skills, and communicative competencies of the student. Students have the opportunity to take part in competitions, olympiads, quizzes, testing conducted on the Internet, take part in video conferences, receive information on an issue of interest, news, articles from newspapers and magazines, etc.

One of the most effective ways to use a computer is to use multimedia presentations. The teacher uses an interactive whiteboard during the lesson, attracting the attention of the entire group of students. Multimedia programs have unlimited capabilities, which makes it possible to present any type of activity in the form of animation or image. In foreign language lessons, educational presentations and all kinds of information objects are most often used: lexical, grammatical material, texts, dictionaries. The most accessible way to use information technology in foreign language lessons is the use of educational and training programs. Programs are most often designed in a playful way, which allows students to easily and quickly learn new material and consolidate previously learned material. Thematic illustrated dictionary Learn English Euro talk Interactive has great potential in learning vocabulary. This program allows you to train vocabulary on nine different topics. Among the exercises, special attention is paid to practically necessary forms: listening to foreign speech,

speaking and memory development [2]. The effectiveness of using information and communication technologies in the field of teaching a foreign language depends on the chosen methodology, methods and forms of their application. It is very important how competently the teacher knows how to work with computer technologies and what resources he uses in teaching activities.

Communicative method: To create a communicative environment in the lesson, it is important to maintain high activity of each student. Even if children are silent, they can be busy with mental work: thinking about their answer, comprehending the statements of their interlocutors. It is not easy to create such an environment. It is important for the teacher to gather the attention of all those present with the task of extracting and using information from the dialogue or monologue of the students, and commenting on the response of their comrades. It is very important to encourage each student's answers for perseverance, ingenuity, and original thinking. Project method: One of the ways to activate students in the process of learning foreign languages is the project method. An educational project is a complex of search, research, graphic and other types of work performed by students independently with the aim of practical or theoretical solution to a problem.

Creative tasks motivate students and create the foundation for cooperation and communication among all participants in the educational process. In order to maintain students' interest in a foreign language throughout its study, methodological techniques are used that activate the speech and thinking activity of schoolchildren. Each lesson is communication in a foreign language, learning about the life of the country and the people of the languages being studied. The necessary didactic material and additional literature contribute to the formation of skills and abilities of all types of speech activity (all kinds of supports, test tasks on grammar, vocabulary, reading; texts for listening, educational games). Integrated lessons in Tatar and English are interesting. By demonstrating interesting aspects of life and culture of the native land that are characteristic only of a given people, attention is also drawn to the formation of sustainable interest and love for one's village, city, and one's Motherland.

Schoolchildren especially enjoy the work of compiling and solving crossword puzzles on regional topics, designing exhibitions, stands, drawings, and abstracts. Non-traditional forms of lessons have a positive impact on the relationship between teacher and student, create an atmosphere of cooperation and creativity, and contribute to the achievement of common goals.

Literature:

1. Galskova N. D., Gez N. I. Theory of teaching foreign languages. Lingvodidactics and methodology. - M., 2004.
2. Efremenko V. A. Application of information technologies in foreign language lessons // Institute of Foreign Languages. — 2007. — No. 8. — P. 18–21.
3. Polat E. S. Internet in foreign language lessons // Institute of Foreign Languages. - 2001.- No. 2. - P.14–19.
4. Sinitsina Yu. A. Intercultural communicative competence // Foreign languages at school. - 2002, No.
5. Spirina E. A. Application of computer technologies in English lessons // Innovative technologies in education: Materials of the III International Scientific and Educational Conference // Ed. ed. Doctor of Pedagogical Sciences, prof. A. N. Khuziakhmetova. — Kazan: TRI “School”, 2016. — pp. 269–271.
6. Tsetlin V.S. Real communication situations in the classroom // Foreign languages at school. - 2002, No. 3.

Щерба Зарина Юсуфовна
Средняя школа №16 имени Михаила Лермонтова
Учитель английского языка
Жамбылская область, Кордайский район, село Сортобе

THE ROLE OF GAMES IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH AT SCHOOL

Teaching foreign languages is a very exciting and very responsible lesson. New time demands from teachers a new approach to this problem. A significant role in teaching foreign languages, in particular English, belongs to the use of training games or game exercises. The game sharpens the mental activity of students; it is in the game that children learn social functions and norms of behavior; comprehensively develop.

The developing value of the game lies in its very nature, for the game is always emotions. Where the emotion is there is activity, there is attention and imagination, thinking their works. According to the purpose of using the game can be entertaining, which are held to relieve fatigue; training, conducted in order to form, deepen and improve practical skills and abilities in language, their testing. You can use different visibility, for example: diagrams, pictures, tables, slides, lotto. Games can be organized individual, pair, group. The power of the game is in its universality, universality, ability to easily and fruitfully, freely achieve significant results in the formation of the personal qualities of the child.

Younger schoolchildren are happy to learn tongue twisters, invent various situations using dialogic and monologue speech, play games such as:

“Are you attentive?”, “Playing the ball”, “Find the object”, “Guess the name”, “Story by drawing ”,“ Who is more? ”,“ Cubes ”,“ Picture ”, etc. Pupils of the fifth — sixth grades prefer games — competitions. The lessons increase interest in new material, there is an incentive to do homework, because only deep knowledge gives students the opportunity to prove themselves, to win an opponent. High school students gladly participate in discussions on the proposed topics, express their opinions on watched films and performances, compose and solve crossword

puzzles. Games for learning English, used in the lesson, can be divided into the following: grammar; lexical; phonetic; spelling.

Phonetic games: Goals:

train students in the pronunciation of English sounds;

teach students to read poems loudly and clearly;

to learn poems in order to play them by roles.

Spelling games: Goals:

practice writing English words

some games are designed for memory training, others are based on certain patterns in the spelling of English words can be used when checking homework.

Grammar Games: Goals: – teach students to use speech patterns that contain certain grammatical difficulties; – create a natural situation for the use of this speech sample; – develop students' speech creative activity. Basically, educational games are not purely lexical or purely grammatical. Lexical games can become grammar, spelling, etc. No matter what direction the games have, they reflect the perception of the world by children: curiosity, love for animals, fairy tales and characters, competitions, riddles. Speech games are also important in the process of learning foreign languages. They allow you to organize a targeted speech practice of students in a foreign language, training and activating in its framework the skills and abilities of monologue and dialogical speech, various types of interaction between communication partners.

Basically, educational games are not purely lexical or purely grammatical. Lexical games can become grammar, spelling, etc. No matter what direction the games have, they reflect the perception of the world by children: curiosity, love for animals, fairy tales and characters, competitions, riddles. Speech games are also important in the process of learning foreign languages.

They allow you to organize a targeted speech practice of students in a foreign language, training and activating in its framework the skills and abilities of monologue and dialogical speech, various types of interaction between communication partners.

Activity 1. Lexical games: 1) How many pages? The teacher always has many beautiful books on the table. One day he asks children, showing one of the books: — How many pages are in this book? Children try to guess: — There are...

Activity 2. Champion Game In the English class, teachers boldly use both preparatory and creative games, which lead to the development of speech skills and

abilities, make it possible to express themselves in solving certain language problems and speeds up the speech skills that are so necessary in oral speech. Grammar games:

Activity 3) Hide — and — Seek in the Picture. Need a big picture of the room. Leading (one of the students) “hides” somewhere in the picture, writes on paper, where he hid and gives it to the teacher. Children, asking the driver general questions, “look for” him in the picture.

What games can I use in English classes? Depending on the topic, games can be entered from the very beginning of learning a language. For example, in the study of vowel sounds, you can play the game “I hear — I do not hear.” The teacher calls the words containing long or short vowel sounds, and the students raise their hands during the game (the right is a long sound, the left one is short). If you divide students into teams in advance, there will be an additional incentive to win. Thus, a learning game is such an activity of students in a lesson, during which learning tasks are solved in a playful way.

The game arouses the interest and activity of children and gives them the opportunity to express themselves in activities that are fascinating to them, contributes to a more rapid and lasting memorization of foreign words and sentences.

References:

1. Hadfield, Jill (1990). Intermediate Communication Games. England: Longman.
2. Rixon, Shelagh (1981). How to use Games in Language Teaching. London: The Macmillan Press Ltd
3. Steve Sugar (1998). Games That Teach. San Francisco: Jossey-Bass Pfeiffer.

Абдыгалиева Гулим Абдыгалиевна
№81 Халықаралық "Astana English school" мамандандырылған гимназиясы
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Астана қаласы

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ ПӘНІҢ ОҚЫТУДЫҢ ЕҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

Қазіргі ақпараттық ғаламдастыру дәуіріне сай білім беру барысында оқушыны жан-жақты жетілдіру, ақпараттандыру, білім алушылардың танымдық, шығармашылық қабілетін арттыру, оқу дағдысын жетілдіру ерекше назар аударылуда. Педагогикалық инновация, жаңа педагогикалық техналогияға негізделген сабақтың дәстүрлі емес типтері, жаңа ақпараттық техналогияны пайдалану тірек-сигналдар техналогиясы, проблеманы оқыту, интерактивті оқыту, модульдік оқыту тағы басқа қайсысын алсақ та жас жеткіншекті, жеке тұлғаны біліммен, біліктілікпен қаруландырудың түрлі құралдары болып табылады. Тілді оқытып үйретудің сапасын арттыру әр-түрлі жағдайларға байланысты. Мектепте оқытылатын қазақ тілі пәнінің түпкі мақсаты – оқушыларға қазақ тілін меңгерту, ойлау қабілеті мен сауаттылғын аттыру. Қазақ тілінде сөйлеп, сауатты жаза білетін дәрежеге жеткізу, қазақ халқының әдет-ғұрпын, тарихын таныту, тілін құрметтеуге тәрбиелеу. Мұғалім оқытудың әр түрлі әдіс-тәсілдерін қолданғаны жөн. Оқыту техналогиялары оқу процессіне, сабақ түріне байланысты: проблемалық оқыту, ойынарқылы оқыту, тірек сигнал арқылы оқыту, компьютерлік оқыту, электронды оқыту, коммуникативтік технологиялар, инновациялықоқыту, жаңа технологиялар бойынша оқыту.

Инновациялық заманауи жаңа технологияларды сабақ барысында қолданудың мақсаты – пәнді жан-жақты түсіну қабілетін дамыту болып саналады. Сонымен бірге оқушылар білімдерін кез келген ортада қолдана алады, іске жаратады деп ойлаймын.

Оқытудың жаңа техникалық және электронды құралдарын тиімді пайдалану мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Қазақ әдебиеті сабақтарында ақпараттық коммуникативтік технологияларды қолдану мәтіндер мен ақпараттарды білуге жол ашады. Тыңдаушылардың өз бетінше жұмыс істеу

дағдысын және олардың танымдық белсенділігін арттыруда бұл әдістер оқушылардың орфографиялық, лексикалық дағдыларын қалыптастырады.

Негізінен репродуктивтік және продуктивтік әдістердің орны ерекше.

Аталған әдістерге қысқаша түсінік беріп тоқталсақ:

Репродуктивтік әдістер – Репродуктивтік немесе көшірмелік әдіс арқылы мұғалім оқушыларға даяр білім мазмұнын жеткізеді. Дайын көркем шығарма мәтінін оқу, түрлі талдаулар жасап, тапсырмалар орындау жұмыстары репродуктивтік әдіс арқылы жүзеге асырылады.

Десек те, репродуктивтік әдісті догматикалық қатып қалған әдіс деп түсінбеу керек. Әдебиеттен меңгертілуі тиіс көркем туындылардың мәтіні,өлең,кейіпкердің сөздері, драмалық туынды кейіпкерлерінің сөздері – барлығы механикалық түрде жаттандылықты талап ететін сипаттағы оқу материалы болып саналады. Сонымен бірге көркем шығарманы талдау барысы да даяр мәтін бойынша жүргізілетіні белгілі. Оқушыларың ойлауын дамытуда көркем шыарманың даяр мәтінін пайдалана отырып, мұғалім түрлі проблемалық жағдаяттарды тауып, оқушылардың шығарманы саналы меңгеруіне керекті жұмыстар жүргізеді. Осы ретте оқушыларға «тәуелсіздік» идеясын жырлаған ақындардың шығармасын талдата отырып, қазақ халқының ғасырлар бойы аңсаған арманының жүзеге асқан кезі – осы кез екенін, біздің парзымыз – осы еркіндікті сақтау, қорғау, оны болашақ ұрпаққа аманат ету ғана емес, қолына сенімді тапсыру екенін саналылықпен ұғындыру керек.

Продуктивтік әдістер– оқушының әдеби шығармаларды оқып, меңгеруі барысындағы жаңашылдыққа ұмтылысын ынталандыратын, өзгеріске толы заманның ағымында тез бағдар таба алатын, проблеманы көре алатын және оны шешуге қорықпай, шешім жолын іздеп таба алатын, ерекше және шығармашылыққа толы идеяларды табуына ықпалын тигізетін әдіс.

Продуктивті әдістерді қолдану арқылы оқушылардың ойлау ұтқырлығын жетілдіруге болады. Ол үшін көркем мазмұндағы негізгі және тарамдала таралған проблемалық жағдаяттарды іріктеп, оқушыларға ұсына алады немесе бір-екеуін көрсетіп, шығарманың мазмұнынан сондай проблемалық жағдаяттарды оқушылардың өздері табуын тапсырады.

Кейінгі оқыту технологияларының негізгі құралы болып отырған мультимедия-құралдары әр түрлі ақпараттарды өңдеуге мүмкіндік беретін ең

соңғы үлгідегі прогрессивті техникалық инновацияларды пайдалану жаңа деңгейдегі білім беру технологияларын енгізуге мүмкіндік береді деуге болады. Қорыта айтқанда қазіргі заман талабына сай білім алушылардың сапалы да саналы білім алуына ықпал етуші құралдарды пайдалануда ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды орынды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады.

Жас ұрпақтың рухын оятатын, елін, жерін құметтейтін, мәдени ұлттық қажеттілікке жараған білім – ең мықты білім. Әрбір ұстаз алдындағы басты мақсат – сапалы білім мен саналы тәрбие беру, тұлғаның заман талабы мен ағымына сай қалыптасуына ықпал ету екендігін бәріміз білеміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы 2007 жыл
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты 2023 жыл
3. «2023-2024 оқу жылында ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ» ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУ ХАТ
4. «Білімді ұлт. Сапалы білім» Ұлттық жобасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 12.10.2021ж. №726 Қаулысы)
5. «Қазақстан Республикасында бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» (ҚР БҒМ 8.11.2012 ж. № 500 бұйрығы, 18.08.2023 ж. № 264 бұйрығымен енгізілген өзгерістері мен)

Курбаналиева Гулбакыт Тенизбаевна
С.Әбдіжаппаров атындағы жалпы білім беретін мектеп жанындағы интернат КММ
Биология пәнінің мұғалімі, педагог-шебер
Түркістан облысы, Бәйдібек ауданы, Шаян ауылы

PISA ХАЛЫКАРАЛЫК ЗЕРТТЕУ АРКЫЛЫ ФУНКЦИОНАЛДЫК САУАТТЫЛЫКТЫ ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Функционалдық сауаттылық – адамның қолданбалы білім негізінде өмір мен қызметтің әртүрлі салаларындағы стандартты өмірлік міндеттерді шешу қабілеті. **Орта білім берудің мақсаты:** негізгі және пәндік құзыреттерді дамыту арқылы оқушылардың таным қабілеттерін дамытуды, алған білімдерін кез-келген оқу және өмірлік жағдайда шығармашылық тұрғыдан пайдалануды, өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі басқаруға дайындығын қамтамасыз ету.

Қазіргі заманғы мектеп оқушылары қажетті жүктермен қамтамасыз етеді, бірақ әрқашан әдеттегі оқу жағдайынан тыс шығу қабілеттерін қалыптастыра бермейді. Мектеп мұғалімдері күшті пәндік білім береді, бірақ оларды нақты, өмірлік жағдайларда қолдануға үйретпейді.

Бұл ғылым мен техниканың қарқынды дамуына да, адамның күнделікті тәжірибесінің проблемаларымен нашар байланысты оқу әдебиетінің тез моральдық ескіруіне де байланысты.

Білім беру жүйесіндегі білімді, дағдыларды, нормалар мен мұраттарды, іс-әрекет пен мінез-құлық үлгілерін, әлеуметтік құндылықтар мен бағдарларды сақтау және беру мұғалімдер арқылы жүзеге асырылады, сондықтан мұғалімнің педагогикалық мәдениетіне жоғары талаптар қойылады, олардың бірі функционалдық сауаттылық болып табылады.

алпы, PISA оқушыларының білім жетістіктерін бағалау бойынша халықаралық зерттеулердің нәтижелері Қазақстанның жалпы орта білім беру ұйымдарының педагогтары мықты пәндік білім беретінін, бірақ оларды күнделікті өмірде қолдануға үйретпейтінін айтуға мүмкіндік береді.

Функционалдық сауаттылық – адамның қолданбалы білім негізінде өмір мен қызметтің әртүрлі салаларындағы стандартты өмірлік міндеттерді шешу қабілеті.

Функционалды сауатты тұлға бұл – әлемде бағдарланған және әлеуметтік құндылықтарға, үміттерге және мүдделерге сәйкес әрекет ететін адам.

Функционалды сауатты тұлғаның негізгі белгілері: бұл тәуелсіз, білетін және адамдар арасында өмір сүре алатын, белгілі бір қасиеттерге, негізгі құзыреттерге ие адам.

Функционалдық сауаттылықтың мазмұны:

тілдік сауаттылық;

компьютерлік және ақпараттық сауаттылық,

құқықтық сауаттылық,

азаматтық сауаттылық,

қаржылық сауаттылық,

экологиялық сауаттылық,

функционалдық сауаттылықтың кәсіби және арнайы аспектілері (менеджмент, PR, бизнес-жоспарлау, жаңа технологиялар және т.б.).

Жоғарыда атап өтілгендей, функционалдық сауаттылықтың құрамдастары берік білімге негізделген белгілі бір үлгідегі іскерліктер (түйінді құзыреттер немесе әмбебап оқу әрекеттері), атап айтқанда: ұйымдастырушылық, зияткерлік, бағалау және коммуникативтік болып саналады. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын табысты қалыптастыру және дамыту, сабақтарда негізгі және пәндік құзыреттіліктерге қол жеткізу үшін келесі шарттарды сақтау қажет:

оқыту іс-әрекеттік сипаттай болуы тиіс (оқушылардың өз бетінше оқу іс-әрекетінің дағдыларын қалыптастыру, сондықтан функционалдық сауаттылық проблемасы іс-әрекет проблемасы ретінде, қазіргі әлемде жылдам бейімделу тетіктері мен тәсілдерін іздеу проблемасы ретінде қарастырылады);

оқу бағдарламасы салмақты болуы керек және оқушылардың жеке қызығушылықтары мен олардың даму қажеттілігін ескеруі керек (жаңа стандарт осы шартқа сәйкес келеді);

оқушылар жаңа материалды оқу процесінің белсенді қатысушылары болуы керек;

оқу процесін өз қызметінің нәтижелері үшін оқушының дербестігі мен жауапкершілігін дамытуға бағыттау қажет;

ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, оларды қолдану салыстыру және жалпылау, талдау және синтездеу сияқты маңызды зияткерлік дағдылардың негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді;

оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау технологиясы және т. б.

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. Елімізде жүргізіліп жатқан білім саясаты әлемдік білім кеңістігімен ықпалдасуға бағдарланған. Қазақстанда жүргізіліп жатқан білім беру жүйесін реформалау құзырлылық ұстанымына және әлемдік білім беру кеңістігіндегі оқытудың озық әдістемелері мен амал-тәсілдеріне негізделген. Осыған орай оқушылардың білімін бақылау, бағалау жүйесін, ұлттық емтихандар алынып отыр. Ойткені құзырлылық сипатындағы тесттер, тапсырмалар оқушылардың игерген білімдері мен дағдыларың сыртқы ортадағы өзгерістерге сәйкес кіріктіре алу қабілеттерін анықтайды және дамытады.Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту үшін, күнделікті сабақта жаңа тақырып сайын PISA тапсырмаларын қосып дайындау керек.Сонда оқушы бойында әртүрлі тапсырмаларды орындау арқылы функционалдық сауаттылығы артады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы 2007 жыл
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты 2023 жыл
3. «2023-2024 оқу жылында ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ» ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУ ХАТ
4. «Білімді ұлт. Сапалы білім» Ұлттық жобасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 12.10.2021ж. №726 Қаулысы)
5. «Қазақстан Республикасында бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» (ҚР БҒМ 8.11.2012 ж. № 500 бұйрығы, 18.08.2023 ж. № 264 бұйрығымен енгізілген өзгерістері мен)

Жұмаділләева Жанар Толымбекқызы
"Т.Қазақбаев атындағы жалпы білім беретін мектеп" КММ
Ағылшын тілі пән мұғалімі
Түркістан облысы, Бәйдібек ауданы, Шаян ауылы

CLIL TECHNIQUES IN ENGLISH LESSONS

Subject-language integrated learning, or CLIL, is one of the most interesting and widespread approaches to teaching foreign languages, including English.

CLIL is conventionally divided into hard CLIL and soft CLIL. Hard CLIL means that any school subject can be taught in English (provided it is the students' L2). During such a lesson, students explore geography, literature, biology, physics or even sports through a foreign language.

Language learning should be based on the main 4 Cs: content, communication, cognition and culture.

Content: Progress in knowledge, skills and understanding related to specific elements of a specific curriculum.

Communication: using language to teach while teaching how to use the language.

Cognition: Developing thinking skills that link concept formation (abstract and concrete), comprehension, and language.

Culture: Exposure to alternative viewpoints and shared understandings that deepen awareness of otherness and selfhood.

All these components are in continuous connection with each other. It is also important to remember that CLIL is primarily a subject-based teaching of general knowledge and not multilingualism: the latter is only an additional feature.

The reason for the widespread and popularity of this approach is that it allows students to communicate more effectively with each other using a foreign language. Also, CLIL:

expands students' intercultural knowledge;

trains communication skills in a foreign language in natural conditions;

promotes the development of thinking and opens up the creative potential of students;

increases students' motivation and self-confidence;

trains all language skills and abilities;

improves language competence and natural speaking skills;

develops interest in different languages and their use in different areas of life;

does not require additional hours of training.

One of the main problems for teachers working with CLIL is the insufficient number of teaching materials in the disciplines taught. It is quite difficult to enrich the material presented in the native language and at the same time adhere to the approved educational program.

Adapting foreign language material to the needs of specific students is also quite labor-intensive and requires a lot of time. In most cases, educational literature is published for each country differently and in the state language. As they gain experience in teaching using CLIL technology, teachers, as a rule, begin to increasingly adapt and use materials from foreign language online resources and educational publications in the teaching process.

The teacher, in turn, also has to face certain requirements, such as: using various forms and methods of presenting educational material and organizing educational activities, taking into account the individual abilities of students and being in constant creative search. Over time, a teacher working using the CLIL method acquires specific professional competencies.

Thanks to all this, students see that English is not just another subject in the school curriculum. Learning English takes on a meaning that would not be there if students were simply doing exercises from a textbook.

However, one of the benefits of CLIL for you as a teacher is that you can stop being an English teacher for a while and become a teacher in another field, which will undoubtedly have a positive effect on variety and excitement. For your students, this will be a great opportunity to try learning the language in context and in a more natural way. Of course, this method also has its drawbacks - trying to perceive language in this way can become a real and time-consuming challenge for students, but this method is definitely worth trying.

Studying this technology allowed me to find not only interesting ideas for enriching classroom and extracurricular activities, but also to make the school life of children brighter and, of course, create favorable conditions for the development of communication skills when learning English.

Teaching in English using the CLIL method provides meta-subject connections and provides the opportunity to achieve practical results from implementing the principles, namely, it develops cultural awareness, linguistic competence, readiness not only to learn, but also the ability to apply new knowledge in life and, accordingly, increase life motivation, focus on success, which ultimately leads to the achievement of the main goal - the formation of professional competence of students, increasing their mobility and ability to adapt to rapidly changing life situations.

Literature

1. Nozdrov P.A. Planning classes for subject-language integrated learning (CLIL) based on social and humanitarian subjects // Teacher of the XXI century. 2022. No. 1. Part 1. pp. 96–104. DOI: 10.31862/2073-9613-2022-1-96-104
2. Gudkova S.A., Yashina N.V. Methodological possibilities of using CLIL technology in teaching English. Science vector of Tolyatti State University. Series: Pedagogy, psychology. 2017;(2):31-35. https://doi.org/10.18323/2221-5662-2017-2-31-35

Ниязалиева Нафиса Турдалиевна
№104 негізгі орта мектебі, биология пәні мұғалімі
Юлдашбекова Насиба Қавлонбековна
№10 "Қарабұлақ" ЖББМ, Өзбек тілі және әдебиет пәні мұғалімі
Түркістан облысы, Сайрам ауданы, Қарабұлақ ауылы

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ БОЙЫНША ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ӘДІС – ТӘСІЛДЕРДІ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ

Білім беру жүйесін инновациялық технологиялармен жабдықтап, білім берудің халықаралық талаптарын меңгерудің маңызы айрықша. Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Осыған орай мұғалім алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды, тілдерді меңгеру, оларды тиімді қолдану міндеті тұр.

Мұғалімдердің алдына қойылып отырған басты міндеттерінің бірі – оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және жаңа педагогикалық технологияларды меңгеру.

Ұстаз үшін ең басты мәселе – оқыту әдісін дұрыс таңдау. Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша оқытудың заманауи тиімді әдіс-тәсілдеріне жекелеп шолу жасап кеткенді жөн көріп отырмыз.

Құндылықты-бағдарланған тәсіл — оқушының құндылықтар жүйесін қалыптастырушы оқу-тәрбиелік үдерістің сәйкесінше формалары арқылы тұлғаның өзін-өзі танытуы үшін алғы шарттар құруды көздейді. Тұлғалық-бағдарланған тәсіл— педагогтің назарын оқушы тұлғасының тұтастығына, оның тек ақыл ойы, азаматтық жауапкершілік сезімінің ғана емес, сондай-ақ эмоционалдық, эстетикалық, шығармашылық нышандары даму мүмкіндіктерімен қоса рухани дамуы туралы қамқорлыққа шоғырландыруды көздейді. Жүйелік-әрекетті тәсіл — оқу-тәрбие үдерісінде оқушының өз бетінше білім алуына бағытталып, осы мақсатта мұғалімнің тиімді іс-әрекеттің түрлі формаларын қолдануын көздейді.

Коммуникативтік тәсіл — бірінші кезекте оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытуға, қарастырып отырған мәтін, қатысып

отырған әңгіме мазмұнын түсініп, туындаған жағдаятқа сәйкес тілді қолданып үйренуге бағытталған.

Интегративтік тәсіл — оқу үдерісін жобалау және өткізу кезінде әр түрлі оқу пәндерінің мазмұнын өзара кіріктіру есебінен оқушыда әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруға жәрдемдеседі. Биология және өзбек тілі пәндерінде білім беру мазмұнына ортақ тақырыптарды енгізу әр түрліп пәндік салалардан білімдерді кіріктіруге және сол арқылы алынатын білімдердің функционалдығына қолжеткізуге мүмкіндік береді.

Зерттеу тәсілі — зерттеушілік әрекет дағдыларын дамытуға, ғылыми таным әдістерімен танысуға жәрдемдеседі, оқушыларда танымдық қызығушылық қалыптастырады.

Интербелсенді әдіс- білім алушылардың танымдық қызығушылығы мен танымдық белсенділігін арттыруға бағытталған. Негізгі қағидасы-педагогикалық қарым-қатынаспен қарым- қатынас диалогы арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып дамыту. Интерактивті әдістер оқушының қызығушылығы мен белсенділігінарттырып, алынған мәліметтерді шығармашылық тұрғыдан қайта өңдеу болып табылады.

Білім берудегі интерактивті технология (интерактив сөзі-inter (бірлесу) act (әрекет)) сабақ барысында оқушылардың сабаққа қатысуын ұйымдастыратын оқыту барысы. Интер белсенді әдістердің керемет мүмкіндіктері оқушыларды шабыттандырады. Оқушылар ойнап отырмыз деп ойлайды, шындығында олар қызығып, таңғалып, шабыттанып отырып білім алады.

Оқудың интерактивті әдістерінің маңызы қандай? Ең алдымен, интерактивті әдістер:

оқушылардың қызығушылығын туғызады;

әрқайсысының оқу процесіне қатысу белсенділігін кеңейтеді;

әрбір оқушының сезіміне назар аударады;

оқу материалдарын тиімді меңгеруге бейімдейді;

оқушыларға көпжоспарлы әрекет етуге әсер етеді;

кері байланысты (аудиторияның жауап беру реакциясын) жүзеге асырады;

оқушылардың пікірлері мен қарым-қатынастарын қалыптастырады;

өмірлік машықтарды қалыптастырады;

мінез-құлықтың өзгеруіне көмектеседі.

Интерактивті оқыту – бұл таным іс-әрекетін ұйымдастырудың арнайы нысаны. Ол толық нақтылықты және болжамды мақсаттарды айтып отыр. Осындай мақсаттың бірі оқушылар өзінің сәттіліктерін, интеллектуалдық жағдайларын, оқу процесінің өзінде қандай өнімді іс істеу керектігін сезінетін, оқудың қолайлы жағдайын жасаудан тұрады. Оқушылардың танымдық көзқарасын байыту, ақыл-ой қабілетін жетілдіру, өзіндік ойлау және өмірлік ұстанымын қалыптастыру мұғалімнің шеберлігіне, шығармашылық қабілетіне байланысты. Теориялық білімді игерту мен жаңғырту және жаңа жағдайға ісжүзінде лайықтап қолдануға үйреткенде ғана оқушылардың алған білімі мен біліктілігі шынайы да нақтылы қалыптасады. Осындайжолмен қалыптасқан білім мен біліктіліктің танымдық маңызы да зор болады. Жаңа педагогикалық технологиялар оқушының жеке тұлғалық күшін арттырып, шығармашылық ойынының дамуында басты рөл атқарады. Жаңа технологияларды меңгеру мұғалімнің зияткерлік, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және де басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін – өзі дамытып, оқу – тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы 2007 жыл
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты 2023 жыл
3. «2023-2024 оқу жылында ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ» ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУ ХАТ
4. «Білімді ұлт. Сапалы білім» Ұлттық жобасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 12.10.2021ж. №726 Қаулысы)

Нұржанбаев Әбдірахман Амангелдіұлы
Созақ мектеп- гимназия КММ
Дене шынықтыру пәні мұғалімі
Түркістан облысы, Созақ ауданы

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

Ақпараттық технологиялар оқу үрдісін жаңартуға мүмкіндік береді және оқыту нәтижелеріне қол жеткізудің жоғары тиімділігіне кепілдік болады. Ақпараттық компьютерлік технологияларды пайдалану оқушыларды оқытып-үйретудің педагогикалық әдістерін айтарлықтай байыта түседі. Аталған технологиялардың (электронды оқулықтар мен Интернет жаһандық желісі) ақпаратты сақтау, іздеу және тарату жөніндегі мүмкіндіктері төмендегідей міндеттерді шешуге көмектеседі: сабақтың ақпаратқа толығушылығын арттыру, мектеп оқулықтарынан тыс ақпарат іздеу, сабақ мазмұнын толықтыру және тереңдету. Сондықтан да дене шынықтыру сабақтарында ақпараттық технологияларды пайдалану мүмкіндігін теориялық тұрғыдан негіздеу және эксперимент жүзінде сынап көру — маңызды істердің бірі болмақ. Оқу процесінде АКТ-ны қолдану – оқу мотивациясын арттырудың бір тәсілі. АКТ оқушының ғана емес, мұғалімнің де шығармашылық тұлғасын дамытуға ықпал етеді, адамның негізгі қажеттіліктерін, яғни қарым-қатынас, білім беру, өзін-өзі жүзеге асыруға көмектеседі. Ақпараттық технологияларды дене шынықтыру пәнінде қолдану оқушылардың төмендегі мүмкіндіктерін ашады:

Коммуникациялық қабілеттерін дамыту;

Ақпарат көздерімен жұмыс жасау;

Шығармашылық қабілеттерін дамыту;

Оқу үдерісіне белсене қатысу;

Оқу мотивациясын арттыру;

Ақпараттық қоғам жетістіктеріне жақындау.

Әлемдік білім беру саласында соңғы жылдары ақпараттық коммуникациялық технологияларды қолдану аясы кеңейді. Білім алу

мүмкіндіктері артты: қашықтан білім алу, виртуальды кеңістіктегі әртүрлі тренингтер, онлайн-курстар, электрондық оқулықтар, бейнедәрістер, мобильді оқу, электрондық және цифрлық білім алу ресурстары, оқытудың әртүрлі платформалары т.б. Демек, қоғамдағы қарқынды даму қадамдарының жыл сайын жаңа өмір салтын құруына орай, мектеп мұғалімдері де орын алған өзгерістерді дұрыс қабылдап, өз әлеуетін көтеруге ұмтылуы қажет. Мектептің тұтас педагогикалық үрдісі осы мүмкіндіктерді дамытуға септігін тигізеді. Дене шынықтыру пәні мектеп бағдарламасында маңызды пәндердің бірі болып табылады. Пәннің мақсаты оқушының денсаулығын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын дамытуды үйретеді. Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, ол сабақтан тыс, мектептен де тыс денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі екенін ескерсек, қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы маңызды пәндердің бірі болып табылады. Мұғалім дене тәрбиесі пәнінде ақпараттық технологияларды қолдана отырып, оқушылардың шығармашылығын дамытудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

Дене тәрбиесі өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады және ол жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке дайындауға қызмет етеді.

Мектеп бағдарламасында дене тәрбиесі негізгі үш бағытқа бөлінеді. Атап айтсақ, жалпы дене дайындығы, кәсіптік-қолданбалы дайындық, спорттық дайындық. Дене тәрбиесі пәнінде жаңа технологияларды пайдалану Дене шынықтыру пәнінің басқа пәндерге қарағанда көптеген ерекшеліктері бар. Мұнда негізінен оқушының қабілеті, бейімділігі баса назарда болуы керек. Дегенмен де оқушыларды бейімдеу, қабілетін дамыту, спортқа деген қызығушылығын арттыру жақсы ұйымдастырылған сабаққа байланысты. Сондықтан оқушылардың пәнге қызығушылықтарын арттыру, сабақта тақырыпқа байланысты спорт түрлерінің шығу тарихын, спорт түрлері дамыған елдерді, спорттың әр саласындағы белгілі спортшылар өмірін алуға болады. Сондықтан да мұғалім жаңа инновациялық технологияларды тиімді қолдануы қажет. Бұл мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасты, спортқа бейім

оқушылармен белсене жұмыс жасауды, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жағдайлар туғызуды, еңбектенуді үйретеді. Дене тәрбиесі пәнінде ақпараттық технологияларды қолдану арқылы оқушылардың әртүрлі дағдыларын дамытуға болады. Себебі, дене тәрбиесі интеграциялық пән ретінде, салауатты өмір салтын қалыптастыру, валеология, анатомия, медицина сияқты пәндердің негізін үйретеді. Дене шынықтыру сабағында қимыл-қозғалысты ғана дамытып қоймай, «Кластер», «Ми шабуылы» сияқты белсенді әдістерді сабақ үрдісінде қолдану арқылы оқушылардың логикалық ойлау дағдысын дамытады. Сонымен қатар әртүрлі тақырыпқа арнап, оқушыларға жоба жазуға болады. Мысалы, «Оқушылардың ссалауатты өмір салтын қалыптастыру», «Дене шынықтыру сабағында ұлттық ойындарды қолдану», «Дені сау қоғам құру» т.б.

Жобаны жазу барысында оқушылар тақырыпқа байланысты фактілер мен аргументтер іздестіреді. Тапсырмаларды орындау барысында оқушыдан ақпаратты жүйелеу және талдау, фактілерді, құбылыстарды жалпылау, қорытынды жасау қабілеті талап етіледі. Осылайша жұмыс тәжірибемізге сүйене отырып, пайымдайтын болсақ, қазіргі дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыру және өткізу кезінде АКТ міндетті түрде пайдалану қажет, бұл дене еңбегін ой еңбегімен табысты ұштастыруға, мектеп оқушыларының интеллектуалдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға, жалпы дүниетанымын өрістетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Дене шынықтыру» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы, — Астана, nao.kz
2. Абилова Л.К.Оқу үдерісінде АКТ-ны қолдану арқылы білім мазмұнын жетілдіру //www.zkoipk.kz/kz/2016smart5/2445-conf.html
3. Глушков В.М. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы. – М.,1987.

Алипбаева Аяулым Асанқызы
Арыстанды орта мектебі
Физика пән мұғалімі
Жамбыл облысы, Сарысу ауданы

ФИЗИКА ПӘНІ БОЙЫНША ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Тәуелсіз ел тірегі - білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе – нәтижелі білім беру, білім сапасын арттыру және рухани дүниесі бай жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеу, оқытудың жаңа технологиясын енгізу, білім беруді ақпараттандыру. Бүгінгі ақпараттандыру заманында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту білім берудің ең жоғарғы мақсаттарының бірі болып отыр.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен іс - тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» деп атап көрсетілген.

Функционалдық сауаттылық дегеніміз - адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы, бүгінгі

жаһандану дәуіріндегі заман ағымына, жасына қарамай ілесіп отыруы. Ондағы басты мақсат жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның әлемде бейімделуі болып табылады.

Қазіргі қоғамымызда болып ждатқан түбірлі өзгерістерге байланысты әрбір мұғалім оқытудың қилы әдістері мен технологияларын білуі қажет.

Әдіс дегеніміз – мұғалімнің белгілі бір мақсатқа жетудегі іс-әрекеті, ал технология – көптеген әдістердің жиынтығы. Функционалдық сауаттылықты дамыту нәтижесі білім алушылардың, жастарға алған білімдерін өмірлік жағдайларда тиімді және әлеуметтік бейімделу үрдісінде сәтті пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі құзыреттіліктер жүйесін меңгеруі болып табылады. Берілетін білімнің мазмұнын оқушыға жүйелеп, өңдеп, дайын күйінде жеткізу

міндеті мұғалімдерге жүктеледі. Сондықтан мұғалімдер «қалай оқытамыз» деген сұрақ төңірегінде әдістемелік ізденістер жасайды. Осы бағытта ұйымдастырылған білім беру жүйесінің соңғы нәтижесі – жеке пәндер бойынша алынатын білім беру дағдысы болып табылады.

Физика сабағында оқушының функционалдық сауаттылығын арттырудың бір жолы –оқу бағдарламаларында графиктер мен сызбаларды оқи алуы, оларға талдау жасай алуы, өзара салыстыру арқылы қорытынды жасауы. Тақырып бойынша графиктер мен сызбалар физиканың барлық бөлімдерінде кездеседі. Графиктер мен сызбаларды талдау барысында оқушы бірнеше функционалдық сауаттылықты қамтиды. Графиктердегі шамалар арасындағы тәуелділіктерді білу, оларды график салуда координата өсі бойына белгілей алу, өлшем бірліктерін жазу, талдау жасау барысында оқушы өзінің білу, салыстыру, қорытынды жасау, математикалық сауаттылығын, ақпаратты өңдеу, керектісін таңдай алу және оны қолдану сияқты бірқатар сауаттылықты іске асырады. Сабақтың ерекшелігі мен тиімділігі және оның тиімділігін арттырудың негізгі тәсілдерінің бірі – оқушыларға деңгейлік тапсырмалар беру. Оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, өз бетінше жұмыс жасауға дағдыландыру барысында өз іс тәжірибемде жаңа технологияларды саралап оқыту әдісін қолданамын. Деңгейлеп оқыту технологиясының өзіндік ықпалы зор. Оқушыларға өзіндік жұмысты ұйымдастыруға және оны өткізуге көмегін тигізеді. Оқушылар өзіндік жұмыстарын орындап, білімдерін мониторингтік жүйе арқылы өздері бағалап, диагностикалауға қол жеткізеді. Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Ж.А.Қараевтың деңгейлеп, саралап оқыту технологиясы мынадай 4 түрге бөлінген:

репродуктивті деңгей – жалпыға бірдей стандартты білім негізінде тапсырма беріледі. Мұндай тапсырмалар оқушылардың алдыңғы сабақтарда алған білімдеріне және оқушыға байланысты;

алгоритмдік деңгей – мұнда оқушы мұғалімнің түсіндіруімен қабылданған ақпаратты пайдалана отырып орындайды;

эвристикалық деңгей – оқушы қызығып ізденіп, қосымша әдебиеттерді қолдана отырып жауап береді;

шығармашылық деңгей – оқушының таза өзіндік шығармашылығын байқатады. Жаңа тақырыпты оқушылар шығармашылық ізденіс үстінде өздігінен меңгереді. Деңгейлеп оқыту әр оқушының белсенділігін оятады.

Физика сабағында бағдарлама материалын сапалы меңгерту үшін оқыту мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясы арқылы және басқа да белсенді педагогикалық технологиялардың әдістерін кірістіре отырып, оқушыларды бір – бірімен пікірлесе білуге, ойларын нақты, ашық жеткізе білуге , тұжырымдарын жасауға үйрету. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда — қатысымдық, рөлдік ойын, дара тұлғаға бағдарланған оқыту және сұрақ-жауап әдістері арқылы жүзеге асатын жағдаяттық, сұхбаттық, құзыреттіліктерді қалыптастыратын тапсырмалар кешенді жүргізіліп отырса, онда білім — білік, дағдыларды игерту нәтижелі болатыны және әлемнің дамыған 30 елінің қатарынан көрінеріміз анық. Қазіргі кезде зерттеу ісі бүгінгі заман адамының өмір сүру тәсіліне енген кәсіби шеберлігін танытуда өзіндік көзқарасына сәйкес қызмет болып табылады. Бүгінгі білім беру саласының маңызды міндеті баланы өзіндік ізденушілікке баулу, оған зерттеу дағдысы мен білігін үйрету. Әр оқушыны жеке тұлға ретінде қалыптастыру үшін оның танымдық қабілетін түрлі әрекете көрсету үшін зерттеуге дайындау қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы 2007 жыл
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты 2023 жыл
3. «2023-2024 оқу жылында ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ» ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУ ХАТ
4. «Білімді ұлт. Сапалы білім» Ұлттық жобасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 12.10.2021ж. №726 Қаулысы)

Карагулова Гульмира Байтурсыновна
филиал "Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления города Алматы" АОО
"Назарбаев Интеллектуальные школы" учитель математики

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ-ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Главная задача каждого преподавателя – не только дать обучающимся определенную сумму знаний, но и развить у них интерес к учению, творчеству, воспитывая, таким образом, активно мыслящую личность. Интерес же к предмету вырабатывается тогда, когда ученику понятно то, о чем говорит преподаватель, когда интересны по содержанию задачи и упражнения, которые побуждают школьника к творчеству, способствуют проявлению самостоятельности при овладении учебным материалом, учат не только делать выводы и обобщения, но и видеть перспективу применения полученных знаний на уроке, развивают их индивидуальные особенности. Вот почему учитель должен стремиться к обновлению системы преподавания, направленному на повышение мотивации школьников к учебному процессу. Возможно, поэтому ведущую роль в современном образовательном процессе занимает информатизация, дающая колоссальные возможности, поскольку может очень эффективно применяться не только в передаче знаний, но и способствовать саморазвитию ученика. Использование информационных технологий в процессе преподавания математики даёт то, что учебник дать не может; компьютер на уроке является средством, позволяющим обучающимся лучше познать самих себя, индивидуальные особенности своего учения, способствуя развитию самостоятельности. Главной же задачей использования компьютерных технологий является расширение интеллектуальных возможностей человека, с одной стороны, и умение пользоваться информацией, получать ее с помощью компьютера, с другой. И это немаловажно в наш век информатизации. Использование компьютерных технологий изменяет цели и содержание

обучения: появляются новые методы и организационные формы обучения. Варианты использования средств ИКТ в образовательном процессе:

- ✓ урок с мультимедийной поддержкой – в классе стоит один компьютер, им пользуется не только учитель в качестве “электронной доски” (демонстрация рисунков, опытов, виртуальные экскурсии), но и ученики для защиты проектов;
- ✓ урок проходит с компьютерной поддержкой – несколько компьютеров (обычно, в компьютерном классе), за ними работают все ученики одновременно или по очереди выполняют лабораторные работы, тесты, тренировочные упражнения;
- ✓ урок, интегрированный с информатикой, проходит в компьютерном классе и преследует следующие задачи: во-первых, отработать учебный материал, используя ПК для создания кроссвордов, графиков, игр, таблиц и схем;
- ✓ во-вторых, изучить возможности различных компьютерных программ; работа с электронным учебником (возможно дистанционное) с помощью специальных обучающих систем, где традиционные уроки по предмету заменяются самостоятельной работой учащихся с электронными информационными ресурсами.

К.Г. Кречетников, И.В. Роберт, Н.В. Софронова, исследователи в области реализации педагогических технологий с помощью ИКТ, выделяют такие дидактические принципы обучения, как: принцип адаптивности; принцип интерактивности; принцип индивидуальности. Так, принцип адаптивности возможен для реализации на различных уровнях (базовом и профильном) со средствами наглядности, дифференциацией учебного материала по сложности, объему и содержанию. Принцип интерактивности выражается в активном взаимодействии пользователя с компьютером в форме диалога педагогической направленности и предполагает сознательную активность обучаемого, подкрепляемую управляющей деятельностью компьютера и реализуемую на

различных уровнях. Принцип же индивидуальности предполагает создание условий для самостоятельной работы обучаемых за счет снабжения их индивидуальными заданиями и проверки результатов их выполнения, способствуя активизации учебной деятельности и повышая прочность усвоения учебного материала. Так же информационные технологии характеризуются средой, в которой осуществляются, и компонентами, которые они содержат: техническая среда (вид используемой техники для решения основных задач); программная среда (набор программных средств); предметная среда (содержание конкретной предметной области науки, техники, знания); методическая среда (инструкции, порядок пользования, оценка эффективности и др.). Исходя из выше сказанного, применение информационных технологий при изучении математики в первую очередь требует высокой подготовки учителя-профессионала, который не только знаком с этими программами и умеет с ними работать, но и должен обучить своих учеников владеть ими. Информационные технологии на уроках математики привлекательны тем, что направлены на развитие коммуникативных способностей учащихся, делая при этом работу учителя более продуктивной. Таким образом, можно увидеть, что использование средств ИКТ является одним из способов оптимизации учебного процесса за счет создания условий для организации активной самостоятельной учебной деятельности, для осуществления дифференцированного и индивидуализированного подхода при обучении школьников. Применяя же ИКТ-технологии, учитель не только даёт знания, но еще и показывает их границы, обучает школьников приёмам обработки информации, разным видам деятельности; сталкивает ученика с проблемами, решения которых лежат за пределами изучаемого курса, что нацеливает их на поиски нестандартных решений, на самообразование; благодаря такой работе ученик сможет максимально раскрыться, показать все свои возможности и способности, проявить и развить свои таланты. А главное – найти себя, почувствовать свою значимость и осознать, что он – личность, способная мыслить, творить, создавать новое.

Литература:

1. Дворецкая А. В. О месте компьютерной обучающей программы в когнитивной образовательной технологии. – Педагогические технологии. №2, 2007г.
2. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств. М.:НИИ школьных технологий, 2005г.

POLITICAL SCIENCE

Regional political processes

Korigova L.B., Aleyeva D. B.
Astana, Kazakhstan

GERMANY'S ROLE IN RUSSIAN-UKRAINE WAR

Abstract

Contemporary global conflicts and political developments contribute significantly to world dynamics. Particularly important is the influence of major states on the development of conflicts that have far-reaching effects on regional and global stability. This research paper examines the role of Germany in the Russian-Ukrainian war, emphasizing its political, economic and diplomatic impact. The relevance of the topic is due to the geopolitical importance of the Russian-Ukrainian conflict and Germany's growing influence in world politics. Following German actions and strategies in this context is paramount to understanding and predicting the development of world events and relationships. The purpose of this review article is to analyze in depth Germany's role in the Russian-Ukrainian war, to identify the motives and strategies of the German authorities' actions in this context, and to assess the impact of these actions on the world stage. The study is based on the analysis of official statements, diplomatic documents, analytical articles, historical data, and economic indicators. The methodology includes descriptive analysis, comparative analysis and data interpretation. The object of study is Germany as a key player in world politics, and the subject is its influence on the course of the Russian-Ukrainian war. The study focuses on the political and economic aspects of Germany's role in this conflict. It is expected that the results of the study will pave the way for a deeper understanding of Germany's influence on the development of the Russian-Ukrainian war and contribute to the development of strategies for resolving this conflict.

Key words: Germany, Russia, Ukraine, invasion, role, support, diplomacy, political strategy, foreign policy.

Introduction

Relations between Germany and Ukraine are arranged in a paradoxical way. On the one hand, the countries can be called strategic allies, they actively cooperate, and German support plays an important role in Ukraine's rapprochement with the West and in opposing the Russian invasion. On the other hand, in the public sphere, loud scandals, mutual accusations and claims regularly occur between Kiev and Berlin. This contrast is not accidental and is primarily related to how differently the two countries perceive Russia. The year 2022 and Russian aggression against Ukraine have significantly reduced this difference, but not completely eliminated it - it is still large on many issues, such as what would be an acceptable outcome of a Russian-Ukrainian war. This means that the reputation of Ukrainian-German relations will continue to be worse than their actual content.

Berlin's priorities were different - they spoke more often about the need to reform Ukraine, the fight against the qualitative transformation of the Ukrainian political system. The German leadership wanted Ukraine to become an example of successful pro-Western and liberal changes in a country that decided to move away from Russian influence and choose the European path. And the further the relationship went; the more tensions were generated by this divergence of priorities. The military and political threat posed by Russia was much less obvious to German society than to Ukrainian society. Before the military aggression and invasion, the tradition of Willy Brandt's «eastern policy» and that of his successor in this field, Angela Merkel, had convinced many that Russia was worth cooperating with, and that its threats and actions were nothing more than attempts to defend its interests and «red lines» in confrontation with the United States [1]. France and Germany have consistently favored Russian involvement in European security affairs. This is also why Europeans were skeptical of warnings about the possibility of a full-scale Russian invasion of Ukraine.

It was at this time that the narrative of «German betrayal», which allegedly «abandoned» Ukraine to Russia, took hold in Ukrainian public opinion. And in Berlin, there was growing irritation and resentment at the sharp criticism from Kiev, which was allowing itself such attacks while failing to fulfill its own reform commitments. Before the war, many people in Germany today always considered Ukraine to be an unspoken sphere of influence of Russia, and therefore were ready to consider partnership with Kiev only in less ambitious formats than full integration into Euro-Atlantic structures. Berlin did not dare to force Kiev's European integration, fearing Moscow's forceful reaction, but this reaction has taken place and there is nothing to fear. Besides, by going all-in, Russia demonstrated that it does not want to be a predictable and constructive partner of the West, it wants its collapse. After February 24, 2022, Germany could not afford to watch in silence another direct attack on the European security architecture. So, she decided to make a sharp U-turn. Angela Merkel's long-standing policy on the Russian direction has finally become a thing of the past with her.

The Response of Germany to Russian Invasion of Ukraine

In 2024, Berlin will bring its defense spending to 2% of GDP for the first time in three decades, German Chancellor Olaf Scholz said on November 10, without focusing on increasing aid to Ukraine [2]. He also recalled the special fund of 100 billion euros created by the Bundestag back in late February 2022 for the modernization of the Bundeswehr. These funds were planned to be spent mainly on the purchase of weapons and other materiel.

In Germany, however, they cannot satisfy all the requests of the Ukrainian side so quickly. And some of the elites do not want to do it at all, fearing a clash between NATO and Russia or, worst of all, Moscow's use of nuclear weapons. In any case, despite the remaining contradictions between the two countries, the Russian invasion of Ukraine has pushed Germany to rethink its role in the EU. It is now trying to establish itself as a European leader not only in the economy, but also in defense and security. The war has definitively ruled out the possibility of a German-Russian

partnership in the Eurasian security architecture, causing Berlin to move toward more active containment of Moscow, partly reviving some Cold War practices.

At the same time, any containment of Russia in the future will be impossible without the active participation of Ukraine, which implies its integration into Western structures in one form or another. This is already facilitated by increasing military-defense cooperation. However, it will not be easy for Germany to gain Ukraine's full confidence. The collective memory of Ukrainians for some time will remain memories of the role of Germans in «appeasement of the aggressor» in 2014-2022. And without a restart of Ukraine's economy and its transition to a war footing, relations with Germany risk remaining in a narrow corridor of the same themes - military supplies, financial and humanitarian aid, and sanctions pressure. This may limit and slow down the development of German-Ukrainian relations in the new, post-war reality.

Most likely, Ukraine's foreign policy, although it will remain pro-Western and aimed at integration into Euro-Atlantic structures, will also seek to strengthen regional partnerships with Turkey, Poland, the Baltic states, and the United Kingdom to counterbalance the influence of Germany and France, in which Kiev will not have full confidence in Russia. Ukraine will not want to become another buffer between the West and Russia, while Germany will seriously consider this option, fearing another war or nuclear threats from Moscow.

So, the problems in relations between the two countries are unlikely to disappear anytime soon. For a breakthrough, Germany will have to try to go beyond its old concepts and stereotypes, while Ukraine will have to overcome the consequences of the war, build a new economy and present a development plan for the coming decades that is understandable to its Western partners. Berlin's decision is largely explained by the fact that the Americans are gradually reducing military aid to Ukraine, redirecting their resources to the Middle East. Accordingly, the commitment made by Germany, the closest U.S. ally in Europe, will help partially compensate for the shortfall. Indirectly, the decision to double aid to Kiev is also related to Berlin's goal to raise military spending to 2% of GDP, but initially NATO wanted it to be spent on military

infrastructure, which, however, is now being reconsidered in favor of arming Ukraine [3].

Ukraine's army is receiving massive support from Germany. To date, more than 2 billion euros worth of arms have been delivered, including 14 self-propelled howitzers 2000, five Mars rocket launchers and 30 Cheetah anti-aircraft tanks. Seven more Cheetahs have been promised. In addition, 50 Dingo armored personnel carriers, armored bridge carriers and armored recovery vehicles were delivered. In addition, Ukraine was provided with military equipment ranging from technical equipment, medical supplies, winter clothing, special vehicles, drones and ammunition to thousands of anti-tank and anti-aircraft missiles. As well as one of the most advanced air defense systems in the world, the IRIS-T SLM. As soon as they are available, 34 more howitzer systems and among other things more IRIS systems are scheduled to be delivered in 2023.

Thus, Germany is the largest donor of military aid to Ukraine among European states, second only to the United States in the world. According to the Kiel Institute for the World Economy, from January 2022 to July 2023, the amount of military aid from Berlin to Kiev reached 17 billion euros, which includes deliveries of Leopard 2 tanks, Marder BMPs, Iris-T and Patriot anti-missile systems, Gepard anti-aircraft systems and MLRS. Scholz spoke about the same amount back in May 2023. Now the German government estimates the total amount of its assistance to Ukraine (military and humanitarian) at 24 billion euros. At the same time, the EU's military assistance to Ukraine for the next few years has not yet been approved. In particular, this refers to the proposal of the EU foreign policy chief Josep Borrell to create a special support fund for 2024-2027 with annual expenditures of 5 billion euros, which will be discussed by the defense ministers of the association's countries on November 14 [4]. Eliamep Journal quoted sources as saying that the plan in its current form could be rejected because several countries, including Germany, have expressed doubts about allocating funds for years to come. Some EU members point out that they may simply not have enough funds for this amount of aid.

In addition, EU countries will have to «compensate» for the reduction in U.S. aid to Kiev. EU countries must be politically willing to continue to support Ukraine and compensate for the US aid that is likely to be reduced. Before that, Democrats in the US Senate refused to consider the bill approved by the House of Representatives to provide Israel with military aid without spending on Ukraine. Most likely, the increase in German aid to Ukraine is due to talk that this aid will be reduced by the West due to both the escalating situation in the Middle East and the modest results of the Ukrainian army's counteroffensive. At the same time, the West cannot openly reduce its aid to Ukraine, so various initiatives are being put forward to give outside observers the impression that support is continuing and, in some ways, even increasing. The decision of Berlin to double military aid to Ukraine in 2024 is an example of this series, the expert believes [5].

Germany has taken perhaps the most aggressive and intransigent stance toward Russia since the beginning of the Russian special operation. By recently sending long-range PAC-478 cruise missiles to the Ukrainian authorities, Germany reaffirmed its special interests and its special role in the Ukrainian conflict. Germany is one of the most active supporters of the accelerated transfer of increasingly powerful and modern Western-made weapons systems to the Ukrainian authorities. Commenting on the results of the NATO summit held in June 2022, the German media pointed out that the cabinet supports European «hawks», primarily the member states directly bordering Russia. Even then, Berlin called for increasing military aid to Kiev to a scale that would allow it to «regain control of Donbass and Crimea» and «inflict a crushing defeat on Russia». By the end of the summer, Germany had moved into second place in terms of military supplies to Ukraine, after the United States.

In January of this year, Russia's previous military successes caused growing concern in Western capitals. Berlin's present line is «a manifestation of the age-old German policy: to provoke military conflict on the continent in order to win any outcome of the war by holing up on an island. The secret of success was to prevent close cooperation on the continent of two, much less three strong states. To do this, it

was necessary, in particular, to regularly 'pit' Ukraine and Russia against each other». Then, the escalation of the Ukrainian conflict, obscured, at least outwardly, the vectors of geopolitical combinations played by Berlin. Germany fully supports the most bellicose part of the members of the «Western coalition», which considers it necessary to «make Russia pay for its actions». Berlin defends its strategy, according to which the possibility of inflicting a decisive geopolitical defeat on Moscow outweighs any concerns about the «price», the balance of risks and benefits for the West if the conflict becomes protracted. The point is that the West must impose on Russia the place in the future European order that it considers most favorable to itself.

Conclusion

In the course of the scientific study of Germany's role in the Russian-Ukrainian war, important factors and aspects determining Germany's influence on the development of events in the region have been identified. A detailed analysis of political, economic and diplomatic aspects of Germany's activities allowed us to draw several important conclusions:

- first, Germany holds an active and influential position in world politics and has demonstrated strategic flexibility and the ability to find compromises in complex international conflicts. In particular, Germany played an important mediating role in the war between Russia and Ukraine.

- second, Germany has played an important role in exerting economic influence on the conflict process. The close economic relations between Germany, Russia and Ukraine influenced political and security decisions.

- third, Germany has demonstrated its responsibility for maintaining international stability by advocating diplomatic efforts and conflict resolution. It is also important to consider different perspectives and interests in order to find sustainable solutions.

To summarize, the study of Germany's role in the Russian-Ukrainian war provides a basis for a better understanding of the dynamics of world events and the development of conflict resolution strategies. Germany will continue to play an important role on

the world stage, contributing to finding peaceful solutions and maintaining global stability.

References:

1. Open Aggression and World Responses // Facing history and ourselves. – 2022. – 2(7).
2. Karl-peter S. Understanding Germany's half-hearted support of Ukraine // Gis Reports Online. – 2023. – 1(1).
3. Konrad P., Anna K. The German reaction to the Russian-Ukrainian conflict – shock and disbelief // OSW. – 2023.
4. Sören A.K., Appunn C.K., Benjamin W.W. War in Ukraine: Tracking the impacts on German energy and climate policy // Clean Energy wire. – 2023. – 1(8).
5. Jonas J.D. Did Germany Contribute to Deterrence Failure against Russia in Early 2022 // Cejiss. – 2023. – 16(3). – 152-171.

ДАТЕЕВА АЙБАЛА МЕЙРАМХАНҚЫЗЫ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТАРАЗСКИЙ ИННОВАЦИОННЫЙ ИНСТИТУТ ИМЕНИ ШЕРХАНА МУРТАЗЫ
ПРЕПОДОВАТЕЛЬ КАФЕДРЫ «ГРАЖДАНСКОЕ И УГОЛОВНОЕ ПРАВО»

РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАН

Аннотация. В статье определена защита политических прав человека и граждан, а также возможность индивидуального и коллективного участия личности в политических процессах, деятельности государства и всей политической системе общества, гарантированная нормами международного и внутригосударственного права на политические права человека.

Ключевые слова: политические права, политические права гражданина, нормативные акты, исполнительная власть, правовое государство.

Annotation. In the article, the protection of political rights of people and citizens, as well as the possibility of individual and collective participation in political processes, the activity of the state and the entire political system of the public, guaranteed International and domestic standards prava on political prava of a person.

Key words: Political Law, Political Law of citizens, normative acts, executive power, law and order.

Политические права и свободы имеют огромное значение для человека. О них следует говорить как о социальной категории, закрепляющей общечеловеческие ценности, отраженные в международных стандартах прав человека и внутригосударственном праве. Они напрямую связаны не только с правовыми нормами, но и с прочностью основ конституционного строя, реальностью демократии и уровнем политической культуры народа.

Политические права и свободы гражданина – это политические права человека, охраняемые государством и принадлежащие каждому лицу, находящемуся в политико-правовых отношениях с государством. Они являются важнейшими демократическими институтами и необходимым условием функционирования всех других видов прав.

Политические права человека можно определить как возможность индивидуального и коллективного участия в политических процессах, деятельности государства и всей политической системы общества, гарантированную нормами международного и внутреннего права.

Необходимо рассматривать реализацию политических прав и свобод в широком и узком смысле. В первом случае это «участие членов общественно-политического сообщества в политических отношениях и структуре власти внутри него» [1]. Во втором реализация политических прав и свобод представлена как действия отдельных граждан, целью которых является влияние на правительство.

В судебной практике четко определены формы (способы) реализации прав и свобод человека законными средствами: использование правовых норм государственными органами, органами местного самоуправления и общественными объединениями при реализации основных прав, реализация и соблюдение правовых норм. , а также используйте [2] .

Реализация политических прав и свобод всегда связана с нормами, предоставляющими гражданину свободу выбора и принятия решений. Особенность реализации изучаемой категории прав состоит в том, что, используя политические права, установленные законодательством, гражданин не только участвует в политических процессах, государственной деятельности, но и способствует реализации политических прав другого человека.

Таким образом, реализация политических прав и свобод – это коллективное или индивидуальное использование полномочий отдельных лиц для участия в формировании и реализации государственной власти, для выражения своих политических взглядов. Этапы реализации политических прав и свобод в Республике Казахстан: введение в законодательство Республики Казахстан политических прав и свобод, признанных международным и национальным законодательством; возникновение и существование этих прав; подготовка внедрения и непосредственное внедрение.

Сравнение нормативных актов и нормативных актов Республики Казахстан показывает, что нормы, обеспечивающие и гарантирующие реализацию политических прав и свобод граждан, одинаковы.

Кроме того, имеет место нарушение принципа равенства прав и свобод человека и гражданина. Индивидуальные политические права и свободы гражданина связаны со статусом «резидента» Республики Казахстан (правом голоса), его правовой статус отличается от правового статуса гражданина.

Низкий уровень жизни больших групп населения, экономическая нестабильность, отсутствие независимых средств массовой информации, масштабное скрытое давление на население со стороны властных структур и крупных финансово-промышленных групп, коррупция и падение нравственности в обществе. очевидно, что искажения реальной воли граждан как участников политического процесса не избежать. кажется возможным. Даже самое идеальное законодательство не позволяет решить эту проблему.

В настоящее время вопрос реализации политических прав и свобод в Республике Казахстан весьма неоднозначен. Зачастую отдельные положения законодательства грубо нарушаются или вообще не соблюдаются государственными органами Республики Казахстан, органами местного самоуправления или их должностными лицами.

Можно бесконечно говорить о трудностях, возникающих при реализации политических прав и свобод. Имеется ряд серьезных и грубых нарушений законодательства, ярких примеров произвола властей. На наш взгляд, можно выделить некоторые основные проблемы, возникающие при реализации гражданами изучаемой в Республике Казахстан категории прав и свобод: - Основная проблема – манипулирование общественным мнением. Существующее правительство диктует свою волю, навязывая гражданам любые идеи, которые они хотят и хотят, посредством цензуры; -фактически нарушен принцип разделения властей, слишком велика роль и влияние исполнительной власти Республики Казахстан; - использование административного ресурса играет важную роль в реализации индивидуальных политических прав и свобод, прежде всего, избирательных прав;

Статья 1 Конституции Республики Казахстан устанавливает Республику Казахстан как демократическое, светское, правовое и социальное государство. Он заявил, что его самое драгоценное сокровище – это человек и его жизнь, права и свободы. В соответствии с этой конституционной нормой опубликована долгосрочная целевая программа государственно-правового развития Казахстана.

Корни формулирования идей правового государства лежат в философских проблемах свобод человека, интересов личности и государства, интересов общества и личности, взаимоотношений государства и права. Поначалу в политико-правовой мысли преобладала идея приоритета общественных интересов. Мы считаем справедливой идею приоритета общественных интересов и общего блага [3]. Поскольку человек — существо социальное, то если не обеспечен коллективный интерес, нет нужды говорить об интересах отдельных членов коллектива. Государство – единственный институт, способный обеспечить общее благо и общие интересы. Именно поэтому государство стало важнее личности. В основном такой вывод сформировался в рамках богословской точки зрения, идеи о том, что власть монарха создана Богом. Государство как высший организованный институт общества играет все более важную роль в его жизни. Это обусловлено особенностями государственной власти. Только государство является официальным представителем всего общества. Он обладает исключительными полномочиями по провозглашению общеобязательных правил поведения и использованию общественного принуждения. Принуждение используется как важная особенность государства, связанная с суверенитетом. Мы рассматриваем это как влияние на поведение субъекта помимо его воли. Для того чтобы государство успешно выполняло свои социальные услуги, необходимо обеспечить гарантии его решений. Например, общественная власть, как и религиозная власть, не опирается на принуждение (особенно при наличии свободы совести), она носит мировоззренческий характер: ей подчиняются те, кто верит в Бога, а те, кто не верят, ей не подчиняются. Государственная власть опирается на государственное принуждение.

Государство как основной орган политической власти и центр политической власти обязано обеспечивать гарантированный порядок, а для этого государственная власть должна преобладать над другими негосударственными структурами во избежание произвола и тирании. Это доминирование реализуется через концепцию суверенитета. Суверенитет требует верховенства государственной власти и силы общественного принуждения. Все общественные силы в государстве «осуществляют власть только под властью государства и под контролем государства» [4].

Независимо от силы влияния какой-либо социальной силы (политической партии и т.п.) и состояния общественных настроений государственная власть распространяется на всю территорию государства и осуществляется только через государственный аппарат и государственные органы.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что государственная власть является одним из наиболее эффективных средств обеспечения целостности общества и его стабильного функционирования.

В системе социальных возможностей человека на первый план выходят те, которые представляют его взаимоотношения с обществом. Потому что без государственной власти жизнь хаотична. Нет сомнения, что общество не может жить без государственной власти. А его отсутствие или слабость приводит к упадку общества. Потому что государственная власть вместе с экономикой является основой ее общественной жизни. Более того, человеческая цивилизация не может существовать без властных отношений. Несмотря на важную роль государства в жизни общества, до сих пор существовали мнения о необходимости ограничения роли государства в жизни общества, а в крайних версиях даже об отмене государства (мнение анархистов о коммунистическом обществе). Подобные мнения не совсем безосновательны. Потому что известно, что государственная власть использовалась как инструмент насилия в истории человечества до буржуазных революций. Государственная власть, обладая возможностью использовать общественное принуждение, с одной стороны, является эффективным средством обеспечения общего блага, а с другой стороны, проявляется как величайшая угроза правам и свободам человека. Весь опыт государства до буржуазных революций доказывает, что государственная власть использовалась под знаменем общественных интересов, а в ряде случаев она использовалась в интересах власть имущих и богатых, и что государственная власть была инструментом насилия. В любом случае интересы личности не учитывались. В зависимости от государства индивид не всегда находился в положении равенства. Государство может навязывать свою волю людям и использовать для этого силу принуждения. Образно говоря, государство размахивает своим «мечом» над головами людей. Фактически этот «меч» находится в руках отдельных государственных чиновников, не свободных от человеческих недостатков, похотей и интересов. Они могут злоупотреблять своей властью. Вот почему людям нужен «щит», чтобы защитить себя от

неправильно использованного «меча». Таким «щитом» являются права человека. Его целью является обеспечение взаимоотношений между людьми и государством, а существование, функционирование и укрепление щита обеспечивают «сторожевые» правоохранительные организации [5].

Формирование прав человека заняло много времени. Права личности направлены, прежде всего, на обеспечение свободы от незаконного вмешательства со стороны государственной власти. Социальные права включают требования по обеспечению и реализации интересов человека с помощью государства. Эти права появились в 20 веке. Это были принципиально новые права, незнакомые конституционному праву XVIII-XIX веков. К ним относятся трудовые отношения, социальное обеспечение, здравоохранение и образование, профсоюзная деятельность, а также защита молодежи, женщин, пожилых людей, защита семьи и материнства, научная и творческая свобода и т.д. включает сопутствующие вопросы. Социально-экономические права приобретают все большее значение даже в эпоху социального и технического прогресса, когда современный человек сталкивается с рыночными силами и социальной незащищенностью. К государству предъявляются дополнительные требования по реализации государственной социальной политики исходя из имеющихся ресурсов. Новый подход к праву и легитимности позволяет поразмышлять над существующими парадигмами в исследовании проблем, связанных с приматом общегражданских ценностей и, соответственно, международного права. Новое понимание права сочетает в себе идеи верховенства права над государством, естественных прав и свобод человека, суверенитета больших и малых народов.

Юридическая природа политических прав интересна. В юридической литературе политические права определяются как: 1) юридические полномочия участвовать в организации и деятельности государства и его органов посредством различных форм власти и прямой демократии; 2) происходит разделение юридических полномочий по активному вмешательству в общественную жизнь. Можно сделать вывод, что первая группа этих юридических полномочий представляет собой комплексное право гражданина участвовать в управлении делами государства как непосредственно, так и через своих представителей.

Правовая безопасность, принцип относительности действий государства, прежде всего, строго регламентирует такие аспекты, как правотворчество и правоприменение, а также точность и ясность законов и других нормативных правовых актов. Таким образом, государство является продуктом цивилизации и культуры, его потенциал раскрывается лишь тогда, когда оно тесно связано с правом. Идея верховенства права является результатом размышлений о проблемах соотношения общих интересов и свободы человека. Реализация принципа формального равенства в государстве способствует справедливому сочетанию общих и индивидуальных интересов. Это значит, что закон, закон, суд должны одинаково относиться ко всем, включая государство, его органы и должностных лиц.

Все субъекты права, включая государство и его органы, равны перед законом и судом. В таком случае государство отражается как правовая форма организации и деятельности публичной политической власти, а государственная власть включается в рамки права.

В результате свобода личности становится пределом власти, а право становится инструментом установления справедливого баланса между свободой личности и интересами общества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Карташкин В.А. Механизмы защиты прав человека. // Ежегодник российского права. М., 2000. С. 342.

2.Бузин А.Ю. Административные избирательные технологии: московская практика. М., 2006. С. 53.

3.Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). М., 2003. С. 277.

4.Участие политическое // Современная западная социология: Словарь. М., 1990. С. 364.

5.Общая теория государства и права. / под ред. М.Н. Марченко. Т. 2. М., 1999. С. 312–313; Пиголкин А.С. Реализация норм права // Общая теория права. / под общ. ред. А.С. Пиголкина. М., 1995. С. 263–266.

LAW

History of state and law

Volgina A.P., Poleva I.A.
E.A. Buketov Karaganda University, Kazakhstan

ON SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF LEGAL LIABILITY

The concept of legal responsibility is central to the theory of law. In sectoral disciplines, the types of liability known to modern Kazakhstani law have both general features inherent in legal liability in general, and specific ones that are characteristic of this type of liability. At the same time, in sectoral legislation there are active scientific discussions about the problems of implementing criminal, administrative, civil and other types of liability, as well as regarding the effectiveness of the sanctions in force in these sectors.

Among scientists, the questions about the moment at which legal responsibility is implemented are debatable; there is no unity in identifying the stages of implementation of legal responsibility, and what is meant by the form of implementation of legal responsibility - what exactly is it expressed in. In current regulatory legal acts, the forms of implementation of responsibility are also not fully disclosed or not disclosed at all.

The features that determine the content and specificity of legal liability are:

1) state-compulsory nature;

2) the offender suffers the adverse consequences of the offense committed;

3) carried out on the basis of legal norms;

4) carried out in a procedural form;

5) is the result of an offense;

6) exists in the form of a legal relationship;

7) is the responsibility of the person who violated the legal norm.

These signs are not exhaustive and represent the most general characteristics of the category under study. In relation to certain branches of law, legal responsibility may acquire specific features determined by the subject of legal regulation.

Legal responsibility is a special procedure for assignment and execution. It is necessary to distinguish between responsibility itself, as an objectively existing category, and the fact of its implementation. A prerequisite for the implementation of legal responsibility is the implementation of law.

The implementation of responsibility occurs through the application of law, which establishes norms and rules of behavior for citizens and organizations. The implementation of legal responsibility through the prism of the implementation of law presupposes strict adherence to the laws and norms of society, as well as bringing to justice those who violate these rules. Legal responsibility is an integral part of the legal system and plays an important role in ensuring justice and order in society.

Legal liability must be fair and proportionate. Laws must be applied to all citizens equally, without exceptions or privileges, since the process of realizing legal responsibility affects the interests of various subjects - an individual or society as a whole. Based on the above, we believe that liability measures have social significance to the extent to which they are actually implemented. The disregard by state bodies and officials of the facts of offense, the failure to apply measures of responsibility (sanctions) to offenders in cases prescribed by law forms a stable perception in society about the non-compulsory observance of legal norms.

Legal responsibility contributes to the development of legal consciousness and culture of citizens, forms their understanding of the importance of compliance with laws and norms of public behavior. This helps create conditions for the development of civil society and the strengthening of the rule of law.

It is important to remember that legal responsibility not only punishes breaking laws, but also protects the rights and freedoms of others. Therefore, it is important to show respect for laws and regulations, take into account the interests of society as a whole and not forget about the consequences of one’s actions.

Compliance with laws is the basis of the rule of law and a guarantee of the security and stability of society. Therefore, every person must be aware of their legal responsibility and act in accordance with the law in order to create favorable conditions for the development of society and the protection of the rights and freedoms of every citizen.

Compliance with laws is not only the duty of every person, but also their right. Laws are created to ensure order and justice in society, protect the interests of citizens and ensure their safety. Therefore, it is important to monitor changes in legislation, be aware of your rights and obligations, and act in accordance with the law.

Compliance with laws also helps to build confidence in the constitutional state and strengthen the rule of law. When every citizen obeys the laws, this creates the basis for the development of democracy and civil society.

It is important to remember that compliance with laws is not only a duty, but also the responsibility of each person to society. Only by observing the laws can we create favorable conditions for the development of society and the protection of the rights and freedoms of citizens. Violation of laws can lead to negative consequences, both for the individual and for society as a whole.

One of the main prerequisites for the implementation of legal responsibility is the understanding and awareness of each citizen of his rights and responsibilities. A person who has certain rights must be aware that they bear a certain responsibility before the law and society for the implementation and protection of these rights.

The implementation of legal responsibility is a tool for protecting the interests and rights of citizens, establishing fairness and strictness of the law. Thanks to this principle, people take responsibility for their actions and their consequences, which contributes to the creation of a stable and democratic society.

One of the key aspects of the implementation of legal responsibility is the acceptance by citizens of responsibility for their actions and decisions. Understanding that every action has consequences and can affect other people allows people to become more aware and balanced in their actions.

Awareness of rights and responsibilities contributes to the development of civic responsibility and respect for the law. People who understand the meaning of legal responsibility are prone to civil behavior, respect for the rights and freedoms of other people, and respect for the rule of law.

The sources of social discipline and order in society are law and legal responsibility, therefore, it is important to recognize their key importance for ensuring stability and justice in the state. The principles of law, based on the establishment of the rights and obligations of citizens, contribute to the development of legal culture and the maintenance of social balance.

One of the fundamental values in a rule of law state is justice. Through awareness of their own rights and responsibilities, citizens can actively contribute to the maintenance of justice and equality before the law. The implementation of the principles of legal responsibility helps prevent the negative consequences of unlawful actions and contributes to the formation of a conscious and law-abiding society.

The significance of legal responsibility is manifested not only in its function of control and punishment for violations of laws, but also in its role in the formation of a legal culture in society. The more citizens understand their legal responsibilities and rights, the more effectively the legal system functions and the social order strengthens.

The study and dissemination of knowledge about laws and legal responsibility contributes to the development of legal education and improvement of the legal consciousness of citizens. Supporting legal norms and values in society creates favorable conditions for sustainable development and contributes to the formation of civic responsibility.

In theoretical terms, responsibility is realized in various forms and is associated with restrictions on the rights and freedoms of the person who violated the legal norm. The implementation of legal responsibility is law enforcement activity, which is carried out by authorized entities, and includes a number of successive interconnected stages. The stages of the implementation of legal liability include: the emergence of legal liability (as a rule, begins from the moment of violation of the legal norm), the next

stage is associated with the establishment of the factual circumstances of the offense, this is followed by the stage of the subject of law enforcement activity making a decision in the case of an offense, direct application of the measures of responsibility towards the offender, the final stage is the moment of completion of the execution of measures of responsibility.

Implementation of legal responsibility requires not only punishment for violations, but also active measures to prevent similar situations in the future. An integrated approach in this context means the combination of all the above-mentioned principles and methods applied in a coherent mechanism.

It is important to note that punishment alone may not be sufficient to deter further offending. Without preventive measures, civil remedies and public condemnation, there is a risk that those held accountable may repeat their actions in the future.

An effective legal liability system must provide not only punishment for past violations, but also preventive measures aimed at preventing future violations. Educational programs, training on conflict management, social support for vulnerable groups are all ways to reduce the likelihood of crime.

Compensation for damage, restoration of the rights of victims, protection of their interests in court - these mechanisms play an important role in ensuring justice and restoring the normal functioning of society after an offense.

An effective system of legal accountability helps maintain law and order, protect the interests of society, and ensure justice for all its members.

References:

1. Gabrichidze B.N., Chernyavsky A.G. Legal responsibility: Textbook. - M.: Alfa-M, 2005. - 686 p.

2. Khachaturov R.L., Lipinsky D.A. General theory of legal liability: Monograph. – St. Petersburg: Publishing house of R. Aslanov “Legal Center Press”, 2007. - 950 p.

Civil law

А.К. Ахашева, к.ю.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза, Казахстан

К ВОПРОСУ ОТКАЗА ОТ НАСЛЕДСТВА

Отказ от наследства – является односторонней сделкой, направленной на не возникновение прав и обязанностей у наследника. Не допускается частичный отказ от наследства и в случае частичного отказа от наследства, считается, что наследник отказался от всего наследства. Необходимо отметить, что если наследник призывается к наследованию по нескольким основаниям, то он может отказаться от наследства по одному или нескольким основаниям. Отказаться от наследства можно подачей заявления нотариусу или лицу, уполномоченному совершать нотариальные действия. Срок для отказа от наследства по своей правовой природе является пресекательным, а система исчисления данного срока является как и у срока для принятия наследства. У наследника есть право отказаться от наследства в течение всего срока, даже если он подал заявление о принятии наследства. Но что касается отказа от наследства, по истечении установленного срока, то у наследника возникает право отказаться от наследства в случае подачи заявления в суд, для признания такого наследника отказавшимся от наследства, и только если наследник принял наследство фактическим способом, т.е. не подавал заявление о принятии наследства, и при доказательстве наличия уважительных причин пропуска срока для отказа от наследства. Законодателем предусмотрено два вида отказа от наследства: абстрактный отказ – без указания лица, в чью пользу наследник отказывается, направленный отказ – с указанием лица, в чью пользу происходит отказ. Так, направленный отказ можно совершить в пользу лиц из числа наследников как призываемых к наследству по закону или по завещанию, так и из любого числа наследников, которые могли бы призываться к наследованию. Недопустим направленный отказ в пользу недостойных наследников. Нельзя отказаться от имущества, наследуемого по завещанию, если всё имущество завещано, в случае подназначения наследника; от обязательной доли. Первые два случая, связаны с тем, что в завещании наследодатель

выражает волю, и в случае направленного отказа, эта воля не будет исполнена, в третьем случае, это связано с тем, что право на обязательную долю строго персонифицировано. Направленный отказ от наследства должен содержать в себе точное определение лиц в пользу кого наследник отказывается. Отказ от наследства по истечении шестимесячного срока может быть осуществлен наследником, который совершил действия, свидетельствующие о фактическом принятии наследства, при условии признания судом уважительными причин пропуска срока для отказа от наследства [1]. Таким образом, нарушается баланс прав наследника, так как восстановление срока принятия наследства возможно в любых случаях при наличии уважительных причин пропуска, а восстановить срок отказа от наследства - в случае уважительных причин и фактического принятия наследства. Наследник может отказаться от наследства в пользу иного наследника или наследников, распределяя доли для них. Если доли не указаны, значит наследуется поровну. Также наследник может отказаться от наследства, не указывая других наследников [2, с. 103]. При отказе наследник имеет возможность определить судьбу наследственного имущества, указав в заявлении лиц, в пользу которых он отказывается, Существование этого права наследника возможно потому, что наследник является активным участником наследственного процесса. На основании вышеизложенного, необходимо на основании судебной и нотариальной практики усовершенствовать институт принятия наследства, урегулировать процедуру совершения нотариальных действий.

Список использованной литературы

1. Степанова, А. С., Ходырева, Е.А. Непринятие наследства: проблемы определения. // Нотариус. – 2013. – № 04. – С. 27.

2. Пашнина, В.Н. Сроки для принятия и отказа от наследства: актуальные проблемы правового регулирования // Актуальные проблемы становления и развития правовой системы РФ. - 2019. - № 10. - С. 102-105.

PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY

Psycho-educational problems of personality development in modern conditions

Горшкова Татьяна Александровна
Педагог психолог
КГУ "Ломоносовская средняя школа"
СКО, район Габита Мусрепова

ОСОБЕННОСТЬ РАБОТЫ ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ ПО ПРОЕКТИРОВАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНОГО КЛИМАТА В УСЛОВИЯХ ШКОЛЫ

Проблема специфики работы педагога-психолога поднималась и изучалась многими исследователями отечественной и зарубежной науки. По этой теме было написано множество научной литературы, создана большая теоретическая база. Каждый ученый по-разному смотрит на эту проблему, однако все сходятся во мнении, что именно этот специалист играет большую роль в становлении и самореализации личности участников образовательного учреждения, что в свою очередь положительно влияет на психологически безопасную среду класса. Отметим, что в условиях современного мира вопрос психологической безопасности играет большую роль как в жизни определенного человека, так и в коллективе в принципе. В условиях современной России с каждым годом повышается требование к системе образования. В настоящее время, по мнению Министерства образования РФ, требуется качественная перестройка как всей парадигмы обучения, так и всех её составляющих. Соответственно, эти изменения будут касаться условий существования каждой отдельно взятой личности и социокультурной обстановки. Эти изменения, на наш взгляд, необходимы, поскольку из-за различных общественно-политических, экономических и общественных проблем, которые в настоящее время происходят в нашем обществе, меняются и усложняются условия жизни людей, нарушается коммуникация между ними, что негативно влияет на становление

отдельного индивида. К сожалению, наиболее восприимчивы к этим проблемам являются дети, поскольку их личность только начинает формироваться. Из-за разницы взглядов на одну и ту же общественно-политическую проблему ученики чаще всего сталкиваются с травлей, непониманием, запугиванием и т. д. Поэтому школа обязана обеспечить школьникам такие условия, в которых участники образовательного процесса будут чувствовать себя в безопасности от различных негативных факторов социального мира. Термин «психологическая безопасность» в условиях современности все чаще используется различными психологами, которые придают ему большое значение. Психологическая безопасность, по мнению И. А. Баевой может рассматриваться как «положение эмоциональной безопасности, как умение лица и окружающей сферы отображать негативные влияния». К факторам психологической безопасности образовательного учреждения ученые относят следующие положения: Отсутствие эмоционального насилия над обучающимся (травля, запугивания, оскорбления и т. д); Удовлетворенность учеников условиями образовательного учреждения; Объективное отношение учителя к ученикам (учитель дает возможность высказывать свое мнение, прислушивается к нему, поддерживает дружелюбную атмосферу в классе); Увлеченность учащихся учебным процессом; Вовлеченность родителей в процесс обучения своего ребенка и заинтересованность в их жизни за пределами образовательного учреждения (формирование психически здоровой личности ребенка — трудоемкий и непрерывный процесс, который не должен прекращаться с уходом ребенка из школы. Если родители вместе с педагогами объединят усилия, направленные на реализацию воспитательного процесса, то создания психологически безопасного климата в классе будет проще добиться.). Психологическая безопасность тесно связана с определенными характеристиками личности, которые влияют на ее самореализацию в социуме. Марчукова С.Ф относит к ним «личностную зрелость, способность к рефлексии, адаптивность, навыки саморегуляции, коммуникативные способности (умение взаимодействовать в коллективе, тактичность, внимательность, уважительное отношение к другим, умение

оказывать и принимать помощь и др.)». Однако психологическая безопасность, как и любые другие виды психологических условий, может подвергаться различным рискам и угрозам со стороны окружающего мира. К факторам риска в учебном заведении ученые относят следующие позиции: низкий уровень скорости протекания психических процессов среди учеников или преподавателей; отсутствие профилактической работы; недостаток сотрудников; неудовлетворенность учебным процессом; отсутствие необходимого воспитания, навыков и умений среди учащихся. Главной угрозой, которая может разрушить психологически безопасный микроклимат в классе, может стать отсутствие понимания и коммуникации как между учащимися, так и между педагогом и учеником. Педагог-психолог как никто другой должен понимать важность пресечения этих рисков и угроз в воспитательно-образовательный процесс. В противном случае неудовлетворенность условиями образовательной среды может привести к развитию девиантного поведения среди подростков, что скажется на их успеваемости, физическом и эмоциональном здоровье.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что психологически безопасный климат в учебном заведении — необходимое условие для психосоциального благосостояния участников образовательного процесса. Соответственно, для поддержания этого климата требуется специально обученный высококвалифицированный специалист, который может обеспечить психологическую безопасность образовательной среды, при этом имеющий способность самостоятельно защитить себя от негативных факторов внешней среды. Педагог-психолог должен придерживаться определенного принципиального регламента при осуществлении своего профессионального долга: соблюдение моральных общепризнанных мер, поддержание конфиденциального характера общения между психологом и участником образовательного процесса, оказание психологической поддержки обучающимся и учителям и т. д. На основе вышесказанного можно сделать вывод о том, что деятельность педагога-психолога очень важна в условиях

современного мира. Различные направления этой профессии способны спроектировать психологически безопасную среду образовательного учреждения.

Литература:

1. Баева И. А. Психологическая защищенность и психологическая безопасность современного человека / И. А. Баева [Электронный ресурс].– Режим доступа: http://ruscenter.ru/netcat_files/multifile/2416/_Psihologicheskaya_zaschischennost__i_psihologicheskaya_bezopasnost__sovremennogo_cheloveka___text_i_audiozapis_vystupleniya_Baeva_I._A.pdf (дата обращения: 26.01.2024).
2. Дубровина И. В. Рабочая книга школьного психолога / И. В. Дубровина, М. К. Акимова, Е. М. Борисова [и др.]; под ред. И. В. Дубровиной. — М.: Просвещение, 1991. — 303 с.

General psychology

Каракулова-Федяева З. Ш.
,канд.психол.н, асс.проф
Меньшикова Кристина
студентка 4-го курса Каспийского общественного университета ОП «Организационная психология «

ОСОБЕННОСТИ ПРОФИЛАКТИКИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Период подросткового возраста отмечен интенсивными переходами и приспособлениями как в личной, так и в социальной сферах. В это время молодые люди стремятся определить свою индивидуальность, что часто сопровождается внутренними конфликтами и неопределенностью. Изучение, проведенное командой под руководством Сальгуэро и коллег (2019), показало, что с усилением способностей подростков к осознанию и управлению своими эмоциями растет их уровень счастья. Исследователи акцентируют на важности развития эмоциональных умений в подростковом возрасте как способа улучшения общего благополучия и укрепления эмоциональной стабильности [1]. Влияние социальных медиа на психологическое благополучие: Руководимое Чен и Ли (2020) исследование выявило, что чрезмерное использование смартфонов и связанное с ними поведение, известное как «фаббинг», оказывает негативное влияние на психологическое состояние подростков, усугубляя социальную изоляцию и ухудшая качество межличностных взаимоотношений. Исследование подчеркивает необходимость создания программ по цифровой грамотности и социально-эмоциональному обучению [2]. Роль родительского участия и стилей воспитания в психологической адаптации подростков: Анализ, выполненный Гринбергом и коллегами (2021), показал значимость уровня и качества родительского участия для психологической адаптации подростков. Исследование указывает, что поддерживающее и активное родительство способствует лучшей адаптации и снижению стресса у подростков [3]. Психологическое благополучие в подростковом возрасте: Исследование Райфа (2019) представляет всесторонний анализ шести факторов психологического

благополучия и их влияние на положительное функционирование подростков. На основе этих данных авторы предлагают рекомендации для разработки образовательных и воспитательных программ, направленных на улучшение психологического здоровья подростков [4]. Влияние социальных медиа на психологическое благополучие подростков: Обширное исследование под руководством Смита и коллег (2021) исследует, как активное участие молодежи в различных платформах социальных медиа влияет на их психологическое здоровье. Результаты указывают на важность умеренного использования социальных сетей и внедрения образовательных программ, которые обучают молодежь безопасному и ответственному использованию интернета [5]. Исследование психопатологии и психологического благополучия: Работа Брауна и коллег (2022) выявила, что такие факторы, как благодарность, счастье и оптимизм, тесно связаны с психологическим благополучием подростков. Исследование подчеркивает, как позитивные эмоции могут служить защитой от психологических расстройств, таких как депрессия и тревожность [6].

Эти исследования вносят значительный вклад в понимание факторов, влияющих на психологическое здоровье подростков, и предоставляют важные рекомендации для родителей, педагогов и политиков по поддержке этой возрастной группы. Определим факторы психологической напряженности подростков:

Семейные отношения оказывают глубокое влияние на психологическое состояние подростков, и это воздействие может проявляться в различных формах, от непосредственного взаимодействия до переживаний, связанных с изменениями в семейной структуре.

Конфликты в семье, такие как частые ссоры или разногласия между родителями, создают нестабильную и напряженную домашнюю атмосферу, что может негативно сказываться на эмоциональном благополучии подростков. Наблюдения показывают, что подростки, которые регулярно становятся свидетелями таких конфликтов, чаще испытывают тревожные расстройства и депрессию. Эти конфликты могут вызывать у подростков чувство вины или ответственности за разрешение проблем в семье, что увеличивает их психологическую напряженность. Развод или разлучение родителей могут радикально изменить жизнь подростка, вызывая чувство потери, нестабильности и изменений в повседневной жизни. Подростки могут испытывать стресс из-за

изменений в привычном распорядке, потери контакта с одним из родителей и необходимости адаптироваться к новым жилищным условиям. Такие изменения могут затруднить их способность формировать и поддерживать здоровые отношения в долгосрочной перспективе. Эмоциональная поддержка от членов семьи чрезвычайно важна для психологического благополучия подростков. Отсутствие такой поддержки или недопонимание в семье может привести к чувству изоляции и одиночества среди подростков. Это часто сопровождается снижением самооценки и развитием негативного восприятия себя, что может усугублять симптомы депрессии и тревожности. Слишком строгий или, наоборот, слишком слабый родительский контроль может влиять на психологическое состояние подростка. Строгий контроль часто вызывает сопротивление и внутренний конфликт, тогда как недостаток границ и руководства может оставить подростка без нужной поддержки и направления в важные переходные моменты жизни.

В целом, уровень и качество семейных отношений играют критическую роль в формировании психологической устойчивости подростка. Наличие здоровой, поддерживающей и понимающей семейной среды может значительно снизить уровень психологической напряженности у подростков.

Образовательная среда оказывает значительное воздействие на психологическое состояние подростков. Это место, где они проводят большую часть своего времени, и оно формирует их социальные и академические опыты. Влияние школьной среды на психологическую напряженность можно рассматривать через несколько ключевых аспектов. В современных образовательных учреждениях академическое давление часто является основным источником стресса для подростков. Ожидания родителей и учителей относительно успеваемости и достижений могут быть высокими, что создает у подростков чувство, что они должны соответствовать этим стандартам. Это может привести к боязни потерпеть неудачу, что усиливает тревожность и может даже привести к избеганию школы или другим отрицательным поведенческим реакциям. Конкуренция среди учеников за оценки, места в спортивных командах, роли в школьных мероприятиях или даже социальный статус может сильно влиять на самооценку и эмоциональное благополучие подростков. Чрезмерная конкуренция может привести к социальной изоляции, ухудшению отношений с одноклассниками и развитию негативного отношения к обучению.

Издевательства представляют собой серьезную проблему во многих школах, которая может иметь долгосрочные последствия для психологического благополучия подростков. Жертвы издевательств часто страдают от тревожности, депрессии и даже суицидальных мыслей. Кроме того, конфликты с учителями или администрацией школы, которые могут возникать из-за недопонимания или жестких дисциплинарных мер, также могут вызывать у подростков стресс и чувство несправедливости. Учителя играют важнейшую роль в жизни подростков не только как предметники, но и как наставники и поддержка. Позитивное взаимодействие с учителями, которые поддерживают и мотивируют своих учеников, может значительно уменьшить школьное напряжение и способствовать лучшей академической адаптации. Однако, строгий или несправедливый подход в обучении может усилить психологическую напряженность и отчуждение от школьной среды. Отношения с одноклассниками могут быть как источником поддержки, так и причиной стресса. Дружба и взаимопомощь между сверстниками могут помочь подросткам справляться со стрессом и чувствовать себя принятыми. В то же время, социальная изоляция или отсутствие друзей в школе может усилить чувство одиночества. Таким образом, образовательная среда имеет комплексное влияние на психологическое состояние подростков, требуя внимательного подхода со стороны образовательных учреждений для создания поддерживающей и стимулирующей обучающей атмосферы.

Семейные стратегии могут играть ключевую роль в управлении стрессом и психологической напряженностью подростков. Эффективное семейное взаимодействие и коммуникация могут значительно улучшить эмоциональное благополучие подростков. Развитие коммуникативных навыков в семье является ключевым элементом в управлении стрессом подростка. Это включает активное слушание, что означает внимание к словам ребенка без предварительных суждений или прерывания. Родители должны стремиться понимать, а не только реагировать на высказывания подростка, что помогает строить доверие и откровенность в отношениях. Создание атмосферы открытости и доверия в семье помогает подросткам чувствовать себя безопасно, выражая свои мысли и чувства. Родители должны обеспечить, чтобы дом был местом, где подростки могут делиться своими переживаниями без страха быть осужденными или наказанными. Это включает обсуждение личных и чувствительных тем, таких

как дружба, романтические отношения, школьные проблемы и будущие амбиции. Обучение подростков и других членов семьи навыкам разрешения конфликтов является важным аспектом снижения домашнего стресса. Родители могут выступать в роли моделей, показывая, как обсуждать разногласия спокойно и конструктивно, без эскалации в споры или ссоры. Такой подход способствует развитию у подростков уверенности в своих способностях управлять межличностными конфликтами. Поддержка - это не только присутствие родителей в жизни подростка, но и активное участие в его жизни, интересах и проблемах. Это может включать совместное времяпрепровождение, посещение мероприятий, интерес к учебе и хобби. Понимание того, что родители интересуются и заботятся, может значительно уменьшить ощущение одиночества и изоляции подростка. Важно также поддерживать развитие самостоятельности подростка, поощряя его к саморазвитию и принятию ответственности за свои решения. Это укрепляет их уверенность в себе и способность справляться с вызовами, что снижает зависимость от родительской поддержки и уменьшает эмоциональное напряжение.

Список литературы

Сальгуэро, М. А., & Гарсия-Леон, А. (2019). Влияние эмоционального интеллекта на психологическое благополучие подростков. *Журнал психологических исследований*, 48(3), 345-359. https://doi.org/10.1234/jpr.2019.0483

Чен, Ю., & Ли, С. Х. (2020). Психологические последствия чрезмерного использования социальных сетей среди подростков: фокус на "фаббинг". *Социальные науки и медиа стадии*, 59(1), 112-127. https://doi.org/10.5678/ssms.2020.59112

Гринберг, Дж. С., Смит, Л. В., & Петерсон, Р. Д. (2021). Родительское участие и его влияние на адаптацию подростков: сравнительный анализ. *Американский журнал семейной психологии*, 35(2), 246-264. https://doi.org/10.2345/ajfp.2021.35246

Райф, К. Д. (2019). Шесть факторов психологического благополучия подростков и их развитие. *Журнал развития молодежи*, 18(4), 203-222. https://doi.org/10.2912/jyd.2019.184203

Смит, А. М., Жанг, Я., & Хоффман, М. Л. (2021). Влияние активного использования социальных медиа на психологическое здоровье подростков. *Journal of Youth Studies*, 24(6), 842-860. https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1898422

Браун, Т. Х., Миллер, С. Б., & Веласкес, А. Г. (2022). Психопатология и благополучие: Исследование благодарности и оптимизма у подростков. *Психологический журнал*, 33(1), 77-94. https://doi.org/10.1016/j.psyj.2022.0103

Educational psychology

Аманбаева Жайна Бакытжановна
Астана қаласы әкімдігінің "№3 психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеті" КММ, Педагог-психолог
Астана қаласы

БАЛА КЕЗІНДЕГІ БОЛАШАҚҚА ҚАЖЕТ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДЫ

Әрбір педагог «қиын бала» мәселесімен бетпе-бет келгендігі анық жайт. Қиын бала барлығын ренжітеді, басқа балалармен ойнау білмейді, ойыншықтарымен, басқа да заттарымен бөліспейді, үлкендердің айтқан сөздеріне, өтініштеріне құлақ аспайды, бір орында тыныш отыра алмайды, тіл алмайды, т.б. Балалардың мұндай қылық көрсетулеріне әртүрлі факторлар әсер етеді. Қобалжуы басым балалар – кез келген өмірлік жағдайларда, тіпті ол елеусіз мәселе болса да, үнемі алаңдаумен болатын адамның жеке психологиялық ерекшелігі тән балалар. Өздеріне қоятын талаптары тым жоғары, өздеріне қашанда сын тағады. Олардың өзін-өзі бағалауы өте төмен, барлық жағынан басқалардан нашармын деп есептейді. Мұндай балалар қашанда ересектердің қолдауын күтеді.

Тәрбие - адам тұлғасын қалыптастыру процесі. Тәрбиелеу процесінде бала жеке, қоғамдық, өндірістік және мәдени өмірге дайындалады. Тәрбиелеу баланың адамгершілік, ақыл-ой және дене дамуында негізгі рөл атқарады. Тәрбиенің негізгі түрлері отбасылық немесе үй және қоғамдық болып табылады.

Қоғамдық ұйымдастырылған тәрбие мектептерді, мектепке дейінгі және мектептен тыс мекемелерді, балалар мен жастар ұйымдарын қамтиды. Кейбір адамдар ерекше қарым-қатынаспен танысады және командамен жұмыс істейді. Басқа да қиындықтар мен өзара іс-қимылды сынақтан өткізеді. Алайда, психологтар ересек өмірге көмектесетін маңызды әлеуметтік дағдыларды айта кеткен, солардың ішіндегі баланы алдын-ала даярлауға арналған бірнеше дағдылар туралы айтамын.

1. Бөлісу

Балалар қызғаншақ. Олар ойыншықтарды бөлісуді ұнатпайды, ағалары, апа-сіңлілері мен кішкентай жиендерінен қызғанады, ата-аналары мен достарына қызғанады. Ұзақ уақыт бойы балалар әлем олардың айналасында айналып келеді деп санайды және өздерін тиісті түрде ұстайды. Сондықтан ересектердің міндеті - оларды ешбір жағдайда ашкөздік танытпауға үйрету.

2. Басқаларды тыңдау

Балалар көбінесе басқаларды үзіп, нашар тыңдайды. Бұл басқаларға деген құрметтің жоқтығымен, тәрбиенің нашарлығымен және әдептің жоқтығымен байланысты. Өкінішке қарай, егер оларға мұндай мінез-құлық дұрыс емес екенін ешкім үйретпесе, көптеген балалар бұл әдетті ересек өмірге көшіреді.

3. Эмоциялар

Басқаларды тыңдай білу өзін басқа адамның орнына қоюға, жағдайға кіруге, оның сезімін түсінуге және қажет болса, қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

4. Жеке шекараларды құрметтеу

Балалар өздерінің «мені» түсінеді, бірақ көбінесе басқа адамдардың пікірін, жайлылығын және уақытын елемейді. Мысалы, олар өздерін шаршаған ата-аналарының немесе туған күніне келмеген сырқат досының орнына қоя алмайды.

5. Жақсы әдеп

Жақсы және нашар әдепті бала кезінен үйренеді және олардың жақсы және нашар әдептері айналасындағыларға қатты әсер етеді. Сондықтан балаларды «рахмет» және «өтінемін» деп айтуға үйрету, қоғамдық көлікте орын беру, есікті ұстап, егер олар кінәлі болса, кешірім сұрауы маңызды.

6. Нұсқауларды орындау

Адамның денсаулығы, амандығы, тіпті өмірі де оның белгілі бір нұсқауларды түсіну қабілетіне байланысты. Ата-аналар балаларына сіріңке жақындауға, ыстық шәйнекке қол тигізуге немесе суықта бас киімдеріңізді шешуге

болмайды, бірақ ересек кезіңізде барлық назарыңызды жұмыстағы бастықтың немесе ауруханадағы дәрігердің айтқандарына аудару керек.

7. Командада жұмыс істеу

Иә, кейбір адамдар - «командалық ойыншылар», ал басқалары жалғыз жұмыс істеуге үйреніп, өздерін тыныш ұстайды. Алайда бұл олардың бала кезінен бастап командада жұмыс істеуге, басқалармен ымыраласуға және келіссөз жүргізуге үйренуі тиіс екенін жоққа шығармайды. Ересек өмірде бұл оларға университеттік сессияларды өткізуге көмектеседі.

8. Төзімді болыңыз

Айналасындағыларға деген күдік пен жағымсыз сезіммен толы адамдарға бірдеңеге қол жеткізу қиын. Сондықтан ата-аналар өз балаларына мейірімділік пен достық мектепте де, достарда да әлдеқайда пайдалы екенін түсіндіруі тиіс.

Қортындылай келе, иә, балалық шақ - бұл жиі дәрменсіздік уақыты, бірақ ата-аналар балаларын балабақшада және мектепте кездесетін проблемаларды шешуге мұқият үйретуі қажет. Әрине, ересектердің көмегіне зәру болмайды, бірақ адамдар проблемаларды бала кезінен танып, көмек сұрамай-ақ шешу жолдарын ойлап табулары керек. Балалар сыни ойлауды осылай үйренеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Педагогикалық диалог. № 3(9) 2018

2. Бала агрессиясы оны психокор –реакциялау жолдары.Калдыбекова. Шымкент 2006. «Ғасыр Ш»баспасы.

3. Асқарбек Құсайынов. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. Алматы 2019.

4. Өз тәжірибемнен.

AGRICULTURE

Technology of storage and processing of agricultural products

Набиев Д.Е. магистрант, руководитель к.т.н., Ибрагимов Н.К.

АППАРАТЫ ТЕХНОЛОГИИ SOUS VIDE НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

В настоящее время отрасль организации питания находится в состоянии интенсивного развития, на основе технологических инноваций, применения прогрессивного оборудования в целях расширения ассортимента и увеличения выпуска полуфабрикатов различной степени готовности и кулинарной продукции с улучшенными потребительскими свойствами. Тепловая обработка сырья сопровождается существенными изменениями органолептических показателей, пищевой и биологической ценности, а также технологическими потерями массы. В связи с этим приоритетной задачей развития пищевого производства является сведение до минимума отмеченных недостатков за счет совершенствования технологий [1-2].

Перспективным направлением совершенствования в этой области является обработка сырья при пониженных щадящих температурных режимах с предварительной вакуумной упаковкой в полимерную термоустойчивую пленку, известная как Sous-Vide технология, позволяющая получить продукты питания при сохранении массы, пищевой и биологической ценности с увеличением срока хранения. Однако, аспекты применения данной технологии недостаточно изучены в отношении воздействия на поликомпонентные пищевые системы, имеющие в составе животное и растительное сырье [3].

Погружной ротационный кипятильник **Kocateq BM200SV**

Погружной ротационный кипятильник **Kocateq BM200SV** су-вид типа используется на предприятиях общественного питания и торговли для поддержания постоянной температуры воды в произвольной емкости с ее активным перемешиванием и дальнейшего использования для приготовления чая, горячих и растворимых напитков, лапши, супов, пюре и других блюд. Модель оснащена монтажной скобой и сенсорной панелью управления с LED-дисплеем. Корпус и контактирующие с водой элементы выполнены из нержавеющей стали AISI 304, верхняя панель – из термостойкого черного пластика [4].

Особенности:

Мощный кольцевой трубчатый электронагреватель

ПИД-регулятор контроля температуры

Автоматическое отключение при погружении выше максимального и ниже минимального уровней, отмеченных на фронтальной панели корпуса

Простое управление с помощью интуитивно понятной панели

Отображение заданной и актуальной температуры воды в градусах Цельсия и Фаренгейта, заданного и оставшегося времени приготовления на дисплее

Установка в емкость подходящей глубины с помощью монтажной скобы

Ротационный кипятильник **InnoCook Chef**

Ротационный кипятильник **InnoCook Chef** предназначен для приготовления широкого спектра блюд по технологии Sous Vide на предприятиях общественного питания и торговли. Модель оснащена электромеханической панелью управления. Корпус полностью выполнен из пищевой нержавеющей стали.

Особенности:

Циркуляция воды при помощи мощного аэронасоса

Функция контроля температуры мотора

Защита от прегерева

Индикация градусов в C° или F°

Ротационный кипятильник **SousVideTools IVIDE PLUS JNR THERMAL CIRCULATOR WIFI SVT-01005EU**

Ротационный кипятильник **SousVideTools IVIDE PLUS JNR THERMAL CIRCULATOR WIFI SVT-01005EU** используется на предприятиях общественного питания для приготовления широкого спектра деликатесных блюд по технологии Sous Vide, позволяющей придать им нежнейший вкус и сохранить все важные микроэлементы продуктов. Особенность данного оборудования состоит в том, что продукты перед непосредственным приготовлением помещают в упаковку, из которой полностью удаляется воздух. Затем вакуумные пакеты помещают в воду и готовят. Циркуляционный нагрев равномерно распределяет температуру в емкости. Изделие полностью выполнено из нержавеющей стали [5].

Особенности:

Сенсорный экран высокого разрешения диагональю 4 дюйма

Выдерживает погружение в воду на глубину до 1 метра на срок до 30 минут

Обеспечивает исключительную температурную стабильность

Циркуляционный насос для устранения холодных и горячих точек

Поставляется в комплекте с приложением iVide (доступно для iOS и Android), включающим функции:

Точный контроль температуры из любого места

Коллекция из более 600 рецептов

Память рецептов - сохраняйте свое время и температуру

Калькулятор Sous Vide - больше не нужно искать информацию в Интернете

История приготовления - сохраняет 10 последних приготовлений

Готовка на нескольких устройствах - управляйте несколькими девайсами из одного приложения

Уведомления, оповещающие о том, что вода нагрелась и еда готова - после приготовления приложение поддерживает птимальную для хранения температуру

Мультиязычный интерфейс - первое в мире приложение для приготовления пищи Sous Vide на нескольких языках

Аппарат Sous Vide **FIMAR SV-25**

Аппарат Sous Vide **FIMAR SV-25** используется на предприятиях общественного питания и торговли для приготовления блюд по технологии Sous Vide, придавая им нежнейший вкус и сохраняя все важные микроэлементы продуктов. Особенность данного оборудования состоит в том, что продукты перед непосредственным приготовлением помещают в упаковку, из которой полностью удаляется воздух. Затем вакуумные пакеты помещают в воду и готовят. Модель оснащена электронной панелью управления и защитой от сухого хода. Корпус и ванна выполнены из нержавеющей стали.

Литература

1. Аксенова, Т. И. Тенденции использования полимерных материалов для упаковки продуктов питания [Текст] // Юбилейные материалы. Посвященные к 75-летию создания Московского Государственного Университета пищевых производств, Москва. 2004. С. 15-18.

2. Ананьев, В .В. Технология упаковочного производства [Текст] / Т.И. Аксенова, В. В. Ананьев, Н.М. Дворецкая / Под ред. Э.Г. Розанцева. - М. : Колос, 2002. -168с.

3. Артемова, Е. Н. Теоретические основы технологии продуктов питания, [Текст] / Иванникова Т.В. Уч. пособие. М.: МО РФ, 2002. - 119с.

4. Антипова, JI. В. Методы исследования мяса и мясных продуктов [Текст] / JI. В. Антипова, И. А. Глотова, И. А. Рогов. - М. : Колос, 2004. - 576 с.

5. Антипова, JI. В. Физические методы контроля сырья и продуктов в мясной промышленности [Текст]: лабораторный практикум / JI. В. Антипова, Н. Н. Безрядин, С. А. Титов и др. - Спб.: ГИОРД, 2006. - 200с.

MODERN INFORMATION TECHNOLOGY

Computer engineering

Ғайнешова А.М., Садыкова Н.М.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Казахстан

ИНТЕРАКТИВНАЯ ОБУЧАЮЩАЯ СИСТЕМА

Интерактивная обучающая система – это такая система, которая специально создается для обучения пользователя чему-либо, при этом пользователь не просто читает нужную ему информацию, но и непосредственно взаимодействует с программой – выполняет различные задания. Таким образом, интерактивность - это способность компьютерной системы адекватно отвечать на действия пользователя. Вследствие этого, система должна обладать неким примитивным подобием интеллекта. Интерактивное взаимодействие относится к одному из научных направлений человеко-компьютерного взаимодействия (HCI). HCI опирается в равной степени на человеческий фактор и на компьютерный фактор. Понять компьютерную сторону можно с помощью различных технологий программирования, компьютерной графики, а человеческую – с помощью психологии, социологии и некоторых разделов теории коммуникации.

Для моделирования статических объектов в объектно-ориентированной концепции UML существует 12 диаграмм, но так как большинство объектов БД «Интерактивной обучающей системы» являются статическими, используем самые основные:

1 Диаграмма компонентов.

2 Диаграмма прецедентов.

3 Диаграмма классов.

4 Диаграмма развертывания.

Диаграмма компонентов. Диаграмма компонентов показывает набор компонентов и отношений между ними.

Приложение обращается за получением или добавлением информации к базе данных mssql. Но обращается не напрямую, а с помощью ODCB драйвера MSSQL PHP Driver . Таким образом, MSSQL PHP Driver является интерфейсом между приложениеми базой данных, обеспечивая их взаимодействие. Диаграмма компонентов представлена на рисунке 1.1.

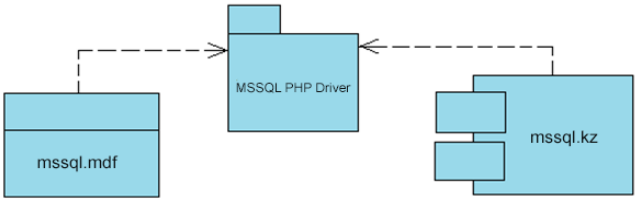

Рисунок 1.1 – Диаграмма компонентов

Диаграмма прецедентов

Для характеристики взаимодействия пользователей с базами данных применяется диаграмма прецедентов или вариантов использования. Диаграмма прецедентов представлена на рисунке 1.2.

Рисунок 1.2 – Диаграмма прецедентов

Из нее видно, что пользоваться базой могут 3 группы пользователей: студенты, учителя и администраторы.

Диаграмма классов. Диаграмма классов, показанная на рисунке 1.3, в UML является частным случаем ER-диаграммы. ER-диаграммы используются для логического проектирования баз данных. Главное их отличие: в ER-диаграмме уделяется внимание структуре данных, а в диаграмме классов – поведению классов.

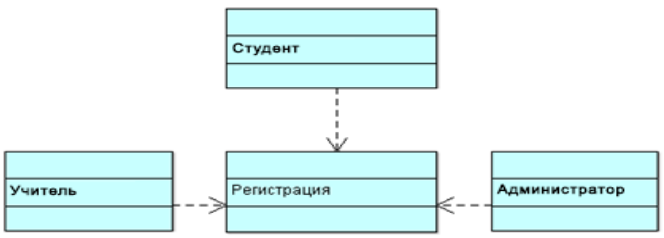

Рисунок 1.3 – Диаграмма классов

Диаграмма развертывания. Диаграмма развертывания, представленная на рисунке 1.4, Deployment diagram в UML моделирует физическое развертывание артефактов на узлах. Например, чтобы описать web-сайт диаграмма развертывания должна показывать, какие аппаратные компоненты («узлы») существуют (например, web-сервер, сервер базы данных, сервер приложения), какие программные компоненты («артефакты») работают на каждом узле (например, web- приложение, база данных), и как различные части этого комплекса соединяются друг с другом (например, JDBC, OLEDB, RMI).

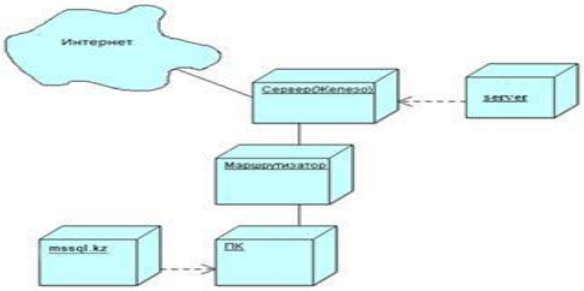

Рисунок 1.4 – Диаграмма развертывания

Узлы представляются как прямоугольные параллелепипеды с артефактами, расположенными в них, изображенными в виде прямоугольников. Узлы могут иметь подузлы, которые представляются как вложенные прямоугольные параллелепипеды.

Литература

1. Роб П., Коронел К. Системы баз данных: проектирование, реализация и управление. – 5-е изд. – Спб.: БХВ-Петербург, 2004. – 1040 с.

2. Котеров Д., Костарев А. PHP. В подлиннике. – Спб.: БХВ-Петербург, 2005. – 1120 с.

3. Зандстра М. PHP: объекты, шаблоны и методики программирования. – 3-е изд. – М.: Вильямс, 2010. – 560 с.

Computer science and programming

Салахов М.Р.
Карагандинский Технический Университет имени Абылкаса Сагинова

CLOUD TECHNOLOGY FEATURES

Modern society is an information society, which implies a great need for sources of information. In the information society, the majority of employees are engaged in the production, processing, and storage of information. One of the tools of effective management of any organization is informatization of production, training, and any other activity. Recently, there has been a significant change in the way data is hosted, accessed, and disseminated. Users no longer need to save documents on one particular medium. Users can access personal files and data from anywhere at any time, provided that the user has an Internet connection. Cloud computing technologies provide this feature. There are many cloud storage providers, many of which offer limited free storage space.

Cloud computing involves remote storage information processing, that is, providing the end user via the Internet computer infrastructure and services. The primary objective of cloud computing (QPOP) is to offer client-friendly and universal access to information on a network that can be quickly provided to users at minimal cost. Cloud operations require the indefinite storage of uploaded data.

In this article, we are going to take a closer look at the benefits of cloud computing.

1. Increasing efficiency and reducing costs. Using cloud infrastructure, companies do not need to spend huge money on equipment acquisition and maintenance. Nor is it necessary to spend money on utilities or large data centers for business development.

2. Data security. The security of data is a major concern for any business, regardless of its size or industry. The impact of data leaks and other cybercrimes on company revenue, customer loyalty, and brand positioning is significant. The cloud offers many advanced security features that ensure that data is securely stored and processed. Basic security tools, such as authentication, access control, and encryption,

are implemented by cloud storage providers for their platforms and the data they process.

3. Scalability. Different companies have different IT needs. A large enterprise with more than 1000 employees will not have the same IT requirements as a startup. Using the cloud is an excellent solution because it allows businesses to scale and reduce their IT resources efficiently and quickly. Cloud solutions are ideal for companies with growing or volatile bandwidth requirements. If business demands increase, you can easily increase cloud capacity without investing in physical infrastructure. This level of flexibility can give cloud computing businesses a real advantage over competitors. This scalability minimizes risks associated with internal operation and maintenance problems. The user has high-performance resources with professional solutions and zero initial investment. Scalability is perhaps the most important advantage of the cloud.

4. Cloud computing provides mobile access to corporate data via smartphones and other devices. Staff with tight work schedules or those who live far from the corporate office can use this feature to always be informed of developments. Resources in the cloud can be easily saved, extracted, restored or processed with just a few clicks. Users can access their work on the go, 24/7, through any devices, anywhere in the world.

5. Disaster recovery. Data loss is a serious problem for all organizations, along with data security. Data storage in the cloud ensures that data is always available. Cloud services provide rapid data recovery for all types of emergencies, from natural disasters to power outages. Cloud infrastructure also prevents possible losses. If you rely on a traditional local approach, all your data will be stored locally on office computers. Despite all efforts, computers can malfunction for a variety of reasons. These are malware and viruses outdated hardware to a simple user error.

6. Control. Control of confidential data is vital for any company. You never know what will happen if the document falls into the wrong hands, even if it is just the hands of an untrained employee. The cloud provides full visibility and control over the data. You can easily decide which users have what level of access. This also simplifies work, as employees can easily find out which documents are assigned to them. Because different people may work on the same version of a document, it is not necessary to have copies of the same document in circulation.

7. Competitive advantage. Not every company will go into the cloud, at least not yet. However, cloud-based organizations believe that many of the benefits the cloud offers have a positive impact on their business. Adoption of the cloud increases every year as companies realize that it offers them access to world-class corporate technologies.

In conclusion, as clouds grow, it is also necessary to take security measures to protect them. This includes the development of more effective security measures, advanced encryption strategies, and an increased need for personnel to manage these systems. This may go beyond the professionals typically hired by companies.

References:

1. Article "Cloud computing" [Electronic resource]. - Access mode: https://ww.lessons-tvainfo/archive/nov031.html

2. Medvedev A. Cloud Technologies: Development Trends, Examples execution // Modern automation technologies. 2013. 2. P. 6-9.

3. Popov A.A. Development of a cloud information service for innovative IT - infrastructure of the organization for Management of apartment buildings // Izvestia of the Russian Economic University. G.V. Plekhanov. 2013.

Салахов М.Р., Арабаджи К.Д.
Карагандинский Технический Университет имени Абылкаса Сагинова

CYBER ETHICS UNDERPIN INTERNET SECURITY

In our lives, the Internet is the primary source of information and communication. Accordingly, we receive from it not only dry data but also emotions. Pleasant emoji, offensive comment, funny video - all this affects our psyche both positively and negatively. To understand how information affects us, we need to understand cyber ethics. Knowing her, we can blend in with any online community and protect ourselves from threats. Among the many characteristics of the phenomena of modern society, the term «information» is probably the most common: information revolution, infosphere, information society, information security, information wars, information technologies, information philosophy, etc. Globalization discourse complements the picture with such phenomena and new terms as information imperialism, information colonialism, information pollution, and information inequality. The actual features of the information technology paradigm, such as flexibility, network logic, and permeability of communication, require individuals to possess such qualities as, for example, information literacy, information activity, and information tolerance. Modernity's processes and characteristics should result in the formation of a new ethical subsystem, information ethics, or a new normative and value worldview. The history of the establishment of information ethics is connected with the overall process of active formation of new directions in the field of applied and professional ethics, which was a response to the rapid growth of modern technologies and their impact on society.

Cyber philosopher Michael Hyme claims that our fascination with computers is deeply spiritual, not strictly utilitarian. In his writings, he writes that in our love of machines, we are primarily looking for a home for the mind and heart.

In the 21st century, the most popular platforms on the network - social networks, have various ways to convey to the audience the right emotion: likes, comments, and statuses. We care about the opinions of others about our professional skills, hobbies, worldview, and appearance. The main problem arises when the feedback is the opposite of what we expected. The solution to the problem is awareness. When you know how social networks work, you are better prepared for the problems you may encounter. What do you need to know about online communication? Openness in social networks creates vulnerability, which becomes the ground for online bullying. The effects of cyberbullying are the same, if not stronger. Studies show that it affects the decline of intelligence and self-esteem in children. It has a similar effect on the adult. Imagine that one of the users of the Internet wrote you a hurtful comment, and then went the domino effect: the second, third, fourth, and now you are under the pressure of several Internet users. Consideration of cybersecurity in greater detail is necessary to avoid these complex situations.

Cyber ethics is the science of behavior and management in complex systems, including artificial systems. It examines principles, norms, and ethical issues related to the use of information technology and the Internet. In today's society, where digital technologies have become an integral part of everyday life, cyber ethics plays a key role in ensuring safety and ethics in the network.

Cyber ethics or network etiquette is a set of rules for respectful and relevant online communication. It is often called Internet etiquette, but it is not a set of legally binding rules, but a recommended etiquette.

The following pillars of cyber ethics should be highlighted:

1. Information security: Digital security is a key aspect of cyber ethics. This involves protecting personal data, fighting cybercrime, and developing security tools against cyber threats.

2. Ethics on the Internet: Cyber ethics defines norms and rules of conduct in the network. This includes questions about the inadmissibility of hacker attacks, cyberbullying, online fraud, and other immoral actions.

3. Accessibility and inclusiveness: Cyber ethics seeks to make the Internet and information resources accessible to all groups, including persons with disabilities.

4. Policy and regulation: Cyber ethics also addresses Internet-related policy and legislation, including issues of censorship, freedom of expression, and rules of information.

Determining the role of cyber ethics in modern society will talk about such concepts as:

Data security: In a world where a large amount of personal and corporate information is stored and transmitted via the Internet, cyber ethics plays an important role in ensuring data security and protecting against cyber threats.

2. Digital Ethics: Cyber ethics helps shape digital ethics and online norms of behavior. This promotes a more honest and ethical online community.

3. Cyber ethics encourages the advancement and advancement of artificial intelligence, robotics, bioinformatics, and related fields.

4. Legislation and policy: Cyber ethics influences laws and policies on the Internet and information technology. It helps to develop rules and standards that enforce laws and ethics online.

Cyber ethics promotes technological solutions that make the Internet accessible to all, including persons with disabilities.

In conclusion, cyber ethics plays an important and integral role in modern society. It helps to ensure digital safety, develop ethical standards, and regulate the use of information technology. With the growing importance of the Internet and digital technologies, knowledge of cyber ethics becomes increasingly important for all members of society.

References:

1. /https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/ethics-computer/
2. Computer and Information Ethics, https://wwwplato.stanford.edu/entries/ethics-computer/
3. http://southernct.edu/organizations/rccs/

Information security

Салахов М.Р.
Карагандинский Технический Университет имени Абылкаса Сагинова

CYBER ETHICS AS THE BASIS OF SECURITY IN THE INTERNET SPACE

In our lives, the Internet is the primary source of information and communication. Accordingly, we receive from it not only dry data but also emotions. Pleasant emoji, offensive comment, funny video - all this affects our psyche both positively and negatively. To understand how information affects us, we need to understand cyber ethics. Knowing her, we can blend in with any online community and protect ourselves from threats. Among the many characteristics of the phenomena of modern society, the term «information» is probably the most common: information revolution, infosphere, information society, information security, information wars, information technologies, information philosophy, etc. Globalization discourse complements the picture with such phenomena and new terms as information imperialism, information colonialism, information pollution, and information inequality. The actual features of the information technology paradigm, such as flexibility, network logic, and permeability of communication, require individuals to possess such qualities as, for example, information literacy, information activity, and information tolerance. Modernity's processes and characteristics should result in the formation of a new ethical subsystem, information ethics, or a new normative and value worldview. The history of the establishment of information ethics is connected with the overall process of active formation of new directions in the field of applied and professional ethics, which was a response to the rapid growth of modern technologies and their impact on society.

Cyber philosopher Michael Hyme claims that our fascination with computers is deeply spiritual, not strictly utilitarian. In his writings, he writes that in our love of machines, we are primarily looking for a home for the mind and heart.

In the 21st century, the most popular platforms on the network - social networks, have various ways to convey to the audience the right emotion: likes, comments, and statuses. We care about the opinions of others about our professional skills, hobbies, worldview, and appearance. The main problem arises when the feedback is the opposite of what we expected. The solution to the problem is awareness. When you know how social networks work, you are better prepared for the problems you may encounter. What do you need to know about online communication? Openness in social networks creates vulnerability, which becomes the ground for online bullying. The effects of cyberbullying are the same, if not stronger. Studies show that it affects the decline of intelligence and self-esteem in children. It has a similar effect on the adult. Imagine that one of the users of the Internet wrote you a hurtful comment, and then went the domino effect: the second, third, fourth, and now you are under the pressure of several Internet users. Consideration of cybersecurity in greater detail is necessary to avoid these complex situations.

Cyber ethics is the science of behavior and management in complex systems, including artificial systems. It examines principles, norms, and ethical issues related to the use of information technology and the Internet. In today's society, where digital technologies have become an integral part of everyday life, cyber ethics plays a key role in ensuring safety and ethics in the network.

Cyber ethics or network etiquette is a set of rules for respectful and relevant online communication. It is often called Internet etiquette, but it is not a set of legally binding rules, but a recommended etiquette.

The following pillars of cyber ethics should be highlighted:

1. Information security: Digital security is a key aspect of cyber ethics. This involves protecting personal data, fighting cybercrime, and developing security tools against cyber threats.

2. Ethics on the Internet: Cyber ethics defines norms and rules of conduct in the network. This includes questions about the inadmissibility of hacker attacks, cyberbullying, online fraud, and other immoral actions.

3. Accessibility and inclusiveness: Cyber ethics seeks to make the Internet and information resources accessible to all groups, including persons with disabilities.

4. Policy and regulation: Cyber ethics also addresses Internet-related policy and legislation, including issues of censorship, freedom of expression, and rules of information.

Determining the role of cyber ethics in modern society will talk about such concepts as:

Data security: In a world where a large amount of personal and corporate information is stored and transmitted via the Internet, cyber ethics plays an important role in ensuring data security and protecting against cyber threats.

2. Digital Ethics: Cyber ethics helps shape digital ethics and online norms of behavior. This promotes a more honest and ethical online community.

3. Cyber ethics encourages the advancement and advancement of artificial intelligence, robotics, bioinformatics, and related fields.

4. Legislation and policy: Cyber ethics influences laws and policies on the Internet and information technology. It helps to develop rules and standards that enforce laws and ethics online.

Cyber ethics promotes technological solutions that make the Internet accessible to all, including persons with disabilities.

In conclusion, cyber ethics plays an important and integral role in modern society. It helps to ensure digital safety, develop ethical standards, and regulate the use of information technology. With the growing importance of the Internet and digital technologies, knowledge of cyber ethics becomes increasingly important for all members of society.

References:

4. /https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/ethics-computer/
5. Computer and Information Ethics, https://wwwplato.stanford.edu/entries/ethics-computer/
6. http://southernct.edu/organizations/rccs/

Ғайнешова А.М., Ягшыбаева Н.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Казахстан

КИБЕРҚАУІПСІЗДІКТІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ РӨЛІ

Қазіргі таңда адам айтса нанғысыз ақылды технологиялар өмірімізге дендеп ене бастады. Жақында мемлекет басшысы биылғы халыққа арнаған Жолдауында табысты өткен екі жаңғырудан кейін, алға батыл қадам жасап, Үшінші жаңғыруды бастау керектігін атап өткен. Осы тұста ең маңыздысы – бірінші басымдық ретінде жеделдетілген технологиялық жаңғырту екеніне айрықша тоқталды. Яғни, цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияны өркендету – бұл маңызды кешенді міндет екендігі айтылды. Блокчейн болсын, жасанды интеллекттер, роботтар немесе смарт-технологиялар болсын барлығының дерлік замануи үлгісін даярлап, оны жетік меңгеру керек.Қазіргі цифрлық әлемде деректер ұрлықтан, манипуляциядан және рұқсатсыз кіруден қорғалуы керек құнды актив болып табылады. Блокчейн мәні бойынша транзакция жазбаларының жиынтығы болып табылады, олардың әрқайсысында бірнеше тарап бар. Алайда, бұл жағдайда негізгі атрибут-бұл деректер компьютерлер желісі арқылы көшірілудің орнына таратылады. Клиент-сервер тәсілі барлық қажетті ақпаратты қамтитын Орталық сервері бар дәстүрлі дүниежүзілік веб-желі архитектурасында қолданылады. Деректерді өзгерту үшін бүкіл желі өзгерістің жарамды екендігімен келісуі керек. Блокчейнде блокчейн транзакциялары туралы сөйлескен кезде ескеру қажет көптеген маңызды компоненттер бар. Олар әлеуетті киберқауіпсіздік қолданбалары үшін контекстті қамтамасыз ету үшін төменде анықталған:

- Түйін: тең-теңімен желісіндегі бір компьютер. Әрбір түйінде блокчейн тізілімінің толық көшірмесі бар.

- Транзакция: кез-келген блокчейннің ең кішкентай компоненті. Ол ақпаратты жазады.
- Блок: бірнеше транзакцияларды қамтитын деректер құрылымы. Блоктар желінің барлық түйіндеріне таратылады.
- Жіп тізбегі: блоктардың белгілі бір тізбегі.
- Майнерлер: блоктарды үлкен блокчейн құрылымына қоспас бұрын тексеретін түйіндердің кіші тобы (тексеруді қаржылық жағынан марапаттауға болады). Майнер түйіні орнатылған кезде, ол өзгертілген блокчейнді желінің қалған бөлігіне жібереді.
- Консенсус (консенсус ХАТТАМАСЫ): блокчейн операцияларын орындау үшін ұстануға тиісті ережелер жиынтығы.

Блокчейн-бұл ашық және инновациялық шешімдердің арқасында компьютерлік технологияның болашағына оң әсер ететін және әртүрлі салаларды дамыта алатын серпінді технология. Блокчейн ашық, өзгермейтін және үлестірілген тізбек жүйесі болып табылады, сондықтан ол көптеген салаларда іс жүзінде қолданылады. Блокчейн криптографиялық байланысқан блоктар сериясы ретінде анықталады. Блок-бұл үш бөліктен тұратын деректер құрылымы: алдыңғы блок хэш деректері, ағымдағы деректер хэші және алдыңғы хэш. Нәтижесінде блоктар арасында тәуелділік тәртібі бар, оны бүкіл блокчейннің тұтастығын тексеру үшін пайдалануға болады. Егер кез-келген блоктағы деректер өзгерсе, хэш те өзгереді. Бұл келесі блоктардың хэштері жарамсыз болатын тізбекті реакцияны тудырады. Бұл инфрақұрылым интернет желісінің құрылғылары, сондай-ақ деректерді сақтау және тасымалдау сияқты проблемалық салаларда киберқауіпсіздік шешімдерін ұсыну үшін өте пайдалы болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта 9 миллиард осындай құрылғы болғандықтан, интернет заттарындағы блокчейн қауіпсіздігіне баса назар аудару түсінікті. Бұл құрылғыларда қауіпсіздік конфигурациясы жеткіліксіз және олардың көпшілігі бұзылып, ботнет желілеріне қосылады. Блокчейннің киберқауіпсіздігін

зерттеудің ең көп тараған тақырыбы-деректерді сақтау. Блокчейн технологиясы дамып келеді және қазіргі әлемде көбірек қолданылуда. Киберқауіпсіздік-бұл технология зерттелген және жүзеге асырылған өміршең салалардың бірі. Блокчейн инфрақұрылымы IoT құрылғылары, желілер, сақтау және деректерді тасымалдау сияқты салалардағы қауіпсіздік мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Бұл жұмыста қазіргі ғалымдардың зерттеулерінде блокчейн технологиясының қолданылуына талдау жасалады. Блокчейн қауіпсіздігін зерттеушілердің көпшілігі қауіпсіздікті орналастыруға көп көңіл бөлетіні атап өтілді блокчейн IoT құрылғыларына арналған. Желілер мен деректер де блокчейн қауіпсіздігінің маңызды аспектілері болып табылады. Блокчейн технологиясының басқа салалары зерттелгенімен, қауіпсіздік қазіргі цифрлық әлемде ең маңызды болып табылады. Бұл мақалада блокчейннің дәстүрлі қауіпсіздік технологияларынан тыс қауіпсіздіктің елеулі кемшіліктерін жабуға қабілетті екенін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Грушо А.А., Применко Э.А., Тимонина Е.Е. Компьютерлік қауіпсіздіктің теориялық негіздері – М.: Академия, 2019.

2. Шубинский И.Б. Ақпараттық жүйелердің құрылымдық сенімділігі. Талдау әдістері/ Ульяновск: «Печатный двор» областық типографиясы, 2019.

3. Шубинский И.Б. Ақпараттық жүйелердің функционалдық сенімділігі. Талдау әдістері/ Ульяновск: «Печатный двор» областық типографиясы, 2022.

TECHNICAL SCIENCE

Information security

Магистрант Лутфуллаев С.Н., магистрант Абильда К.К., магистрант Бекжан Б.А., магистрант Истурлиев Ж.Е., магистрант Калдарбек М.А.

НАО«Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова», г.Шымкент, Казахстан

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АСУТП

Искусственный интеллект (ИИ) прочно вошел во все сферы человеческой деятельности, и особенно приоритетным является его применение в автоматизированных системах управления технологическим производством. Искусственный интеллект на основе большого количества заранее собранных данных и, что особо стоит подчеркнуть, постоянно пополняемых в процессе машинного обучения в ходе уже запущенного производства, позволяет [1]:

оптимизировать производственный процесс в зависимости от приоритетных задач;

изменять алгоритмы программируемо-логических контроллеров в случае получения новых вводных или возникновения нештатных ситуаций;

следить за качеством продукции и точностью соблюдения техпроцессов;

сигнализировать о потенциальных сбоях и необходимости проведения профилактического обслуживания.

Рассмотрим примеры использования искусственного интеллекта в различных производствах, где ИИ может предсказывать технологический процесс на несколько шагов вперед.

Первый пример демонстрирует то, как использование машинного зрения и нейросетевого контроллера, состоящего из блоков нейросети, анализа и управления, позволяет осуществлять мониторинг качества сырья по органолептическим показателям и управление процессом сепарирования семян непосредственно в потоке производства (рис.1).

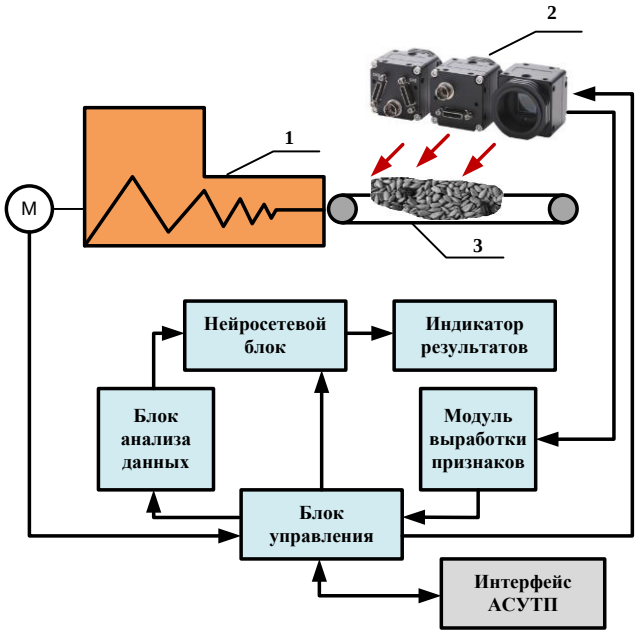

1 – сепаратор; 2 – цифровая видеокамера; 3 – ленточный конвейер

Рисунок 1 – Схема управления мониторинга качества сырья в поточном процессе сепарирования семян

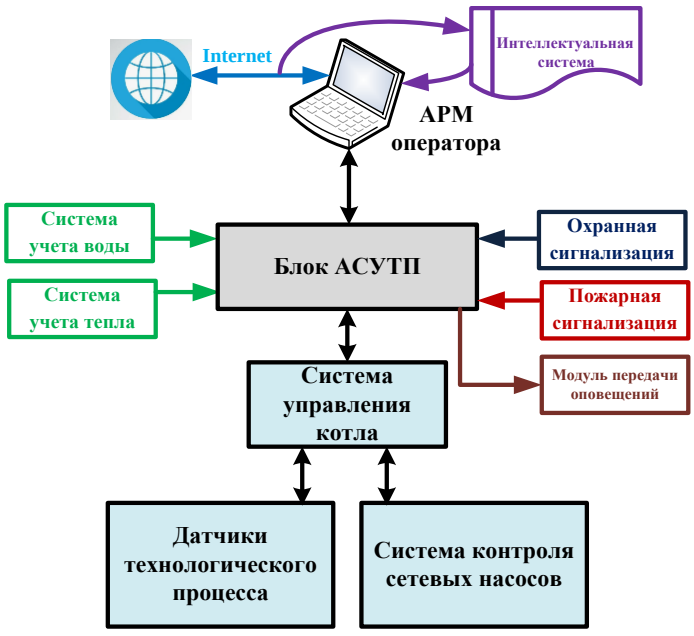

Рисунок 2 – Схема АСУ котельной установкой на основе ИИ

Следующий пример это интеллектуальные системы принятия и поддержки принятия решений, позволяющие управлять в режиме реального времени системой автоматизации котельных установок теплосети. Они позволяют

оценить качество процесса выработка энергетических ресурсов и уменьшить влияние «человеческого фактора» в случае аварийных ситуаций (рисунок 2).

Также весьма актуальным является применение экспертных систем в информационном пространстве предприятий различных отраслей промышленности. Эти системы моделируют процесс экспертизы в различных ситуациях используя уникальный потенциал баз знаний специалистов в определенной предметной области. Такое управление реализуется в системах управления пожарными рисками на нефтебазах, транспортировки газа в трубопроводах и процессах оптимального бурения нефтегазовых скважин.

Еще одним ярким примером использования искусственного интеллекта являются системы управления с нечеткой логикой. Достоинством таких систем является их функционирование в условиях неопределенности, оперирование с нечеткими данными, таким как «комфортный микроклимат в помещении», «уровень в аппарате больше среднего» и т.п., а также устойчивость их при воздействии различных возмущений [2].

Как видно из рассмотренных примеров искусственный интеллект находится на самой вершине иерархии АСУТП (рис.3).

Рисунок 3 - Иерархия АСУТП с вершиной ИИ

Литература

1. Рассел С. Искусственный интеллект: современный подход: пер. с англ. К.А. Птицын. - 2-е изд. - М.: Вильямс, 2018. - 1407 с.

2 Молдасаппаров К.Д., Балабекова М.О. Применение теории нечетких множеств в задачах управления / К.Д. Молдасаппаров, М.О. Балабекова // Вестник науки Южного Казахстана, №1(5), с. 226-231, Шымкент. – 2018.

Mining

Голубев В.Г., Садырбаева А.С., Байботаева С.Е., Туребекова А.М., Калменов М.У., Умбет Б.Е.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ И ВАЖНОСТЬ УТИЛИЗАЦИИ ПОПУТНОГО НЕФТЯНОГО ГАЗА

Введение. На сегодняшний день нефть является одним из самых ценных энергетических ресурсов в мире. Доля нефти составляет порядка 33 % всего мирового потребления энергоресурсов, причем практически во всех производствах ее значение только растет. В связи с этим, возникает необходимость в совершенствовании и разработке инновационных технологий позволяющих добывать и перерабатывать нефть [1-4].

Актуальность. Добыча нефти сопровождается попутным нефтяным газом(ПНГ), являющимся формой природного газа и требующем его утилизации. Таким образом, возникает проблема утилизации попутного нефтяного газа, являющаяся достаточно актуальной. ПНГ – это смесь углеводородов, таких как метан – главный компонент природного газа, а также более тяжелых компонентов: этан, пропан, бутан и другие, которые растворены в нефти под высоким давлением [5-8].

Во время нефтедобычи при снижении давления либо при проведении сепарации выделяется данный газ. Традиционно этот газ считался отходом и просто сжигался либо контролируемым образом (на факеле), либо в атмосфере (продувка). Подобная обстановка вынуждает рассматривать дополнительные пути эффективной утилизации газа непосредственно на месте его добычи. Поэтому, выбор способа подготовки ПНГ для его промышленного применения зависит от состава сырья и требований к конечному продукту. Возможны два направления использования ПНГ (исключая бесполезное сжигание на факелах):

энергетическое и нефтехимическое. Нефтехимическое. ПНГ может быть переработан для получения товарного газа, отвечающего ОСТ 51.40-93 «Газы горючие, природные, поставляемые и транспортируемые по магистральным газопроводам», газового бензина, широкой фракции легких углеводородов. Попутный газ является, например, сырьем для производства метанола, формальдегида, уксусной кислоты, ацетона и многих других химических соединений. Из попутных газов получают также синтез-газ, широко используемый для последующего синтеза ценных кислородсодержащих соединений – спиртов, альдегидов, кетонов, кислот. Значительных размеров достигло производство на основе ПНГ синтетического аммиака и хлорпроизводных углеводородов. Нефтяной газ служит сырьем для получения олефтиновых углеводородов, и в первую очередь этилена и пропилена. Энергетическое. В области энергетического использования ПНГ определенные перспективы связаны с новыми направлениями в технике и технологии в результате создания и внедрения передвижных и стационарных энергоустановок, потребляющих газ [5-10].

Рациональное использование попутного нефтяного газа позволило бы высвободить значительное количество нефти и продуктов ее переработки, составляющих важную статью экспортных поставок страны. Проблема использования ПНГ как высокоэффективного и ценного энергетического ресурса заключается в том, что он является побочным продуктом нефтедобычи и содержит в своем составе много нежелательных примесей, которые снижают ценность газа. К таким примесям относятся вещества, содержащие сероводород и тяжелые углеводороды, также пары ртути и т.д. Потери эффективности применения ПНГ обусловливаются отсутствием инфраструктур по сбору, подготовке, переработке, транспортировке, утилизации или же отсутствием непосредственного потребителя. Основными направлениями утилизации ПНГ являются следующие [10]:

– переработка на газоперерабатывающем заводе (ГПЗ) с целью получения гомологов метана;

– закачка ПНГ и смесей на его основе в пласт «шапку» в процессе добычи нефти для восстановления давления залежей. Таким образом, достигается повышение нефтеотдачи;

– очистка ПНГ. В ходе процесса получают сухие очищенные газы и широкую фракцию легких углеводородов;

– сжижение подготовленного ПНГ. Данный метод основан на криогенном процессе сжатия с использованием однопоточного холодильного цикла. Сжижение подготовленного ПНГ происходит через его взаимодействие с азотом в искусственно созданных условиях [11];

– природный газ для производства продуктов нефтехимии, таких как этин, который используется в качестве исходного материала для производства каучука и чернил для принтеров. Также с помощью метана могут быть получены азотсодержащие удобрения;

– утилизация ПНГ в микрогазотурбинной установке (МГТУ) с последующей генерацией электрической и тепловой энергии;

– использование в качестве топлива для газопоршневых машин, используемых в месторождении.

Из существующих методов утилизации ПНГ не все действенны и подходят для месторождений с различными показателями и условиями добычи. Исходя из этого нужно брать во внимание их особенность и эффективность, достоинства и недостатки (табл. 1).

Таблица 1 – Преимущества и недостатки используемых методов утилизации ПНГ

№ п/п	Метод утилизации	Преимущества	Недостатки
1	Переработка на ГПЗ	Большой спрос на мировом рынке	Капитальные вложения из-за необходимости транспортировки и сбыта по трубопроводу
2	Закачка в пласт	Более высокие темпы разработки	Большие затраты на сооружение и эксплуатацию системы нагнетания и сбора газа. Увеличение объема ПНГ при последующей добыче
3	Очистка	Получение чистого высоколиквидного сырья	Необходимость транспортировки по трубопроводу
4	Сжижение	Большой спрос на мировом рынке Более дешевое топливо по сравнению с бензином	Большие затраты на реализацию проекта
5	Генерация электроэнергии	Электрическая и тепловая энергия. Минимальное экологическое воздействие	Переменный состав ПНГ

6	Переработка на синтетическое топливо	Получение метанола	Рентабельны только при достаточно больших объемах перерабатываемого сырья

Однако, несмотря на все преимущества, которыми обладает данный подход к решению проблемы по утилизации ПНГ на МГТУ, существует множество важных задач, которые необходимо решить на пути реализации данного проекта. Одной из важнейших проблем, которая возникает еще на стадии проектирования установок, является то, что ПНГ не обладает постоянством химического состава [12]. В зависимости от месторождений, времени года и других факторов ПНГ имеет очень большой разброс компонентного состава. Для стабильной работы МГТУ необходимо обеспечить устойчивость процессов

Выводы. Подведя итоги, отметим, что актуальным остается вопрос низкого уровня утилизации ресурсов нефтехимии. Существующие и разрабатываемые технологии подготовки газа позволяют улучшить его качество или переработать его на месте добычи. Сжигание попутного нефтяного газа наносит вред окружающей среде, способствует развитию парникового эффекта [12], пагубно сказывается на здоровье людей, замедляет (если не сказать тормозит) рост экономики нашей страны. Несомненно, это требует планомерного решения при грамотном и обоснованном подходе к данному вопросу со стороны государства в целом.

Литература

1. Лалаев К.Э., Мастобаев Б.Н., Бородин А.В. Перспективы переработки попутного нефтяногогаза предприятиями ОАО «СИБУР Холдинг» // Нефтепереработка и нефтехимия. – 2014. – № 2. – С. 3–7.

2. Аджиев А.Ю., Пуртов П.А. Подготовка и переработка попутного нефтяного газа в России: в 2 ч. / ЭДВИ. – Краснодар, 2014. – 1284 с.

3. Воеводкин Д.А., Скрипниченко В.А. Рациональное использование вторичных ресурсов в экономике нефтегазового хозяйства // Вестник Сев. (Аркт.) фед. ун-та. – 2013. – № 4. – С. 83–89.

4. Нефтегазовый комплекс России – 2017. Ч. 2. Газовая промышленность – 2017: долгосрочные тенденции и современное состояние / Л.В. Эдер, И.В. Филимонова [и др.]; под ред. А.Э. Конторовича; ИНГГ СО РАН. – Новосибирск, 2018. – 62 с.

5. Книжников А.Ю., Пусенкова Н.Н. Проблемы и перспективы использования нефтяного попутного газа в России: ежегодный обзор. – М., 2009. – Вып. 1. – 24 с.

6. Попутный нефтяной газ в России: «Сжигать нельзя, перерабатывать!»: аналитический доклад об экономических и экологических издержках сжигания попутного нефтяного газа в России / П.А. Кирюшин, А.Ю. Книжников, К.В. Кочи, Т.А. Пузанова, С.А. Уваров; Всемирный фонд дикой природы (WWF). – М., 2013. – 88 с.

7. Добыча природного и попутного нефтяного газа // Офиц. сайт Министерства энергетики РФ. –2019. – URL: https://minenergo.gov.ru/node/1215 (дата обращения: 20.06.2019).

8. Курбанкулов С.Р., Фахрутдинов Р.З. Проблемы и перспективы использования попутного нефтяного газа на нефтяных промыслах // Вестник Технол. ун-та. – 2016. – Т. 19, № 12. – С. 55–59.

9. Конопляник А.А. Газовые факелы погасят не штрафы, а экономические стимулы // Бизнес-эксперт. – 2012. – № 3. – С. 32–37.

10. Ишмурзина Н.М., Ишмурзин А.А. Рациональное использование попутного нефтяного газа. Техника, технология, проблемы и пути решения: учеб. для вузов / ООО «Монография». – Уфа, 2010. –280 с.

11. З.А. Рустамов, К.С. Брюхова.Проблема утилизации попутного нефтяного газа.анализ и современное состояние. Вестник ПНИПУ. Аэрокосмическая техника.Пермь. 2019. № 58.-С102-109 Сжижение природного

газа (LNG) // Офиц. сайт ООО «Энергия Синтеза». – URL: http://synenergy.ru/lng (дата обращения: 10.06.2019).

12. Nutzen statt Abfackeln von Erdölbegleitgas – Chancen und Herausforderungen für Entwicklung und Treibhausgasminderung / Peggy Schulz, Verena Leckebusch, Jürgen Messner, Harald Andruleit. – Hannover: Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe (BGR), 2013. – 36 p.

.

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

Genetics and Cytology

Богодяж Г.В., Козловский И.С., Зинченко А.И. СОЗДАНИЕ ГЕНЕТИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ, СОДЕРЖАЩЕЙ ГЕН, КОДИРУЮЩИЙ БЕТА-ЧАСТИЦУ ХОРИОНИЧЕСКОГО ГОНАДОТРОПИНА ЧЕЛОВЕКА 3

ECONOMIC SCIENCE

Жуманова А.Д. ПЕРСПЕКТИВЫ ПО АКТИВИЗАЦИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАЗРЕЗЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 8

Сатбаева Құралай ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰҚЫҒЫ 15

Амангелді Ә.Н. ҚҰРЫЛЫС КӘСІПОРЫННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖОЛДАРЫ 23

Амангелді Ә.Н. КӘСІПОРЫННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН АРТТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕРІ 27

Темирова Ж.Ж., Бадагулова Н.Б., Аимбетов А.Б. ШЕТЕЛДІК АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 33

Agricultural economics

Бейсембаев А.Т. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА 36

Амренова Г.К., Учкампирова А.Б.,Кодашева Г.С. ЭТАПЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ОЦЕНКА ИНДИКАТОРА БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ СТРАНЫ 41

Banks and the banking system

Қонарбай Ұ.Т. АВТОКРЕДИТОВАНИЕ: ОСОБЕННОСТИ И ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА 50

Human resources management

Тусупов Е.О. АДАПТАЦИЯ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ К ГИБРИДНОЙ МОДЕЛИ РАБОТЫ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ 54

Marketing and management

Кулишева А.К. НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СОВРЕМЕННОГО МАРКЕТИНГА 59

Кулишева А.К. ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ **62**

Кулишева А.К. ИИ-МАРКЕТИНГ В СФЕРЕ ТУРИЗМА ДЛЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ ... **66**

Accounting and auditing

Абзал М.А. ҚАЗАҚСТАНДА ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫН ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ **69**

Жаздыкбаева Д.П. ,Сатыбалдиева А.Н. ,Жабаева Б.О. ЗАМАНАУИ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП **74**

Жаздыкбаева Д.П. ,Сатыбалдиева А.Н. ,Жабаева Б.О. ТУРИСТІК КӘСІПОРЫНДА ЕСЕП САЯСАТЫ **80**

Жаздыкбаева Д.П. ,Сатыбалдиева А.Н. ,Жабаева Б.О. ТУРИСТІК ҰЙЫМДА АУДИТОРЛЫҚ ТЕКСЕРУ **87**

PHILOSOPHY

Social philosophy

Сеитов А.Б. ЭВТАНАЗИЯ КАК ПРАВО НА ДОСТОЙНУЮ СМЕРТЬ **93**

PHILOLOGICAL SCIENCES

Methods of teaching language and literature

Жолдасова Г. Т. БЕРДІБЕК СОҚПАҚБАЕВТЫҢ «БАЛАЛЫҚ ШАҚҚА САЯХАТ» ПОВЕСІНІҢ ӨМІРШЕҢДІГІНІҢ СЫРЫ **103**

Language, speech, speech communication

Абадбекова З.Б. , Абдулаева А.Н., Жаманова Ж.Ж. THE PERVASIVE INFLUENCE OF AMERICAN ENGLISH SLANG ON SOCIETY **107**

Аукенова А. Е.,Жумашева А.Ш. ВЛИЯНИЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИСКУРСА ИНФЛЮЕНСЕРОВ НА МАССОВОГО АДРЕСАТА: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ **110**

Аукенова А. Е.,Жумашева А.Ш. АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ ДИСКУРС СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ: ОСОБЕННОСТИ И СТРАТЕГИИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА АУДИТОРИЮ..... **119**

Капанова А.Е. ЭТНОМӘДЕНИ ЛЕКСИКА – ҰЛТТЫҚ МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ НЕГІЗІ..... **129**

Гурбанова А.А., Аппазов С.Т. ОБУЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ КОММУНИКАТИВНОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА **134**

Гурбанова А.А., Аппазов С.Т. ИНОЯЗЫЧНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ЦЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ **137**

Ethno-, socio - and psycholinguistics

Ахантаева Ә.Ж., Ахантаева Г.Ж. І. ЖАНСҮГІРОВ - ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ТАРИХИ ТҰЛҒА **140**

GEOGRAPHY AND GEOLOGY

Environmental management and environmental monitoring

Жарасбаева Д., Акпамбетова К.М. МЕКТЕП ӨЛКЕТАНУЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ **144**

HISTORY

General history

Садыкова А.А. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ЭССЕ ЖАЗУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ **151**

Ауелова Р.Б. ЭССЕ ЖАЗУДАҒЫ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР **154**

MEDICINE

Therapy

Сиязова А.Е. Сейтхан Д.С. КЛИНИЧЕСКИЙ КЕЙС: БОЛЕЗНЬ БЕХЧЕТА **157**

Clinical medicine

Антонян І.М., Мошель Ф.Г. , Россіхін В.В. ВІБОР МЕТОДУ ЛІКУВАННЯ ТА ДІАГНОСТИЧНА ТАКТИКИПРИ СИМПТОМАХ НИЖНІХ СЕЧОВИХ ШЛЯХІВ У ХВОРИХ НА ДОБРОЯКІСНУ ГІПЕРПЛАЗІЮ ПЕРЕДМІХУРОВОЇ ЗАЛОЗИ **162**

Россіхін В.В., Мошель Ф.Г. ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ПАТОЛОГІЇ ПРЕДМІХУРОВОЇ ЗАЛІЗИ ТА ТРИКУТНИКА ЛЬЄТО **166**

MUSIC AND LIFE

Music: learning and teaching

Сапар А.Қ., Таубаева Р.К. ДӘСТҮРЛІ КҮЙ ӨНЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК ТАҒЫЛЫМЫ **172**

Амагелді Е., Лес М.К. МУЗЫКА МҰҒАЛІМІНІҢ САБАҚ БАРЫСЫНДАҒЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІ **175**

Төлешова А.М., Балабекова А.А. МУЗЫКА САБАҒЫНДА АСПАПТАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ **179**

Сарсенбаева Ш.А., Байбатшаева С.З. МУЗЫКА САБАҒЫНДА ҚАЗАҚ ҰЛТ АСПАПТАРЫН ҚОЛДАНУ **182**

Адасова А., Джоламанова Г.Д. МЕКТЕПТЕГІ МУЗЫКА САБАҒЫНДА МУЗЫКАЛЫҚ ЕСТУДІ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕСІ **187**

Тұрсынбекқызы Ш., Сакибекова Ж.А. БАЛАЛАР ХОРЫ МЕН МУЗЫКА САБАҒЫНДА ДАУЫС АШУ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ **193**

Composers

Фахридин С., Смаилова М.С. БӨРІ ИСАНЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ **199**

PEDAGOGICAL SCIENCES

Problems of training of specialists

Түймебаева С. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ У У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА **203**

Mukusheva S.B., Sakayeva A.N., Mirza N.V. THE INFLUENCE OF STAKEHOLDER ON THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE UNIVERSITY **206**

Маженова Т.Ж. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА,РАБОТАЮЩЕГО В СФЕРЕ ИНКЛЮЗИВНОГООБРАЗОВАНИЯ **211**

Жанибекова А.И. IT-МАМАН ДАЯРЛАУДЫҢ ӘЛЕМДЕГІ ҮЛГІСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҒДАЙ **214**

Нурымбетова Ж.А. USING EFFECTIVE EDUCATIONAL PLATFORMS IN ENGLISH LESSONS **217**

Алибаева М.А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ІЗДЕНУШІЛІККЕ БАУЛУ ЖОЛДАРЫ **220**

Methodical bases of the educational process

Мукушева С.Б., Зыбина Е.А. КАРТОТЕКА ИГР КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ **223**

Дүйсебай М.Б. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДЕП - МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІПТІК САПАСЫ. **228**

Кузембай К.С. НЕТ НА СВЕТЕ РАДОСТНЕЕ ДЕЛА, ЧЕМ ВОСПИТАНИЕ ДУШИ . **231**

Каленова Т.Т. МӘТІН ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДӘРІПТЕУ **237**

Мочалова Н.М. РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ **240**

Modern methods of teaching

Иманбетова А.Н., Аскербай Айжан БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБЫЛЕТІН ДАМЫТУ **244**

Муратова Ж.Ж. ТАРИХ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ҮШІН ҚОЛДАНЫЛАТЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР **248**

Дүйсебай Г.Б. РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ **251**

Дүйсебай Г. Б. РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ **254**

Билдабекова Фарида БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБЫЛЕТІН ДАМЫТАТЫН ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР **257**

Абдраманова А.Т. УЛУЧШЕНИЕ НАВЫКОВ ОБЩЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ **260**

Завгородняя Г. А. ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ДЕТЕЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ **263**

Завгородняя Г. А. РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ **266**

Мұратов Ж.Ж. ЕҢБЕК ПӘНІ: ОҚУШЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАСИЕТІН ДАМЫТУ **269**

Байжаркинова Ж.С. БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ РӨЛІ **272**

Бегежанова Р.К., Ошакбаева Д.Н. ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ ДАМЫМАУЫ БАР МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ **275**

Сұлтанбекова Ұ.Ж. ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ **280**

Омарова М.К., Болат А.С. БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУҒА ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ **283**

Жарқынбек М.Ж., Болат А.С. БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ЕСЕПТЕР ҚҰРАСТЫРУДЫ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ **286**

Джаксыбаева В.А., Куандыкова Д.М. РЕЧЕВАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В АСПЕКТЕ ПРОБЛЕМ ЛИНГВОДИДАКТИКИ И МЕТОДИКИ **290**

Керимбаева К.З., Асанова Г.Т., Мамаева М.Л. ГЕОМЕТРИЯНЫҢ ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ **297**

Асанова Г.Т., Жарқынбек М.Ж., Мамаева М.Л. АКСИОМАЛАР ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ҚАЙШЫЛЫҚСЫЗДЫҒЫ **301**

Нышанбек С.Н., Арубаев Б.Д., Кенжебек А.Ж., АУДАНДАР МЕН КӨЛЕМДЕР ӘДІСІМЕН ПЛАНИМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕР ШЕШУДІҢ ӘДІСТЕМЕСІ **304**

Дутбаева О.А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ДЕГЕН ЫНТАСЫН ДАМЫТА ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ **308**

Садвакасова З. Х. МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ **311**

Чаршидалиди Ф. М. СКАФФОЛДИНГ-СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА **314**

Туреханова К.Ш. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ЖӘНЕ ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ **317**

Вакарь В.В. NEW METHODS OF TEACHING ENGLISH **320**

Щерба З. Ю. THE ROLE OF GAMES IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH AT SCHOOL **323**

Абдыгалиева Г. А. ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ ПӘНІҢ ОҚЫТУДЫҢ ЕҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ **326**

Курбаналиева Г.Т. PISA ХАЛЫКАРАЛЫК ЗЕРТТЕУ АРКЫЛЫ ФУНКЦИОНАЛДЫК САУАТТЫЛЫКТЫ ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ **329**

Жұмаділләева Ж.Т. CLIL TECHNIQUES IN ENGLISH LESSONS **332**

Ниязалиева Н.Т., Юлдашбекова Н.Қ. ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ БОЙЫНША ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ӘДІС – ТӘСІЛДЕРДІ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ **335**

Нұржанбаев Ә.А. ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ **338**

Алипбаева А. А. ФИЗИКА ПӘНІ БОЙЫНША ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ **341**

Карагулова Г. Б. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ-ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ **344**

POLITICAL SCIENCE

Regional political processes

Korigova L.B., Aleyeva D. B. GERMANY'S ROLE IN RUSSIAN-UKRAINE WAR... **348**

ДАТЕЕВА А.. РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАН **356**

LAW

History of state and law

Volgina A.P., Poleva I.A. ON SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF LEGAL LIABILITY **363**

Civil law

Ахашева А.К. К ВОПРОСУ ОТКАЗА ОТ НАСЛЕДСТВА **368**

PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY

Psycho-educational problems of personality development in modern conditions

Горшкова Т. А. ОСОБЕННОСТЬ РАБОТЫ ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ ПО ПРОЕКТИРОВАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНОГО КЛИМАТА В УСЛОВИЯХ ШКОЛЫ **370**

General psychology

Каракулова-Федяева З. Ш.,Меньшикова Кристина ОСОБЕННОСТИ ПРОФИЛАКТИКИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА **374**

Educational psychology

Аманбаева Ж. Б. БАЛА КЕЗІНДЕГІ БОЛАШАҚҚА ҚАЖЕТ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДЫ **379**

AGRICULTURE

Technology of storage and processing of agricultural products

Набиев Д.Е. , Ибрагимов Н.К. АППАРАТЫ ТЕХНОЛОГИИ SOUS VIDE НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ **382**

MODERN INFORMATION TECHNOLOGY

Computer engineering

Ғайнешова А.М., Садыкова Н.М. ИНТЕРАКТИВНАЯ ОБУЧАЮЩАЯ СИСТЕМА **387**

Computer science and programming

Салахов М. Р. CLOUD TECHNOLOGY FEATURES **390**

Салахов М.Р., Арабаджи К. Д. CYBER ETHICS UNDERPIN INTERNET SECURITY **393**

Information security

Салахов М.Р. CYBER ETHICS AS THE BASIS OF SECURITY IN THE INTERNET SPACE..... **396**

Ғайнешова А.М., Ягшыбаева Н.Ж. КИБЕРҚАУІПСІЗДІКТІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ РӨЛІ **400**

TECHNICAL SCIENCE

Information security

Лутфуллаев С.Н., Абильда К.К., Бекжан Б.А., Истурлиев Ж.Е., Калдарбек М.А. ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АСУТП..... **403**

Mining

Голубев В.Г., Садырбаева А.С., Байботаева С.Е., Туребекова А.М., Калменов М.У., Умбет Б.Е. ОСОБЕННОСТИ И ВАЖНОСТЬ УТИЛИЗАЦИИ ПОПУТНОГО НЕФТЯНОГО ГАЗА **406**

CONTENTS.....**413**

306109
305935
305997
306167
306168
306224
305933
305936
305896
305987
305961
306129
306153
305852
306278
306279
306280
306087
305975
305652
305931
305932
306166
306225
306226
306240
306117
306124
306126
305919
306205
306206
305947
305950
306140
306142
306145
306147
306148
305983
306204
306207
306208
306209
306210
305644
305940
306127
306173
306203
305902
305937
305944
305945
305977
305978
305982
306004
306005
306008
306102
306154
306155
306156
306158
306187
306188
306190
306227
306228
306229
306230
306232
306250
306252
306261
306264
306265
306266
306272
306277
305639
306122
305898
306258
306231
306039
306269
306125
306175
305861
305969
305862
306174
305941
306103